

AUSPICIA

Recenzovaný vědecký časopis pro oblast společenských a humanitních věd
Reviewed Scholarly Journal Dealing with Social Sciences
Рецензований науковий журнал для суспільних наук

VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ
ČESKÉ BUDĚJOVICE

FILOSOFICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
PRAHA

2013

AUSPICIA

Recenzovaný vědecký časopis pro otázky společenských a humanitních věd.

Založen v r. 2004. Vydáván:

- Vysokou školou evropských a regionálních studií
České Budějovice, Česká republika
- Filosofickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i.
Praha, Česká republika

AUSPICIA

A peer-reviewed scholarly journal for questions of the social sciences.

Founded in 2004. Published by:

- College of European and Regional Studies
České Budějovice, Czech Republic
- Institute of Philosophy of the Academy
of Sciences of the Czech Republic, v.v.i.
Prague, Czech Republic

Rada pro výzkum, vývoj a inovace jako odborný a poradní orgán vlády ČR zařadila v roce 2008 časopis *Auspicia* mezi recenzované neimpaktované časopisy, které uvedla v oborech Národního referenčního rámce excelence (NRRE).

Adresa redakce: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice, České republiky, doc. Bílý apod. atd. Tel.: 00420 386 116 837, fax: 00420 386 116 824, auspicia@vsers.eu, předmět: *Auspicia*, http://vsers.cz/?page_id=729. Vychází dvakrát ročně. Objednávky telefonicky přijímá redakce. Předplatné na rok: 200 Kč. Způsob placení: fakturou (na základě objednávky). Sazba: L - PZv s.r.o., Na Barbořce 2, Dobrá Voda u Č. Budějovic. **ISSN 1214-4967**

Editorial Office Address: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., Žižkova 4/6, 370 01 České Budějovice, Czech Republic, as. prof. SVDr. PhDr. S.BILY, CSc. Tel.: 00420 386 116 837, fax: 00420 386 116 824, auspicia@vsers.eu, subject: *Auspicia*, http://vsers.cz/?page_id=729. Issued twice a year. Orders will be taken over the phone at the editor's office. The annual subscription fee is 200 CZK. Payment: by invoice (based on an order). Type: L - PZv s.r.o., Na Barbořce 2, Dobrá Voda u Č. Budějovic. **ISSN 1214-4967**

EDIČNÍ RADA VŠERS EDITORIAL BOARD OF VŠERS

Předseda ediční rady Chairman of the Editorial Board

doc. Dr. Lubomír **PÁNA**, Ph.D.

Členové Members

Dr. Milena **BEROVÁ**; doc. JUDr. PhDr. Jiří **BÍLÝ**, CSc.; Ing. Jiří **DUŠEK**, Ph.D.; RNDr. Růžena **FEREBAUEROVÁ**; PhDr. Jan

GREGOR, Ph.D.; PhDr. Lenka **HAVELKOVÁ**, Ph.D.; doc. Ing. Marie **HESKOVÁ**, CSc.; doc. Ing. Oldřich **PEKÁREK**, CSc.;

doc. Ing. Ladislav **SKOŘEPA**, Ph.D.

REDAKCE ČASOPISU AUSPICIA EDITORIAL OFFICE OF JOURNAL AUSPICIA

Předsedkyně redakční rady Chairman of the Editorial Board

doc. Ing. Marie **HESKOVÁ**, CSc.

Šéfredaktor Editor-in-Chief

PhDr. Jan **GREGOR**, Ph.D.

Výkonná redaktorka Managing Editor

Jekatěrina **ANISIMKOVA**

Technická redaktorka Technical Editor

Dr. Milena **BEROVÁ**

Redaktoři anglických textů English Language Editors

Mgr. Richard **ŘÍHA**

PhDr. Christopher Erwin **KOY**, M.A., Ph.D. (*USA*)

Redaktorka ruských textů Russian Language Editor

Jekatěrina **ANISIMKOVA** (*Russia*)

Redaktoři německých textů German Language Editors

Mgr. Magdalena **MALECHOVÁ**, Ph.D.

Dorothea **CUCE** (*Germany*)

Redaktor českých textů Czech Language Editor

Jakub Lev **HOUDEK** (*Česká republika*)

Členové mezinárodní redakční rady (21) Members of the International Editorial Board (21)

Ing. et Mgr. **BRABEC** Martin, Ph.D. (Filosofický ústav AV, Praha, **ČR**)

prof. Ing. **DUFINEC** Imrich, PhD. (Vysoká škola bezpečnostného manažérstva, Košice, *Slovensko*)

Ing. **DUŠEK** Jiří, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)

doc. JUDr. **HEJDA** Jan, Ph.D. (Vysoká škola ekonomická v Praze, Jindřichův Hradec, **ČR**)

doc. Ing. **HES** Aleš, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, **ČR**)

doc. Ing. **HOLÁTOVÁ** Darja, Ph.D. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, **ČR**)

mjr. Mgr. **KAVAN** Štěpán, Ph.D. (Hasičský záchranný sbor Jihočeského kraje, České Budějovice, **ČR**)

prof. PhDr. **KOPER** Ján, PhD. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, *Slovensko*)

doc. Mgr. **KOROSTENSKI** Jiří, CSc. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)

Dr. **MOSKVIN** Dmitrij Jevgenjevič, Ph.D. (Jekatěrinburgskaja akademija sovremennogo iskusstva, Jekatěrinburg, *Rossija*)

Ing. **NOVOTNÝ** Jakub, Ph.D. (Vysoká škola polytechnická, Jihlava, **ČR**)

doc. Dr. **PÁNA** Lubomír, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)

JUDr. **PETR** Bohuslav, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)

prof. **POČTOVJUK** Andrij Borisovič, Ph.D. (Kremenčugskij nacionalnyj universitet imeni Michaila Ostrogradskogo, Kremenčug, *Ukrajina*)

Dr. **ROUČEK** Libor (Parlement européen, Bruxelles, *Belgique*)

JUDr. **SVATOŠ** Roman, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)

Ing. et Mgr. **SVOBODA** Jan, M.A. (Filosofický ústav AV, Praha, **ČR**)

prof. PhDr. **SZARKOVÁ** Miroslava, CSc. (Ekonomická univerzita, Bratislava, *Slovensko*)

doc. Ing. **ŠVIHLOVÁ** Dana, PhD. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, *Slovensko*)

doc. PhDr. **VALEŠ** Lukáš, Ph.D. (Vysoká škola evropských a regionálních studií, České Budějovice, **ČR**)

PhDr. **VOBOŘIL** Ladislav, Ph.D. (Univerzita Palackého, Olomouc, **ČR**)

AUSPICIA:

Mezinárodní česko-ukrajinské vědecko-teoretické vydání

© Vysoká škola evropských a regionálních studií (m. České Budějovice, Česká republika); Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu (Kyjev, Ukrajina); Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova (Kyjev, Ukrajina); Poltava Národní pedagogická univerzita. V.H. Korolenka (Poltava, Ukrajina); Filosofický ústav H. S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina), Všeukrajinská asociace politických věd (Kyjev, Ukrajina)

AUSPICIA:

International Czech-Ukrainian scientific-theoretical publication

© College of European and Regional Studies (České Budějovice, Czech Republic); Ukrainian State University of Finance and International Trade (Kyiv, Ukraine); National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv, Ukraine); Poltava National Korolenko Pedagogical University (Poltava, Ukraine); Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine); All Ukrainian Political Sciences Association (Kyiv, Ukraine)

АУСПІЦІА:

міжнародне чесько-українське науково-теоретичне видання

© Вища школа європейських та регіональних досліджень (м.Чеське Будейовіце, Чеська Республіка); Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі (м.Київ, Україна); Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м.Київ, Україна); Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г.Короленка (м.Полтава, Україна), Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (м.Київ, Україна); Всеукраїнська асоціація політичних наук (м.Київ, Україна)

2013

Adresa redakce mezinárodního vydání v Kyjevě

Adresa redakce: Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu (Ukrajina, 01601, Kyjev, Čigorinova ulice 57). Tel./fax: +38(044) 529-25-55. Web-site: <http://usufit.edu.ua>. E-mail: 1) rectorat@usufit.edu.ua; 2) slfilosof@gmail.com.

PhDr. **Milan LUPTÁK**, CSc. – odpovědný redaktor (Vysoká škola ekonomická, Praha, Česká republika)

Složení redakční rady mezinárodního vydání

- Prof. **Viktor ANDREJČUK**, doktor ekonomických věd (Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Viktor ANDRUŠČENKO**, doktor filosofických věd, akademik Národní akademie pedagogických věd Ukrajiny, člen korespondent Národní akademie věd Ukrajiny (Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Valerij BEBIK**, doktor politických věd (Univerzita «Ukrajina», Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Anatolij BERLAČ**, doktor právních věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Vladimir BEVZENKO**, doktor právních věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. Igor **BEZKLUBIJ**, doktor právních věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Igor BOJKO**, doktor právních věd (Lvovská národní univerzita Ivana Franka, Lvov, *Ukrajina*)
- Prof. **Valerij BORTNIKOV**, doktor politických věd (Východoevropská národní univerzita Lesji Ukrajinky, Luck, *Ukrajina*)
- Prof. **Petr ČERNEGA**, doktor historických věd (Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Valerij DENISENKO**, doktor politických věd (Lvovská národní univerzita Ivana Franka, Lvov, *Ukrajina*)
- Prof. **Ljudmila FILIPOVIČ**, doktorka filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Petr JAROCKIJ**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Nikolaj JEVTUCH**, doktor pedagogických věd, akademik Národní akademie pedagogických věd Ukrajiny (Národní pedagogická univerzita Volodymyra Dala, Luhansk, *Ukrajina*)
- Prof. **Alexandr KIRIČUK**, doktor pedagogických věd, akademik Akademie pedagogických věd Ukrajiny (Doškolovací institut Ukrajinského státního úřadu pro otázky zaměstnanosti, Kyjev, *Ukrajina*)
- Doc. **Petr KIRIDON**, doktor historických věd (Národní pedagogická univerzita V.H. Korolenka, Poltava, *Ukrajina*)
- Prof. **Nikolaj KISELEV**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Anatolij KOLODNIJ**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Petr KRAVČENKO**, doktor filosofických věd (Národní pedagogická univerzita V.H. Korolenka, Poltava, *Ukrajina*)
- Prof. **Vladimir KURILO**, doktor právních věd (Ukrajinská národní univerzita managementu přírodních zdrojů, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Vitalij LJACH**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Alla MARUŠKEVIČ**, doktorka pedagogických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Kinija MASUGATA**, (Ženská univerzita Mukogawa, Nišinomia, Hjógó, *Japonsko*)
- Prof. **Sergej MAXIMENKO**, doktor psychologických věd (Psychologický ústav H.S. Kostjuka Národní

akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)

- Prof. **Nikolaj MNICH**, doktor ekonomických věd (Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Ruslan MOTORIN**, doktor ekonomických věd (Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Natalia MOZGOVAJA**, doktorka filosofických věd (Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Vladimir ONIŠČENKO**, doktor ekonomických věd (Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Oleg PADALKA**, doktor pedagogických věd, člen-korespondent Národní akademie pedagogických věd Ukrajiny (Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Olga PLACHOTNIK**, doktorka pedagogických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Alexandr POKREŠČUK**, doktor právních věd (Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Wojciech POMYKALO**, doktor pedagogických věd (Fond „Inovace“, Varšava, *Polsko*)
- Prof. **Konstantin RAJDA**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Upender RAO** (Speciální centrum pro sanskrtská studia Univerzity Džaváharlála Néhrú, New Delhi, *Indie*)
- Prof. **Valentina SEMIČENKO**, doktorka psychologických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Vladimir SERGIJČUK**, doktor historických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Vitalij ŠEVČENKO**, doktor filosofických věd (Filosofický ústav H.S. Skovorody Národní akademie věd Ukrajiny, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Roman SITARČUK**, doktor historických věd (Národní pedagogická univerzita V.H. Korolenka, Poltava, *Ukrajina*)
- Prof. **Svetlana STAVICKAJA**, doktorka psychologických věd (Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Alexej STRUKEVIČ**, doktor historických věd (Vinnická státní pedagogická univerzita M. Kocjubinského, Vinnica, *Ukrajina*)
- Doc. **John STEWART**, Ph.D. (Kodaňská univerzita, Kodaň, *Dánsko*)
- Prof. **Jurij ŠVALB**, doktor psychologických věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Doc. **Irina VASILJEVA**, doktorka filosofických věd (Bohomolcova národní lékařská univerzita, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Elena VLASOVA**, doktorka psychologických věd (Univerzita soudobých znalostí, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Jurij VOLOŠIN**, doktor historických věd (Národní pedagogická univerzita V.H. Korolenka, Poltava, *Ukrajina*)
- Prof. **Ljudmila VOVK**, doktorka pedagogických věd (Národní pedagogická univerzita M.P. Drahomanova, Kyjev, *Ukrajina*)
- Prof. **Petr ZACHARČENKO**, doktor právních věd (Kyjevská národní univerzita Tarase Ševčenko, Kyjev, *Ukrajina*)
- Odpovědný tajemník – **Sergej ŠEVČENKO**, kandidát filosofických věd (Ukrajinská státní univerzita financí a mezinárodního obchodu, Kyjev, *Ukrajina*)

The editorial office of the international edition in Kyiv

Editorial Office Address: Ukrainian State University of Finance and International Trade (57 Chygorin str., Kyiv, 01601, Ukraine). Tel./fax: +38(044) 529-25-55. Web-site: <http://usufit.edu.ua>. E-mail: 1) rectorat@usufit.edu.ua; 2) slfilosof@gmail.com.

Dr. **Milan LUPTAK**, PhD – Managing Editor (University of Economics, Prague, Czech Republic)

The editorial board of the international edition:

- Prof. **Victor ANDRIICHUK**, Doctor of Economical Sciences (Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Victor ANDRUSHCHENKO**, Doctor of Philosophical Sciences (National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Valeriy BEBIK**, Doctor of Political Sciences (University «Ukraine», Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Anatoliy BERLACH**, Doctor of Laws (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Volodymyr BEVZENKO**, Doctor of Laws (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Igor BEZKLUBYJ**, Doctor of Laws (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Associate Professor **Igor BOIKO**, Doctor of Laws (Lviv National Ivan Franko University, Lviv, *Ukraine*)
- Prof. **Valery BORTNIKOV**, Doctor of Political Sciences (Eastern European National Lesya Ukrainka University, Lutsk, *Ukraine*)
- Prof. **Peter CHERNEGA**, Doctor of Historical Sciences (National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Valerii DENYSENKO**, Doctor of Political Sciences (Lviv National Ivan Franko University, Lviv, *Ukraine*)
- Prof. **Nikolai EVTUKH**, Doctor of Pedagogical Sciences (East Ukrainian National Volodymyr Dahl University, Lugansk, *Ukraine*)
- Prof. **Lyudmyla FYLYPOVYCH**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Associate Professor **Petro KYRYDON**, Doctor of Historical Sciences (Poltava National Korolenko Pedagogical University, Poltava, *Ukraine*)
- Prof. **Alexander KIRICHUK**, Doctor of Pedagogical Sciences (Training Institute of the Ukraine's State Employment Service, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Nikolai KISELYOV**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Anatolii KOLODNY**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Petro KRAVCHENKO**, Doctor of Philosophical Sciences (Poltava National Pedagogical University named after Korolenko, Poltava, *Ukraine*)
- Prof. **Volodymyr KURYLO**, Doctor of Laws (Ukraine National University of Bioresources and Natural Resource Management, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Vitalii LYAKH**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Serhii MAKSYMENKO**, Doctor of Psychological Sciences (Kostiuk Institute of Psychology at National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Alla MARUSHKEVYCH**, Doctor of Pedagogical Sciences (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Kinya MASUHATA**, (Mukohava Women's University, Nishinomiya, Hyogo, *Japan*)
- Prof. **Mykola MNYKH**, Doctor of Economical Sciences (Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv, *Ukraine*)

- Prof. **Ruslan MOTORYN**, Doctor of Economical Sciences (Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Nataliya MOZHOVA**, Doctor of Philosophical Sciences (National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Volodymyr ONYSHCHENKO**, Doctor of Economical Sciences (Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Oleg PADALKA**, Doctor of Pedagogical Sciences (National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Olga PLAKHOTNIK**, Doctor of Pedagogical Sciences (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Oleksandr POKRESHCHUK**, Doctor of Laws (Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Woytsekh POMYKALO**, Doctor of Pedagogical Sciences (Fund «Innovation», Warsaw, *Poland*)
- Prof. **Constantine RAID**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Upender RAO** (special Centre for Sanskrit Studies, Jawaharlal Nehru University, New Delhi, *India*)
- Prof. **Yurii SHWALB**, Doctor of Psychological Sciences (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Valentyna SEMICHENKO**, Doctor of Psychological Sciences (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Volodymyr SERHIYCHUK**, Doctor of Historical Sciences (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Roman SITARCHUK**, Doctor of Historical Sciences (Poltava National Korolenko Pedagogical University, Poltava, *Ukraine*)
- Prof. **Vitalii SHEVCHENKO**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Svitlana STAVYTS'KA**, Doctor of Psychological Sciences (National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, *Ukraine*)
- Associate Research Professor **Jon STEWART**, Ph.D. (University of Copenhagen, Copenhagen, *Denmark*)
- Prof. **Oleksii STRUKEVYCH**, Doctor of Historical Sciences (Vinnytsya State Kotsyubinsky Pedagogical University, Vinnytsya, *Ukraine*)
- Associate Professor **Iryna VASYL'YEVA**, Doctor of Philosophical Sciences (Bohomolets' National Medical University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Olena VLASOVA**, Doctor of Psychological Sciences (University of Modern Knowledge, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Yurii VOLOSHYN**, Doctor of Historical Sciences (Poltava National Pedagogical University named after Korolenko, Poltava, *Ukraine*)
- Prof. **Lyudmyla VOVK**, Doctor of Pedagogical Sciences (National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Petro YAROTSKY**, Doctor of Philosophical Sciences (Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, *Ukraine*)
- Prof. **Petro ZAKHARCHENKO**, Doctor of Laws (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, *Ukraine*)
- executive secretary – **Serhii SHEVCHENKO**, Ph.D. (Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv, *Ukraine*)

Адреса редакції міжнародного видання в Києві

Адреса редакції: Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі (Україна, 01601, м. Київ, вул. Чигоріна, 57). Тел./факс: +38(044) 529-25-55. Web-site: <http://usufit.edu.ua>. E-mail: 1) rectorat@usufit.edu.ua; 2) slfilosof@gmail.com.

Д-р. Мілан ЛУПТАК, к.ф.н. – відповідальний редактор (Університет економіки, Прага, *Чехія*)

Склад редакційної ради міжнародного видання:

- проф. **Віктор АНДРІЙЧУК**, доктор економічних наук (Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київ, *Україна*)
- проф. **Віктор АНДРУЩЕНКО**, доктор філософських наук, академік Національної академії педагогічних наук України, член-кореспондент НАН України, (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, *Україна*)
- проф. **Валерій БЕБИК**, доктор політичних наук (Університет «Україна», Київ, *Україна*)
- проф. **Володимир БЕВЗЕНКО**, доктор юридичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Ігор БЕЗКЛУБИЙ**, доктор юридичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Анатолій БЕРЛАЧ**, доктор юридичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- доц. **Ігор БОЙКО**, доктор юридичних наук (Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, *Україна*)
- проф. **Валерій БОРТНІКОВ**, доктор політичних наук (Східноукраїнський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк, *Україна*)
- доц. **Ірина ВАСИЛЬЄВА**, доктор філософських наук (Національний медичний університет ім. Богомольця, Київ, *Україна*)
- проф. **Олена ВЛАСОВА**, доктор психологічних наук (Університет сучасних знань, Київ, *Україна*)
- проф. **Людмила ВОВК**, доктор педагогічних наук (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, *Україна*)
- проф. **Юрій ВОЛОШИН**, доктор історичних наук (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, Полтава, *Україна*)
- проф. **Валерій ДЕНИСЕНКО**, доктор політичних наук (Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львів, *Україна*)
- проф. **Микола ЄВТУХ**, доктор педагогічних наук, академік Національної академії педагогічних наук України (Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, Луганськ, *Україна*)
- проф. **Петро ЗАХАРЧЕНКО**, доктор юридичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- доц. **Петро КИРИДОН**, доктор історичних наук (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, Полтава, *Україна*)
- проф. **Олександр КИРИЧУК**, доктор педагогічних наук, академік Національної академії педагогічних наук України (Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, Київ, *Україна*)
- проф. **Микола КИСЕЛЬОВ**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- проф. **Анатолій КОЛОДНИЙ**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- проф. **Петро КРАВЧЕНКО**, доктор філософських наук (Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка, Полтава, *Україна*)
- проф. **Володимир КУРИЛО**, доктор юридичних наук (Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, *Україна*)

- проф. **Віталій ЛЯХ**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- проф. **Сергій МАКСИМЕНКО**, доктор психологічних наук (Інститут психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, Київ, *Україна*)
- проф. **Алла МАРУШКЕВИЧ**, доктор педагогічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Кін'я МАСУГАТА** (Університет Мукогава для жінок, Нішіномія, Хього, *Японія*)
- проф. **Микола МНИХ**, доктор економічних наук (Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київ, *Україна*)
- проф. **Наталія МОЗГОВА**, доктор філософських наук (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, *Україна*)
- проф. **Руслан МОТОРИН**, доктор економічних наук (Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київ, *Україна*)
- проф. **Володимир ОНИЩЕНКО**, доктор економічних наук (Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київ, *Україна*)
- проф. **Олег ПАДАЛКА**, доктор педагогічних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, *Україна*)
- проф. **Ольга ПЛАХОТНИК**, доктор педагогічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Олександр ПОКРЕЩУК**, доктор юридичних наук (Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київ, *Україна*)
- проф. **Войцех ПОМИКАЛО**, доктор педагогічних наук (фондація «Інновація», Варшава, *Польща*)
- проф. **Костянтин РАЙДА**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- проф. **Упендер РАО** (спеціальний центр із вивчення санскриту, Університет ім. Джавагарлала Неру, Нью-Делі, *Індія*)
- проф. **Валентина СЕМИЧЕНКО**, доктор психологічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Володимир СЕРГІЙЧУК**, доктор історичних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Роман СІТАРЧУК**, доктор історичних наук (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, Полтава, *Україна*)
- проф. **Світлана СТАВИЦЬКА**, доктор психологічних наук (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, *Україна*)
- проф. **Олексій СТРУКЕВИЧ**, доктор історичних наук (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, Вінниця, *Україна*)
- ст. дослідн. **Джон СТЮАРТ**, доктор філософії (Копенгагенський університет, Копенгаген, *Данія*)
- проф. **Людмила ФИЛИПОВИЧ**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- проф. **Петро ЧЕРНЕГА**, доктор історичних наук (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, *Україна*)
- проф. **Юрій ШВАЛЬ**, доктор психологічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, *Україна*)
- проф. **Віталій ШЕВЧЕНКО**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- проф. **Петро ЯРОЦЬКИЙ**, доктор філософських наук (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, *Україна*)
- відповідальний секретар – **Сергій ШЕВЧЕНКО**, кандидат філософських наук (Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київ, *Україна*)

OBSAH

1. EKONOMICKÉ VĚDY

KVALITATIVNÍ ZHODNOCENÍ DOPADU GLOBÁLNÍCH FINANČNÍCH TRHŮ NA EKONOMICKÉ ROZVRSTVENÍ UKRAJINSKÉHO OBYVATELSTVA	14
<i>Jaryna ŠAPOVAL</i>	

2. PRÁVNÍ VĚDY

REFORMNÍ PARADIGMA SPOLEČENSKÝCH, POLITICKÝCH A PRÁVNÍCH NÁZORŮ NA UKRAJINĚ V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ	18
<i>Viktor DŽUNDJET</i>	

3. POLITICKÉ VĚDY

POLITICKÁ MÝTOTVORBA A JEJÍ PROJEVY NA MODERNÍ UKRAJINĚ	22
<i>Vladimir KRAVCENUK</i>	

OSOBNÍ BEZPEČNOST V SOUVISLOSTECH GLOBÁLNÍCH A SOCIO-POLITICKÝCH PŘEMĚN: SPECIFIKA POLITICKÉ INSTITUCIONALIZACE MECHANISMU REALIZACE	27
<i>Gennadij NIKOLAJČUK</i>	

ZÁJMOVÉ SKUPINY V POLITICKÉM PROCESU DNEŠNÍ UKRAJINSKÉ SPOLEČNOSTI: TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ PROBLÉMU	33
<i>Vladimir ERMAK</i>	

«OBČANSKÁ SPOLEČNOST»: RYSY VZNIKU A SOUČASNÉHO UCHOPENÍ POJMU	38
<i>Nazar KRICKALJUK</i>	

PŘÍZNAKY POSILOVÁNÍ ČÍNSKÉHO VLIVU VE STŘEDNÍ ASII	44
<i>Mariana MURAŠKINA</i>	

POLITICKÝ PROCES VOLEB V MODERNÍ SPOLEČNOSTI	50
<i>Viktoria BOKOČ</i>	

PROTITERORISTICKÁ ČINNOST EVROPSKÉ UNIE: SPECIFIKA POLITICKÝCH A PRÁVNÍCH MECHANISMŮ ZAJIŠŤOVÁNÍ BEZPEČNOSTI	56
<i>Olha POPPER</i>	

UKRAJINSKÉ GEOPOLITICKÉ MYŠLENÍ KONCEM 19. A ZAČÁTKEM 20. STOLETÍ A JEHO SOUČASNÉ PŘEHODNOCOVÁNÍ	61
<i>Petro FEDORUK</i>	

STUDENTSKÁ SAMOSPRÁVA A JEJÍ ÚLOHA V UTVÁŘENÍ VŮDCOVSKÝCH KVALIT BUDOUCÍ NÁRODNÍ ELITY	66
<i>Mykola DAVYDJUK</i>	

4. FILOSOFICKÉ VĚDY

SÉMOTICKÁ SPECIFIKA VELKOMĚSTA	73
<i>Maryna PREPOTENSKA</i>	

UPLATNĚNÍ BIOTECHNOLOGIÍ V SOUČASNÉM SVĚTĚ	79
<i>Angelica ŠEVEL</i>	

CTNOST JAKO ZÁKLADNÍ KATEGORIE V MORÁLNÍ FILOSOFII PROTOJEREJE I. SKVORCOVA	84
<i>Galyna POPEREČNA</i>	

VYBRANÉ RYSY EXISTENCIÁLNÍ HERMENEUTIKY RUDOLFA BULTMANNA	89
<i>Serhyj TARANOV</i>	

200. VÝROČÍ NAROZENÍ SØRENA KIERKEGAARDA

KANZÓ UČIMURA – JAPONSKÝ KIERKEGAARD	93
<i>Kinija MASUGATA</i>	

SPECIFIKA VÝZKUMU KIERKEGAARDOVA DĚDICTVÍ NA UKRAJINĚ	103
<i>Konstantin RAJDA</i>	

KIERKEGAARDOVA THEOLOGIE V ZÁPADNÍCH A POSTSOVĚTSKÝCH VÝZKUMECH	108
<i>Serhyj HOLOTYN</i>	

5. RELIGIONISTIKA

EXISTENCIÁLNÍ THEOLOGIE V MODERNÍM SVĚTĚ	112
<i>Anna EMELJANENKO</i>	

«CÍRKEVNÍ PEREJASLAV» Z ROKU 1686 JAKO NÁSTROJ POLITICKÉ A IDEOLOGICKÉ STRATEGIE ROZŠÍŘOVÁNÍ MOSKEVSKÉHO PATRIARCHÁTU	116
<i>Mykola ŠKRYBLJAK</i>	

6. DISKUSE, REFLEXE, RECENZE

ALTERNATIVA NEBO PARALELA?	122
<i>Jakub Lev HOUDEK</i>	

METODOLOGIE MODERNÍ TECHNOLOGIE: PROBLEMATICKÉ A AMBIVALENTNÍ DŮSLEDKY	127
<i>Larysa RYŽKO</i>	

CHARAKTERISTIKA ČASOPISU A POKYNY AUTORŮM	132
---	-----

CONTENTS

1. ECONOMIC SCIENCES

QUALITY ASSESSMENT OF THE GLOBAL FINANCIAL IMPACT MARKETS ON ECONOMIC STATIFICATION OF THE UKRAINE'S POPULATION	14
<i>Yaryna SHAPOVAL</i>	

2. LEGAL SCIENCES

REFORMATIVE PARADIGM OF SOCIAL, POLITICAL-AND-LEGAL VIEWS IN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF 19 th c.	18
<i>Victor DZHUNDIYET</i>	

3. POLITICAL SCIENCE

POLITICAL MYTH-MAKING AND FEATURES IN MODERN UKRAINE	22
<i>Volodymyr KRAVTSENYUK</i>	

HUMAN SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBAL AND SOCIO-POLITICAL TRANSFORMATIONS: THE SPECIFICITY OF POLITICAL INSTITUTIONALIZATION OF REALIZATION MECHANISM	27
<i>Hennadiy NIKOLAICHUK</i>	

GROUPS OF INTERESTS IN THE POLITICAL PROCESS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY: THEORETICAL APPROACHES TO STUDY OF THE PROBLEM	33
<i>Volodymyr YERMAK</i>	

«CIVIL SOCIETY»: GENESIS AND MODERN INTERPRETATIONS FEATURES OF THE CONCEPT	38
<i>Nazar KRYTSKALYUK</i>	

FEATURES TO ENHANCE THE INFLUENCE OF CHINA IN CENTRAL ASIA	44
<i>Mariana MURASHKINA</i>	

ELECTORAL POLITICAL PROCESS IN A MODERN SOCIETY	50
<i>Viktoriya BOKOCH</i>	

ANTI-TERRORISM ACTIVITY OF THE EUROPEAN UNION: SPECIFIC FEATURES OF POLITICAL AND LEGAL PROVIDING MECHANISM	56
<i>Ol'ha POPPER</i>	

UKRAINIAN GEOPOLITICAL THOUGHT OF THE LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES: THE PROBLEM OF RETHINKING IN THE PRESENT DAYS	61
<i>Petro FEDORUK</i>	

STUDENT SELF-GOVERNMENT AND ITS ROLE IN SHAPING THE LEADERSHIP ABILITIES OF THE FUTURE NATIONAL ELITE	66
<i>Mykola DAVIDIUK</i>	

4. PHILOSOPHICAL SCIENCES

SEMIOTIC SPECIFIC FEATURES OF METROPOLIS	73
<i>Maryna PREPOTENSKA</i>	

THE APPLICATION OF BIOTECHNOLOGIES IN THE WORLD TODAY	79
<i>Angelica SHEVEL</i>	

VIRTUE AS THE BASIC CATEGORY OF MORAL PHILOSOPHY OF ARCHPRIEST I. SKVORTSOV	84
<i>Galyna POPERECHNA</i>	

SOME CHARACTERISTICS OF RUDOLF BUL'TMANN'S EXISTENTIAL HERMENEUTICS	89
<i>Serhii TARANOV</i>	

THE 200th ANNIVERSARY OF THE SOREN KIERKEGAARD BIRTH

KANZO USHIMURA, A JAPANESE KIERKEGAARD	93
<i>Kinya MASUHATA</i>	

RESEARCH SPECIFICITY OF THE KIERKEGAARD'S HERITAGE IN UKRAINE	103
<i>Constantine RAIDA</i>	

S. KIERKEGAARD'S THEOLOGY IN WESTERN AND POST-SOVIET STUDIES	108
<i>Serhii HOLOTIN</i>	

5. RELIGIOUS

EXISTENTIAL THEOLOGY IN THE MODERN WORLD	112
<i>Anna YEMELIANENKO</i>	

«ECCLESIASTICAL PEREYASLAV» DURING 1686 AS AN INSTRUMENT OF POLITICAL AND IDEOLOGICAL STRATEGY OF MOSCOW PATRIARCHATE EXPANSION	116
<i>Mykola SHKRIBLYAK</i>	

6. DISCUSSION, REFLECTION, REVIEWS

ALTERNATIVE OR PARALLEL PROCESSES?	122
<i>Jakub Lev HOUDEK</i>	

THE METHODOLOGY OF MODERN TECHNOLOGIES: PROBLEMATIC AND AMBIVALENCE OF CONSEQUENCES	127
<i>Larisa RYZHKO</i>	

CHARACTERISTICS OF THE JOURNAL AND INSTRUCTIONS TO AUTHORS	132
--	-----

ЗМІСТ

1. ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЯКІСНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ НА ЕКОНОМІЧНУ СТРАТИФІКАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	14
<i>Ярина ШАПОВАЛ</i>	

2. ЮРИДИЧНІ НАУКИ

РЕФОРМАТОРСЬКА ПАРАДИГМА В ГРОМАДСЬКІЙ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.	18
<i>Віктор ДЖУНДІСТ</i>	

3. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНА МІФОТВОРЧИСТЬ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	22
<i>Володимир КРАВЦЕНЮК</i>	

БЕЗПЕКА ОСОБИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ	27
<i>Геннадій НІКОЛАЙЧУК</i>	

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ	33
<i>Володимир ЄРМАК</i>	

«ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»: ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИСУ ТА СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ	38
<i>Назар КРИЦКАЛЮК</i>	

ОСОБЛИВОСТІ ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ КИТАЮ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ	44
<i>Мар'яна МУРАШКІНА</i>	

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	50
<i>Вікторія БОКОЧ</i>	

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СПЕЦИФІКА ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	56
<i>Ольга ПОППЕР</i>	

УКРАЇНСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В СУЧАСНУ ДОБУ	61
<i>Петро ФЕДУРУК</i>	

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЙОГО РІЛЬ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ МАЙБУТНЬОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ДЕРЖАВИ	66
<i>Микола ДАВІДЮК</i>	

4. ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

СЕМІОТИЧНА СПЕЦИФІКА МЕГАПОЛІСУ	73
<i>Марина ПРЕПОТЕНСЬКА</i>	

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ БІОТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	79
<i>Анжеліка ШЕВЕЛЬ</i>	

ЧЕСНОТА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ МОРАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРОТОІЄРЕЯ І. СКВОРЦОВА	84
<i>Галина ПОПЕРЕЧНА</i>	

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ РУДОЛЬФА БУЛЬТМАНА	89
<i>Сергій ТАРАНОВ</i>	

200-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ СЬОРЕНА К'ЄРКЕГОРА

КАНЗО УШІМУРА – ЯПОНСЬКИЙ К'ЄРКЕГОР	93
<i>Кінья МАСУГАТА</i>	

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ СПАДЩИНИ К'ЄРКЕГОРА В УКРАЇНІ	103
<i>Костянтин РАЙДА</i>	

ТЕОЛОГІЯ С. К'ЄРКЕГОРА У ЗАХІДНИХ ТА ПОСТРАДІАНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	107
<i>Сергій ГОЛОТІН</i>	

5. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ТЕОЛОГІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	112
<i>Анна ЄМЕЛЬЯНЕНКО</i>	

«ЦЕРКОВНИЙ ПЕРЕЯСЛАВ» 1686 РОКУ ЯК ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ РОЗШИРЕННЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ	116
<i>Микола ШКРІБЛЯК</i>	

6. ДИСКУСІЇ, РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

АЛЬТЕРНАТИВА ЧИ ПАРАЛЕЛЬНІ ПРОЦЕСИ?	122
<i>Якуб Лев ГАУДЕК</i>	

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПРОБЛЕМАТИЧНІСТЬ ТА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ НАСЛІДКІВ	127
<i>Лариса РИЖКО</i>	

ХАРАКТЕРИСТИКА ЖУРНАЛУ ТА ВКАЗІВКИ АВТОРАМ	132
--	-----

1. ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЯКІСНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ НА ЕКОНОМІЧНУ СТРАТИФІКАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Quality assessment of the global financial impact markets
on economic stratification of the Ukraine's population

Kvalitativní zhodnocení dopadu globálních finančních trhů na ekonomické
rozvrstvení ukrajinského obyvatelstva

Ярина Шаповал

Київ, Україна

ABSTRACT: This paper analyzes the impact of the cooperation on the global financial market of foreign and Ukrainian businesses at all levels (state, local governments, corporations, individuals) on income inequality in Ukraine. Substantiated that the nature of this effect depends on the economic nature of this interaction.

Keywords: stratification – global financial markets – government – corporations – individuals.

SHRNUTÍ: Tato stať rozebírá účast zahraničního i vnitrostátního obchodu všech úrovní (stát, oblasti, společnosti, jednotlivci) na globálním finančním trhu a jeho vliv na nerovnost příjmů na Ukrajině. Dokazuje, nakolik charakter tohoto jevu závisí na ekonomické povaze vzájemného působení zkoumaných činitelů.

Klíčová slova: rozvrstvení – světové finanční trhy – vláda – společnosti – jednotlivci.

РЕЗЮМЕ: В статті аналізується вплив взаємодії на глобальному фінансовому ринку іноземних і українських суб'єктів господарювання всіх рівнів (державою, органи місцевої влади, корпорації, фізическі особи) на імушественне нерівність в Україні. Обосновується, що характер цього впливу залежить от економічної природи такого взаємодії.

Ключевые слова: стратифікація – глобальний фінансовий ринок – державою – корпорації – фізическі особи.

ВСТУП

Більшість дослідників впливу глобалізації економіки на стратифікацію населення конкретної країни підтримують гіпотезу, що: а) такий вплив має місце та б) великою мірою його можна оцінити як негативний (тобто такий, що сприяє поглибленню стратифікаційних процесів, які, своєю чергою, стримують сталий економічний розвиток).

Небезпека розподілу світу внаслідок глобалізації на зони процвітання та занепаду підсилює низку загроз глобального масштабу, серед яких – нелегальна міграція, транснаціональна злочинність, тероризм тощо. Надмірна бідність та поляризація суспільства спонукають політиків бідних країн до пошуку штучних шляхів зниження суспільної напруги – пошук внутрішніх та зовнішніх ворогів, недружня політика до сусідніх (і не тільки) держав, підтримка тероризму тощо.

Іншими словами, вплив глобалізації на економіку окремих країн не досліджено, але вже зараз ясно, що внаслідок глобалізації світ поляризується, а для країн, що не входять до переліку розвинутих, існує небезпека відставання в економічному розвитку та інших негативних наслідків. Деякі вітчизняні до-

слідники прямо вказують на ймовірність такого сценарію для України.

Слід зазначити, що у переважній більшості публікацій не формалізовано економічні механізми, завдяки яким глобалізація впливає на статки населення конкретної країни. Проте, саме аналіз цих механізмів має бути ключем для оцінки вищезгаданого впливу.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

У процесі підготовки статті автором було використано наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, аналітичні та статистичні матеріали Національного банку України, чинна законодавчо-нормативна база. З метою досягнення достовірності результатів публікації застосовано поліметодологічний підхід, зокрема, методи аналізу, синтезу та наукової абстракції.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Присутність усіх інституційних секторів економіки України на глобальному фінансовому ринку характеризується обсягами таких операцій:

- розміщення державних фінансових активів на зовнішніх ринках. На нинішньому етапі розвитку

такі операції не є актуальними для України. Протягом останніх років розмір державного боргу у відсотках до ВВП неухильно зростає, тобто Україна як держава є нетто-позичальником на світовому фінансовому ринку. Отже, цей вид операцій не буде предметом нашого аналізу;

- державне залучення іноземних фінансових активів (операції державного боргу);
- інвестиції за кордон органів місцевої влади. Цей вид фінансових операцій, як і розміщення державних фінансових активів на зовнішніх ринках,

не є актуальним для вітчизняних місцевих органів влади, а, отже, також не буде предметом нашого аналізу;

- іноземні залучення органів місцевої державної влади;
- корпоративні інвестиції за кордон;
- корпоративні іноземні залучення;
- інвестиції домогосподарств за кордон;
- іноземні залучення домогосподарств.

Потенційні наслідки впливу глобальних фінансових ринків на економічну стратифікацію населення України узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1

Потенційні наслідки впливу глобальних фінансових ринків на економічну стратифікацію населення України

Операції	Вплив на економічну стратифікацію населення				
	Дефіцит бюджету	Резерви НБУ		Державні інвестиційні проекти	
Державне залучення іноземних фінансових активів	*	*	*	*	можливо позитивний
Місцеві зовнішні запозичення	Внески до статутного капіталу суб'єктів господарювання можливо позитивний		Інші напрями, дозволені законодавством		
Корпоративні інвестиції за кордон	капітальні	прямі інвестиції		портфельні інвестиції	
		пайові	боргові	пайові	боргові
	*	*	*	*	*
Корпоративні іноземні залучення	капітальні	прямі інвестиції		портфельні інвестиції	
		пайові	боргові	пайові	боргові
	*	можливо позитивний	можливо позитивний	*	можливо позитивний
Інвестиції фізичних осіб за кордон	капітальні	прямі інвестиції		портфельні інвестиції	
		пайові	боргові	пайові	боргові
	*	*	*	*	*
Трансферти фізичних осіб з-за кордону	можливо позитивний				

* – нейтральний (можливо негативний)

Джерело: складено автором

Державне залучення іноземних фінансових активів (операції державного боргу).

Протягом останніх років Україна є нетто-позичальником на зовнішніх ринках. Зокрема, у державному бюджеті на 2014 рік передбачено нетто-залучення на світовому фінансовому ринку в сумі 11,1 млрд. грн.

Згідно чинного законодавства напрямами використання залучених коштів є три: фінансування дефіциту бюджету, підтримка валютних резервів НБУ та державні інвестиційні проекти.

Якщо запозичення спрямовуються на виконання видаткових статей держбюджету, це означає, що залучені кошти не використовуються для створення додаткової вартості та її перерозподілу між соціальними групами. Найчастіше вони використовуються в кращому випадку для консервації існуючого рівні споживання у країні. Це можуть бути соціальні допомоги, фінансування бюджетного сектору, в тому числі заробітні плати, державні закупівлі тощо. Навіть якщо кошти використовуються для збільшення рівня споживання (підвищення соціальних допомог, зарплат бюджетного сектору тощо), то або таке підвищення або має незначні масштаби, або стосується обмеженого кола соціальних груп, або спрацьовують обидві тези разом. Загалом вплив фінансування дефіциту бюджету з зовнішніх джерел на економічну стратифікацію населення можна охарактеризувати як незначний.

Підтримка (поповнення) валютних резервів НБУ має основною метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці та фінансування дефіциту платіжного балансу. Отже, вплив цього напря-

му використання зовнішніх запозичень також прямо не впливає на економічну стратифікацію населення.

Насамкінець використання зовнішніх запозичень на реалізацію державних інвестиційних проектів потенційно спрямоване на створення додаткової вартості. (Наразі не йдеться про інвестиційні проекти, що мають за мету досягнення соціального ефекту). Якщо такі проекти є більш-менш масштабними, вони потенційно здатні змінити стратифікаційну картину у державі. Причому їх вплив є складнішим, ніж може здатись на перший погляд. Йдеться не тільки про створення нових робочих місць, що само по собі позитивно впливає на рівень життя українців. Ефект може бути значно масштабніший завдяки, наприклад, зниженню цін на певні групи товарів, особливо повсякденного попиту, що підвищить рівень їх споживання малозабезпеченими соціальними групами, не змінивши показника для громадян з середніми та вищими доходами.

Отже, використання зовнішніх запозичень на реалізацію державних інвестиційних проектів, на відміну від фінансування поточних бюджетних видатків та підтримки валютних резервів НБУ, потенційно здатне впливати на показники економічної стратифікації населення.

Іноземні залучення органів місцевої державної влади (місцеві зовнішні запозичення). Місцеве запозичення - це операції з отримання кредитів (позик) до бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету. Згідно Бюджетного Кодексу України до напрямів, за якими можуть використовуватись суми

місцевих зовнішніх запозичень, належать:

- 1) погашення місцевого боргу;
- 2) капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам;
- 3) внески до статутного капіталу суб'єкта господарювання;
- 4) платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань місцевих органів влади;
- 5) інші видатки.

Не важко помітити, що п. 3 (внески до статутного капіталу суб'єктів господарювання), може бути інвестиціями, які теоретично здатні вплинути не рівень економічної стратифікації населення через створення нових робочих місць, здешевлення товарів та послуг тощо, тобто спостерігається певна аналогія з використанням зовнішніх запозичень на реалізацію державних інвестиційних проектів. Але при цьому слід мати на увазі дві обставини:

1. Інвестиційні проекти місцевих бюджетів здатні впливати на показники економічної стратифікації лише в межах міста, щонайбільше області.

2. Видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати 10 відсотків видатків загального фонду місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу.

Отже, підсумовуючи, вплив іноземних залучень органів місцевої державної влади (місцевих зовнішніх запозичень) теоретично може мати місце, але в незначних масштабах та в обмеженому територіальному просторі.

Корпоративні інвестиції за кордон. Під цим терміном будемо розуміти операції, які передбачають придбання корпоративними суб'єктами господарювання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав, цінних паперів та їх похідних на іноземних ринках.

Корпоративні інвестиції за кордон за своєю економічною сутністю означають виведення національного капіталу в інші юрисдикції для придбання фінансових та нефінансових активів. Як правило, таке придбання здійснюється на досить тривалий термін від 1 року (фінансові активи) до 10-15 років і більше. Протягом цього терміну грошові кошти у тій чи іншій формі обертаються за кордоном, а отже, не приносять жодної користі вітчизняній економіці: не створюються нові робочі місця, не виплачуються заробітні плати, не створюються (імпортуються) матеріальні цінності тощо.

До того ж, не слід забувати, що кожна інвестиція (за поодинокими випадками, які тільки підтверджують правило) здійснюється з розрахунком на отримання прибутку. Але право користування цим прибутком належить виключно інвестору, у нашому випадку – акціонерам. Отже, цей прибуток примножує статки акціонерів, не впливаючи при цьому жодним чином на статки населення. Іншими словами – корпоративні інвестиції за кордон не впливають (а у найгіршому випадку – впливають негативно) на економічну стратифікацію населення країни-донора.

Корпоративні іноземні залучення. Вплив корпоративних іноземних залучень на стан доходів населен-

ня, а, отже, й економічну стратифікацію слід розглядати за окремими складовими. У структурі рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій платіжного балансу виділені такі основні статті: прямі інвестиції, портфельні інвестиції, кредити та облігації.

Прямі інвестиції – валютна операція, яка передбачає внесення коштів до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою. Особливістю прямої інвестиції є надходження грошових коштів до статутного капіталу, а, отже, на баланс підприємства-емітента. Враховуючи звичайні цілі збільшення статутного капіталу, ці кошти, найімовірніше будуть спрямовані або на розширення, або на модернізацію виробництва. Наслідком цього стане збільшення кількості робочих місць, доданої вартості тощо. Отже можна стверджувати, що прямі іноземні інвестиції потенційно здатні впливати на доходи, а через них – на економічну стратифікацію населення.

Економічна природа портфельних інвестицій є принципово іншою. Портфельні інвестиції – валютна операція, що передбачає придбання цінних паперів, їх похідних та фінансових активів за кошти на фондовому ринку. Операції купівлі-продажу на вторинному ринку (якщо це не операції самого емітента) апriorі не передбачають надходження грошових коштів на баланс емітенті. Грошові потоки перетікають між інвесторами та у загальному випадку не мають жодного відношення до реального сектору економіки, а отже, не впливають на кількість робочих місць, створення доданої вартості тощо. Найчастіше вони спрямовуються на проведення нових операцій на фінансовому ринку, тобто залишаються у фінансовому секторі.

Відрив вторинного фондового ринку України від реальності, від потреб економіки, від відомих класичних функцій – перша та головна його особливість. За таких умов купівлю акцій вітчизняних підприємств на вторинному ринку жодною мірою не можна вважати інвестуванням у реальний сектор економіки [1].

Таким чином, портфельні інвестиції прямо впливають на статки іноземних інвесторів і не мають жодного відношення до доходів пересічних громадян.

Не заглиблюючись в термінологічні тонкощі, під кредитами та облігаціями для цілей цього дослідження будемо мати операції нерезидентів з надання підприємствам-резидентам грошових коштів на певний термін в борг та за плату.

Кредити від нерезидентів, надані вітчизняним корпораціям, за своєю економічною суттю подібні до прямих інвестицій в тому сенсі, що грошові кошти потрапляють на баланс позичальника та спрямовуються (принаймні – теоретично) на розширення та/або модернізацію виробництва та створення нових робочих місць. (Наразі не розглядаються варіанти перекредитування, тобто йдеться про нетто-залучення). Отже, кредитування вітчизняних корпорацій нерезидентами сприяє розвитку виробництва товарів та послуг, а, отже, здатне підвищити рівень доходів населення, зменшивши таким чином ступень економічної стратифікації.

З облігаційними позиками дещо складніше. При

первинному розміщенні ситуація відбувається точнісінько як у випадку з кредитуванням, тобто у кінцевому рахунку виграв реальний сектор економіки з усіма наступними наслідками.

Натомість, якщо грошові кошти нерезидентів заходять на вторинний ринок, у реальну економіку вони гарантовано не попадають, продовжуючи обертатись на фінансовому ринку.

Отже, підсумовуючи, корпоративні іноземні залучення здатні відбиватись на доходах громадян у випадках, коли залучення відбувається у вигляді прямих іноземних інвестицій, кредитування та придбання корпоративних облігацій при первинному розміщенні.

Натомість приплив грошових коштів іноземних інвесторів в Україну через портфельні інвестиції та придбання облігацій на вторинному ринку за своєю економічною природою не здатний впливати на реальний сектор економіки, а, отже, й на доходи громадян (за винятком вкрай вузького прошарку гравців фінансового ринку).

Інвестиції домогосподарств (фізичних осіб) за кордон в принципі не заборонені вітчизняним законодавством, але потребують індивідуальної ліцензії НБУ, вимоги для отримання якої у жовтні 2013 р. було суттєво посилено. Загалом політика НБУ в цьому питанні полягає у максимальному унеможливленні легального інвестування фізичними особами за кордон.

Спонукальним мотивом такого інвестування найчастіше стає не отримання прибутку – потенційно внутрішній ринок у плані дохідності є привабливішим іноземного – а порівняно більша гарантованість збереження грошових коштів. Інструментів інвестування фізичних осіб за кордон не дуже багато. Найбільш поширеними з них є нерухомість, депозит в іноземному банку або набуття цінних паперів іноземних емітентів. Такі інвестиції (так само, як й корпоративні) жодним чином не впливають на доходи широких верств населення, а, отже, й на його економічну стратифікацію.

Іноземні залучення домогосподарств (приватні трансферти фізичних осіб). В силу відсутності на Україні фінансових установ-нерезидентів а також реальних механізмів залучення ці операції також не є предметом нашого аналізу. Натомість невеликий інтерес для цього дослідження представляють трансакції заробітчани.

За результатами емпіричних досліджень в багатьох країнах перекази сприяють зменшенню бідності. Аналіз, проведений Міжнародним валютним фондом по 101 країні світу, довів, що десятивідсоткове збільшення переказів у розрахунку на душу населення забезпечує зменшення бідності на 3,5 % [2].

Є також дані про те, що перекази підвищують майнову нерівність. На думку О. Малиновської: «Основна причина в тому, що заможніші домогосподарства мають більше можливостей для організації міграції своїх членів, створення для них сприятливіших умов за кордоном, що має за результат вигідніше працевлаштування та, відповідно, більші перекази.

Цей висновок, однак, не є остаточним. Дослідники простежують залежність впливу переказів на нерівність від розвитку міграційного процесу. На першому етапі, коли інформації та міграційного досвіду мало, за кордон виїжджають передовсім представники заможніших домогосподарств, які, відповідно, першими отримують перекази. З часом, однак, коли міграція охоплює ширші верстви населення, бідніші домогосподарства також користаються вигодами від неї.

Крім того, на думку низки науковців, чи збільшують перекази майнову нерівність залежить не стільки від них, скільки від ситуації в країні походження. Якщо із початку майнова нерівність в країні велика, то перекази можуть її посилювати, якщо ж вона незначна – зменшувати за рахунок зростання добробуту бідних домогосподарств» [2].

ВИСНОВКИ

Жодний з видів операцій на глобальному фінансовому ринку не здійснює однозначно позитивного впливу на економічну стратифікацію населення. Натомість, деякі види операцій за певних умов потенційно можуть впливати на рівень економічної стратифікації населення.

Державні інвестиційні проекти та внески органів місцевої влади до статутного капіталу суб'єктів господарювання здатні зменшити економічну стратифікацію населення. При цьому вкрай важливо, щоб для реалізації проекту створювались не просто робочі місця, а високооплачувані робочі місця.

Корпоративні іноземні залучення у вигляді прямих інвестицій та кредитів в остаточному підсумку призводять до збільшення доходів кінцевих бенефіціарів – акціонерів (власників) позичальника. Але при цьому не слід скидати з рахунку й вплив таких інвестицій на доходи працівників через створення нових робочих місць чи умов для підвищення доступності товарів та послуг для споживачів.

Насамкінець, вплив трансфертів фізичних осіб з-за кордону на економічну стратифікацію населення цілком і повністю залежить від масштабів явища.

Решта операцій у кращому випадку не впливають на показник, а у гіршому – впливають негативно через те, що фінансовий ресурс не задіяний у внутрішньому інвестиційному процесі.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. КОВАЛЬ, О. (2011): *Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні: аналіт. доп.* Київ: НІСД
2. МАЛИНОВСЬКА, О. (2013): *Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення.* Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_analit/perekazu.pdf

ADDRESS & ©

Ярина ШАПОВАЛ,
проректор з науково-педагогічної роботи, економічних і соціальних питань
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі,
вул. Чигоріна, 57, кб. 206, м. Київ, 01601 Україна
yryna.shapoval@gmail.com

2. ЮРИДИЧНІ НАУКИ

РЕФОРМАТОРСЬКА ПАРАДИГМА В ГРОМАДСЬКІЙ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Reformative paradigm of social, political-and-legal views in Ukraine in the first half of 19th c.

Reformní paradigma společenských, politických a právních názorů na Ukrajině v první polovině 19. století

Віктор ДЖУНДІСТ

Київ, Україна

ABSTRACT: This article studies the views of certain leaders of social and political movements in Ukraine of 19th c. (P. Pestel'), as well as of the representatives of the Ukrainian secret political organization called the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius that was founded in Kyiv at the end of 1845. The policy documents drafted by the Brotherhood are assessed through the prism of reforms intended to overthrow the political regime existed in the Empire in 19th c. and to build a future society that would fit into their own political and legal concept.

Keywords: monarchy – constitutional draft law – «Russkaya Pravda» P. Pestel – the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius – the Federation of Slavic Peoples.

SHRNUTÍ: Tento článek zkoumá názory některých předáků společenských a politických hnutí na Ukrajině 19. století (P. Pestel) a názory představitelů ukrajinského tajného politického seskupení jménem Bratrstvo Svatých Cyrila a Metoděje, založeného v Kyjevě koncem roku 1845. Politické dokumenty sepsané Bratrstvem jsou zde nazírány z hlediska reform, zaměřených na svržení režimu, vládnoucího v Ruské říši 19. století a k vystavění budoucí společnosti v duchu jejich politických a právních koncepcí.

Klíčová slova: monarchie – ústavní právo – «Russkaja pravda» P. Pestel – Bratrstvo Svatých Cyrila a Metoděje – Svaz slovanských národů.

РЕЗЮМЕ: В статті аналізуються взгляды отдельных деятелей общественно-политического движения Украины XIX в. (П. Пестель) и представителей украинской тайной политической организации под названием Кирилло-Методиевское братство, возникшее в Киеве в конце 1846 г. Разработанные ими программные документы рассматриваются через предложенные авторами преобразования, направленные на ликвидацию в Российской империи XIX в. существующего политического режима и построение нового общества в рамках собственной политико-правовой концепции.

Ключевые слова: самодержавие – конституционный проект – «Русская правда» П. Пестеля – Кирилло-Методиевское братство – федерация славянских народов.

ВСТУП

Потреба у вивченні історії реформування суспільних відносин нині для України є нагальною і необхідною. Реальна можливість підписання Україною договору про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС), запланованим на кінець листопада 2013 р., спонукає до виконання першою взятих на себе зобов'язань. Вони передбачають реформування окремих політичних інститутів, зокрема, судової системи, прокуратури, системи пенсійного забезпечення відповідно до вимог законодавства ЄС. З

огляду на те, що в історії України другої половини XIX ст. мали місце комплексні перетворення, що стосувалися різноманітних сторін суспільного життя, у пропонованій статті маємо намір ознайомити широкий читацький загал з окремими політичними проектами, що передували епосі «великих реформ».

На загал, аналіз проектів перетворень політичної системи Російської імперії і України, як її складової частини, завжди були у центрі уваги дослідників. Проте в період перебування України у складі радянського Союзу, авторами здебільшого висвітлювалися та аналізувалися ті частини документів і

під тим кутом зору, що лягали в канву марксистсько-ленінської ідеології. З розпадом СРСР, скасуванням однопартійності, гегемонія «права на істину» комуністичної ідеології була ліквідована. З'явилася низка робіт П. Захарченка, О. Копиленка, О. Киянської, Н. Прозорової, М. Томенка, у яких автори розглядають проекти реформ представників громадсько-політичного руху в Україні першої половини XIX ст. комплексно, помітно уникаючи заангажованості.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

Готуючи статтю до друку, нами були використані тексти конституції одного із керівників антифеодального декабристського руху в Україні першої половини XIX ст. П. Пестеля та праці діячів Кирило-Мефодієвського товариства, зокрема «Книга буття українського народу», «Статут Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія» М. Костомарова, «Записка» В. Білозерського, а також «Проект досягнення можливого ступеня рівності і свободи, переважно у слов'янських землях» та «Ідеал держави» Г. Андрузького. З метою досягнення достовірності результатів публікації, застосований поліметодологічний підхід до використання методів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Проект конституції одного із керівників декабристського антифеодального руху в Україні 1820-х років, німця за національністю, російського дворянина і офіцера за станом належності, лютеранина за віросповіданням, П. Пестеля під назвою «Русская правда» вважається першою республіканською програмою в історії російського революційного руху [1], і став «результатом колективної творчості найбільш революційної частини декабристів» (Габов 1953: 14). Щоправда, П. Пестель не встиг закінчити роботу над проектом. Із десяти глав, що передбачалося розробити, він підготував лише п'ять.

Документ проголошував рівність усіх перед законом, ліквідацію станових привілеїв і кріпосного права. П. Пестель писав: «Рабство має бути рішуче скасоване, і дворянство повинно неодмінно відмовитися від мерзенної переваги володіти іншими людьми» (1906: 66).

Виходячи із принципу верховенства не влади над народом, а народу над владою, права народу обирати органи влади і обов'язок влади виражати волю народу, автор проголошував: «Народ руський не є належним нікому» (Федоров 1992: 72).

Обстоювання особистих свобод дало підстави радянському досліднику В. Покровському зарахувати П. Пестеля до числа представників школи природного права. Останній, на думку вченого, «намагається наповнити теорію природного вільного стану особистості прогресивним революційно-демократичним змістом» (Покровський 1952: 34). Услід за В. Покровським тотожної думки дотримувався український вчений В. Кульчицький (1975: 3 – 10).

Вища законодавча влада належала Народному

віче, що обиралося на 5-літній термін у кількості 500 осіб. Виконавчою владою наділялася Державна дума, до складу якої входило п'ять осіб, обраних на п'ять років. Державній думі належало здійснювати контроль над діяльністю усіх міністерств.

Органом вищої контрольної (блостительної) влади мав стати Верховний Собор, кількість членів якого становила 120 осіб з довічними повноваженнями. До його складу обиралися найбільш заслужені жителі країни. На нього, зокрема, покладалася повноваження здійснення своєрідного конституційного контролю.

Держава поділялася на області, округи (губернії), повіти і волості. На думку сучасної російської дослідниці В. Бокової, пестелівська конституція у цій частині «... має пряму аналогію з територіальною організацією і формою правління Стародавньої Спарти, створеною легендарним законодавством Лікурга» (2008: 324 – 336). Звернемо увагу на те, що до складу Української губернії із центром у Харкові П. Пестель включив, власне, Харківщину, Полтавщину, Катеринославщину, а також внутрішні російські округи із переважно українським етносом – Воронежщину та Курщину (1906: 66). Цим фактом П. Пестель у чергове засвідчив, що частина етнічних українських земель включена до складу Росії безпідставно. Адміністративно-розпорядчу владу на місцях, відтак, здійснювали окружні, повітові і волосні правління. Місцеві органи влади мали обиратися терміном на один рік.

Не залишає декабрист-мислитель шансів на розвій власної державності жодному народові, а передусім молдаванам. Нагадаємо, в 1774 р. за Кючук-Кайнарджийським мирним договором Молдавія потрапила під протекторат Росії. За умовами Бухарестського миру, укладеного у 1812 р., частина цієї території – між Прутом і Дністром – відійшла до Росії, де її називали Бессарабією. Відтак, автор централізаторського проекту Конституції вбачає подальший розвиток Молдови не у статусі незалежної держави, а у складі цілісного російського державного організму. При цьому приєднання «Господарства Молдаванського» мало відбутися шляхом «придбання ...», і всі зусилля мають бути вжиті, щоб ці області зрусифікувати, і зробити їх однорідними частинами одного і того ж цілого, себто держави російської» (1906: 66). Спосіб, яким П. Пестель мав намір від імені Росії «придбати» Молдавію, ніде ним не означений і не пояснений.

На загал, дослідники не мають усталеної оцінки пропонуваному П. Пестелем перетворенням у сфері управління державою. Якщо радянська література в основному визнавала «Руську правду» П. Пестеля найвидатнішим пам'яткою революційного минулого першої чверті XIX ст. (Нечкіна 1982: 73), а «проблему державності автор проекту розглядав як проблему демократичну» (Ланда 1979: 109), то сучасна література не така однозначна в оцінках. Нині деякі історики бачать у авторі конституційного проекту прибічника антидемократичного політичного режиму, а в державі, яку він передбачав збудувати, «проглядається тоталітарна сутність» (Рудницька 1994: 78 – 112) і автори-

тарний за формою, проте соціалістичний за змістом, характер (Хорос 1986: 125 – 128).

Автор проекту конституції вважав, що нормальне існування держави має забезпечуватися рівновагою прав і обов'язків між державою і суспільством. Позбавлення народу природних прав і перенесення на його плечі усіх суспільних обов'язків неодмінно призведе до ліквідації існуючого політичного ладу. Саме нині, стверджував П. Пестель, прийшов час «оновити пружини цього старого фізичного і політичного організму».

Як бачимо, конституційний проект П. Пестеля передбачав кардинальні зміни політичного устрою країни із беззастережною ліквідацією кріпосного права. У «Русской правде» промовисто афішуються принципи природного права, теоретичні засади якого напрацьовані мислителями доби Просвітництва. Мовимо, насамперед, про особисті права і свободи, рівність усіх перед законом, створення вищих представницьких органів влади з поділом їх на законодавчу, виконавчу і судову. Саме ці положення закладені в основу Конституцій США 1787 р., низки конституційних актів Франції кінця XVIII ст., виразно присутні в конституціях західноєвропейських країн XIX ст. Попри очевидний демократичний поступ проекту П. Пестеля, у силу історичних обставин, він так і не отримав шансу на практичну реалізацію в рамках Російської імперії.

Українська національна інтелігенція, як слушно відзначає сучасний дослідник українського права П. Захарченко, також не стояла осторонь від значимих загальнодержавних суспільно-політичних процесів (2010: 64). Першим на теренах Російської імперії, хто заявив про необхідність створення незалежної української республіки у складі федерації слов'янських народів, стало Кирило-Мефодієвське товариство, яке діяло у м. Києві впродовж 1846-1847 рр. та спиралося на традиції українського визвольного й автономістського руху. Таємне товариство в Україні з'явилося у період активізації загальнослов'янського руху під впливом визвольних ідей періоду назрівання загальноєвропейської революційної кризи, що у 1848 р. отримає назву «весна народів». Учасниками товариства стали здебільшого студенти, викладачі та співробітники Київського університету. Провідну роль серед них відігравали Г. Андруський, В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, Т. Шевченко та інші.

В ідейних позиціях братчиків відчувається вплив українського автономізму кінця XVIII – початку XIX ст., польських рухів та декабристських програм. Відчутним було також християнське спрямування, що не лише відобразилося в його назві, а й у формі самої організації, що наслідувала старі українські церковні братства, та у програмному документі – «Книзі буття українського народу» (інша назва – «Закон божий»). Головним завданням визначалося досягнення християнських ідеалів справедливості, свободи, рівності в поєднанні з національною незалежністю, демократією, освітою кожного слов'янського народу.

У програмі відстоювалося месіанство українсько-

го народу: найбільш пригноблений і зневажений, а водночас – найбільш волелюбний та демократичний, він, сподівалися братчики, звільнить росіян від їхнього деспотизму, а поляків від аристократизму (Цвілюк 2008: 142).

Програма вироблялася в гострих дискусіях, передусім між М. Костомаровим, Т. Шевченком і П. Кулішем. Проте члени братства не протиставляли своїх позицій, а узгоджували їх, шукали компромісних рішень. У результаті те, на чому П. Куліш наголошував в національному питанні, М. Костомаров – в християнській і загальнолюдській етиці, Т. Шевченко – в соціальних проблемах, увійшло в «Книгу буття українського народу».

Значне місце в документах братства, яке в матеріалах слідства, проведеного царською «охранкою», подекуди красномовно називалося «Украинско-славянское общество», відводилося устрою майбутньої держави. Державну незалежність країни з усенародно обраним главою держави братчики уявляли у федеративному союзі так само незалежних республік. Кожний суб'єкт федерації, як, зрештою, і саму федерацію мав очолювати правитель, обраний усім народом незалежно від родовитості та майнового цензу (Костомаров 1991: 39).

З метою вирішення питань усієї федерації слов'янських республік, автори проекту пропонували запровадити найвищий консультативно-регулювальний орган – Сейм або Слов'янську раду. Для захисту держави від зовнішніх ворогів передбачалося створити регулярне військо (Мицик 2008: 323).

Окремі робочі проекти, вилучені під час обшуку братчиків, належать перу 19-літнього студента Г. Андруського. Дві чернетки під робочою назвою «Проект досягнення можливого ступеня рівності і свободи, переважно у слов'янських землях» та «Ідеал держави», хоч і відзначаються схематизмом та поверховістю, проте дають уявлення про те, які думки панували в середовищі учасників таємного товариства.

У вказаних проектах Г. Андруський спочатку обстоював самодержавне правління в Росії; згодом обмежив імператора представницькими органами влади; зрештою, еволюціонував до запровадження республіканської форми правління.

Хаос у викладі притаманний баченню автора щодо майбутнього станового суспільства в Росії. Якщо у першому варіанті чернетки йшлося про ліквідацію дворянства як стану, то у другому – мова велася лише про законодавче звуження їхніх прав та надання селянам можливості викупитися із кріпацького стану. Така непослідовність здивувала навіть слідчого, який вів кримінальну справу проти членів Кирило-Мефодієвського братства. «Таким чином написані проекти Г. Андруського, – констатував чиновник, – без системи, без глибоких переконань: спочатку говорить одне, потім інше, але повсюди собі суперечить» (Франко 1990: 413).

Однак останній варіант під назвою «Начерки Конституції Республіки», що був вилучений під час обшуку на засланні у Петрозаводську, видається нам значно конструктивнішим і системнішим. Особлива

увага приділена самоврядуванню у майбутній Республіці, в основі якої має бути громада. Автор конструює механізм діяльності адміністративно-територіальних одиниць, тобто штатів, областей, округів. Серед штатів виділяються: 1) Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом; 2) Польща з Познанню, Литвою і Жмудню; 3) Бесарабія з Молдавією та Валахією; 4) Остзея; 5) Сербія; 6) Болгарія; 7) Дон. У слов'янській конфедерації, як бачимо, відсутня Росія, і це не випадково. За твердженням сучасного дослідника історії українського конституціоналізму М. Томенка, у вилучених охранкою зошитах Г. Андрузького, міститься радикальний запис про необхідність зруйнувати Росію, щоб збудувати Україну (2010: 4 – 30).

ВИСНОВКИ

Беззаперечно, відміна кріпосного права в Російській імперії у 1861 р. проведена за царювання Олександра II, – це «перелом», «поворотний пункт» історії Росії. Такої оцінки дотримувався не лише законодавець, а й сучасники, як у середині країни, так і за її межами, дослідники, для яких вона завжди становила особливий інтерес.

Здійснення цієї акції відбулося не на порожньому місці. Початок правління Миколи I (1825-1855) ознаменувався повстанням декабристів на Сенатській площі у Санкт-Петербурзі і, як наслідок, згоранням публічної дискусії щодо розроблення і ухвалення конституції Російської імперії. Урядові кола не ставили на порядок денний проблему реформування політичної системи Росії. Принаймні, нами не зафіксовано жодного законопроекту, спрямованого на удосконалення механізму держави, який би вийшов із владних кабінетів у цей період. Правова і громадська думка пульсувала у нелегальних умовах. Вперше в Росії обґрунтували необхідність переходу від абсолютної монархії до республіканської форми правління таємні організації, що функціонували на теренах України – Південне товариство під керівництвом П. Пестеля і Кирило-Мефодіївське товариство з центром у Києві.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. ХОРОШИЛОВ, А. Н. (1995): Генезис республиканской формы правления в России. М.: ЭКСМО.
2. ГАБОВ, Г. И. (1953): Общественно-политические и философские взгляды декабристов. М.: Знание.
3. ПЕСТЕЛЬ, П. (1906): Русская правда. Наказ Временному Верховному Правлению. СПб: Культура.
4. ФЕДОРОВ, В. А. (1992): Декабристы и их время. М.: МГУ.
5. ПОКРОВСКИЙ, В. С. (1952): История русской политической мысли : [конспект лекций]. М.: Гос. изд-во юридической л-ры.
6. КУЛЬЧИЦКИЙ, В. С. (1975): Державно-правові погляди декабристів. Проблеми правознавства, 32.
7. БОКОВА, В. М. (2008): «Ликурговые законы» Павла Пестеля. У: О. И. Киянская - М. П. Одесский - Д. М. Фельдман (ред.), Декабристы: Актуальные проблемы и новые подходы, М.: Рос. гос. гуманит. у-т.
8. НЕЧКИНА, М. В. (1982): Декабристы. М.: Наука.
9. ЛАНДА, С. (1975): Дух революционных преобразований...: Из истории формирования идеологии и политической организации декабристов, 1816-1825. М.: Мысль.
10. РУДНИЦКАЯ, Е. Л. (1994): Феномен Павла Пестеля. Annali. Serione Storico-politico-sociale, XI-XII, Napoli.
11. ХОРОС, В. Г. (1986): «Социалист прежде социализма»: о социально-политических взглядах П. И. Пестеля. Историко-философский ежегодник. М.: Наука.
12. ЗАХАРЧЕНКО, П. (2010): Право власності на землю в Україні : правове забезпечення та особливості реалізації (середина XIX – початок XX ст.): [монографія]. К.: Атіка.
13. ЦВІЛЮК, С. А. (2008): Історична мудрість Великого Кобзаря. Історизм та соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка. Одеса: Маяк.
14. КОСТОМАРОВ, М. І. (1991): «Закон божий» (Книга буття українського народу). К.: Либідь.
15. Історія України (2008): [навчальний посібник]. У: Ю. А. Мицик – О. Г. Бажан – В. С. Власов (ред.). К.: Києво-Могилянська академія.
16. Кирило-Мефодіївське товариство (1990): У: О. О. Франко, М. І. Бутич, І. І. Глизь (ред.), т. 3, К.: Наукова думка.
17. ТОМЕНКО, М. В. (2010): Сутність та основні характеристики історії українського конституціоналізму. У: Розвиток права України: від Конституції Пилипа Орлика до сьогодення: Зб. наук. праць міжн. наук. конф., К: Обрії.

ADDRESS & ©

Віктор ДЖУНДІСТ, здобувач
кафедра історії права і держави
юридичний факультет
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Регенераторна, 4, кв. 4-034, 02160 Київ
Україна
victordjundiet@mail.ru

3. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНА МІФОТВОРЧІСТЬ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Political myth-making and its features in modern Ukraine

Politická mýtotorba a její projevy na moderní Ukrajině

Володимир КРАВЦЕНЮК

Київ, Україна

ABSTRACT: The article explains the idea that political myth – a form of synthesis of mythological and political consciousness and is emotionally charged sensory perception of political reality, which largely replaces and supersedes the real idea about it. The political myth-making is seen as a deliberate rational action on the subject of conscious creation myth (in Ukraine is – the powers that be, the oligarchs, the political elites, the owners of the media) to – to form a certain consciousness of the masses, which is why myth is programmed to manipulate. The article discloses a process for the artificial creation of political myths in the process of myth-making. The basic stages of the process of myth-making (the definition of a rational concept of myth and facts that its complement, the choice of an archetype, which is based on a myth, selection of rituals that accompany created the myth, the choice of methods of introduction and spread of political myth). It is considered some technologies which are used in the process of myth-making. Attention is drawn to the dangers of destructive myths and the necessity of absolute (single positive state) myth.

Keywords: political myth – political consciousness – archetype – myth-making – political manipulation – the mentality.

SHRNUTÍ: Tento článek ozřejmuje význam idey politického mýtu, který je svého druhu syntézou mytologického a politického myšlení a citově přibarvenou představou politické reality, která téměř znemožní tutéž realitu racionálně uchopit. Politická mýtotorba je tu nazírána jako vědomé a volní vytváření mýtu subjektem (na Ukrajině – oligarchy, politickými elitami, mediálními magnáty) s cílem ovlivnit masy, k jejichž manipulaci je mýtus naprogramován. V procesu mýtotorby odhaluje tento článek proces umělého vytváření politických mýtů. Vymezuje též základní stádia procesu mýtotorby (definice racionálního pojetí mýtu a doprovodných faktů, volba o mýtus opřené archetypu, výběr rituálů, které tvorbu mýtu provázejí a volba metod zavádění a šíření politického mýtu). Pozornosti neuniknou ani některé technologie, užívané v procesu mýtotorby. Důraz klade článek na hrozbu mýtů destruktivních a nevyhnutelnosti absolutního (jediného pozitivního státního) mýtu.

Klíčová slova: politický mýtus – politické vědomí – archetyp – mýtotorba – politická manipulace – mentalita.

РЕЗЮМЕ: В статті обосновується ідея про те, що політичний міф – форма синтезу міфологічного і політичного свідомості і являється емоційно окрашеним чуттєвим представленням про політичеської дійсності, яке в значительній степені замінює і витісняє реальне представлення про неї. Політичеське міфотворчесьтво розглядається як ціленаправлене раціональне дійство по свідомому створенню міфа суб'єктом (в Україні це – влада імушье, олігархи, політичеські еліти, собствєннікї средств масової інформації) з цілью – формувати определенне свідомість у мас, іменно поэтому міфотворчесьтво запрограммовано на маніпуляцію. В статті раскрыт процес искусствєнного створення політичеського міфа в процесє міфотворчєства. Видєленє основні етапи процесє міфотворчєства (опредєленє раціональної концепції міфа і фактов, котрі єє доповняють; вибор архетипа, на котром базирєється міф; підбор ритуалов, котрі будуть супроводжати створєний міф; вибор методик внедрєння і розпространєння політичеського міфа). Розглянуті окремі технології, котрі примєняються в процесє міфотворчєства. Акцентирєється вниманє на опасності дєструктивних міфов і необхідності формування абсолютного (єдиногє позитивного державствєнного) міфа.

Ключевые слова: политический миф – политическое сознание – архетип – мифотворчество – политическое манипулирование – менталитет.

ВСТУП

Міф – старовинна організаційна суспільна система, що включає в себе механізми самоорганізації спільноти людей. Міфи виникають як певні моделі дійсності, що поступово змінюються й удосконалюються. Але незалежно від змін, що відбувалися з плином часу, міф завжди затверджував ідеали сучасного йому суспільства, становлячи, при цьому, фундамент колективної свідомості. Сучасне суспільство відчуває потребу в побудові нової цілісної моделі світу й місця людини в ньому з високим ступенем узагальнення й безумовного прийняття, що передбачає активний розвиток символічних умовних форм відображення дійсності. Його нормативне значення залишається незмінним: міф – це те, у що людина має повірити безумовно і беззастережно, ототожнюючи себе з тим, у що вірить.

Сучасний міф привертає увагу найрізноманітніших наук і напрямів – політології, антропології, етнології, культурології, лінгвістики, психології – які досліджують його в межах своєї предметної визначеності. У них міф розглядається, як продукт фантазії доісторичних народів (М. Мюллер), поетична метафора первісного способу мислення (Я. Гримм), примітивна спроба пояснити природний світ (Дж. Фрезер), вихователь людства (Г. Гегель), вираження життєвого інстинкту (А. Бергсон), загальнонародної мудрості (Ф. Ніцше) і ірраціональної волі (М. Еліаде); соціальний феномен (Е. Дюркгейм), регулятор життя архаїчного колективу (Б. Маліновський); колективне сновидіння (З. Фрейд), прояв архетипних спонукань, що ховаються в глибинах людської психіки (К. Юнг); синкретична колиска людства (Є. Мелетинський), складена в образах і метафорах багатотисячолітня традиція (М. Мамардашвілі); спосіб духовної самоорганізації (О. Лосев), особливий тип раціональності (К. Хюбнер) і ін.

Значне поширення отримали дослідження і загальної теорії політичної міфології (Д. Арабаджієв, В. Безнісько, В. Буян, Л. Зубрицька, В. Ібрагімова, М. Головатий, І. Кравченко, О. Мішучков, С. Кара-Мурза, А. Кольєв, В. Лісичкін, О. Полисаєв, Г. Почепцов, А. Цуладзе, Ю. Шайгородський та ін.). І це виправдано, адже, сучасний політичний міф – один з найважливіших механізмів впливу на свідомість суспільства, і тому він стає важливим фактором не тільки національної політики, ідеології, але людського життя взагалі. Він активно використовується як засіб маніпуляції, консолідації суспільної свідомості та легітимної обумовленості владних структур тощо [1]. Разом з тим, все ще недостатньо дослідженим залишаються проблеми впливу політичної міфотворчості на свідомість мас в сучасній Україні, що й стало метою даного дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Під феноменом політичного міфу ми розуміємо форму синтезу міфологічної і політичної свідомос-

ті, емоційно-забарвлену чуттєву уяву про політичну дійсність, яка значною мірою заміщує і витісняє реальну уяву про неї. Політичний міф є особливим міфом, який зберігає в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру сучасних політичних процесів і сподівань на майбутнє.

Міфотворчістю, на думку Ю. Даниленко, позначається два процеси: цілеспрямоване продукування міфів та стихійне їх виникнення в міфологічній свідомості. Стихійне виникнення соціальних міфів, тобто дійсна соціальна міфотворчість – це є об'єктивне формування міфу, дистанційоване від волі та безпосереднього впливу соціальних суб'єктів. Самостійно міф виникає як потреба сьогодення, як спроба і засіб пояснити ті обставини чи ситуації, які науково, раціонально пояснити неможливо, або як спрощена інтерпретація цих, не для всіх зрозумілих, пояснень. Якщо дійсна міфотворчість як процес починається з ірраціонального імпульсу і розгортається в міфологічній свідомості, то удавана міфотворчість є цілеспрямованою раціональною дією, продуктом якої є міф з обміркованим задумом, ірраціональність якого пов'язана з несвідомим сприйняттям і поширенням міфу. Процес удаваної міфотворчості передбачає існування активного творчого суб'єкта, результатом діяльності якого є соціально-політичний міф. А оскільки певний суб'єкт творить міф, справедливим є висновок, що він і твориться з певною метою (здійснення впливу на будь-що або будь-кого) і має функціонувати з цієї ж причини, як вважає Ю. Даниленко (2007: 144).

Міфотворчість, як вид людської діяльності, через її ефективність та мобілізуючу силу, захоплює й пристосовує до своїх потреб соціально-політична система. Захоплена такою системою міфотворчість перебирає на себе ознаки святості і, як наслідок, вже вона, а не природа чи дух предків, задають мораль та принципи. Це призводить до того, що міфотворчість слугує певним групам, які експлуатують її в своїх інтересах. Отже, політична міфотворчість має цілеспрямовану раціональну дію, результатом якої є міф з обміркованим задумом. Свідоме продукування соціально-політичних міфів перетворює міфотворчість на виробництво, зберігання, поширення та переробку спеціальних «зразків», шаблонів, відповідно до інтересів політичних партій, окремих груп людей, на налагоджену міфоіндустрію, яка за основу власного клонування бере історичні змісти. «Міф, на переконання Х. Ортеги-і-Гассета (1997: 50), із свідомісної форми перетворюється на виробничу форму продукування ідей, уявлень, на суспільний засіб виробництва – а це вже не той міф, це лише його залишки».

Процес творення політичного міфу досить ґрунтовно розглядає дослідник сучасної міфології Е. Кассирер у своїй праці «Техніка сучасних політичних міфів»[4]. На його думку (Кассирер: 1990: 62 – 63), процедура міфотворчості складається з трьох основних прийомів:

1) зміна функцій мови, в результаті чого доміну-

юча роль належить емоційній функції в порівнянні з описовою: «слово описове та логічне було перетворено в слово магічне»;

2) обряд, що змушує його учасників втрачати відчуття індивідуальності й переходити в стан екстатичного злиття з колективом: здавна по відношенню до людини застосовувались методи придушення й примусу, але в більшості випадків ці методи орієнтувалися на «матеріальні» результати. Навіть найбільш суворі деспотичні режими задовольнялися лише нав'язуванням людині певних правил дії, а почуття та думки людей їх при цьому не цікавили. Сучасні міфи діють зовсім по-іншому. Вони не починають із того, що санкціонують або ж забороняють якісь дії. Вони спочатку змінюють людей, щоб потім мати можливість регулювати й контролювати їхні діяння. В результаті чого люди стають жертвами міфів без серйозного опору. Адже вони переможені й скорені ще до того, як виявляються здатними усвідомити, що ж насправді відбулося;

3) пророцтво: «Звичайні методи політичного насилля не здатні дати подібний ефект. Навіть під найбільш потужним політичним пресом люди не перестають жити приватним життям. Завжди залишається сфера особистої свободи, що протистоїть такому тиску. Сучасні політичні міфи руйнують подібні цінності. Наші сучасні політики чудово знають, що великими масами людей набагато легше управляти силою уяви, а ніж грубою фізичною силою. Й вони майстерно використовують це знання. Політик став чимось на зразок публічного провісника майбутнього. Пророцтво стало невід'ємним елементом у новій техніці соціального управління».

У запропонованій Е. Кассирером схемі міфотворчості залучаються такі властивості міфу як зв'язок з ритуалом, магія слова, емоційно-чуттєве сприйняття реальності, тобто основу побудови політичного міфу він вбачає в піднесенні того, що необхідно впровадити в суспільну свідомість у формі міфу.

Безперечно, політичний міф неможливо створити на порожньому місці. Для цього обов'язково необхідним є певний об'єкт (концепт), який має бути знайомим для групи людей, для яких створюється міф (якщо ж у міфі відсутній концепт, тоді його важко відрізнити від звичайних вигадок або зловмисної неправди, тому за таких умов він є лише казкою). Іншими словами, він уже наділений деяким числом асоціацій та знань, якими володіють люди про цей об'єкт. Як правило, це дуже характерно для повсякденної мови та мови ЗМІ. Такі асоціації й знання є досить нестійкими, розпливчастими та такими, що позбавлені жорсткої вивірності визначень й логічної аргументації, тому міфу їх зручно використовувати в тих кількостях й у тому контексті, що йому потрібний для конструювання реальності.

Так, в основі міфу лежить поняття або ситуація (концепт), що від початку має деякий набір значень та смислів. Міф же «відбирає» у концепта його першопочатковий смисл та намагається замінити його

іншим, котрий й буде змістом міфу. Таким чином, концепт використовується міфом як форма, яку можна наповнити різним змістом. Але потрібно відзначити, що зміст концепту не зникає повністю, він лише деформується міфом та спрощується. Так, наприклад, коли з ланцюга подій висмикуються тільки ті факти, які потрібні для створення образу або уявлення про ту або іншу подію. Цей прийом дуже часто використовується засобами масової інформації, коли певні факти замовчуються, а інші, навпаки, активно виставляються напоказ, акцентуючи на собі увагу глядача.

Отже, мистецтво міфу полягає в тому, щоб сконструйовані ним елементи, або інтерпретація тих або інших подій чи явищ, виглядали природно, вписувались у здоровий глузд людей та сприймалися ними як система об'єктивних фактів. Отже, міф за допомогою концептів, у яких він віднімає зміст, конструює реальність, що виглядає як сукупність очевидних фактів. В результаті, під дією міфів реальність настільки спотворюється та міфологізується, що її об'єктивний аналіз теоретично можливий тільки при критичному співставленні різних джерел. Однак, на думку Ю.Даниленко (2007: 147 – 148), у більшості випадків це практично є неможливим через упередженість, суб'єктивність або заангажованість джерел інформації.

Таким чином для актуалізації міфу повинні виконуватися певні умови:

1) міф повинен бути породжений міфологічно. Потрібні паралелі із класичними міфами. Оскільки міф як продукт міфотворчості містить раціональну складову, тому і концепція творення політичного міфу має бути унікальною, корисною, помірно складною. Вона повинна мати загальне пояснення для споживачів міфу та містити передумови їх поведінки. Факти не обов'язково повинні бути унікальними, новими, сенсаційними. Найголовніше – вони мають бути вибудовані в теорію. Міф повинен примикати до містики та використовувати ритуали, інакше строк його існування буде дуже обмежений;

2) міф має бути присутній у суспільстві й тісно пов'язаний із традиціями й архетипами колективного безсвідомого. Необхідно лише обрати актуальний архетип і момент для його застосування, що забезпечить його життєздатність та функціональну силу. Значимість політичного міфу полягає в можливості викликати на поверхню політичних процесів той архетип, який дозволить задати визначений мотив діяльності – через політичну рекламу, ритуал, містерію. Через архетип здійснюється зв'язування бажаного і належного спочатку в міфологічних категоріях (наприклад, мовою метафор, що тиражуються), потім – у підібраній до гасла політичній дії. Прийом використання архетипів дуже дієвий, оскільки, як зазначає М. Еліаде, він є єдиним правильним способом доторкнутися до священного, а, отже, торкнутися людської свідомості та душі, вплинути на них: «Предмет або дії стають реальними лише тією мі-

рою, якою вони імітують або повторюють архетипи. Тільки це дає можливість доторкнутися до істинного міфологічного часу, увійти в нього», як вважає М. Еліаде (1996: 21).

Певно, що однією з найважливіших умов існування сучасного політичного міфу є наявність бінарних архетипових опозицій (К. Леві-Стросс), типу: «ми-вони», «добро-зло», «герой-ворог». Подібна схема в сучасній політичній міфології проявляється тоді, коли соціальні й етнічні проблеми замінюються спрощеними уявленнями про вічну боротьбу двох міфологізованих спільнот («демократи – комуністи», «патріоти – космополіти», «наші – не наші»). До того ж, ця опозиція має універсальний характер, тому що будь-яка група людей, будь-яке суспільство осмислює себе у протиставленні іншим групам чи іншим суспільствам. Її позитивна складова – об'єднувати людей у боротьбі проти зовнішнього агресора, надавати людині почуття причетності до долі свого народу, допомагаючи їй долати труднощі. Але міфологічний погляд на речі має свою специфіку. Він проявляється в тому, що група, яка об'єднана займенником «ми» осмислюється не просто як одна з багатьох, але як єдина в своєму роді, а ті хто їй протиставляються, тобто «вони», наділяються демонічними рисами, їм приписуються нелюдські пороки та жорстокість. В умовах сучасної української реальності опозиція типу: «ми-вони» стає важливим елементом створення та підтримки політичного міфу;

3) міф повинен мати якість тотальності. Бажаючи щоб міф вирішував глобальні завдання. У цьому контексті слід використовувати нові знання з максимальною користю для становлення здорової суспільної свідомості, яка повинна орієнтувати свідомість мас в позитивному напрямку (міфи соціального, економічного, політичного розвитку, ідеї бажаних і благодійних, хоча і не підкріплених діями і концепціями, перетворень). Міф перетворює індивідуальні і колективні емоції на систему позитивних соціальних цінностей, надаючи їм форми соціального досвіду. Свобода, рівність, право, прогрес – це досягнення й ілюзії, задля яких об'єднується людська спільнота. Міф мобілізує, уніфікує та об'єднує свідомість нації, спрощуючи сприйняття дійсності. Програма розвитку держави на майбутнє завжди складна та багаторівнева для сприйняття на буденному рівні, але короткі тези декларативного характеру, а тим більше загальна ідея реформації та перебудови суспільних відносин стануть зрозумілими для багатьох прошарків населення, якщо передати їх у вигляді міфу або навіть міфологеми.

Ми згодні з Л. Зубрицькою (2005: 5 – 7), що основою позитивної міфотворчості покликаний бути абсолютний міф, який завдяки своїм позитивним характеристикам та притаманним йому споконвічним архетипам не має жодних перешкод для свого існування та розвитку. Саме такого міфу, на жаль, і бракує сучасному українському суспільству, натомість функціонують продукти відносної міфо-

логії, яка зумовлює розпорошеність та роздрібненість міфологічного потоку, що перетворює політичні міфи на оману. Становлення політичного міфу, що спирається на абсолютну міфологію і той або інший національний ґрунт, пов'язане із синтезом інтеграційних, охоронних і реформаторських зусиль. Тому абсолютна міфологія виступає необхідною умовою позитивної міфотворчості.

Окрім того, міфологічні технології здебільшого стають умінням вузької групи, яка інтуїтивно відчуває ефективність тих або інших дій у боротьбі за владу. З приводу цього Е. Кассирер (1990: 64), зазначає: «Раніше міф завжди вважався продуктом якоїсь несвідомої соціальної діяльності. Але тепер міфи створюються людьми, що діють найвищою мірою свідомо й відповідно із планом. Вони прекрасно знають, що їм треба й продумують кожний свій крок. З появою цих людей міфам уже не дозволяється розвиватися вільно й стихійно. Нові політичні міфи жодним чином не дикі плоди багатой уяви. Це вироби, виготовлені досить умілими й спритними майстрами». Такими майстрами або творцями міфів, на думку Р. Барта (1996: 58), є «багаті», що для нього є синонімом панівних класів. Їх діяльність спрямована шляхом створення міфу на обезрушення світу, що сприяє збереженню встановленого порядку й працює на його підтримку. Особливість політичного міфу, що робить його привабливим інструментом для «управлінців» і полягає в тому, що неправда й істина в ньому злиті воедино. Це має особливий вплив на душу й уяву людини.

Саме тому правителі всіх рангів ще з давніх часів займалися міфотворчістю, переслідуючи свої певні цілі. Так, наприклад, заради зміцнення власної влади вони організовували й організовують поширення такої інформації про свою діяльність, у якій їм приписуються різноманітні достоїнства, аж до надприродних. Начебто, тільки завдяки розуму, енергії, відвазі «царя-батьошки», «батька націй», «всенародно обраного президента» (або за рахунок їхніх довірчих відносин із Всевишнім) вдалося перемогти ворогів та забезпечити процвітання батьківщини й благополуччя громадян. Подібна практика широко використовується впродовж багатьох століть включно до сьогодення.

На думку П. Бурд'є (1994: 203 – 205), у світі відбувається символічна боротьба за право створювати та нав'язувати легітимне бачення світу. Тобто той соціальний світ, що кожний індивід вважає природним, насправді ж є таким, яким його хочуть бачити пануючі прошарки. Саме вони нав'язують людям схеми сприйняття, логіку аргументації, відношення до подій тощо, тобто формують уявлення, здоровий глузд. Для цього вони використовують свій символічний капітал у вигляді довіри й визнання, популярності, звань тощо.

Але у випадку, якщо ж міф, як продукт міфотворчості, використовується необдуманно, спонтанно, без прогнозування наслідків, він стає небезпечним, деструктивним, оскільки його застосування для свідо-

мості людей і взагалі ситуації в країні може призвести до незворотних наслідків. Наприклад, реалізація будь-яких міфів, коли вони підмінять реальність і самі стануть реальністю, або ж зіткнення міфу із справжньою реальністю, коли виявиться його повна невідповідність їй, коли міфи які протистоять один одному призводять до конфронтації соціально-політичних сил, створюють безвихідну ситуацію, породжують кризовий стан суспільства. Поряд з цим, небезпека міфу, на думку Ф. Кессиді (1972: 61), криється і в його ірраціонально-стихійній природі (ірраціонально-стихійна природа міфу, звужує сферу раціонально-логічного мислення, притупляє критичне мислення, розширює сферу прояву безсвідомого та сліпих інстинктів, вона виробляє стагну свідомість, свідомість натовпу, який охоче приймає готові думки та не замислюючись діє у відповідності з навіяними йому стандартами поведінки), в розчиненні індивідуальної свідомості, в сліпій колективній волі та в стихійному прояві ентузіазму, у відсутності внутрішніх мук та в повній впевненості в своїй правоті. Сучасний політичний міф створює простір для маніпулювання та зловживання свідомістю масової людини, нездатної до самоконтролю та критичного осмислення як спонукальних мотивів своїх вчинків, так і їх наслідків.

На наш погляд, зменшення деструктивної сили таких міфів та обмеження їх впливу може здійснюватися такими шляхами: по-перше, розв'язанням політичними засобами тих суспільних суперечностей, котрі сприяють міфотворчості й створюють сприятливу кон'юнктуру для використання міфів у ідеологічній боротьбі; по-друге, деконструюванням самих міфів, показуючи, як вони зроблені; по-третє, виокремленням з усієї маси міфів саме тих, за допомогою яких може бути сформований єдиний позитивний державний міф, що є важливим науковим завданням.

ВИСНОВКИ

Таким чином, політична міфотворчість є цілеспрямованою раціональною дією, продуктом якої є міф з обміркованим задумом, ірраціональність якого пов'язана з несвідомим сприйняттям і поширенням міфу. Процес політичної міфотворчості передбачає існування активного суб'єкта (політична еліта, олі-

гархи, власники ЗМІ тощо), який спричиняє цілеспрямований маніпулятивний вплив на міфологізацію свідомості, з метою забезпечення власних інтересів.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. ШАЙГОРОДСЬКИЙ, Ю. Ж. (2009): *Політика: взаємодія реальності і міфу* [Монографія]. Київ: Знання України.
2. ДАНИЛЕНКО, Ю. В. (2007): *Соціальна міфологія як соціокультурний феномен (філософський аналіз)* / Даниленко Юлія Володимирівна. Дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03 / Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.
3. ОРТЕГА-И-ГАССЕТ, Х. (1997): *Избранные труды.*: Пер. с исп. А.М. Руткевич. (сост. предисл. и общ. ред.) – Москва: Весь Мир.
4. КАССИРЕР, Э. (1990): Техника современных политических мифов // *Вестник МГУ*, № 2. – С. 58–69.
5. ЭЛИАДЕ, М. (1996): *Мифы; Сновидения; Мистерии* [Пер с англ.]. Москва: Реал-бук; Киев: Ваклер.
6. ЗУБРИЦЬКА, Л.Й. (2005): Міф як феномен сучасної політики / Л.Й. Зубрицька / Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка.
7. БАРТ, Р. (1996): *Мифологии* [Пер. с фр. С. Зеннин]. Москва: Изд. им. Сабашниковых.
8. БУРДЬЕ, П. (1994): *Начала. Choses dites* [Пер. Н. А. Шматко]. Москва: Socio-Logos.
9. КЕССИДИ, Ф.Х. (1972): *От мифа к логосу (Становление греческой философии)* Москва: Мысль.

ADDRESS & ©

Володимир КРАВЦЕНЮК, аспірант
кафедра політології та державного управління
Інститут політології і права
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
01054, вул. Тургенівська, 8/14, Київ,
Україна
kravtsenyuk@gmail.com

БЕЗПЕКА ОСОБИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ

Human security in the context of global and socio-political transformations: the specificity of political institutionalization of realization mechanism

Osobní bezpečnost v souvislostech globálních a socio-politických přeměn: specifika politické institucionalizace mechanismu realizace

Геннадій НІКОЛАЙЧУК

Київ, Україна

ABSTRACT: This paper examines the role of institutions as a set of rules, norms, values that determine the behavior and interaction of subjects in transition societies. The features of the political and institutional mechanism for the implementation of human security in the transition societies in the context of global, social and political transformations are shown. Author's definition of human security is proposed as a stable state of reliable protection of individual's interests, his rights and property from hazards, threats, risks and challenges in terms of preservation and development of individual potential and its capacity for effective action in the socio-political and other spheres. The main threats, hazards and risks as well as the main factors influencing the safety of the individual are analyzed. It is shown that the priority task, regarding the implementation of human security in societies in transition, is the formation of civil society based on the principles of network interactions, while the basic mechanisms of the individuals' safety in unconsolidated (transit) societies are civil society and non-governmental organizations, as well as global civil society, its institutions, norms and values.

Keywords: personal security – hazards and risks in the area of human security – criteria and indicators of personal security – transformation society – ensuring the security of the individual.

SHRNUTÍ: Tato stať zkoumá úlohu institucí jako souboru pravidel, norem a hodnot, které předurčují chování a vzájemné působení subjektů ve tranzitních společnostech a věnuje se aspektům politických a institucionálních mechanismů zajišťování osobní bezpečnosti v těchto společnostech s přihlédnutím ke globálnímu, společenskému a politickému přeměnam. Autor navrhuje definovat osobní bezpečnost jako trvalý stav spolehlivé ochrany zájmů jednotlivce, jeho práv a jeho majetku před nebezpečím, ohrožením či zpochybněním, prostředky uchování a vývoje individuálního potenciálu a jeho schopnosti účinné akce v socio-politické a jiných sférách. Nabízí analýzu hlavních rizik, jakož i ostatních činitelů, ovlivňujících bezpečí jednotlivce. Ukazuje se, že hlavním nástrojem zajištění osobní bezpečnosti v tranzitních společnostech je utváření občanské společnosti, založené na principu spolupráce, za stěžejní mechanismus osobní bezpečnosti v nezkonsolidovaných společnostech lze pak považovat nevládní organizace, jakož i globální občanskou společnost, její instituce, normy a hodnoty.

Klíčová slova: osobní bezpečnost – hrozby a rizika v oblasti osobní bezpečnosti – kritéria a indikátory osobní bezpečnosti – tranzitní společnost – zajištění bezpečnosti jednotlivce.

РЕЗЮМЕ: В работе анализируется роль институций как совокупности правил, норм, ценностей, которые определяют поведение и взаимодействия субъектов в транзитных обществах. Показаны особенности политико-институционального механизма реализации безопасности личности в транзитных обществах в контексте глобальных и общественно-политических трансформаций. Предложено авторское определение безопасности личности, как стабильного состояния надежной защищенности ее интересов, прав и ценностей от опасностей, угроз и рисков, сохранности и развития личностного потенциала и способности к эффективной деятельности в различных сферах общественно-политической жизни. Исследованы основные факторы влияния на безопасность личности. Определенно, что первоочередными направлениями, относительно реализации безопасности личности в переходных обществах есть формирование гражданского общества на основе сетевых принципов взаимодействия, а также то, что основными механизмами реализации безопасности личности в обществах неконсолидированного типа является гражданское общество и сетевые общественные организации, а также глобальное гражданское общество, его институты, нормы и ценности.

Ключевые слова: безопасность личности – угрозы и риски в сфере безопасности личности – критерии и индикаторы безопасности личности – трансформационное общество – обеспечение безопасности личности.

ВСТУП

Безпека є неодмінною умовою існування будь-якої особи. Однак, у сучасному глобалізованому світі вона перебуває у невизначеному стані: держава більше не здатна захищати кожну людину повною мірою (політична нестабільність, фінансові, економічні кризи, тероризм, інші загрози глобальних проблем), але водночас і не може авторитарними методами примушувати її, обмежувати її безпеку та й міжна-родні організації, які справляють дедалі більший вплив, також ще не здатні охопити усю сферу безпеки особи, як неспроможна це зробити і сама людина. До того ж, традиційна недооцінка людини і нехтування цінністю людського життя у безпосередній соціальній практиці, які, на жаль, поки що ще залишаються притаманними практично всім транзитивним суспільствам, у тому числі й українському, вимагає вжиття ради-кальних заходів. Отже, передусім виникає необхідність визначитись на рівні політо-логічного узагальнення з розумінням проблеми безпеки особистості, її місця в систе-мі загальної безпеки, переосмислити традиційні підходи до її забезпечення, що га-рантувало б їй і суспільству найбільш можливий її рівень.

Відразу зазначимо, що в Україні проблематика безпеки особи досліджена недостатньо, оскільки увага вчених здебільшого зосереджена на загальній проблематиці безпеки: національній, державній, міжнародній, таких видів безпеки, як економічна, інформаційна, військова тощо (Я. Базилук, О. Бодрук, Ю. Даник, В. Данілі'ян, О. Дзьобань, Ю. Катков, В. Настюк, М. Пічугін, О. Соснін, О. Уткін та ін.). Це виправдано становленням незалежної держави, утвердженням національно-держав-них принципів і пріоритетів [1]. Заразом це свідчення і того, що теорія безпеки є молодого наукою і перебуває в постійному процесі розвитку та пошуку пріоритетів і базових засад власного функціонування, переживає докорінну зміну основоположних парадигм та підходів. Тому методологічною основою даного дослідження здебільшого є теоретичні доробки зарубіжних політологів (Д. Балуєва, О. Вевера, Г. Кінга, Ю. Конопліна, О. Красіна, С. Крофта, П. Моргана, К. Мюррея, Р. Періса, Ю. Фененко та ін.) та деяких вітчизняних дослідників (В. Горового, В. Мельника, В. Пилипчика та ін.), у працях яких, і це відродно відзначити, спостерігається антропологічний поворот у розумінні проблем безпеки, коли вказана проблема у межах різноманітних моделей суспільства й держави, які реально існують, розглядається з точки зору забезпечення безпеки конкретної особистості, її прав і свобод [2; 3].

Мета даної роботи – з'ясувати політико-інституційні механізми забезпечення безпеки особи та їхні особливості у трансформаційних суспільствах.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Звісно, що абсолютної безпеки не буває. Мова може йти лише про певну модель ідеальної безпеки, як набір ідеальних характеристик, параметрів комфорту, ефективності, відсутність небезпек та загроз. Це той (високий) рівень безпеки, до чого слід прагнути, але що навряд чи буде хоча б колись досягнутий. Тобто, можна лише говорити про певний, наявний на даний час рівень безпеки в певному суспільстві і певній державі. Безпека – це той рівень загроз з яким можна погодитись на даний час і в даних умовах.

Але чи існує загальна безпека у розумінні спільних уявлень щодо того, що певна людина, суспільство, держава вважають за необхідне мати для комфортної (безпечної) життєдіяльності. Певно, що кожне суспільство, культурно-національна спільнота може мати власну модель безпеки, що ґрунтується на своїй системі цінностей. Система цінностей – це та ланка, яка об'єднує суспільство з особистістю, включаючи її в систему суспільних відносин; визначає, заради чого відбувається та чи інша діяльність, і якими засобами вона реалізується. Цінності, як соціокультурний феномен, виконують певні функції: мотивування поведінки, спрямування суспільно корисної діяльності кожного індивіда; орієнтування, оскільки цінність – це органічна система суспільної свідомості – тих ідеалів, поглядів, які пропагують засоби масової інформації, культурно-просвітницькі заклади тощо. Саме на ґрунті основних цінностей особи і суспільства, як вважає В.І. Мельник (2009: 46), здійснюються регуляція поведінки, соціальна адаптація, загалом діяльність людини.

Як відомо, людська життєдіяльність здійснюється в ціннісно-мотиваційному континуумі. В контексті даної проблеми, результатом реалізації різних особистісних інтересів і цінностей є різне – упритул до протилежного – розуміння того, що є небезпека або безпека. Більш того, у протидіючих сторін реалізація загрози по відношенню до супротивника може розглядатися як спосіб забезпечення власної безпеки, і навпаки.

Оскільки будь-яка діяльність, у тому числі й у сфері безпеки, здійснюється людьми і ґрунтується на певних уявленнях, то зміст тієї або іншої системи забезпечення безпеки неможливо зрозуміти поза контекстом пануючої моделі стереотипної поведінки або парадигми безпеки, тобто усталеного зразка розуміння й вирішення теоретичних та практичних питань за-

безпечення безпеки. У зв'язку з тим, що основу існування феномена безпеки складає єдність заперечення й ствердження, то залежно від того, яка сторона – заперечуюча або стверджуюча – є провідною в цьому співвідношенні, О. Дзобань та О. Соснін (2009: 208 – 209) «виділяють дві парадигми безпеки:

- парадигма захищеності, що ґрунтується на розумінні безпеки як заперечення небезпек, наслідком чого є власне самоствердження особистості;

- парадигма самоствердження, що базується на розумінні безпеки як ствердження себе, а заперечення небезпек має вторинний характер і розглядається як необхідна умова самоствердження».

На думку авторів, парадигма захищеності припускає, що основу забезпечення безпеки складає боротьба з небезпеками (загрозами). Згідно з цією парадигмою особистість знаходиться в безпеці тому, що вчасно виявляє небезпеки й запобігає їм. Менталітет захищеності призводить до отождолення безпеки з життєдіяльністю, внаслідок чого ідея безпеки стає провідною ланкою всього суспільного й державного життя, що, зокрема, отримало закріплення в Законі України «Про основи національної безпеки» [1].

Разом з тим, послідовна реалізація ідеї захищеності (як свідчить, наприклад, історичний досвід СРСР та інших країн), неминує породжує потребу в наявності небезпек, які персоніфікуються в образі ворога, нехай навіть вигаданого, адже безпека стверджується не сама по собі, а саме в боротьбі з небезпеками та їхніми носіями – ворогами. Результатом такого твердження є судження про те, що особистість перебуває в безпеці лише остільки, оскільки вона сильніша своїх не-другів і завжди готова боротися з їхніми загрозами. І чим більше перемог і повлених ворогів, тим вище ступінь безпеки особистості.

Насправді ж, парадигма захищеності, особливо в гіпертрофованій формі, не зміцнює безпеку, а руйнує суспільство й державу. Оскільки джерело розвитку знаходиться зовні, то й сам розвиток обов'язково набуває штучного характеру протиставлення іншому – наздогнати й перегнати, добути і зробити більше тощо. В результаті особистість і суспільство розвивають не свої внутрішні сили, а лише своє протиставлення небезпекам. Більше того, чим вище небезпека, тим ефективнішим і масштабнішим стає заснований на протидії розвиток держави. І навпаки, відсутність небезпек і ворогів руйнує саму ідею безпеки, внаслідок чого розвиток особистості стає невизначеним і «небезпечним».

Щодо парадигми самоствердження то вона базується не стільки на боротьбі з небезпеками, скільки на розвитку власних внутрішніх сил. І тому небезпека за такої парадигми являє собою не тільки те, що заперечує існування особистості, а, насамперед, те, що загрожує особистісному самоствердженню. Це актуалізує тезу, згідно з якою особистість перебуває в безпеці не тому, що не існує загроз, а тому, що вона є сильною настільки, що загрози не представляють для неї небезпеки.

Необхідною передумовою розвитку безпеки в межах парадигми самоствердження є визначення конкретних небезпек особистості, її інтересам, цінностям, способу життя тощо, а не загроз безпеці, як у парадигмі захищеності. При цьому, наголошується, що діяльність особистості має спрямовуватися не на «захищеність» інтересів, а на їхню реалізацію. Однак самоствердження визначає необхідність протиставлення навколишньому середовищу, тобто лише стосовно «іншого», котре повинно бути усунуте, якщо воно перешкоджає реалізації тих або інших життєвих інтересів. У результаті наявність «іншого» й вихідної від нього небезпеки стає передумовою самоствердження особистості, що викликає потребу в існуванні небезпек, як вважають О. Дзобань та О. Соснін (2009: 209 – 210).

Певно, що з найважливіших аспектів якості життя є свобода й захищеність людини від різних небезпек і загроз, ступінь її вразливості від сучасних ризиків. У контексті описаного можна визначити безпеку особистості як можливість використовувати право вибору в умовах свободи й безпеки, а також повну впевненість у тому, що ці можливості збережуться й надалі.

Проектуючи усталене бачення «Стратегії національної безпеки України»[5] на проблему безпеки особистості, можна виділити декілька її основних аспектів:

- економічна безпека тлумачиться як забезпеченість доходом, достатнім для задоволення нагальних потреб;

- продовольча безпека – це доступність основних продуктів харчування, що припускає наявність їхньої достатньої кількості і вільного доступу до них, достатню купівельну спроможність населення;

- екологічна безпека – це свобода й захист від загроз екологічного забруднення, насамперед, наявність чистого повітря й незабрудненої води; можливість придбання екологічно безпечної їжі; можливість проживання в умовах, які становлять небезпеку для здоров'я з точки зору екології (житло, умови праці тощо); захищеність від екологічних катастроф;

- безпека здоров'я – захищеність людини від ризиків захворюваності, тобто можливість жити в безпечному для здоров'я середовищі існування; доступність ефективного медичного обслуговування;

- особиста безпека – свобода і захист людини від загроз насильства;

- політична безпека – можливість жити в суспільстві, яке визнає основні права людини;

- суспільна й культурна безпека – захищеність культурного розмаїття й захист суспільного розвитку від деструктивних тенденцій.

Загрози безпеці особистості мають безліч форм прояву. При цьому одні загрози можуть бути однаковими для всіх людей, такі, наприклад, як тероризм, екологічні катастрофи, злочинність, хвороби; інші – можуть становити небезпеку для певної групи людей – насильство над жінками й дітьми; дискримінація

за етнічною належністю, віком тощо. Причому, в умовах соціокультурних трансформацій, за умов підвищення соціальної ентропії, акценти у таких формах прояву можуть зміщуватись у будь-якому напрямку – доводять О. Дзьобань та О. Соснін (2009: 211).

Суттєво підсилює ризики великомасштабних природних і техногенних катастроф антропогенний тиск цивілізації. Людство розвинуло такі продуктивні сили, застосовує такі технології, які вийшовши з під контроль людини можуть поставити людство на межу загибелі. Інша характерна риса сучасного розвитку – збільшення небезпек, що загрожують людині постійно. Різке прискорення ритму життя і підвищення нестабільності розвитку, особливо в умовах суспільств транзитивного типу, сприяють росту уразливості людини в повсякденному житті. Ризики втрати робочого місця, доходів, забруднення середовища існування, хвороб, загрози насильства стають все більш актуальними для кожної людини. Дія загроз безпеці особистості обмежує свободу вибору, а також може призвести до крайніх наслідків – кризи або катастрофи.

Існують різні підходи до класифікації типів загроз й індикаторів (показників моніторингу) загроз. Відповідний набір індикаторів і заснована на ньому система раннього попередження складається у кожному конкретному перехідному соціумі, в кожному конкретному випадку виходячи з поставлених цілей і можливості одержання необхідної статистичної інформації. Соціальна статистика переважної більшості держав трансформативного типу не має у своєму розпорядженні достатньої кількості показників, які зазвичай застосовуються на міжнародному рівні. Особливо це стосується показників продовольчої, екологічної й політичної безпеки. Через недосконалість і обмеженість статистичної інформації ще більше ускладнюється завдання моніторингу безпеки особистості на регіональному рівні.

До того ж вимір багатьох аспектів безпеки особистості носить умовний, непрямий характер, то не завжди можна встановити кількісно виражений гранично критичний рівень загроз. Тому, як вважають О. Дзьобань та О. Соснін (2009: 213), у відношенні деяких показників для умов соціокультурного транзиту більш прийнятним є застосування методу порівняння з досягнутим рівнем (у минулому періоді, інших регіонах з більш сприятливими параметрами людського розвитку тощо) за умови дотримання принципів зіставлення.

Так, загрози політичній безпеці перехідного періоду розвитку суспільства характеризуються політичними переслідуваннями, жорстоким ставленням до опозиції; репресіями з боку держави стосовно окремих осіб і груп; контролем сфери ідеології й інформації.

При оцінці загроз економічній безпеці першорядне значення мають показники безробіття – один з головних індикаторів економічної безпеки особистості. Можливість займатися оплачуваною працею – умова запобігання загрозі убогості та її наслідкам

для людини. Збільшення в структурі зайнятості «ризикованої зайнятості», переважно контрактної форми наймання працівників означає тимчасову або часткову зайнятість і надає менші гарантії збереження робочого місця й доходів. Зниження надійності доходів – показник нестабільності зайнятості, а також інфляційного знецінення номінальних заробітків.

Загрози продовольчій безпеці можуть оцінюватися на основі аналізу наступних показників: добове споживання калорій у відсотках до мінімальної потреби; індекс виробництва продуктів харчування на душу населення; коефіцієнт залежності від імпорту продукції (один із найпоказовіших показників у даному аспекті для транзитивних країн) тощо.

Загрози екологічній безпеці у традиційному сенсі визначаються рівнем радіаційного, хімічного забруднення навколишнього середовища, геомагнітними й електромагнітними випромінюваннями, ризиком впровадження нових біотехнологій тощо.

Загрози безпеці здоров'я включають несприятливі умови життя: неповноцінне харчування, небезпечні для здоров'я умови праці, малі й нестабільні доходи, бідність і убогство, зниження доступу до ефективного медичного обслуговування. Забруднення середовища існування (грунту, питної води, атмосферного повітря, хімічне й радіаційне забруднення харчової продукції) – один з основних ризиків для здоров'я. Екологічні ризики стають всеосяжними і визначальними.

Зростання злочинності – один з головних факторів і характерних ознак збільшення загрози особистій безпеці в умовах соціокультурної нестабільності. Наявність численних передумов зростання злочинності (у тому числі й економічних умов) створює вкрай несприятливу криміногенну обстановку і, як наслідок, суттєву загрозу національній безпеці. Для транзитивних пострадянських країн високою є частка особливо небезпечної насильницьки-корисливої злочинності; збільшуються масштаби діяльності організованих злочинних груп; різко зростає кількість злочинів пов'язаних із прийомом наркотиків і скоєних у стані сп'яніння. Збільшується число злочинів, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї і вибухових пристроїв, убивства на замовлення, рекету, захоплення заручників, шантаж, тероризм, торгівля людьми (особливо дівчатами й молодими жінками, яких силоміць примушують займатися проституцією, у тому числі й за кордоном). Безпосередню небезпеку становить також інтенсивне зростання економічних злочинів – продаж недоброякісної продукції, фальшивомонетництво, незаконна торгівля трансплантантами органами, у тому числі немовлят тощо.

Воєнні та бойові дії (війни між державами, етнічні, релігійні, політичні конфлікти із застосуванням воєнної сили) також становлять безпосередню небезпеку для життя людини.

Загрози культурній і суспільній безпеці викликають руйнування традиційних спільностей – родини, громади, організації, етнічної групи, деструктивні

тенденції в розвитку суспільства, які не піддаються точному кількісному виміру, але за силою руйнівного впливу можуть мати катастрофічні наслідки. Культурне різноманіття визнається цінністю й неринковим ресурсом розвитку суспільства. Його зменшення має безліч негативних наслідків для прогресу розвитку людини і суспільства. Монополізація засобів масової інформації, на думку О. Дзьобаня та О. Сосніна (2009: 214-217), створює в суспільстві стереотипи поведінки й ціннісних установок, які відповідають інтересам компаній, що контролюють ці засоби, і може становити небезпеку для розвитку суспільства й особистості.

Отже, безпеку особи ми можемо визначити як стабільний стан надійної захищеності життєво важливих інтересів особи, її прав та цінностей від небезпек, загроз, шкідливих впливів будь-якого роду (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо) за умов збереження і розвитку потенціалу особи та її здатності до ефективної діяльності у всіх сферах.

Окремо слід наголосити на актуалізації загроз безпеці особистості, що створює процес глобалізації, який, на думку О.В. Лазоренко та В.Ю. Баркова (2000: 80), «не заперечує формальне існування національних кордонів, суверенітетів, культурних традицій, цінностей тощо. Йдеться про іншу природу та масштаб розуміння світу, про підхід, що апелює не до прав певного народу, нації, держави і навіть не до громадянина певної держави, а до людини, до її універсалистських єдиних і невідчужених прав та свобод».

При різноманітності політичних ситуацій у певних країнах та регіонах, переважна більшість внутрішньополітичних та міжнародних процесів у глобалізованому світі мають схожу природу й моделі розвитку (співробітництво й конфлікт, інтеграція та дезінтеграція тощо). Спільним для них є також дедалі тісніше співвідношення з інтересами особи. Так само в Україні проблеми безпеки «українізуються», набувають специфічного значення. Однак, нове бачення безпеки, що формується, «переміщує на периферію політичної теорії однобічне, наприклад, військове пояснення феномена безпеки, підпорядковуючи його людському виміру, якості життя громадян і відкритості суспільства. ... Пріоритету набуває насамперед особиста й суспільна, інтегративна безпека як комплекс умов для стабільного розвитку системи «людина-природа-господарство» (Лазоренко, Барков 2000: 81).

Глобалізація розширює можливості для підвищення якості життя і розвитку людини, але в той же час вона створює нові загрози безпеці особистості й підсилює вже існуючі. Зміни, які відбуваються в умовах життєдіяльності людей під впливом глобалізації, носять багатогранний характер і, власне кажучи, торкаються всіх аспектів умов життєдіяльності людей. У кожному конкретному випадку різним є

тільки ступінь впливу і характер змін, що відбуваються. При цьому, як зазначають О. Дзьобань та О. Соснін (2009: 217 – 218) «можна виділити ті зміни, які визначають формування інших характеристик життєдіяльності особистості й створюють прями чи опосередковані загрози безпеці особистості:

- різке збільшення залежності життя людей від інтересів транснаціональних компаній;

- зниження значущості фактора територіальної обумовленості («зменшення простору»), тобто зміни в житті людини все частіше й сильніше залежать від процесів, які відбуваються далеко від місця її проживання (доходи, робота, здоров'я тощо); численні соціальні процеси, у тому числі й ринкові відносини, набувають усе більш опосередкованого характеру;

- зміна (зниження) ролі національних меж, що втрачають своє значення не тільки для торгівлі, капіталів та інформації, але й для ідей, норм, культури, цінностей;

- зростання значущості фактора часу («зменшення часу»), тобто збільшення темпів зміни ринків і технологій сприяє різкому прискоренню ритму життя й одночасно зростанню нестабільності в суспільстві й уразливості людини; багаторазове збільшення швидкості процесів, що відбуваються, прагнення відповідати темпам глобальної конкуренції кардинально змінюють умови життєдіяльності особистості».

Наслідками процесу глобалізації є зменшення і трансформація традиційної ролі держави, і у внутрішній політиці, і в міжнародних відносинах. Динаміка процесів глобалізації призводить до того, що можливості національної держави обмежуються такими тенденціями, як формування міжнародних фінансових ринків, глобалізація бізнесу і капіталу, поява глобальних відкритих інформаційних мереж, самовизначення нових націй, мобільність населення, що різко збільшилася, наддержавний характер багатьох загроз безпеці людини (особи), глобальні проблеми сучасності тощо. Держави в умовах глобалізації характеризуються кризою ідентичності, традиційних зв'язків особи і держави, моделей лояльності і, відповідно, більшою орієнтацією особи на локальні та транснаціональні об'єднання.

З'явилися й нові нетрадиційні загрози в транзитних суспільствах, серед яких: неефективність національних урядів, їх ресурсна залежність, нездатність відповідати на глобальні загрози та виклики (зокрема погіршення стану природного середовища, неконтрольована міграція, тероризм, інформаційні війни, поширення інфекційних захворювань тощо), неконсолідованість суспільства, відсутність суспільної згоди та ефективних інституційних інструментів забезпечення прав і свобод особи. І все ж, досягти безпеки особи в трансформаційних суспільствах видається можливим, а саме «шляхом:

- соціально-орієнтованої економіки;
- істинного народовладдя, яке, на відміну від форм, які склалися у переважній більшості країн

перехідного типу, обов'язково повинне включати право особистості на участь у прийнятті доленосних для неї рішень;

– наявності чіткої системи законів, які гарантують екоосоціальний захист громадян, їх права й обов'язки;

– створення необхідних умов для вільного прояву індивідуальності кожної особистості» (Дзьобань, Соснін 2009: 219-220).

Однією з найпоширеніших форм взаємодії осіб у суспільстві для реалізації власних прав і свобод, зокрема і для забезпечення безпеки особи, є громадські організації, що, існуючи часто у мережевій формі, утворюють громадянське суспільство, яке, зі свого боку, є потужним чинником впливу на суспільно-політичний процес у країні. Функції глобального громадянського суспільства, нерозривно пов'язані з його сутнісними характеристиками. Насамперед, люди зможуть через посередництво такої інституції артикулювати власні інтереси, інтереси широких верств населення, що формуються під впливом глобалізації. Артикуляція інтересів має супроводжуватись виробленням пропозицій щодо шляхів вирішення проблем, пов'язаних з безпекою і розвитком людини (особи) і суспільства, а також проведенням демократичного громадського контролю щодо безпеки особи.

І все ж, не варто перебільшувати роль особи та суспільства у сучасному світі. Попри стійку тенденцію зростання їх значення, а також значення різноманітних міжнародних акторів, роль держави у сучасному світі залишається дуже важливою. Події, пов'язані зокрема із тероризмом, різними видами сепаратизму, провокують державу до одностороннього зміцнення внутрішньої та зовнішньої безпеки. Ці обставини, на думку А.О. Мішина (2005: 64), свідчать про «неготовність традиційного суб'єкта міжнародних відносин – держави довірити свою безпеку новим наддержавним структурам або міждержавним інституціям. Саме держава бере на себе гарантію безпеки, причому єдине її легітимне право – застосовувати силу, що, як і раніше, залишається головним засобом реалізації стратегії національної безпеки».

ВИСНОВКИ

Отже, доки основним інструментом реалізації безпеки особи і суспільства залишається держава і міжнародне співтовариство, людина і суспільство змушені будуть платити певну «ціну» за власну без-

пеку. Тож, очевидним є те, що на сучасному етапі розвитку національних держав та міжнародної системи немає підстав говорити про першість безпеки особи в системі загальної безпеки. Вона виступає надзвичайно важливим, проте поки навіть не рівноправним її елементом. Безпека особи, її форми та принципи реалізації тільки формуються та поширюються. І тому сучасна роль безпеки особи – взаємодія і підтримка ініціатив суб'єктів національної та міжнародної безпеки, що корелюються із безпекою особи. Безпека держави, як і безпека суспільства та особи, зростає, якщо вона приєднується до різних форм кооперативної, загальної чи коопераціональної безпеки.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 2003. – № 39. – С. 351-363.
2. ПИЛИПЧУК, В.Г., ГОРОВИЙ, В.М. (2008): *Права і безпека людини і громадянина*. Київ: ІДПДБ СБ України.
3. МЕЛЬНИК, В.І. (2009): *Безпека особи в системі загальної безпеки*. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Вип. 11. – С. 45-49.
4. ДЗЬОБАНЬ, О., СОСНІН, О. (2009): *Теоретичні основи Національної безпеки України*. КИЇВ: Освіта України.
5. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 року // *Стратегічна Панорама*. – 2007. – №1. – С. 3-14
6. ЛАЗОРЕНКО, О.В., БАРКОВ, В.Ю. (2000): *Гуманізація ідеології безпеки – стратегічна вимога сучасності*. Стратегічна панорама. №4. – С. 79-86.
7. МІШИН, А.О. (2005): Аксіологічний вимір безпеки у багатосторонніх та двосторонніх міждержавних відносинах нових незалежних держав. *Стратегічна панорама*. № 1. – С. 62-75.

ADDRESS & ©

Геннадій НІКОЛАЙЧУК, пошукач
кафедра політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13
Україна
plyaseckoe@mail.ru

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Groups of interests in the political process of contemporary Ukrainian society: theoretical and methodological approaches to study of the problem

Zájmové skupiny v politickém procesu dnešní ukrajinské společnosti: teoretické a metodologické přístupy ke zkoumání problému

Володимир ЄРМАК

Київ, Україна

ABSTRACT: The basic theoretical and methodological approaches to the problem of groups of interest, developed in foreign and domestic politics, are analyzed. It is shown that groups of interest are the result of differentiation and complexity of the social system as a mechanism to optimize the processes in the system, to increase the degree of its resistance to the destabilizing influences, to embed to the social space legitimate channels of social tensions' relieve. The activities of the major groups of interest in Ukraine are examined; mechanisms of their political influence are studied. It is revealed that in Ukraine is was formed almost the entire core of organized interests that successfully operate in the West – business associations, trade unions and various non-governmental organizations, etc. An active process of developing a mechanism of their effect on the state takes place. This is one of the most valuable phenomena of modern Ukrainian reality, as it reflects a process of self-organization of various social groups with their specific interests. However, most groups of interest are too weak to have strong impact on the formation and implementation of public policy. Further development of groups of interest, enhancing of their representativeness, and optimizing of their interaction with state institutions are important components of democratic development in Ukraine.

Keywords: groups of interests – civil society – state – functional interests representation system – lobbyism – political democracy.

SHRNUTÍ: Budeme rozebírat teoretické přístupy k problému zájmových skupin jak v domácí, tak v zahraniční politice. Odhalíme původ těchto skupin v diferenciaci a komplexitě sociálního systému jako mechanismus optimalizace systémových procesů posílením systémové odolnosti vůči podvrtným vlivům a vkořeněním legitimních kanálů, uvolňujících sociální napětí, do veřejného prostoru. Prozkoumáme činnost hlavních zájmových skupin na Ukrajině a povšimneme si mechanismů jejich politického vlivu. Ukáže se, že na Ukrajině působí tyto skupiny v obdobném rozpětí, jako na Západě: hospodářská uskupení, odbory, množství nevládních organizací atd. Aktivně vyvíjejí mechanismy působení na stát. Jedná se o jeden z nejhodnotnějších jevů na současné Ukrajině, odrážející proces sebeutváření rozličných sociálních uskupení a jejich specifických zájmů. Většina zájmových skupin však stále není dost silná, aby se mohla výrazněji podílet na politickém dění. Další vývoj těchto zájmových skupin, kvality jejich představitelů a zlepšení jejich komunikace se státními institucemi valnou měrou podmiňuje rozvoj demokracie na Ukrajině.

Klíčová slova: občanská společnost – stát - systém funkčního zastoupení zájmů – lobbismus - politická demokracie.

РЕЗЮМЕ: Изложены основные теоретико-методологические подходы к изучению проблемы групп интересов, разработанные в зарубежной и отечественной политологии. Показано, что группы интересов возникают в результате усложнения и дифференциации социальной системы в качестве механизма, позволяющего оптимизировать эту систему, увеличить степень ее устойчивости к дестабилизирующим воздействиям, внедрить в социальное пространство легитимные каналы снятия социальной напряженности. Рассмотрена деятельность основных групп политических интересов в Украине, проанализирована степень их политического влияния. Выявлено, что в Украине практически сложился весь основной набор организованных интересов, которые успешно функционируют на Западе – союзы предпринимателей, профсоюзы, разнообразные неправительственные организации и т.д. Идет активный процесс выработки механизма их влияния на государство. Это одно из наиболее ценных явлений современной украинской действительности, поскольку оно отражает процесс самоорганизации различных социальных групп с их специфическими интересами. Однако группы интересов в большинстве своем слишком слабы, чтобы оказать серьезное влияние на формирование и реализацию государственной политики. В дальнейшем развитии групп интересов, расширении их пред-

ставительности, оптимизации взаимодействия с государственными институтами видится важнейшая составляющая демократического развития Украины.

Ключевые слова: группы интересов – гражданское общество – государство – система функционального представительства интересов – лоббизм – политическая демократия.

ВСТУП

В Україні практично склався весь основний набір організованих інтересів, які успішно функціонують на Заході, – спілки підприємців, профспілки, різноманітні неурядові організації і т.д. Відбувається активний процес вироблення механізму їх впливу на державу. Це явище є одним з найцінніших у сучасній українській реальності, оскільки воно відображає процес самоорганізації різних соціальних груп із їх специфічними інтересами. Проте групи інтересів є, як правило, дуже слабкими, щоб мати серйозний вплив на формування і реалізацію державної політики, переважає неінституціалізований характер їхньої взаємодії з державою, відсутні чітко фіксовані у законодавстві норми лобістської діяльності. Тому використання комплексного аналізу механізмів взаємодії груп інтересів із державою, дослідження їх еволюції забезпечує можливість визначити шляхи розвитку і вдосконалення системи представництва інтересів в Україні. Крім того, саме у подальшому розвитку груп інтересів, розширенні їхнього представництва, оптимізації взаємодії з державними інститутами вбачається найважливіша складова демократичного розвитку України. Звідси постає актуальність даного дослідження.

Серед теоретиків груп інтересів особливу цінність становлять дослідження А.Бентлі, М.Вільсона, Дж. Мейса, А. Джордана, Г.Джордана, Дж.Мейса, М.Олсона, Р. Солсбері, Д.Трумена, Ф. Хайека та ін.

Плідними в галузі напрацювання теорії групових інтересів є дослідження, здійснені українськими вченими Д. Видріним, О. Гаранем, В. Куценком, М. Михаль-ченком, А. Пойченком, В. Сіренком, С. Рябовим, С. Телешуном, В. Трипольським, В. Цвихом та ін. Однак надзвичайно мало ґрунтовних наукових доробок, що стосуються дослідження особливостей функціонування груп інтересів у політичному процесі сучасної України. Це й визначило мету даного дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

За загальним визначенням (Політологічний словник 2005: 158) «Група інтересів – сукупність людей, пов'язаних спільними відносинами, інтересами і бажаннями їх реалізувати за допомогою політичної влади». До недавнього часу проблематика груп інтересів органічно вписувалася в концепцію «плюралістичної демократії» (пізніше корпоративізму й неокорпоративізму), відповідно до якої безліч груп так або інакше впливають на органи державної влади й разом з партіями є повноправними учасни-

ками процесу вироблення й прийняття політичних рішень. Для сучасної України проблема інтересу, його врахування в політиці більш ніж актуальна. Тому важливим є захист інтересів як країни в цілому, так і українського підприємства, і українського громадянина.

У наявності маємо широкий спектр підходів до розуміння природи груп інтересів. Так, А. Бентлі взаємодію груп і інститутів держави вважав найважливішим і визначальним фактором державної політики [2]. М. Вебер (1990: 516) вважав, що групи інтересів (союзи) мають певну автономію від держави, не шукають шляхи прямої участі у владі й «будуть діяти відповідно до встановленої угоди». А. Поттер (1961: 15) використовує поняття «організовані групи» як групи, створювані головним чином з політичними цілями. Р. Даль припустив, що в міру ускладнення суспільних процесів неминучим є збільшення числа досить різноманітних асоціацій, груп. З цим процесом він пов'язував проблему стабільності сучасного суспільства (2002: 34-57).

М. Олсон використовує поняття «селективні інтереси» і відзначає «нерівномірність» політичного впливу груп, виділяє «привілейовані групи», до яких він відносить, насамперед, вузькі угруповання, створювані великим бізнесом [6]. Т. Парсонс (2002: 158) вважав, що «група може діяти тільки через своїх членів, зокрема, тих, хто виконує відповідальні ролі», тобто дані асоціації зайняті, в тому числі, й діяльністю, пов'язаною з прийняттям урядових рішень. Р. Даль відзначає, що групи, які користуються для досягнення своїх цілей допомогою урядових організацій, є політичними групами інтересів [8].

Поняття «групи тиску» введене в обіг М. Дюверже. Він установив більш чітку градацію всередині цих груп, виділивши («exclusive» pressure groups) і ті, для яких така взаємодія є лише частиною їхньої активності («partial» pressure groups [9]. На думку Г. Джордана, безпрецедентний кількісний ріст груп, які захищають суспільні інтереси, свідчить про те, що для досить істотної частини активістів спонукальним мотивом участі стає не просто економічно раціональний вибір, а взаємна схильність плюс стимульований групою широкий спектр нових можливостей, що відкриваються цією участю, для самореалізації [10].

Ж. Блондель підрозділяє групи інтересів на комунальні (етнічні, за місцем проживання й т.д.), інституціональні (військові, бюрократія, церква), протекціоністські (профспілки, підприємницькі організації), ініціативні (екологічні, споживачів, такі, що виступають проти чогось і т.п.) [11]. Багато дослідників підрозділяють групи інтересів на «соціальні»,

тобто створювані на основі приналежності членів до тієї або іншої соціальної або професійної категорії, і «цільові», тобто такі, що об'єднують людей відповідно до конкретного завдання, яке вони вирішують або намагаються вирішувати.

Сучасний етап еволюції груп інтересів в Україні тісно пов'язаний не стільки з радянським, а скоріше з власне українським квазіавторитарним минулим. Саме це стало передумовою формування системи олігархічного правління як середовища функціонування груп відстоювання інтересів у політиці. Наростаюча концентрація влади навколо Президента створила практику непрозорих лобістських технологій на макрорівні. Простір для лавірування груп на мікрорівні в умовах правління олігархії невеликий, і, як правило, координується згори». Посткомуністичне суспільство в сучасній Україні успадкувало від СРСР гетерогенну економічну структуру, яка представляє собою інтереси різних груп: елітно-номенклатурної, військово-промислової, «громадянської», аграрної, кримінально-мафіозної економіки й економіки «чорного ринку».

Окремою «особливістю, що впливає із транзитивної специфіки українського соціуму та політикуму і яка розкриває специфіку діяльності груп інтересів є диспропорція між формами існування груп інтересів. Ситуація консолідованої демократії, як відомо, передбачає домінування прозорих та легальних практик відстоювання інтересів та рівноправність груп інтересів, незалежно від напрямку їх інтересів, масштабів діяльності, кількісного та якісного складу. Наявний стан українських груп інтересів вказує на виключно велику питому вагу великомасштабних фінансово-промислових груп, чия роль та значення як неінституційних політичних акторів невпинно зростає. Натомість роль публічних громадських асоціацій (які у західній політології іменуються «advocacy groups») або зменшується або залишається на тому ж самому гранично низькому рівні» – зауважує В.І. Биковець (2006: 192).

Виникнення фінансово-промислових груп (надалі ФПГ) зумовлювалося об'єктивними та суб'єктивними чинниками перехідного періоду. На думку І. Рейтеровича (2005: 71): «З одного боку, їх існування – це неодмінна прикмета епохи так званого «початкового нагромадження капіталу» майже для всіх постсоціалістичних країн. З іншого боку, країни Центрально-Східної Європи зуміли трансформувати це явище згідно з основними принципами демократичного, відкритого суспільства, вчасно відокремити бізнес від політики. Чого не сталося в Україні та Росії».

Це підтверджує висновок щодо особливого статусу ФПГ в українській політичній системі взагалі та системі представництва інтересів зокрема. Приватизація державної власності в Україні в 90-і роки призвела до виникнення великих корпорацій і, відповідно, потужних олігархічних груп, діяльність

яких визначалася груповими егоїстичними інтересами. Для ФПГ характерне поєднання політичних, економічних і адміністративних складових. При цьому контроль над певними сегментами промисловості встановлювався через систему політикоадміністративного патронажу. Таким чином, особливий вплив на розвиток системи представництва групових інтересів у політиці сучасної України справляють фінансово-промислові групи. Їх діяльність вирішальним чином визначає основні параметри соціально-економічного розвитку, оскільки члени груп контролюють велику частку матеріального виробництва, сфери послуг та фінансових ресурсів. Навіть у випадку поступової переорієнтації основних ФПГ на публічні засоби відстоювання інтересів (цивілізоване лобіювання, медіа-просування та ін.) їх вплив у сфері позаінституційної політики залишиться у найближчій перспективі домінуючим.

Диспропорційна парадигма функціонування груп інтересів в сучасній Україні виявляється фатальною не тільки для системи репрезентації інтересів, але й для подальшої ідентифікації політичної системи України як демократичної, оскільки економічні групи чинять шалений тиск на владно-інституційну підсистему політики. Вони мають виробничі, торгівельні, комунікаційні або фінансові потужності (або комбінацію усіх чотирьох) у реальному (тіньовому або легальному) секторі економіки. Тому доцільно, на наш погляд, економічно орієнтовані групи інтересів називати «політико-економічними групами», оскільки дане визначення в більшій мірі характеризує економічні групи інтересів як політичне явище, цілком обґрунтовано робить їх частиною інституційної структури політики. Хоча деякі дослідники, зокрема дотримуються терміну «економічні групи інтересів у політиці», оскільки це акцентує на позаполітичній природі груп інтересів, більш чітко окреслює спрямованість інтересів. Це є досить досить спірним.

Тут важливо нагадати так звану «кримінальну революцію», в ході якої відбулось входження України в сферу і простір поширення кримінальних відносин і технологій сучасного світу. Цей процес відбувався одночасно на декількох паралельних рівнях: на вищому рівні – шляхом активного розподілу (приватизації) державної власності через механізми неконтрольованої суспільством боротьби за владу; на середньому – шляхом обслуговування перерозподілу власності владних нуворишів через реалізацію «замовних» політичних кампаній, іміджів, убивств, адаптацію інформаційної сфери і масової культури до потреб маніпулювання суспільством; на нижчому рівні криміналізації верхів, який сприяв стихійному входженню широких верств в атмосферу ненормативності. Неминучим ідеологічним результатом таких процесів стає не тільки ігнорування, але й імпліцитне прийняття криміналізації всіх сфер людського буття як рішучого відходу від «відсталі архаїки» та

прояву «пасіонарності», «ініціативи», «активності», зокрема нав'язування ідеї доброчинності «тіньового капіталу» як форми «первісного нагромадження».

На думку В. Биковця, економічно детерміновані групи інтересів в сучасній Україні мають низку істотних особливостей, що вирізняють їх з усього наявного масиву груп інтересів:

по-перше, це приватні корпоративні групи, що походять з державної галузевої структури економіки. На відміну від західних груп економічних інтересів (наприклад, американських та німецьких), що є зовнішніми стосовно держави гравцями політики, українські групові агенти досі намагаються відстоювати корпоративні інтереси як загальносуспільні і претендують на пряме залучення ресурсів держави. У поведінці даних груп спостерігається тенденція до прямого втручання у процес прийняття державних політичних рішень з метою забезпечення надприбутків безвідносно до економічної кон'юнктури та інтересів суміжних неекономічних секторів. Держава з її можливостями розуміється як додатковий механізм корпоративного зростання поряд з іншими традиційними чинниками (кон'юктурою світових ринків, цінами на сировину та ін.) Результатом діяльності групових агентів економічних інтересів у політиці є створення постійного консолідованого тиску на суто політичний сегмент суспільства, що має наслідком втрату функціонального навантаження політики як сфери регулювання розвитку всього суспільства;

по-друге, поведінка економічних груп інтересів у політиці заснована на аналізі вигід та втрат і спрямована на «економізацію» політичної сфери. Шлях цивілізованого лобізму, що є довгостроковою і реальною альтернативою хаотичній системі відстоювання інтересів не є тактично економічно вигідним за умов, коли конкуренти мають можливість використання неформальних тіньових схем. Дана ситуація унеможливило цілеспрямоване реформування системи представництва групових інтересів, оскільки диспропорція в бік економічних акторів зберігатиметься і надалі;

по-третє, представлений у політиці інтерес ФПГ виступає чинником, що обмежує простір діяльності уряду (правлячої владної команди) у цілеспрямованому реформуванні економічної сфери суспільства. Заходи владних центрів прийняття рішень можуть бути ефективно заблокованими у випадку, якщо вони не будуть збігатися з інтересами груп. Поступ у економічному і політичному реформуванні можливий лише за умов альянсу ряду груп інтересів та узгодженні ними напрямків, засобів та наслідків діяльності (Биковець 2006: 199 – 200).

Другим за ступенем впливу на політичні процеси в сучасній Україні після економічних груп інтересів є сектор відомчих (бюрократичних) групових інтересів. До даного підрозділу системи відстоювання групових інтересів у політиці відносяться ті випадки лобістської діяльності, що здійснюються представниками органів державного управління

різної підпорядкованості та спрямування. Основою відокремлення їх від інших груп є обумовленість їх діяльності логікою внутрішніх потреб організаційних структур або персональними потребами їх членів. Лобістська діяльність бюрократичних груп інтересів особливо наочно проявляється на прикладах парламентського просування законопроектів, оскільки це найбільш публічна, доступна для спостереження сфера.

Важливим аспектом представницької діяльності бюрократичних груп інтересів в Україні слід вважати особливості регіональної владної еліти (що складається з посадовців органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування). Регіональні державно-управлінські еліти виступають особливими суб'єктами відстоювання групових інтересів в сфері політики, перебувають у пошуках оптимальних форм самоорганізації і захисту власних інтересів, обираючи шлях власної політичної реалізації: шляхом створення власних політичних партій чи організацій, комбінуючи складні схеми із загальнодержавними політико-економічними угрупованнями чи просто зберігаючи нейтралітет. Сучасні регіональні політичні еліти фактично є нечисленними групами політиків, які володіють монополізованим правом на прийняття стратегічно важливих рішень для більшості регіонів. Перебування регіональних державно-політичних лідерів в пошуках оптимальних форм самоорганізації і захисту власних інтересів, призвело до набуття ними досвіду і самостійності, сприйняття своєї ролі не як чиновників, а як діячів регіонального масштабу.

Слід зазначити, що численні адміністративно-бюрократичні групи, переслідуючи різні цілі, створюють такий тиск щодо прийняття політичних рішень, що втрачається логіка державної політики з певних питань, саме тому не виправдано було б ідеалізувати інститут лобізму як найоптимальніший інститут у вирішенні нагальних проблем. Але водночас неможливо не визнавати його ролі щодо процесу оформлення, вираження, представництва інтересів у структурах влади, оскільки його легалізована форма дозволяє забезпечити репрезентацію прав, інтересів в органах влади, в певній мірі подолати безадресність та анонімність прийнятих рішень, зробити апарат державної влади більш відкритим для контролю з боку суспільства.

Одним з найбільш численних суб'єктів громадянської активності сучасної системи представництва інтересів в політиці України виступають профспілкові групи, які покликані артикулювати й агрегувати інтереси громадян. За даними Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова [14] чисельність членів профспілок в Україні складає понад 17 млн. осіб. Проте, реальними акторами відстоювання інтересів профспілок в політиці виступає обмежене коло осіб, що обіймають посади у керівництві даних організацій.

Окремим компонентом української системи

представництва групових інтересів в політиці є громадські організації. Наявні групи відстоювання різноспрямованих інтересів у політиці сучасної України утворюють цілісну систему, що характеризується самовідтворюваністю за рахунок внутрішніх ресурсів та відокремленістю від інших компонентів політичної сфери. Групи інтересів виникають на основі агрегування базових галузевих інтересів, що не можуть реалізуватися поза межами політичної сфери. Вони становлять цілком специфічний компонент політичної активності, окремий різновид суб'єктів політичної системи.

ВИСНОВКИ

Діяльність груп інтересів сучасної України має непередбачуваний характер, перебуває у фазі постійної трансформації форм, засобів та масштабів. Невизначений напрямок транзиту політичної системи, що за тривалий період так і не набула виразних рис усталеної демократії (і перебуває на стадії напівдемократії не дає змоги групам публічного (громадського) інтересу набути рівноправного статусу із тіньовими економічними групами. Специфічними рисами системи представництва групових інтересів на політичному рівні є слабкий зв'язок груп інтересів із громадянським суспільством і генетичний зв'язок із структурами державної влади.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
2. Подходы к интерпретации политического процесса // Категории политической науки. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – С. 321–331.

3. ВЕБЕР, М. (1990): *Избранные произведения* [Пер. с нем.; Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденоко]. Москва: Прогресс.
4. POTTER, A. (1961): *Organised Groups in British National Politics*. Westport (Conn.).
5. ДАЛЬ, Р. (2002): Предпосылки возникновения полиархий. *Полис.*, № 6. С. 34–57.
6. Кола, Д. (2001): *Политическая социология* [Пер. с фр.; Предисл. А.Б. Гофмана]. Москва: ИНФРА; Москва: Изд-во «Весь мир»
7. ПАРСОНС, Т. (2002): *О социальных системах* [Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского]. – Москва: Академический Проект.
8. ДАЛЬ, Р. (2000): *О демократии* [Пер. с англ. А.С. Богдановского; Под ред. О.А. Алякринского]. Москва, Аспект Пресс.
9. ДЮВЕРЖЕ, М. (2002): *Политические партии* [Пер. с фр]. Москва: Академический Проект.
10. Негосударственные институты в политической системе // Категории политической науки. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – С. 294–320.
11. BLONDEL, J. (1973): *Comparing Political Systems*. London: Weidenfeld and Nicolson.
12. БИКОВЕЦЬ, В.І. (2006): Представництво групових інтересів у політиці сучасної України. *Політологічний вісник. Зб-к наук. праць*. Вип. 22., С.191–202.
13. РЕЙТЕРОВИЧ, І. В. (2005): Політичний вимір діяльності ФПГ у державах перехідного типу. *Політичний менеджмент.*, № 1., С. 70–77.
14. ШАНГІНА, Л. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова Профспілки України: давайте, дружити, але не чіпайте нас за майно // [Режим доступу: <http://www.uceps.org/ua/show/147/>].

ADDRESS & ©

Володимир ЄРМАК, аспірант
кафедра політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13
Україна
Yermak@inet.ua

«ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»: ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИСУ ТА СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ

«Civil society»: genesis and modern interpretations features of the concept

«Občanská společnost»: rysy vzniku a současného uchopení pojmu

Назар КРИЦКАЛЮК

Київ, Україна

ABSTRACT: Different approaches to understanding the concept of civil society in works of foreign and domestic scholars are analyzed; the genesis and modern interpretations of the concept of «civil society» through institutional dimension are shown. It is noted that the centuries-old tradition of the study of civil society still hadn't managed to develop a common and overall acceptable vision, so the debate about the content of the definition of this phenomenon, its structure and functions continues, and present in scientific literature definitions are varied. At the same time, most researchers agree with the thesis that civil society is characterized by a single value system that fixes its division with the state, both through the increase of freedom and expansion of social equality, and through the restructuring and democratization of the state. The concept of «civil society institution» is regarded as a specific form of self-organization that regulates the processes beyond the scope of the state through certain rules and regulations. It is shown that in certain aspects Ukrainian society repeats in a «minimized» form the experience of Western countries, but in many ways it goes its own way. In contrast to Western countries, where all processes were mostly gradual and organic, the elements of civil society which occur in Ukraine are much more fragmented, not balanced and in many cases suffer a substantial ambivalence, and copying of certain organizational forms do not always lead to a development of their sense.

Keywords: civil society – institutional dimension – the state – the self-organization of citizens – fragmentarity.

SHRNUTÍ: Probereme různé přístupy k uchopení pojmu občanské společnosti v dílech cizích i domácích učenců a nastíníme vývoj moderního pojetí občanské společnosti v jejím institucionálním rozměru. Staleté tradici zkoumání občanské společnosti se dosud, jak známo, nepodařilo vyvinout obecnou a široce přijímanou vizi, k jednotné debatě o obsahu definice tohoto jevu tudíž zatím nedošlo. Většina badatelů nicméně souhlasí s tvrzením, že občanskou společnost charakterizuje jednotný hodnotový systém, kterým se odlišuje od státu jak posilováním svobody a sociální rovnosti, tak rekonstrukcí a demokratizací státu samotného. Pojem «instituce občanské společnosti» nazýváme jako svébytnou formu sebeuspořádání, která reguluje procesy vně působení státu pomocí určitých pravidel a omezení. Některé aspekty ukrajinské společnosti sice přebírají západní model v poněkud «oslabené» podobě, ale v mnoha ohledech si jdou vlastní cestou. Oproti postupným a organickým procesům v západních zemích působí prvky občanské společnosti na Ukrajině dojemem roztržitosti, nevyváženosti; v mnoha případech trpí závažnou ambivalencí a přejímají formy uspořádání, které vždy nevedou k jejich prospěchu.

Klíčová slova: občanská společnost – institucionální rozměr – stát – sebeorganizace občanů – roztržitost.

РЕЗЮМЕ: Проаналізовані різні підходи к пониманию концепта гражданского общества в работах зарубежных и украинских ученых, описан генезис и современные интерпретации понятия «гражданское общество». Отмечается, что многовековая традиция его изучения пока не позволила выработать единую и общеприемлемую теоретическую концепцию его научного представления. Полемика о содержании и дефиниции этого феномена, его структуры и функций продолжается, а представленные в научной литературе определения слишком многочисленны и разнопонимаемы. В то же время большинство исследователей соглашались с тезисом, что для гражданского общества характерна единая система ценностей, которая фиксирует его разграничение с государством, как через возрастание свободы и расширение социального равенства, так и через реструктуризацию и демократизацию самого государства. Понятие «институт гражданского общества» рассматривается как специфическая форма самоорганизации граждан, которая регулирует процессы вне сферы деятельности государства через определенные нормы и правила. Показано, что в определенных аспектах украинское общество повторяет в «свернутом» и конспективном виде опыт западных стран, но во многом идет своим путем. В отличие от западных стран, где процессы развития гражданского общества были преимущественно постепенными и органичными, гражданское общество в Украине, значительно более фрагментарно, не сбалансировано и во многих случаях амбивалентно, а заимствования тех или иных организаци

онных форм не всегда ведет к полноценному развитию их содержательной стороны.

Ключевые слова: гражданское общество – институциональное измерение – государство – самоорганизация граждан – фрагментарность.

ВСТУП

Українське суспільство переживає процес докорінної зміни соціально-економічної моделі розвитку, що безпосередньо впливає на всі сфери суспільного життя, його інститути, норми, цінності. Розгляд тенденцій суспільного розвитку крізь призму їх розуміння як складових трансформаційного процесу акцентує увагу на аспекті вдосконалення соціальних і політичних інститутів. Під кутом зору політичної реформації в центрі теоретичного осмислення та практичної діяльності постає проблема підвищення ефективності влади та раціоналізації політичної системи, що безпосередньо пов'язана з проблемою інституційної трансформації громадянського суспільства і його відносин з державою.

Виявлення специфіки української моделі інституціалізації громадянського суспільства представляються винятково актуальними в аспекті підвищення ефективності функціонування держави та механізмів її зв'язку з громадянським суспільством, її зміцнення як гаранта демократичного політичного режиму й забезпечення прав і свобод людини.

У сучасній політичній науці найбільш широкую джерельну базу щодо вивчення громадянського суспільства та його інститутів становлять праці зарубіжних учених (А. Аг, Дж. Александер, А. Арато, Ю. Габермас, Е. Геллер, В. Гелстон, Р. Дарендорф, Т. Карозерс, Дж. Кін, Дж. Коен та ін. Генеза ідеї громадянського суспільства, її теоретичний зміст достатньо повно представлені і в низці праць вітчизняних дослідників (В. Барков, Г. Зеленько, І. Кононов, І. Кресіна, Ф. Рудич, М. Рябчук, В. Цвих, Г. Щедрова та ін.). У даних дослідженнях виявлено, що громадянське суспільство перебуває в стадії формування окремих інститутів. Однак, відсутність власного досвіду й таких позитивних умов, як сформована правова держава і розвинена громадянська культура, значно ускладнюють даний процес. Це й обумовило необхідність дослідження проблеми інституціалізації громадянського суспільства в Україні, еволюцію поняття та визначення його сутності.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ

Громадянське суспільство є однією з ключових категорій сучасної політичної науки. Процеси, що протікають у ньому, значною мірою визначають зміст політики й напрямки її реалізації. Питання про генезис та сутність громадянського суспільства ще й зараз залишаються дискусійними. Одні вчені вбачають у громадянському суспільстві синонім ринкових або інших форм приватного життя; інші – відносять ідею громадянського суспільства як автономного від держави утворення лише до ранньої ліберальної стадії розвитку капіталізму; представники ж ліберальної й помірковано консервативної традицій негативно

сприймають ідею про поділ громадянського суспільства й держави, розглядаючи їх як взаємодоповнюючі одне одного інститути.

У громадянське суспільство входять громадяни, наділені певними правами та обов'язками перед суспільством, де кожен виступає не як підданий держави, а як приватна особа зі своїми власними цілями. Шлях до громадянського суспільства, розробка його концепції, власне формування та розвиток є складними і довгостроковими.

Сучасні теорії громадянського суспільства ведуть свій початок із античних часів і середньовіччя. Поняття «громадянське суспільство» у працях Платона, Аристотеля, Цицерона визначається як сукупність громадян, які мають спільну мету – добробут спільноти; а спільнота громадян є полісом. Ототожнюючи поняття «держава» і «громадянське суспільство», Цицерон (1996: 21) зазначав, що «...надбанням громадянської общини, надбанням народу є держава. Але чим саме є громадянська община, як не силою-силенною людей, які пов'язані між собою». У той час під політичним розуміли всі основні сфери життя суспільства: родину, релігію, освіту, мистецтво, художню літературу тощо. Громадянин мав жити і брати участь у політиці відповідно до законів та, не завдаючи шкоди іншим громадянам. Уже тоді виникло розуміння суспільства як сукупності громадян.

Давньогрецькі мислителі Платон і Аристотель не уявляли суспільне життя окремо від держави, оскільки це могло призвести до безладдя. Держава забезпечує функціонування права, отже, й справедливості. Суспільної згоди можна досягти завдяки наявності середніх верств населення. З цього приводу в трактаті «Політика» Аристотель пише (1983: 444): «Коли через відсутність середніх громадян чисельність неможливих переважає, держава потрапляє в небезпеку й швидко прямує до загибелі» та «Тільки там, де в складі населення середні верстви переважають або обидві крайності, або одну з них, державний лад може розраховувати на стійкість».

Видатний італійський філософ і політолог Нікколо Макіавеллі залишив по собі глибокі й актуальні ідеї щодо громадянського суспільства і держави. У його широко-відомому творі «Державець» простежується описання елементів громадянського суспільства як спільності людей, що протистойть державі, яка прагне підкорити життя суспільства (1990: 69).

Принципово іншу концепцію громадянського суспільства висунули англійські філософи Томас Гоббс та Джон Локк, французькі просвітителі Шарль-Луї Монтеск'є, Жан-Жак Руссо, Шарль Алексіс де Токвіль, німецькі філософи Іммануїл Кант, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель та інші мислителі того часу.

Т. Гоббс (1991: 331 – 332), наприклад, у своїх творах «Філософські елементи вчення про громадянина» та «Левіафан» зазначив, що держава виникає внаслідок переходу від «природного стану» з «війною всіх

проти всіх» до громадянського стану. Лише, домовившись про створення держави, уклавши суспільний договір, громадяни здатні домогтися спокою та порядку. Благо народу – вищий закон держави. А громадянське суспільство – це «союз індивідуальностей», колектив, в якому окремі люди набувають високих якостей.

У дослідженнях французьких мислителів Ш.-Л. Монтеск'є і Ж.-Ж. Руссо знайшли своє втілення ідеї парламентаризму, законності, розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, що є невід'ємними умовами існування громадянського суспільства. Ж.-Ж. Руссо пропагував ідею суверенності волі народу. Теорії розподілу влади він протиставляв власну систему постійно діючого в державі плебісциту для вирішення суспільно-політичних проблем. Поняття «держави» і «громадянське суспільство» в працях французького філософа виступають синонімами. Головною ознакою громадянського суспільства, на думку Ж.-Ж. Руссо, є участь кожного громадянина в державних справах та безумовне повновладдя народу [5].

Перше чітке відокремлення понять «громадянське суспільство» і «держави» в політичній науці пов'язане з ім'ям Гегеля. Визначаючи етапи еволюції форм людського співжиття, він дійшов висновку, що соціальне життя, яке властиве громадянському суспільству, принципово відрізняється від сім'ї та публічного життя держави. «Громадянське суспільство, – зазначає Гегель (1990: 228), – є диференція, яка виступає між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави». У сферу функціонування громадянського суспільства він включав ринкову економіку, соціальні класи, корпорації, інститути, що призначалися для забезпечення життєдіяльності суспільства й реалізації громадянських прав. Приватні інтереси представляють сім'я та громадянське суспільство, загальний інтерес – держава.

Особливо важлива роль у вивченні громадянського суспільства належить політичній науці. Саме вона розглядає його у взаємозв'язку з державою та в цілому з політичною системою. Громадянське суспільство виступає як постійний супутник та протизвага державі, яке повсякчас прагне вийти з-під її контролю. Саме на цих аспектах дослідження зосереджує увагу російський науковець К. С. Гаджиев. Він запропонував визначення громадянського суспільства як «...системи самостійних та незалежних від держави суспільних інститутів і міжособистісних відносин, які створюють умови для самореалізації окремих індивідів та колективів і завдяки яким виражаються й реалізуються приватні інтереси й потреби – індивідуальні та колективні» (Гаджиев 1994: 19) і акцентує увагу на тому аспекті, що громадянське суспільство можливе лише з моменту, коли громадянин, маючи певні права та обов'язки, усвідомлює себе членом суспільства, та несе відповідальність перед ним.

На наш погляд, даний підхід щодо визначення громадянського суспільства за дисциплінарною належністю є достатньо приблизним та поверховим, оскільки базується на розмежуванні предметних галузей науки, на виділенні дисциплінарних ракурсів розгляду

концепту «громадянське суспільство», що в сучасних умовах інтеграції наук є досить проблематичним.

Більш обґрунтованим та зваженим вважаємо підхід у дослідженні розвитку громадянського суспільства, який апелює до змістовних розходжень. В якості системоутворюючих ознак такого суспільства науковці пропонують високий рівень самоорганізації, особливий якісний стан суспільних зв'язків та громадянської взаємодії, вільну та добровільну участь у суспільно-політичних процесах, незалежність або автономність індивідів як суб'єктів суспільно-політичного життя, наявність реальних громадянських прав та свобод, самореалізацію людини як громадянина тощо.

Прикладом інтерпретацій такого роду можуть бути наступні визначення громадянського суспільства. Так, американський учений П. Андерсон вважає його «... практичним полем дії дуже автономних недержавних інститутів» (1994: 26). Відомий російський дослідник А. Мігранян наголошує, що це – «... сфера спонтанного самовиявлення вільних індивідів і асоціацій, що сформувалися добровільно, та організацій громадян, що обмежені необхідними законами від прямого втручання й довільної регламентації діяльності цих громадян з боку органів державної влади» (1994: 67). Найбільш поширеною точкою зору щодо розуміння громадянського суспільства є його ототожнення з позадержавною сферою.

На нашу думку, в науковій літературі ще не дістало широкого розповсюдження визначення громадянського суспільства як приватної сфери людської діяльності, незалежної від держави та суспільних структур. Вважається, наприклад, що громадянське суспільство існує в рамках приватної сфери, тобто у вигляді таких інститутів як сім'я, приватні підприємства, профспілки, клуби, місцеві співтовариства тощо. У зміст поняття «приватна сфера» вбирається все різноманіття індивідуальних та групових інтересів, а також відповідні їм засоби реалізації. Відштовхуючись від поділу на «публічне» й «приватне», в даній традиції політику розуміють як діяльність держави. Отже, всі види діяльності, в яких люди можуть задовольняти свої інтереси і потреби власними силами, видаються свідомо «неполітичними».

Угорський дослідник А. Аг пропонує розширити зміст поняття «громадянське суспільство», протиставляючи цим його не державі, а інституційному суспільству загалом. З цієї точки зору, воно розглядається як «...та сфера, де виникають нові рухи, щоб зрештою утвердитися в якості нових інститутів та нових сфер» (1994: 40). Таке суспільство відрізняється багатством та різноманітністю організованих форм, охоплюючи різні спонтанно організовані союзи, представництва інтересів та квазіінститути.

У свою чергу, американський соціолог і політолог А. Сейлс намагається провести межу між приватною та державною сферами. Приватна сфера складається, на його думку, як із приватних відносин людей один із одним, так і з міжіндивідуальних відносин та деперсоналізованих відносин різних асоціацій та об'єднань громадянського суспільства (1994: 58). Вони базуються на автономії індивідів, на їх

вільному та добровільному об'єднанні в групи й вільному виході з них. Державна сфера включає відносини панування та підкорення, регулювання та субординації. На відміну від приватної сфери, держава є провідним інститутом, який організовує політичне, економічне і духовне життя країни, забезпечує баланс інтересів громадян.

У своєму дослідженні А. Сейлс узагальнює сучасні уявлення про громадянське суспільство як певну сферу соціуму. «Це сфера соціального асоціювання та інтеграції, де відбувається посередництво між індивідами та групами, між групами та соціальними інститутами, між соціальними, економічними та політичними інститутами. Це сфера, в якій, на його думку:

- формуються соціальна ідентичність та нові стилі життя;
- продукується громадська думка та конфлікти, які з неї витікають;
- наявна диверсифікованість, практично розколотість;
- первинні зв'язки існують тільки з державою, потім із транснаціональною економічною системою, але ж більшою мірою вони виявляються в повсякденному житті;

– наявні суттєві зв'язки з демократичними системами як умова їхнього існування та розвитку» (1994: 65).

Таким чином, незалежно від різноманітних підходів щодо визначення сутності громадянського суспільства, представники вищезазначених теорій приходять до висновку, який висловив американський дослідник П. Андерсон. На його думку, громадянське суспільство «... є необхідним практико-індикативним поняттям, яке визначає всі ті інститути та механізми, що виходять за рамки держави в точному значенні слова...» (Андерсон 1994: 26).

В українській політичній науці вчені почали розробляти категорію «громадянське суспільство» з середини 90-х років минулого століття. В умовах демократизації політичного життя були розпочаті дослідження таких аспектів проблеми, як генеза громадянського суспільства, його сутність, структура й функції, взаємодія з соціальною, правовою державою за умов модернізації суспільно-політичного життя, питання розвитку політичної активності громадян тощо. Дану проблематику запропонували Ю. Москаленко, Я. Пасько, М. Рябчук, Г. Щедрова та ін.

Аналогічної точки зору дотримуються й Т. Ковальчук, яка вважає, що «...громадянське суспільство – це комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та інших), яка виражає різноманітні цінності, інтереси й потреби членів суспільства» (Ковальчук 1997: 56 – 57). Виходячи з того, що в центрі суспільства знаходиться людина, яка є його первинною й головною клітиною й основною діючою ланкою, громадянське суспільство – це вся сукупність людських відносин і відповідних формальних і неформальних суспільних інститутів, які опосередковують її приватне життя і через які вона задовольняє свої потреби й інтереси.

У низці праць категорія «громадянське суспільство» розглядається як один із принципів демокра-

тичної, правової держави. Так, О. Богиніч (1995: 66) розуміє громадянське суспільство як таке, члени якого пов'язані між собою належним їм на правах власності майном (іншою власністю) на засадах рівності й автономності, вони не мають над собою іншого авторитету, окрім власної волі. Держава у цьому випадку спрямовує свої дії лише на захист їх об'єктивних прав, підтримку потрібної рівноваги між приватними та публічними інтересами.

Досить своєрідні акценти у вивченні концепту «громадянське суспільство» ставлять українські дослідники С. Телешун та В. Бебик.

Так, С. Телешун (2000: 122) запропонував концепцію побудови не традиційного громадянського суспільства, а саме його нової форми – «...мультимедійного суспільства з новою класифікацією суб'єктів політичного процесу, чітко визначеними дефініціями права і власності», суспільства, відкритого для обміну інформацією.

В. Бебик (2006: 58) досліджує глобальне громадянське суспільство і пропонує розглядати його, як планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новоствореної глобальної держави, її директивного регулювання і регламентації, але гарантуються і охороняються згаданими вище політичними структурами глобальної держави.

Аналіз сучасних підходів до визначення поняття «громадянське суспільство», які постають у дискусіях із різноманітних проблем процесу модернізації суспільного життя доводить, що громадянське суспільство належить до категорій, осмислення яких вимагає нових сучасних інтерпретацій. Протиріччя існують у трактуваннях змістовно-функціональних параметрів даного феномену, в уявленнях про взаємозв'язок його інститутів із державою, у баченні перспектив становлення глобального громадянського суспільства тощо.

Дослідники роблять висновок, що «...громадянське суспільство й демократична держава ніколи не розглядалися як серйозні протилежності. Навпаки, завжди була потреба у поєднанні їхньої мети й інтересів» (Бебик, Бортнікова, Дегтярова: 25). Так, Г. Щедрова (Політологічний енциклопедичний словник 2004: 119) акцентує увагу на тезі, що громадянське суспільство є базисом держави, ініціює в ній необхідні нарізні зміни. У свою чергу високий рівень розвитку громадянського суспільства забезпечує демократичність держави.

Науковці визначають стартові умови, спільні та відмінні риси в процесі формування громадянського суспільства. «В Україні, як і в ряді інших республік, об'єднання гасел демократії й національного суверенітету сприяло мобілізації значної частини населення на боротьбу з монополією КППС на владу. Таким чином, національний фактор став каталізатором демократичного руху. Проте в Україні, на відміну від більшості країн Центральної і Східної Європи й Прибалтики, під впливом національно-демократичних сил перебувало не більше чверті електорату, передусім у західному й центральному регіонах». Тому деєтатизація суспільства стає головним завданням у процесі трансформації. Українська дослідниця М. Патеї-Бра-

тасюк (1999: 3) вважає, що саме «...громадянське суспільство нам необхідне як організована конструктивна протидія державному тиску загалом і паразитуючому бюрократичному апарату, зокрема...».

Учені також роблять акцент на гуманістичному потенціалі громадянського суспільства, ролі моралі в формуванні ціннісних підвалин. Вони справедливо відзначають глибоку кризу в суспільстві, яка виражається в соціальній безпорадності, суспільній інерції, апатії, цинізмі тощо.

До останнього часу інституціоналізація та інституційне середовище не були предметом спеціальних досліджень і розглядалися лише в контексті завдань, які пов'язувалися з вивченням феномену громадянського суспільства. Прискорення розвитку соціально-політичних процесів стало рушійним фактором, який підвищує значущість інституційної складової. Інституційні зміни стають суттєвим чинником, дослідження якого проводяться не тільки на макро- та мезорівнях. Усе частіше аналіз стану й динаміки інституціоналізації вводяться в процедури стратегічного планування.

Дослідження стану та розвитку інститутів громадянського суспільства, властивих їм функцій і механізмів діяльності, тобто окремих етапів інституціоналізації, здійснюють Ю. Ганжуров, Ю. Загородній, Г. Зеленько, Л. Кравченко, В. Селіванов, О. Скрипнюк, Є. Щербенко та ін.

Громадянське суспільство та держава регулюють відносини між собою за допомогою ряду інститутів, до яких належать і об'єднання підприємців, професійні спілки, товариства споживачів, благодійні товариства, бізнесові спілки та асоціації тощо. До цього переліку слід додати «третій сектор», або об'єднання громадян (інститути громадянського суспільства), які формуються за їх ініціативою для досягнення соціально значущих некомерційних цілей. Це – вся сукупність неурядових та некомерційних організацій (Хуснутдінов 2000: 27). «Саме наявність потужного пласта, так званого «третього сектора», який забезпечує узгодження та реалізацію інтересів різних соціальних груп, є головною фундаментальною ознакою громадянського демократичного суспільства» (Ганжуров 2004: 19). Він має стати реальним фактором у розвитку сучасного суспільства та рівноправним партнером держави й інших політичних інститутів у процесі реалізації інтересів громадян.

Гальмом у становленні громадянського суспільства стає відсутність зворотнього зв'язку між політико-владними інститутами й суспільством через нерозвиненість політичних партій. Україна виявилася приреченою на тривалий і суперечливий модернізаційний процес із численними відхиленнями. До того ж, головним завданням політичних партій на сучасному етапі розвитку України є сприяння реалізації політичних амбіцій конкретних осіб. Політичні партії є тільки формою, інструментом, «оболонкою» для юридичного оформлення бажання тих або інших політиків прийняти участь у розподілі державних посад.

Становленню інститутів громадянського суспільства перешкоджає й нерозвиненість «соціального ресурсу», який виражається в неадекватному рівні за-

гальної і політичної культури, соціальній пасивності громадян та нездатності політичної еліти ставити інтереси суспільства вище власних інтересів і амбіцій.

ВИСНОВКИ

Отже, на наш погляд, розглядаючи діяльність окремих інститутів громадянського суспільства як форми самоорганізації громадян, пов'язаної з реалізацією власних спільних інтересів та задоволенням потреб у економічній, соціальній, політичній, культурній сферах, дослідникам бракує представлення цілісної картини формування, структурування та функціонування системи інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні. Інституціоналізація як процес визначення і оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб залишається теоретично не достатньо розробленим процесом на концептуальному рівні.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. ЦИЦЕРОН (1996): *Диалоги: О государстве: О законах* [пер. с латин. изд. подгот. И. Н. Веселовский]. Москва: Наука.
2. АРИСТОТЕЛЬ (1983): *соч. в 4 т.* / [пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура]. Москва: Мысль. (Филос. наследие). Т. 1. *Политика. Афинская политика*.
3. МАКИАВЕЛЛИ, Н. (1990) *Государь*. Москва: Планета.
4. ГОББС, Т. (1991): *Сочинения: в 2-х т.* Москва: Мысль. Т. 1.
5. МОНТЕСКЬЕ, Ш. (1955): *Избр. произведения* [общ. ред. проф. М. П. Баскина. Примеч. О. С. Миндлиной]. Москва: Госполитиздат.
6. ГЕГЕЛЬ, Г. В. Ф. (1990): *Философия права* [пер. с нем. ред. и сост. Д. А. Каримов и В. С. Нерсесянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц]. Москва: Мысль.
7. ГАДЖИЕВ, К. С. (1994): *Политическая наука: пособие*. Москва: Сорос – Междун. Отношения.
8. *Гражданское общество: реф. сбор.* / Рос. акад. управл. ; [Аг А., Арато А., Андерсон П. и др.] ; отв. ред. Г. И. Иванов. – М.: РАУ, 1994. – 65 с.
9. *Политологический словарь: в 2-х част.* / [сост. В. А. Варывдин; научн. ред. и руковод. автор. кол-ва А. А. Мигولاتев]. – М.: Луч, 1994. – Ч. 1. – М., 1994. – 208 с.
10. *Громадянське суспільство в Україні : проблеми становлення* / В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та ін. – К.: Логос, 1997. – 122 с.
11. БОГІНІЧ, О. Л. (1995): Громадянське суспільство як основа функціонування правової держави. *Правова держава*. № 6. С. 65 – 69.
12. ТЕЛЕШУН, С. О. (2000): *Державний устрій України: проблеми теорії і практики*. Івано-Франківськ: Лілея – НВ.
13. *Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: навч. – метод. посіб.* / [В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтярьо-

- ва та ін.]; за заг. ред. В. Бебика – К.: ІКЦ Леста, 2006. – 248 с.
14. *Політологічний енциклопедичний словник* / [упоряд. В. П. Горбатенко]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
 15. ПАТЕЙ–БРАТАСЮК, М. Г., ДОВГУНЬ, Т. І. (1999): *Громадянське суспільство: сутність, генеза, ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України*. Т. І., Тернопіль: Мандрівець.
 16. ХУСНУТДІНОВ, О. (2000): *Громадський рух як рушійна сила формування громадянського суспільства (Третій сектор в Україні. Теоретично-правові та практичні аспекти розвитку)*. Київ: ФПУ.
 17. ГАНЖУРОВ, Ю. (2004): ЗМІ як інститут громадянського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 25. С. 63–74.

ADDRESS & ©

Назар КРИЦКАЛЮК, аспірант
кафедра політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13
Україна
Nazar27@bigmir.net

ОСОБЕННОСТИ НАРАЩИВАНИЯ ВЛИЯНИЯ КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Features to enhance the influence of China in central Asia

Příznaky posilování čínského vlivu ve Střední Asii

Марьяна МУРАШКИНА

Киев, Украина

ABSTRACT: Strategic interests of Beijing in Central Asia are analyzed in the context of strengthening China's capacities as one of leading economic and political players. The main approaches of Chinese, Russian, European, American researchers to estimate the interests of China in the region and Beijing's policy to implement them are considered. The key issues of Beijing's interests in cooperation with the countries of the region are considered, in particular, the problem of Uyghur separatism, energy supplies, intensifying of trade interaction.

It is shown that the Chinese main tools to strengthen its influence in Central Asia differ much from those of the U.S. and Russia. The main «weapons» to achieve Beijing's strategic interests in the region are investments, primarily in the energy and infrastructure projects, as well as soft loans.

Keywords: Central Asia – China – Shanghai Cooperation Organisation – strategic interests – foreign policy.

SHRNUTÍ: Strategické zájmy Pekingu ve Střední Asii analyzujeme ve světle posilování Číny v roli hospodářské i politické velmoci. Představujeme hlavní přístupy čínských, ruských, evropských a amerických badatelů k hodnocení čínských zájmů v regionu a politiky Pekingu v jejich prosazování. Pozastavíme se u klíčových otázek čínských zájmů v kontextu spolupráce se sousedy, především u problému ujgurského separatismu, energetických zdrojů a zvýšení obchodní bilance. Ukážeme, nakolik se čínské prostředky posilování vlivu ve Střední Asii liší od prostředků ruských a amerických. Nejdůležitějšími nástroji v dosahování strategických cílů jsou zde investice, především do energetických a infrastrukturních projektů a měkkých půjček.

Klíčová slova: Střední Asie – Čína – Šanghajská organizace spolupráce – strategické zájmy – zahraniční politika.

РЕЗЮМЕ: Анализируются стратегические интересы Пекина в Центральной Азии в контексте наращивания КНР потенциала одного из ведущих мировых экономических и политических игроков. Рассматриваются основные подходы китайских, российских, европейских, американских исследователей к оценке интересов КНР в регионе и политики Пекина по их реализации. Рассматриваются ключевые вопросы, представляющие для Пекина интерес в контексте сотрудничества с государствами региона, в частности, проблемы уйгурского сепаратизма, поставок энергоносителей, интенсификации торгового взаимодействия.

Показано, что китайский инструментарий закрепления влияния в Центральной Азии существенно отличается от американского и российского, а главным «орудием» достижения Пекином стратегических интересов являются инвестиции в экономику стран региона, преимущественно, в энергетические и инфраструктурные проекты, а также льготное кредитование.

Ключевые слова: Центральная Азия – КНР – Шанхайская организация сотрудничества – стратегические интересы – внешняя политика.

ВВЕДЕНИЕ

Государства Центральной Азии имеют важное геостратегическое значение для Пекина в контексте наращивания КНР потенциала одного из ведущих мировых экономических и политических игроков. Влияние на центральноазиатский регион будет означать признание усиленного статуса обновленного Китая, который, по словам заместителя директора Института Дальнего Востока Российской Академии Наук С.Лузянина, сейчас находится в процессе «преодоления узкого регионализма во внешней по-

литике» и «преодоления комплекса развивающегося государства» [1].

Неудивительно, что в современной китайской аналитической и политологической мысли значительное внимание уделяется центральноазиатской проблематике, в частности, усилению сотрудничества Китая со странами региона, а также соперничеству Китая, США и России за влияние в регионе. Среди авторов, исследующих данную тематику, следует отметить работы таких авторов, как: Бао И, Ван Цзисы, Гу Гуанфу, Ли Лифан, Лю Цзайци, Лю Цинцай, Пань Гуан, Сан Чжуанчи, Сю-Линг Ву, Ся

Ишань, Ся Липин, Хак Инь Ли, Хе Вейган, Цзян Сиюань, Цзянь-Синь Чен, Чжан Байцзя, Чжан Дегуан, Чжао Хуашен, Чженьху Ван, Чжоу Ихуан, Чи-Лин Ян и других.

Стратегия Китая в отношении Центральной Азии вполне логично представляет значительный интерес для российских исследователей, в частности, отмечу работы таких авторов, как К. Ануфриев, Р. Гумеров, В. Гусейнов, С. Демиденко, С. Ермаков, С. Жуков, А. Имангазиев, А. Казанцев, И. Комиссина, В. Корсун, А. Куртов, Д. Малышева, А. Матвеева, Р. Мукиджанова, М. Наринский, В. Наумкин, Н. Омаров, О. Подолько, Д. Попов, О. Резникова, П. Савкин, А. Свечников, Н. Серебрякова, В. Терехов, А. Токтомушев, С. Чаплинский. Особое внимание соотношению интересов России и Китая в центральноазиатском регионе и возможностям взаимовыгодного сотрудничества двух великих держав в регионе уделяют в своих работах А. Воскресенский, В. Киндалов, О. Лиманов, С. Лузянин, В. Матяш, Л. Моисеев, В. Парамонов, Ю. Песков, А. Строков, О. Столповский.

Ряд работ, в которых исследуется внешняя политика КНР в отношении Центральной Азии, опубликовали украинские исследователи, среди которых: А. Гончарук, В. Гусаков, Р. Джангужин, М. Дорошко, Е. Каминский, Б. Канцелярук, С. Кравченко, П. Ленский, О. Маначинский, Ю. Павленко, Б. Парахонский, Ю. Пахомов, О. Сенченко, Р. Сыринский, М. Таран, И. Ткаченко, С. Толстов, С. Федуняк, С. Шергин, Н. Шпакова и другие.

Внешнюю политику КНР в отношении стран центральноазиатского региона также широко исследуют американские и европейские авторы, среди которых особый интерес представляют основательные труды таких аналитиков, как С. Бланк, Е. Вишник, Л. Джонсон, Д. Керр, М. Лараель, Р. Лел, Р. Н. Мунро, Дж. П. Фам, Д. Р. Шпехлер, М. К. Шпехлер. Экономическую активность Китая как основу стратегии усиления влияния в Центральной Азии анализируют такие исследователи, как: А. Андеси, М. Кларк, Т. Маркетос, М. Оресман, С. Пейруз, Н. Сванстром, Дж. Раболленд, К. Шейвс и другие.

Ряд интересных работ, посвященных стратегическим интересам и внешней политике Китая в Центральной Азии, опубликовали исследователи из самых центральноазиатских государств. Среди работ последних лет особо следует отметить монографии профессора Казахстанского института стратегических исследований К. Сыроежкина и профессора Киргизско-Российского Славянского университета А. Князева, труды таджикских исследователей А. Баховадинова и Х. Додихудоева, киргизской исследовательницы З. Мураталиевой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

С момента обретения независимости, государства Центральной Азии стали открытыми для

китайского влияния, особенно Таджикистан, Казахстан и Кыргызстан, имеющие общую границу с Китаем. Ключевыми вопросами, представляющими для Пекина интерес в контексте сотрудничества с государствами региона в 1990-х гг. были проблемы уйгурского сепаратизма, разделенных наций, поставок энергоносителей, интенсификации торгового взаимодействия. Много народностей Центральной Азии имеют общее историческое корни с населением Синьцзян-Уйгурского автономного района Китая, значительная часть которого – мусульмане, что может подпитывать сепаратизм и национально-религиозный экстремизм. Стоит отметить, что в Казахстане и Кыргызстане проживает около 300 тыс. уйгуров (Swanstrom 2005: 575). В КНР уйгурских сепаратистов представляют как составную часть международного терроризма, для борьбы с которым требуется привлечение ресурсов глобальной антитеррористической кампании (Воскресенский, Лузянин 2003: 332).

Китайский исследователь, сотрудник Московского центра Карнеги Чжао Хуашен так определяет основные цели КНР в Центральной Азии: борьба с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, обеспечение безопасности в приграничных районах, поддержка стабильности во всем регионе, содействие региональному экономическому развитию; предупреждение установления монопольного контроля над регионом со стороны враждебных Китаю государств и появления в регионе военных союзов, имеющих антикитайскую направленность; создание условий для доступа к энергетическим ресурсам региона (Чжао Хуашен 2005: 50).

Сотрудники Отдела стратегических исследований Шанхайского института международных проблем Ся Липин и Цзян Сиюань в монографии «Мирное возвеличивание Китая» отмечают, что развивая всесторонние связи с государствами Центральной Азии, Китай сможет уменьшить элементы непредсказуемости в сфере собственной пограничной безопасности [5]. Тайваньские исследователи Хен Минг-Те и Тони Тай-Тин Лиу в статье «Внешняя политика Китая в Центральной Азии» пишут, что Пекин действительно заинтересован в мире и стабильности в регионе, ведь это отвечает интересам Китая, которому нужны среднеазиатские нефть и газ и который стремится развивать торговлю с регионом [6].

Именно в контексте совместной борьбы против экстремизма и сепаратизма в апреле 1996 г. в Шанхае было подписано соглашение об укреплении доверия в военной области в районе границ, что положило начало возникновению так называемой «Шанхайской пятерки» (Китай, Россия, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан), которая после саммита 16 июня 2001 г. и присоединения к процессу Узбекистана превратилась в Шанхайскую Организацию Сотрудничества. Впоследствии был создан Единый антитеррористический центр ШОС, подписан документ о безъядерной зоне в Центральной Евразии. В июне 2004 г. на

саммите ШОС в Ташкенте между Китаем и Узбекистаном было подписано Соглашение о сотрудничестве в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Этот документ имел особое значение для Китая, поскольку предусматривал запрет на создание в Узбекистане уйгурских организаций, выступающих за независимость Синьцзяна.

Как отмечают российские исследователи, для Китая Центральная Азия является «стратегическим тылом» и «буферной зоной» в сферах безопасности, энергетики, рынков сбыта, транзитных коридоров, противодействия влиянию Запада [7; 8]. Также углубление отношений с Центральной Азией связано с развитием отсталых районов самого Китая, особенно Синьцзяна. Эксперты также отмечают, что для Китая Центральная Азия – «важный фактор в нейтрализации Индии и формировании связей между азиатскими союзниками» [9]. Пекин последовательно реализует проект по окружению важного конкурента – Индии путем втягивания в свою систему союзов Пакистана, Бангладеш, Мьянмы, Шри-Ланки, попыток распространить свое влияние на Афганистан. Пекин также стремится установить сухопутное транспортное сообщение с Ираном – таким образом будут созданы условия для строительства нефте- и газопроводов с Ближнего и Среднего Востока, что позволит Пекину обезопасить себя от нападений пиратов на танкеры с сырьем и гипотетической блокады со стороны Индии, которая стремится установить свою гегемонию в бассейне Индийского океана.

Китайский инструментарий закрепления своего влияния в Центральной Азии и достижение стратегических интересов существенно отличается от американского и российского. Главным орудием Китая являются инвестиции в экономику стран, преимущественно, в энергетические и инфраструктурные проекты, горнодобывающую отрасль, льготное кредитование. Китайские инвестиции часто вкладываются в те сферы, которые рассматриваются западными инвесторами как рискованные. По некоторым оценкам, по состоянию на 2010 г. объем китайских инвестиций в Центральную Азию составлял 15 млрд. долларов, а китайский товарооборот со странами региона превышал 20 млрд. долларов [1]. В 2012 г. КНР являлась крупнейшим торговым партнером для всех стран региона, кроме Узбекистана (в последнем Китай незначительно опередила по объёмам торговли Россия).

Массированная экономическая экспансия обеспечивает Китай надежным фундаментом для «привязки» государств региона и доминирование в нем. Отдельные эксперты предполагают, что в рамках политики усиления влияния на регион, Пекин также стимулирует миграцию китайцев в страны Центральной Азии, в частности в Казахстан (Torbakov 2007: 157).

Растущая экономика Китая требует все больше газа и нефти. Уже по состоянию на 2012 г. потребности Китая в газе составляли более 120 млрд. кубометров в год, и по прогнозам экспертов, через пять лет эта цифра удвоится [11]. КНР удалось достичь

значительных успехов в реализации своей энергетической стратегии в центральноазиатском регионе. Важными преимуществами Пекина стали способность быстро принимать политические решения и экономические возможности безотлагательно переходить к их реализации.

Одним из крупнейших достижений Пекина стало открытие в конце 2009 г. трубопровода длиной 7 тыс. км из Туркменистана, проходящего через территории Узбекистана и Казахстана. Уже в 2010 г. поставки туркменского газа в Китай составил около 5 млрд. кубометров, причем по цене 192 долларов за кубометр, тогда как «Газпром» в том году же закупил у Туркменистана 11 млрд. кубометров по 240 долларов [12]. Реализация этого проекта стала возможной после подписания президентом Туркменистана С.Ниязовым соответствующего договора в Пекине в 2006 г., а также подписания соответствующих договоров между Китаем, Казахстаном и Узбекистаном. В 2007 г. состоялся визит нового президента Туркменистана Г. Берdimухаммедова в Китай, по итогам которого были подписаны соглашения о разделе продукции на газовом месторождении Багтыярлык на правом берегу Амударьи между «Китайской национальной нефтяной корпорацией» (CNPC) и Государственным агентством по управлению и использованию углеводородных ресурсов при президенте Туркменистана, а также о поставках государственным концерном «Туркменгаз» корпорации CNPC по 30 млрд. кубометров газа ежегодно в течение 30 лет. В 2008 г. в Ашхабаде было подписано соглашение об увеличении пропускной способности трубопровода в Китай до 40 млрд. кубометров газа в год, а впоследствии, во время последнего визита президента Туркменистана в Китай была достигнута договоренность о возможности доведения к 2015 г. поставок газа до 65 млрд. Кубометров в год.

Среди других значительных успехов Пекина в борьбе за центрально-азиатские энергоресурсы – строительство китайско-казахстанского нефтепровода, церемония начала строительства которого состоялась в сентябре 2004 г., а первая очередь – Атасу-Алашанькоу с пропускной способностью 10 млн. тонн в год – была завершена уже в конце 2005 г. В 2006 г. начались промышленные поставки нефтяного сырья до китайской границы, а оттуда – по китайскому нефтепроводу к нефтеперерабатывающему комплексу Душаньцзы в Синьцзян-Уйгурском автономном районе. В 2007 г. китайская CNPC подписала соглашение о расширении нефтепровода Атасу-Алашанькоу, и уже в том же году было официально начато строительство второй очереди. Доля китайских компаний в общем объеме добычи нефти в Казахстане почти сравнялась с долей национальной компании «КазМунайГаз». CNPC выкупила крупнейшую в Актобинской области компании «Актобемунайгаз», приобрела акции казахстанской «Каражанбасмунай». По итогам визита президента Казахстана Н.Назарбаева в Пекин в 2009 г. была подписана пакетная сделка, гарантирующая Китаю поставки казахстанской нефти

и 49% акций крупной нефтедобывающей компании «Мангистаумнагаз».

Кроме добычи энергоносителей, Китай также заинтересован в развитии транзитных возможностей центральноазиатских стран, поскольку это даст ему возможность расширить экспорт своих товаров в страны Ближнего Востока и Европы, не говоря уже о постоянном росте экспорта китайских товаров в сами государства Центральной Азии. В частности, Пекин заинтересован в строительстве новой трансконтинентальной автомагистрали, которая через территорию Казахстана и Узбекистана свяжет Китай с портами Каспийского моря, а также трансконтинентальной железнодорожной магистрали Китай-Казахстан-Россия-Беларусь-Польша-Германия. Важной для Пекина является реализация проекта железнодорожной магистрали Китай-Казахстан-Туркменистан-Иран-Турция-Европа, унифицированной под европейские стандарты.

При участии китайских инвесторов идет строительство новых международных пограничных переходов между Китаем и Казахстаном. Естественный интерес китайских инвесторов вызывает Транспортная стратегия Республики Казахстан до 2015 г., которая предусматривает ряд инфраструктурных проектов по строительству новых железнодорожных линий [13]. В частности, строительство веток Коргалас-Жетыген, Мангышлак-Баутино, Ералиев-Курык позволит обеспечить перевозку грузов в китайском направлении объемом до 18 млн. тонн в год.

Также китайские инвесторы и строительные компании проявляют заинтересованность в возведении автомобильных транспортных путей, соединяющих западные провинции Китая с Кыргызстаном и Таджикистаном, через эти страны – далее в Узбекистан и Туркменистан, а в перспективе – соединят КНР через Центральную Азию с Ираном и Турцией. В 2000 г. заработала автомобильная трасса Пекин-Кашгар-Ош-Ташкент, которая проходит через территории Китая, Кыргызстана и Узбекистана. Ведется работа над реконструкцией автодороги Ош-Сарыташ-Икештам, с перспективой ее продолжения на Андижан в Узбекистане. В 2005 г., с помощью китайской стороны, завершилось строительство автомобильной дороги Кашгар-Хорог, что помогло Таджикистану частично избавиться от транзитной зависимости от Узбекистана. Новая автотрасса Таджикистан-Китай позволяет транспортировать в Афганистан китайские товары, которые ранее доставлялись через Индийские порты. Китай также намерен в ближайшие годы, совместно со своими центральноазиатскими партнерами, существенно увеличить количество пограничных переходов с выходом на автомагистрали.

Одним из главных инструментов влияния Китая на Центральную Азию является Шанхайская организация сотрудничества, в которую входят все государства региона, кроме Туркменистана, провозгласившего нейтралитет. Россия на данном этапе

объективно не имеет возможности выделять столько ресурсов в рамках ШОС, как может позволить себе Китай. С началом мирового финансового кризиса Китай предложил создать в рамках ШОС антикризисный стабилизационный фонд в размере 5 млрд. долларов, с целью инвестирования в инфраструктуру государств Центральной Азии. Россия выступила с альтернативным вариантом антикризисной программы в рамках СНГ. В ответ Китай в 2009 г. самостоятельно создал стабилизационный фонд размером в 10 млрд. долларов для инвестиций в страны Центральной Азии (Blank 2012: 157).

Российские исследователи И. Комиссина и А. Куртов справедливо отмечают, что хотя ШОС изначально создавалась с целью совместной защиты границ, практически сразу ее деятельность получила и экономическую направленность. Уже через несколько месяцев после создания организации, на первой встрече в Алма-Ате премьер-министры государств-членов ШОС подписали Меморандум об основных целях и направлениях регионального экономического сотрудничества и запуске процесса создания благоприятных условий в области торговли и инвестиций [15]. В 2003 г. главы правительств стран-участников ШОС подписали Программу многостороннего торгово-экономического сотрудничества на 20 лет, в качестве долгосрочной цели которой является создание зоны свободной торговли. В рамках ШОС действует механизм проведения регулярных встреч министров экономики и торговли.

Пекин продвигает в рамках ШОС значительную часть своих энергетических, транспортных, транзитных проектов. В частности, в июне 2012 г. во время встреч в рамках саммита ШОС в Пекине руководство Китая подписало ряд соглашений об инвестициях, поставках энергии в привилегированных отношениях с Узбекистаном, Таджикистаном, Кыргызстаном, что усилит присутствие Пекина в энергетическом секторе центральноазиатских стран. Около сорока торговых сделок заключил в ходе саммита Китай с Узбекистаном на общую сумму инвестиций в 5,2 млрд. долларов. Также была достигнута договоренность, что Китай предоставит Таджикистану кредит в 50 млн. долларов для модернизации дорог и инфраструктуры, и 150 млн. юаней – для экономического развития, Китайская национальная нефтяная корпорация заключила договор по эксплуатации залежей газа и сырой нефти Таджикистана. С Кыргызстаном Пекин договорился о выделении 250 млн. долларов для финансирования строительства нефтеперерабатывающего завода в Кара-Балтау, Экспортный банк Китая предоставит заем на реконструкцию энергетической инфраструктуры страны, был принят меморандум о технологическом сотрудничестве [16]. На саммите в декабре 2012 г. в Бишкеке участники ШОС обсудили создание Фонда развития и Банка развития организации.

По мнению некоторых экспертов, ШОС рассматривается Китаем, среди прочего, и как «инструмент

консервации» социально-политической и экономической ситуации в странах Центральной Азии [17]. Китай устраивают авторитарные политические режимы в странах региона, которые обеспечивают стабильное развитие стран и их предсказуемость для внешних партнеров. Кроме того, авторитаризм и нарушения прав человека ограничивают возможности сотрудничества центрально-азиатских стран с государствами Запада, что делает для них Китай более ценным партнером.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ стратегических интересов и внешней политики Китая в Центральной Азии даёт основания сделать следующие выводы:

1. Ключевыми вопросами, которые представляют интерес для Китая в контексте сотрудничества с государствами Центральной Азии являются: противодействие уйгурскому сепаратизму и исламскому экстремизму; развитие экономики Синьцзян-Уйгурского автономного района; поставки энергоносителей из стран Центральной Азии в КНР и китайских товаров в обратном направлении; транзит китайских товаров в страны Ближнего Востока и Европы; противодействие попыткам установить монопольное влияние на страны региона со стороны государств – соперников Китая и создать в регионе союзы с антикитайской направленностью.

2. Главным инструментарием политики Китая в Центральной Азии являются инвестиции в экономику стран региона, преимущественно, в энергетические и инфраструктурные проекты, горнодобывающую отрасль, а также льготное кредитование. Китай распространяет на центральноазиатские страны свою традиционную политику мирной экономической экспансии, уже продемонстрировавшей эффективность в странах Африки и Азии. Пекин наращивает региональное присутствие, покупая энергетические и инфраструктурные активы и предоставляя кредиты без политических обязательств. Важными конкурентными преимуществами Пекина являются способность быстро принимать политические решения и экономические возможности безотлагательно переходить к их реализации.

3. Продвижения своих интересов в Центральной Азии Китай осуществляет как на двусторонней основе, так и через Шанхайскую организацию сотрудничества, выступающей в определенной мере альтернативой для инициированных Россией проектов ЕвразЭС, Таможенного союза, ОДКБ.

4. Китаю удалось достичь значительных успехов в реализации своей экономической стратегии относительно Центральной Азии. КНР стала крупнейшим торговым партнером региона. Среди наиболее важных достижений в энергетической сфере: строительство газопровода из Туркменистана через территории Узбекистана и Казахстана, а также строительство казахстанско-китайского нефтепровода.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. ЛУЗЯНИН, С. (2011): *Внешняя политика Китая до 2020 г. Прогностический дискурс* [Электронный ресурс] // Перспективы. – 29.11.11. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/desk/vneshnaja_politika_kitaja_do_2020_g_prognosticheskij_diskurs_2011-11-29.htm. – Название с экрана.
2. SWANSTROM, N. (2005): China and Central Asia: A new great game or traditional vassal relations? *Journal of Contemporary China*. Vol.14, No.45. – P. 569–584.
3. ВОСКРЕСЕНСКИЙ, А., ЛУЗЯНИН, С. (20003): *Политика Китая в Центральной Азии // Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: возможности и вызовы для России: Монография* [Наринский М., Мальгин А. (отв. редакторы)]. Москва: МГИМО.
4. ЧЖАО ХУАШЕН (2005): Китай, Центральная Азия и Шанхайская организация сотрудничества. *Московский центр Карнеги. Рабочие материалы*. №5. – 59 с.
5. СЯ ЛИПИН, ЦЗЯН СИЮАНЬ (2005): *Чжунго хэпин цзюэци (Мирное возвышение Китая)* [Электронный ресурс] // Россия в глобальной политике. – 10 января 2005. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/book/n_4246. – Название с экрана.
6. HUNG MING-TE & TONY TAI-TING LIU (2010): *China's foreign policy in Central Asia* [Электронный ресурс] // ОАКА. – 2010. – Cilt: 5, Sayi: 10. – P.92-118. – Режим доступа: http://www.academia.edu/719943/Chinas_Foreign_Policy_in_Central_Asia. – Название с экрана.
7. КАЗАНЦЕВ, А. (2012): *Интеграция Путина не стыкуется с китайской стратегией в Средней Азии* [Электронный ресурс] // Новое восточное обозрение. – 21.07.2012. – Режим доступа: <http://www.ru.journal-neo.com/node/117710>. – Название с экрана.
8. Central Asia Seminars. The 3rd GCSP–NUPI–OSCE Academy Seminar: «Central Asia 2010». Seminar Rapporteur: Ekaterina Klimenko. – Geneva Centre for Security Policy. – GCSP Geneva Papers – Conference Series n.19. – September 2010, Bishkek – 29 p.
9. КОРЕЙБА, Я. (2012): *Удар в мягкое подбрюшье России* [Электронный ресурс] // ИноСМИ. – 05/12/2012. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/sngbaltia/20121205/202980710.html>. – Название с экрана.
10. TORBAKOV, I. (2007): The West, Russia, and China in Central Asia: What kind of game is being played in the region? *Transition Studies Review*. Vol.14, No.1. – P.152-162.
11. МАЛИНОВСКИЙ, О., МАРЧЕНКО, О. (2012): *Газова шахівниця Євразії: чи знайдеться місце*

- Україні? [Электронный ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 22 червня 2012 – №23. – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/gazova_shahivnitsya_evraziyi_chi_znaydetsya_mistse_ukrayini.html. – Название с экрана.
12. МАЛАШЕНКО, А. (2012): *Туркменія: була ли оттепель?* [Электронный ресурс]. – Московский Центр Карнеги. – 2012. – Том 14. – Вып.4. – С.7-10. – Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/MalashenkoBriefing_14-4-12_Russ_Turkmenia.pdf. – Название с экрана.
13. *Транспортная стратегия Республики Казахстан* [Электронный ресурс] // Правительство Республики Казахстан. Официальный сайт. – Режим доступа: <http://ru.government.kz/resources/docs/doc5>. – Название с экрана.
14. BLANK, S.J. (2012): Whither the new great game in Central Asia? *Journal of Eurasian Studies*. July. – Vol.3, Issue 2. – P.147–160.
15. КОМИССИНА, И.Н., КУРТОВ, А.А. (2005): *Шанхайская организация сотрудничества: становление новой реальности* [под ред. Е.М. Кожокина; Рос. ин-т стратег. исслед]. Москва: РИСИ.
16. КАЦЦУЛАНИ, М. (2012): *Средняя Азия между Китаем, Россией и США* [Электронный ресурс] // ИноСМИ – 18/06/2012. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/world/20120618/193774581.html>. – Название с экрана.
17. УЛУНЯН, А. (2008) «Большая Центральная Азия» – геополитический проект или внешне-политический инструмент? [Электронный ресурс] // ЦентрАзия. – 04.04.2008. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1207304460>. – Название с экрана.

ADDRESS & ©

Марьяна МУРАШКИНА, аспирантка
Институт мировой экономики и международных отношений (Киев)
01030, Киев - 30, ул. Леонтовича, 5
Украина
m-kryvoglava@mail.ru

ЭЛЕКТОРАЛЬНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Electoral political process in a modern society

Politický proces voleb v moderní společnosti

Виктория БОКОЧ

Київ, Україна

ABSTRACT: The article studied the connection electoral culture of the electoral process and democratic political marketing. In this context, elections are regarded as an essential attribute of the electoral political culture, which is realized in the implementation of the electoral political process. In a study of the electoral process are the following conceptual methodological approaches: institutional, sociological, socio-psychological, economic rationality, selective and metaphorical and synthetic approaches.

The essence of the electoral process, from the point of view of political marketing, to the greatest extent determined by the following factors: the nature of political regimes and systems, political system and form of government, especially the ideological orientations and values; hierarchical level elections (national and local), particularly the electoral law, the specificity of the masses-media support of the electoral process, leading political actors and resources, etc.

Keywords: society – democracy – electoral political culture – electoral political process – political marketing.

SHRNUTÍ: Článek se zabývá propojením kultury volebního procesu s demokratickým politickým marketingem. V tomto kontextu nahlížíme volby jako podstatný atribut politické kultury a zkoumáme jeho naplnění v politickém procesu pomocí následujících metodologických přístupů: institucionálního, sociologického, socio-psychologického, ekonomicky racionálního, selektivního a metaforického. Z hlediska politického marketingu předurčují podstatu volebního procesu v nejvyšší míře tyto činitele: povaha režimu, politický systém a forma vlády, především její ideologické a hodnotové směřování; hierarchické uspořádání voleb (celostátní a místní), znění volebního zákona, specifika vlivu masmédií, osobnosti čelných politiků atd.

Klíčová slova: společnost – demokracie – politická kultura – volební proces – politický marketing.

РЕЗЮМЕ: В статье исследована связь электоральной культуры, электорального процесса и демократического политического маркетинга. В этой связи выборы рассматриваются как необходимый атрибут электоральной политической культуры, который реализуется в электорально-политическом процессе. В исследовании электорального процесса выделяются следующие концептуально-методологические подходы: институциональный, социологический, социально-психологический, рационально-экономический, избирательно-метафоральный и синтетический.

Сущность электорального процесса, с точки зрения политического маркетинга, в наибольшей степени определяют следующие факторы: характер политических режимов и систем, государственного строя и форм правления; особенности идеологических ориентаций и ценностей; иерархический уровень выборов (общенациональные и местные); особенности избирательного законодательства; специфика масс-медийного сопровождения электорального процесса; лидерские ресурсы субъектов политики и т.д.

Ключевые слова: общество – демократия – электоральная политическая культура – электоральный политический процесс – политический маркетинг.

ВВЕДЕНИЕ

Использование в мировой общественно-политической практике демократических процедур формирования органов власти является одним из основных политико-технологических изобретений, который позволяет привлечь к управлению обществом значительно большее количество людей, чем при так называемом «элитарном» (монархическом или оли-

гархическом) правлении (Бебик 2009: 4). Известный политолог Р. Даль в своей работе «О демократии» выделяет три следующих источника теории и практики демократии, среди которых он называет: республиканскую традицию Рима и итальянских городов-государств, идеи и институты представительного правления и принципы политического равенства [8]. Однако, несмотря на свое почтенное происхождение (I тыс. до н.э.), демократическая избирательная процедура

в виде равного избирательного права стала массовой в политической практике лишь в XX веке.

Равное избирательное право, впрочем – только для мужчин, вместе с отменой имущественного ценза, впервые было введено во Франции и Швейцарии в 1848 г. Женщины же получили избирательное право в этих странах лишь после Второй мировой войны, в отличие от Австрии (1902 г.) и Финляндии (1906 г.). В этой связи следует вспомнить, что политическая процедура электорального тайного голосования впервые была использована на локальных (местных) выборах в Южной Австралии (1858 г.), Великобритании (1872 г.) и в США (1884 г.) [3].

В современных условиях любое государство, которое стремится называться демократической, согласно международных стандартов проводит преимущественно прямые выборы своих органов представительской власти (центральных, региональных и местных) на основе тайного голосования, без использования материальных или образовательных избирательных цензов. Однако общая демократическая практика все-таки характеризуется использованием определенных возрастных ограничений (18 лет или 21 год), временного ценза гражданства (например, 5-летний срок с момента получения гражданства) и законодательные ограничения избирательных прав больных лиц, признанных судом дееспособными.

Поскольку идеальных форм политического правления в мире не существует, поэтому, несмотря на все известные недостатки демократической формы правления, в современном обществе она остается эффективной (хотя и не единственной) формой управления обществом.

Уже упомянутый выше Р. Даль называет следующие преимущества демократии:

- избавление от тирании;
- соблюдение основных прав и свобод человека;
- свобода личности; самоопределение;
- моральная автономия;
- возможность развития личности;
- защиту основных интересов личности;
- политическое равенство;
- стремление к миру;
- процветания [8].

Украинское общество переживает непростой путь трансформации от тоталитаризма к демократии и тесно связано со спецификой использования в политической жизни новых электоральных политических технологий.

Понятно, что исследование указанных политико-технологических технологий должно осуществляться на принципиально новых концептуальных основах, поскольку от приобретенного общественного опыта и времени и продолжительности использования демократических избирательных процедур в политической жизни общества зависит и формирование соответствующей модели демократической политической культуры.

В этой связи нам очень важно опреде-

лить основное содержание и сущность таких фундаментальных понятий, как политический процесс и электоральный процесс и рассмотреть их базовые факторы.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

Собственно, этимология слова процесс в переводе с латыни (*processus*) означает не что иное, как – продвижение. Политологические словари традиционно определяют политический процесс, с одной стороны, как форму функционирования политической системы общества, эволюционирующей в пространстве и времени, с другой стороны, как вид общественного процесса, и в третьем измерении – как определение конкретного процесса с конечным результатом: формированием определенной партии, проведением выборов, созданием правительственной коалиции, достижением соответствующих результатов на общенациональном или местном референдуме или вступлении в определенной международной организации [12].

По мнению украинского исследователя И. Полищука, политический процесс является совокупностью действий институционализированных и неинституционализированных субъектов политики по реализации своих специфических функций (дисфункций) в сфере власти, в конечном итоге обеспечивают развитие (или упадок) политической системы [14].

Хотя, по нашему мнению, ориентация на конечный результат и обязательное завершение политического процесса не является такой уж обязательным, поскольку политический процесс может быть достаточно сложным и длительным. Результат политического процесса зависит от объективных факторов (наличие необходимых ресурсов, характер условий, внешнее окружение, непостоянные факторы) и субъективных факторов (неправильно выбранные средства и методы достижения цели, малоэффективны отношения и политические коммуникации между субъектами политического процесса).

Современные политические процессы обычно характеризуются следующими тенденциями:

- рационализацией политической жизни и, в частности, политических процессов, которые происходят в политической сфере общества;
- отказом (в основном) от силовых методов осуществления политики;
- использованием и совершенствованием политических технологий формирования и реализации власти;
- активным участием в политической деятельности широких народных масс (особенно – при возникновении кризисных явлений и обострения ситуации);
- профессионализацией субъектов политического процесса (Політична енциклопедія 2012: 13).

Электоральный процесс является одним из важнейших видов политического процесса, прежде всего, из-за того, что:

- выборы основополагающей политической процедурой демократической системы правления;
- демократическая форма политического режима доказала свою наибольшую эффективность не только в политическом, но и в социально-экономическом плане, поскольку подавляющее большинство мощных государств мира относятся к развитым демократиям (хотя и общественный опыт таких азиатских стран, как КНР заслуживает особого рассмотрения и внимание).

Украинский исследователь И. Полищук [14; 15] отмечает, что в исследовании электорального процесса выделяются следующие концептуально методологические подходы:

- институциональный подход (М. Дюверже, Р. Таагепера, М. Шугарт, В. Лысенко, Г. Голосова), который характеризуется политико-правовыми исследованиями особенностей функционирования избирательных систем в рамках функционирования политических институтов общества;
- социологический подход (Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, С. Липсет, С. Роккан), который предполагает исследование специфики социальных расколов, вызванных направленной деятельностью правящих политических элит;
- социально-психологический подход (А. Мелешкина, Д. Дмитрук), который изучает проблемы политико-партийной идентификации в электоральном процессе;
- рационально-экономический подход (А. Даунс, М. Фиорина, В. Нечаев), который предусматривает розгляд базовых факторов электорального процесса из-за попытки индивидов минимизировать свои собственные расходы и оценить в ближайшей и отдаленной перспективе свое и общественное экономическое положение;
- региональный подход (В. Колосов, Г. Туровский, Н. Петров, В. Лесничий), в котором рассматривается региональная специфика голосования избирателей;
- синтетический подход (Т. Колтон), исследующий комплексное воздействие различных факторов в электоральном процессе;
- когнитивный подход (Д. Норт, Н. Бирюков, В. Сергеев), который исследует когнитивные установки электората и лидеров, чтобы понять логику поведения избирателей и осуществить реконструкцию деятельности политических лидеров в процессе выборов;
- избирательно-метафоральный подход (М. Блэк, Дж. Лакофф, М. Джонсон), который заключается в проведении анализа политических метафор выборов (часто на подсознательном уровне), через которые индивид интерпретирует то или иное явление, определяют в результате и логику его политического поведения во время электорального процесса.

В то же время, несмотря на довольно насыщенную кристально-фактологическую базу электоральной демократии, электоральные (избирательные) процессы

пока остаются направлением анализа, теоретико-методологическая база и методически исследовательский инструментарий которого разработаны далеко не в полном объеме и несут на себе отпечатки определенной эклектичности и фрагментарности.

Хотя в целом, электоральные процессы в различных условиях их реализации являются предметом исследования достаточно большого количества ученых, в частности, особого внимания заслуживают наработки в системном исследовании электоральных процессов и избирательных технологий в контексте национальной ментальности и политической культуры избирателей – В. Бибик [3], политической имиджологии – Г. Почепцова [17; 18], деятельности политических партий в электоральных процессах – М. Примуша [19], А. Романюка и Ю. Шведы [20], оптимизация демократического развития политических систем в контексте соотношения государственной власти и политического участия – О. Чемшит [25], политическое участие граждан Украины в системных трансформациях переходного периода – Н. Ротарь [21] и т.п.

В общем, как справедливо отмечает И. Полищук [14], методология исследования факторов влияния на электоральный выбор впервые была предложена А. Кемпбелом в рамках социально-психологической модели («воронка причинности») и предусматривала исследования электорального процесса по следующим уровням переменных факторов электорального процесса:

- внешние факторы (влияние и поддержка международных финансово-промышленных групп того или иного субъекта политики, прямой или скрытое давление зарубежных правительств, заинтересованных в результатах выборов в определенных странах и т.д.);
- общенациональные факторы (социально-экономическое состояние общества, политико-правовые условия осуществления избирательного процесса, социальная стратификация общества, политическая культура и политическая социализация электората, использования административного ресурса во время проведения избирательной кампании, участие в избирательной гонке определенных политических партий и избирательных блоков);
- региональные факторы (деятельность региональных структур политических партий, региональной управленческой и политической элиты, социально-демографические характеристики населения региона, религиозные и этнические факторы и т.д.);
- фактор влияния малых социальных групп, к которым относятся граждане (трудовые коллективы, академические группы, семьи, круг друзей и т.д.);
- индивидуально-психологические характеристики регионального электората.

Если с внешними факторами воздействия на национальный электоральный процесс все более-менее ясно, в контексте политико-культурного влияния на результаты выборов стоит вспомнить слова

великого философа Платона (Аристокла), который писал, что будущие избиратели должны быть хорошо воспитаны, в духе законов, чтобы путем осуждения или одобрения выбрать или отвергнуть претендентов – смотря по заслугам каждого (Політична енциклопедія 2012: 13).

С ним согласен и современный исследователь воздействий политико-культурных факторов на электоральные процессы Ж. Сегела, который убеждает нас в том, что политическая культура общества играет одну из главных ролей на всех этапах избирательного процесса, предоставляя ему национальной специфики в той или иной стране [23].

В то же время никто не собирается умалять значимость политико-правовых факторов, которые, по утверждению Р. Даля, несмотря ни обеспечивающих функционирование полиархии как системы развитой демократии:

- избирательное право, получило глобальное распространение в современном обществе, приобретая черты универсального фактора;
- право на участие граждан в общественных делах;
- проведение справедливо организованных выборов без насилия и принуждения;
- обеспечение защиты свободы мысли, включая критику власти, господствующей идеологии, режима, правительства;
- наличие конкурентных источников информации, неподконтрольных правительству;
- высокий уровень свободы в создании общественных организаций, включая оппозиционные политические партии;
- зависимость правительства от общественного мнения избирателей и результатов голосования на выборах [8].

Широкому распространению демократических процедур формирования власти в большинстве современных стран мира предшествовала длительная история борьбы рядовых граждан за получение политических, в том числе, избирательных прав и отмене различных имущественных, социальных, расовых, национальных, образовательных и других ограничений (цензов). В результате этой длительной борьбы в современных конституциях подавляющего большинства демократических стран мира было законодательно закреплено использование избирательных прав по всем полноценным и совершеннолетними гражданами (за исключением тех, которые признаны судом недееспособными) независимо от пола, социального происхождения, общественного статуса, национальности, расовой или языковой принадлежности, принадлежности к определенной религиозной общины и т.д.

А успешное и эффективное с точки зрения легитимности проведения выборов, которые признаются обществом законными и справедливыми, считается важным признаком уровня демократичности и открытости указанного общества и его способности достигать общественного консенсуса и решать

все конфликтные ситуации мирным способом. В общественных науках существует множество определений термина выборы [11; 12; 13], но практически все они основываются на понимании выборов как демократической технологии формирования органов государственной власти и местного самоуправления.

Например И. Полищук утверждает, что понятие политические выборы идентичным понятию электоральный процесс и определяет его как периодическую последовательность событий, совокупность различных форм взаимодействия и конкуренции между политическими акторами, последовательные действия по выдвижению, рекламы и голосования за субъектов политической власти, персональный и структурный состав которых формируется выражением воли представительной части населения, которая по законодательству считается достаточной для признания результатов выборов легитимными [14].

Стоит также отметить, что электоральный процесс является важной формой взаимодействия гражданского общества и государства, которая заключается в осуществлении технологической процедуры передачи власти через реализацию электоральной процедуры (Лікарчук 2009: 11).

Анализируя основные факторы электорального процесса следует отметить, что указанные факторы реализации избирательных политических технологий воспроизводят их идеальные (знания, идеология, политическая культура) факторы и материальные (финансовые, организационные и материальные ресурсы) основы. А идейное содержание конкретной избирательной кампании должно соответствовать ожиданиям избирателей и доминирующим в обществе настроениям. Любое национальное избирательное законодательство всегда формируется под влиянием международных (глобальных или региональных) политических стандартов и устоявшихся народных традиций осуществления демократической процедуры в той или иной стране.

То же время, как и любой другой политический документ, избирательные законы (законы о выборах президента, парламента, местных властей) являются следствием достижения определенного политического компромисса между крупнейшими политическими силами страны по основным правилам «электоральной игры» [13]. Этот политический компромисс является комбинацией политической конъюнктуры и национальных традиций, в случае несоответствия которым избиратели могут просто проигнорировать выборы, тем самым поставив под сомнение легитимность предстоящих выборов. Итоги выборов по сути являются результатами тотального (в пределах явки избирателей на выборы) «социологического опроса», которое дает информацию о состоянии национальной политической культуры данного общества в конкретный исторический момент.

Сущность электорального процесса, по мнению исследователей, в наибольшей степени определяют

следующие факторы:

- характер политических режимов и систем, государственного строя и форм правления, которые используются в тех или иных странах;
- особенности идеологических ориентаций и ценностей;
- иерархический уровень выборов (общенациональные и местные);
- особенности избирательного законодательства;
- специфика масс-медийного сопровождения электорального процесса;
- лидерские ресурсы субъектов политики и т.д.

Например, президентская система предусматривает концентрацию усилий субъектов политики вокруг небольшого количества ведущих кандидатов на пост президента. А федеративное устройство способствует децентрализации партийно-политических структур, участвующих в электоральном процессе.

Особенности партийно-политических систем также существенно влияют на специфику электоральных процессов и конкретных избирательных кампаний. В частности, двухпартийная система требует бескомпромиссного сражения с противником. А в многопартийной системе, используемой в большинстве стран Европы, политические партии должны учитывать вероятность коалиционного партнерства, что делает политическое противостояние менее жестким и принципиальным.

В партийно-политических системах с доминированием одной партии наблюдается стремление самостоятельно или в блоке с лояльными властью политическими партиями использовать комбинацию двух упомянутых сценариев электоральной борьбы. В этих условиях, как правило, одна мощная оппозиционная партия или избирательный блок преследуют цель низложения правящей партии или коалиции, а меньшие политические партии выискивают себе варианты образования будущей коалиции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Все внешние факторы электорального поведения делятся на управляемые (на которые кандидат и его команда могут влиять) и неуправляемые (не подвергаются воздействию участников электорального процесса).

К управляемым факторам электорального процесса можно отнести предвыборную программу кандидата или партии, политический имидж субъектов избирательной кампании, менеджмент избирательной кампании (стратегия, тактика, организация), материально-финансовое обеспечение, освоение проблемного поля электората, организация политической поддержки общественно-политическими организациями и др. [4].

К неуправляемым факторам относят, прежде всего, геополитические и геоэкономические условия проведения выборов, социальная, демографическая и социально-экономическая структура административно-территориальной единицы, где проводятся

выборы, сезонные и погодные условия.

Как следствие, результат политического процесса зависит не только от субъективных, но и от объективных факторов. К объективным факторам политического и, в частности, электорального процесса, относят политическую культуру, которая является базовым фактором электорального поведения, поскольку впитывает в себя все важнейшие социально-психологические факторы индивида, группы, общества. Исследуя методологически категориальную базу электорального процесса следует отметить, что в современной научной литературе до сих пор нет четкого разграничения таких ключевых понятий, как избирательный процесс и избирательная кампания. Как правило, эти понятия рассматриваются как тождественные, что, по нашему мнению, не совсем верно.

Но более правильно, по нашему мнению, рассматривать избирательные кампании как своеобразные элементы в единой цепи, который называется электоральным процессом, позволяет более четко определить масштаб конкретной избирательной кампании в рамках масштаба электорального процесса. Таким образом, методологически корректным выглядит рассмотрение избирательной кампании одним из элементов электорального процесса, а сам электоральный процесс – как совокупность избирательных кампаний [14], которые в целом, с точки зрения политического маркетинга, выступают как важный фактор демократизации обществ и через демократические выборы получают мощные импульсы для проведения качественных трансформаций указанных обществ.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. АЛМОНД, Г. (1992): Гражданская культура и стабильность демократии. *Полис*. № 4., С. 122–134.
2. БАЛАШОВА, А.Н. (2000): Технология избирательной кампании в западной политической науке. *Вест. Моск. ун-та. Сер. 12: полит. науки*. №2., С. 62–75.
3. БЕБИК, В.М. (2009): *Політологія: наука і навчальна дисципліна : підручник*. Київ: Каравела.
4. БЕБИК, В.М. (2001): *Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: навч.-метод. посіб [для студ. вищ. навч. закл.]*. Київ: МАУП.
5. БІЛІВТІНА, А.С. (2009): Особливості політичного маркетингу в сучасній Україні. *Політологічний вісник. Зб-к наук. праць*. Київ: «ІНТАС». Вип. 45., С. 375–385.
6. БУРДЬЕ, П. (1993): *Социология политики*. Москва: Socio Logos.
7. ВЯТР, Е. (1979): *Социология политических отношений*. Москва: Политиздат.
8. ДАЛЬ, Р. (2000): *О демократии*. Москва: Аспект-Пресс.
9. КОРОЛЬКО, В. Г. (2002): *Загальні принципи*

- організації та проведення передвиборчих кампаній. *Політичний маркетинг та електоральні технології*. Запоріжжя: Гарт. С.7–30.
10. ЛПКАРЧУК, Н.В. (2009): Вплив політичного маркетингу на політичний процес: позитивний досвід. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*. Вип. 17. С. 168–175.
 11. ЛИСОВСКИЙ, С.Ф. (2000): *Избирательные технологии: история, теория, практика: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]* / С.Ф.Лисовский, В.А. Евстафьев. Москва: РАУ.
 12. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. (у співав.) – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
 13. *Політологічний Енциклопедичний словник* / [упоряд. В.П.Горбатенко]. - 2-ге вид., переробл. і доп. / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
 14. ПОЛІЩУК, І. О. (2005): Виборчий процес як детермінанта сучасної політики. *Політичний менеджмент*. № 3. С. 137 – 146.
 15. ПОЛІЩУК, І. О. (2008): Демократична традиція як фактор сталого розвитку Української державності. *Сталий розвиток територіальної громади : управлінський аспект : [наук. моногр.]* – Харків: Магістр.
 16. ПОЛТОРАК, В. А. (2004): *Избирательные кампании: научный подход к организации* / В.А. Полторак, О. В. Петров. Киев: Знания Украины.
 17. ПОЧЕПЦОВ, Г. Г. (1999): *Как становятся президентами: избирательные технологии XX века* Киев.
 18. ПОЧЕПЦОВ, Г. Г. (1997): *Символы в политической рекламе*. Киев.
 19. ПРИМУШ, М. В. (2002): *Політичні партії: механізми інституціоналізації і структурної трансформації: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02* / М. В. Примуш. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 32 с.
 20. РОМАНЮК, А., ШВЕДА Ю. (2005): *Партії та електоральна політика*. Львів: Астролябія.
 21. РОТАР, Н. (2007): *Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: моногр.* Чернівці: Рута.
 22. САНИСТЕБАН, Л. С. (1992): *Основы политической науки*. Москва.
 23. СЕГЕЛА, Ж. (1999): *Национальные особенности охоты за голосами: Так делают президентов*. Москва: Вагриус.
 24. ХАБЕРМАС, Ю. (1995): *Демократия. Разум. Нравственность*. Москва: Прогресс.
 25. ЧЕМШИТ, О. О. (2005): *Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення державної влади та політичної участі: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02* / О. О. Чемшит. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 37 с.
 26. DUVERGER, M. (1978): *The Idea of Politics*. London: Columbia Univ. Press.

ADDRESS & ©

Викторія БОКОЧ, аспірантка
кафедра общественно-политических наук,
глобалистики и социальных коммуникаций
Университет «Украина»
ул. Львовская, 23, Киев
Украина
viktoriya-bokoch@mail.ru

АНТИТЕРОРИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: СПЕЦИФИКА ПОЛИТИКО-ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Anti-terrorism activity of the European Union: specific features of political and legal providing mechanism

Protiteroristická činnost Evropské unie: specifika politických a právních mechanismů zajišťování bezpečnosti

Ольга ПОППЕР

Севастополь, Украина

ABSTRACT: The article is devoted to systemic problems in the process of the fighting against terrorism in the overall EU policy and coordination between their member states. The evolution of legal mechanism for EU policy in the field of pre-emption and the fight against international terrorism are analyzed. It is considered some aspects of the functionality of such European antiterrorism organizations such as Eurojust, Europol, the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States (FRONTEX), etc. The attention are focused on the implementation of the legislative inconsistencies at the over-European and national levels of «European warrant arrest» as the most painful problems in the implementation of the EU counter-terrorism program. It is highlighted the general trend of the commitment of the Member States of the European Union with more willing to limit its sovereignty in the economic sphere than in the field of security, which include the fight against terrorism.
Keywords: terrorism – anti-terrorist activity – the European Union.

SHRNUTÍ: Stat' se věnuje systémovým otázkám boje proti terorismu v politice EU jako celku a v koordinaci jednotlivých členských států. Analyzuje vývoj právních mechanismů EU v oblastech odvracení hrozeb a zápasu s mezinárodním terorismem. Uvažuje též některé aspekty účinnosti evropských protiteroristických organizací, jakými jsou Eurojust, Europol, Evropská agentura pro řízení operativní spolupráce na vnějších hranicích členských států (FRONTEX) apod. Zvláštní pozornost patří jedné z nejpálčivějších překážek implementace evropského protiteroristického programu, tedy nesrovnalostem ohledně «evropského zatykače». Do popředí vystupuje obecný trend členských států omezovat svou suverenitu ochotněji v oblasti hospodářské, než bezpečnostní, a tedy i v oblasti boje proti terorismu.
Klíčová slova: terorismus – boj proti terorismu – Evropská unie.

РЕЗЮМЕ: Статья посвящена системным проблемам борьбы с терроризмом в странах ЕС. Анализируется эволюция юридического механизма обеспечения международной и внутренней политики стран ЕС в сфере упреждения и противостояния международному терроризму. Рассматриваются отдельные аспекты функциональных возможностей таких европейских антитеррористических организаций как Евроюст, Европол, Европейское агентство по управлению оперативным сотрудничеством на внешних границах государств-членов ЕС (FRONTEX) и др. Акцентируется внимание на законодательных противоречиях имплементации на общеевропейском и национальном уровнях «европейского ордера на арест», как наиболее болезненной проблемы в реализации антитеррористической программы ЕС. Подчеркивается общая тенденция приверженности государств-членов Европейского Союза с большей готовностью идти на ограничение своего суверенитета в экономической плоскости, нежели в сфере безопасности, к которой относится и борьба с терроризмом.
Ключевые слова: терроризм – антитеррористическая деятельность – Европейский Союз.

ВВЕДЕНИЕ

С конца XX века в мире сложилась ситуация, в которой террористические организации стали конкурировать с государственными силами безопасности и обороны в их воздействии на внутреннюю и международную политику. Борьба с терроризмом отдельным государствам чрезвычайно сложно, ведь привычные военные методы себя не оправдывают,

как и увеличение расходов на военно-оборонительный комплекс. Это ярко иллюстрируют «антитеррористические» военные кампании, проведенные США против Ирака и Афганистана. Уничтожение оборонной системы этих стран и внедрение американских и союзнических войск не только не уменьшило количества терактов, а даже увеличило их. В Ираке на считается больше погибших американских солдат от террористических актов уже после

победы, чем во время непосредственно военных действий. При этом, подавляющее преимущество в оружии не дает существенных бонусов американским и союзническим войскам, поскольку террористом-смертником может оказаться любой местный житель. Даже убийство лидера «Аль-Каиды» Усамы бен Ладена в соседнем с Афганистаном Пакистане не принесло желаемого результата, ведь политические, социальные и религиозные причины популярности терроризма среди исламского населения никуда не исчезли.

В меру интенсификации трансграничного сотрудничества стран мира в целом, а также создания единого рынка в Европе, в частности, террористы и криминальные авторитеты получили гораздо больше возможностей для реализации своих намерений в условиях неэффективности устаревших норм регулирования межгосударственных отношений в таких сферах, как миграция, рынок оружия и мед-препаратов т.д.

Среди факторов, способствующих распространению международного терроризма в современном мире, в качестве наиболее существенных являются следующие:

- неравномерность социально-экономического развития различных государств мира, в т.ч. вызванная эксплуатацией государствами т.н. «Золотого миллиарда» природных ресурсов и дешевой рабочей силы развивающихся стран;

- интернационализация капитала, рост влияния транснациональных корпораций с их социально безответственной политикой по отношению к широким слоям населения (русский исследователь С.Илларионов даже рассматривает терроризм как иррациональное ответвление антиглобалистского движения протеста [1];

- рост социальной базы для национального и религиозного экстремизма за счет безработной люмпенизированной молодежи;

- сращивание терроризма с организованной преступностью, поскольку криминальный бизнес становится источником финансирования терроризма;

- наличие целого ряда государств, поддерживающих терроризм, использующих его в своих целях для воздействия на формирование международной политики;

- легкий доступ к оружию, в частности автоматической, – как через легальные каналы закупки, так и на черном рынке;

- легкая доступность террористических организаций к средствам массовой информации, в частности, к сетевым изданиям (Интернет), через которые террористы распространяют сообщения об уже совершенных террористических актах и запугивают население новыми.

Тематика антитеррористической деятельности ЕС достаточно нова, однако уже является предметом исследования ряда ученых, среди которых особенно стоит выделить Х. Агромани, А. Балдачини, Г. де Вриза, М. Дефлема, С. Илларионова, Д. Кеохана, К. Конера, Р. Кулсаета, Л. Ланга, И. Луппова,

Й. Монара, О. Потемкина, С. Уткина и других. Однако, многие работы посвящены анализу проблематики через призму анализа проблем внутренней безопасности ЕС, то есть вопросов полицейского, юридического, сотрудничества, обмена персональными данными. Некоторые американские и европейские исследователи акцентируют внимание на аспектах обмена информацией и персональными данными между государствами-членами ЕС и третьими странами. В то же время вопросы комплексного характера, посвященные системным проблемам интегрирования вопросов борьбы с терроризмом в общую политику ЕС и согласования этих вопросов между государствами-членами остается недостаточно изученным. Заполнить в некоторой мере эту нишу призвана данная статья.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

Осознание необходимости привлечения коллективных мер для борьбы с терроризмом пришло с 70-х годов, когда было предпринято ряд мер на многостороннем уровне. Так, еще в 1970 г. была подписана Гагская конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов, в 1971 г. – Монреальская конвенция о борьбе с незаконными действиями, направленными против гражданской авиации. Эти документы определили сотрудничество государств в борьбе против возможных террористических актов на воздушных судах. В 1973 г. была принята Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов. С 1973 г. при ООН действует специальный комитет по терроризму, который работает над выработкой и согласованием правовых норм, подготовкой договоров и конвенций, разработкой мер борьбы с терроризмом. В 1977 г. в Страсбурге была подписана конвенция о борьбе с терроризмом.

После такого знакового события как сентябрьские теракты 2001 г. в США активными субъектами в борьбе с международным терроризмом становятся международные организации и объединения, что стало отражением возрастающего осознания необходимости внедрения комплексных мер, объединения усилий разных стран с целью преодоления первопричин терроризма. Этому содействовали также факты поражений вследствие терактов не только нестабильных в конфликтном отношении регионов, но и территорий США и Европы. Свой деструктивный потенциал терроризм продемонстрировал на событиях «3/11» в Испании, «7/7» в Великобритании и ряде других. Положения о терроризме как ключевой угрозы международной безопасности и мероприятия по борьбе с ним регулярно вносятся в знаковые дву- и многосторонние программные документы международных организаций.

Европейский Союз, который наращивает функции в сфере безопасности с начала 2000-х годов, с целью доказать способность поддерживать безопасность

наряду с другими международными объединениями, включил в сферу своей компетенции новое направление деятельности – борьбу с терроризмом. И, хотя страны-члены ЕС начали совместную деятельность в этой сфере еще в 1979 году, когда была создана Полиция рабочая группа по борьбе с терроризмом, после терактов в США 11 сентября 2001 г., главы государств и правительств ЕС, Председатель Европарламента, председатель Еврокомиссии и ВП / ОВПБ в совместной декларации подчеркнули, что борьба с терроризмом должна стать абсолютным приоритетом для международных организаций. 21 сентября в Брюсселе Евросовет заявил о легитимном праве США на соответствующие действия в соответствии с резолюцией 1368 СБ ООН. С учетом этого ЕС призвал к созданию глобальной коалиции под эгидой ООН для борьбы с терроризмом.

В Европейской стратегии безопасности 2003 г. указывалось: «Терроризм несет с собой угрозу человеческой жизни, порождает значительные расходы, пытается подорвать открытость и толерантность наших обществ и является растущей стратегической угрозой для всей Европы. Террористические движения приобретают все более значительные ресурсы, электронную связь и не останавливаются перед крайними проявлениями насилия с целью массового поражения людей. Новейшая волна терроризма носит глобальный характер и тесно связана с насильственным религиозным экстремизмом. Истоки этого процесса являются комплексными. Это и давление модернизации, культурные, социальные и политические кризисы, отчуждение молодого поколения, проживающего в чуждых ему иностранных обществах. Европа является как целью, так и базой такого терроризма: европейские государства были и остаются целью террористических актов ... Без концентрированной европейской акции здесь просто не обойтись» [2].

Был принят *План действий ЕС по борьбе с терроризмом*, в котором предусматривалось: усиление сотрудничества в области правосудия и деятельности полиции, развитие международных юридических инструментов, включая разработку общей антитеррористической конвенции в рамках ООН, борьба с финансовым обеспечением терроризма, укрепление безопасности воздушных сообщений. Начались двусторонние консультации по вопросам борьбы с терроризмом между США и Тройкой ЕС. Члены ЕС задекларировали свою фактическую поддержку борьбы с терроризмом во всех проявлениях и во всемирном масштабе, а в Афганистане – уничтожению террористической организации Аль Каида.

Позже, в 2003 г., Европейский Совет утвердил в Салониках первую из серии ежегодных докладов о реализации *Программы ЕС по предупреждению конфликтов, сопровождающихся применением силы*. Она дополнила ЕПБО таким направлением, как борьба с терроризмом, предотвращение распространения оружия массового уничтожения, включая средства его доставки. В Салониках была принята

декларация ЕС о предотвращении распространения ОМУ, где отмечалось, что такое оружие и средства его доставки «угрожают безопасности наших государств, наших народов и нашим интересам повсюду в мире», и ЕС будет бороться с ним всеми средствами. С 2003 г. ЕС приступил к созданию базы данных о военных средствах защиты гражданского населения государств-членов от террористических актов, в том числе с применением ОМУ.

Именно события в Мадриде (взрыва бомб, вследствие которого погиб 191 человек) и стали импульсом к координации политики Союза с целью обнаружения и обезвреживания проявлений террористической деятельности. Была принята *Декларация по борьбе с терроризмом* (которая предусматривает предоставление помощи государству-члену, которое стало объектом террористических атак) и *Гаагская программа*. Последний документ касается сотрудничества в области безопасности и юриспруденции. Мероприятия, запланированные в «Программе», должны способствовать более эффективной борьбе с терроризмом. Например, до 2008 года офицеры национальных полиций получили право доступа к информации агентств судебного принуждения других стран. Для эффективной реализации положений «Программы» было решено, что политика ЕС в сфере борьбы с терроризмом должна основываться не только на структурах Европол и Евросуд, но и на создании антитеррористических рабочих групп, внешнеполитических рабочих группах по вопросам терроризма, главах полицейских оперативных групп.

В 2004 г. государствами-членами был разработан план действий, содержащий 150 инструментов борьбы с терроризмом и предусматривающий координацию между различными структурами ЕС. При этом Союз пока не был наделен достаточным объемом полномочий для решения намеченного в плане комплекса проблем, однако была введена возможность оказания помощи национальным правительствам для идентификации, преследования и экстрадиции террористов.

Принятая 30 ноября 2005 г. Стратегия по борьбе с терроризмом предусматривает четыре блока вопросов, таких как предотвращение террористических актов, защита населения и инфраструктуры, следственные действия и реагирование на имевшие место теракты, и предусматривает уплотнение сотрудничества государств-членов [3]. Стратегия предусматривает ряд превентивных мер по предотвращению терактов.

Согласно положениям стратегии в 2007 г. была учреждена должность Координатора ЕС по борьбе с терроризмом, которая имеет целью институализировать политику безопасности, в том числе в направлении борьбы с терроризмом. Осознание того, что открытые границы в рамках ЕС позволяют террористам и другим представителям организованной преступности избегать арестов и обвинений, привело к введению единого Европейского ордера на арест, который имеет целью упрощение и ускорение

сложного на межгосударственном уровне процесса экстрадиции, вводит единое судебное решение для ареста и выдачи подозреваемого, а также отменяет принцип двойной уголовной ответственности по ряду преступлений, включая терроризм. Документ согласовал определение понятия «терроризм» и общий список террористических групп, а также разработал правила для совместных операций между национальными полицейскими силами.

Одним из ключевых положений Лиссабонского договора, который существенно углубил обязанности государств-членов в сфере безопасности и обороны, является положение про солидарность в случае, если один из членов станет жертвой террористической атаки или вооруженного нападения на своей территории.

Угроза международного терроризма поднимает новые функциональные и институциональные проблемы политики безопасности ЕС, а именно: каким образом интегрировать внешнюю, оборонную и внутреннюю политику безопасности для решения антитеррористических задач.

Европейский ордер на арест представляет собой пример одной из наиболее болезненных проблем в реализации антитеррористической программы ЕС – противоречия между одобрением определенных действий на общеевропейском уровне и их имплементацией на национальном. На сегодняшний день очень многие члены ЕС не провели необходимые изменения в своем законодательстве, предусмотренные в ордере на арест. Причиной такой позиции является оппозиционное отношение консервативных политических партий, которые опасаются того, что их сограждане попадут под юрисдикцию судебных органов других стран, к которым они не испытывают особого доверия [4].

Широкие возможности национальные правительства предоставили Европолу и создали антитеррористические силы, в состав которых входят полицейские стран-членов. Европол получил право создавать так называемые «террористические профили», направленные на идентификацию действующих в ЕС террористических организаций, обращаться к полицейским структурам государств ЕС с просьбой о проведении расследования, а также обмениваться информацией с третьими странами.

Был также создан Евроюст (Eurojust – Европейское подразделение сотрудничества в сфере юстиции) – начальная структура юридического принуждения ЕС – с целью содействия национальным магистратам в расследованиях трансграничного характера. С этой целью в Польше, например, было создано «Европейское агентство внешних границ» для улучшения сотрудничества между пограничными службами стран-членов и соседних государств.

С целью борьбы с терроризмом и оргпреступностью предпринимается ряд мероприятий по приграничному урегулированию, в частности, на границах с конфликтными зонами. Так, с 1 декабря 2005 г. начала свою деятельность Миссия ЕС по оказанию помощи Украине и Молдове по приграничным вопро-

сам (EUBAM) – на приднестровском участке украино-молдавской границе. С ноября 2005 г. на палестино-израильской границе в пункте пересечения Рафах начала работу миссия ЕС EUBAM RAFAH.

Большая роль уделяется информационному сотрудничеству, в частности, были созданы базы данных, в которых содержится террорист-релевантная информация (Шенгенская информационная система, Евродак (база данных беженцев), информационная система «Виза» и другие). Однако, рассогласованность механизмов обмена информацией между ними снижает эффективность их использования.

Предпринимается ряд мероприятий и внедряются механизмы социально-экономического и финансового характера, направленные на борьбу с организованной преступностью, в частности, такие как Директива по борьбе с отмыванием денег (2005 г.).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Итак, в целом, Совет министров принял комплексный план действий и достиг политического соглашения по нескольким важным антитеррористическим инициативам, включая введение Европейского ордера на арест; расширение полномочий Европола и Евроюста, учреждение Европейского агентства по управлению оперативным сотрудничеством на внешних границах государств-членов ЕС (FRON-TEX); принятие единого для стран ЕС определения терроризма и мероприятий, необходимых для замораживания финансирования террористов. Все эти мероприятия обусловили координирующую функцию ЕС в сфере борьбы с терроризмом.

Однако, в силу указанных выше противоречий возможности ЕС в борьбе с терроризмом ограничиваются, по крайней мере, двумя моментами: во-первых, ЕС не является национальным государством, поэтому не может арестовывать или преследовать террористов. Также он не может использовать шпионов и различных информаторов для отслеживания террористов. Вся деятельность местных полицейских и сотрудников национальных разведывательных служб в борьбе с терроризмом в рамках ЕС проводится на двусторонней основе, что замедляет и затрудняет выполнение определенных задач. Наиболее болезненным местом является раскрытие секретной информации.

Во-вторых, сложности в ЕС возникают и в толковании «терроризма» и борьбы с этим явлением, поскольку нет четкого определения, что такое терроризм, каковы его характерные черты и особенности и т.п. Кроме того, в компетенцию «борьбы с терроризмом» входят различные сферы политики. Таким образом, борьба с терроризмом предполагает комплексный подход, и не только в военной сфере, сфере пограничного контроля, внешней и оборонной политики, но и финансов, здравоохранения, экологии, образования и т.д. Национальным правительствам трудно координировать свои собственные министерства

и управления, вовлеченных в борьбу с терроризмом, поэтому гораздо труднее согласовывать эти действия на уровне ЕС (Україна в європейському безпековому просторі: монографія 2012: 174).

Проблема также в том, что государства-члены Евросоюза по-разному оценивают уровень угроз своей безопасности, в том числе, с точки зрения террористических атак. Соответственно, такая ситуация обуславливает различную готовность и уровень сотрудничества с целью предотвращения и ликвидации угроз. Согласование национальных политик, в том числе в борьбе с терроризмом, усложняют особенности политик некоторых членов, внешняя политика которых базируется на нейтральном статусе. Так, после провала ратификацией Ирландией Лиссабонского договора ЕС согласился предоставить «правовые гарантии» ирландскому нейтралитету, предоставив государству право самостоятельно решать, какую помощь она будет предоставлять стране, которая стала жертвой террористической атаки.

Поэтому парадокс роли ЕС в борьбе с терроризмом заключается в том, что, с одной стороны, правительства в целом согласны с тем, что сотрудничество на уровне ЕС бесспорно важно и нужно, поскольку терроризм не имеет границ, однако, с другой стороны, они очень медленно предоставляют Союзу полномочия (например, в сфере расследований и преследования, обвинения) и ресурсы (например, финансирования), необходимых для настоящей эффективности в данной сфере.

Перед Европейским Союзом стоит вызов: объединить политические, юридические, полицейские, дипломатические, военные мероприятия, которые входят в различные общие политики ЕС, которые составляют центральные опоры ЕС с особым упором на коммунитарные политики; как привести к единому знаменателю национальные законодательства в сфере борьбы с терроризмом. В этом контексте особую актуальность приобретают вопросы социального и культурного характера в отношении иммигрантов, в частности, вопросы роста мусульманского населения в европейских странах. Некоторые исследователи предлагают вывести антитеррористическое направление в отдельное направление или даже политику Евросоюза (Україна в європейському безпековому просторі: монографія 2012: 176 – 177), что могло бы существенно повысить уровень интегрированности деятельности ЕС в сфере борьбы с терроризмом. Безусловно, должны

быть созданы социально-экономические предпосылки для предотвращения терроризма и организованной преступности, подпитывающей терроризм.

Отдельной проблемой остается согласованность действий с третьими странами в вопросе сбора персональных данных.

Испания и Франция непосредственно столкнулись с противодействием внутреннему терроризму, Великобритания занимает независимую позицию, Германия поглощена внутренней дискуссией о соблюдении прав человека, в частности, об охране персональных данных (Общее пространство внутренней безопасности в ЕС: политические аспекты 2011: 3).

В целом, комплекс проблем, перед которыми стоит Европейский Союз в сфере борьбы с терроризмом, отражает общую тенденцию: государства-члены с большей готовностью идут на ограничение своего суверенитета в экономической плоскости, нежели в сфере безопасности, к которой относится борьба с терроризмом.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. ИЛЛАРИОНОВ, С.И. (2003): *Террор и антитеррор в современном мироустройстве* / Москва: ООО “РИЦ “Профэко”.
2. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. – European Council. – Brussels, December 12, 2003. - Institute for Security Studies, January 2004.
3. The European Union Counter-Terrorism Strategy. [Электронный ресурс] European Council. – Brussels, 30 November 2005. – Режим доступа: <http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14469-re04.en05.pdf>
4. Антитеррористическая политика ЕС: Беззубый тигр [Электронный ресурс] – 29.03.2006 // ИноСМИ. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/world/20060329/226455.html#ixzz2XPX0oLOu>
5. *Україна в європейському безпековому просторі: монографія* [В.А.Манжола, О.Л.Хилько, С.О.Божко, В.М.Вдовенко; кер. авт. кол. В.А.Манжола; за заг. ред. В.В.Копійки]. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2012. – 320 с.
6. *Общее пространство внутренней безопасности в ЕС: политические аспекты* [Отв. ред. – С.В.Уткин]. – М.: ИМЭМО РАН, 2011.

ADDRESS & ©

Ольга ПОППЕР, соискатель
Севастопольский национальный
технический университет
ул. Университетская, 33, г. Севастополь
Украина
Ljoli4ka@ukr.net

УКРАЇНСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА КІНЦЯ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В СУЧАСНУ ДОБУ

Ukrainian geopolitical thought of the late nineteenth and early twentieth centuries:
problem of rethinking in the present days

Ukrajinské geopolitické myšlení koncem 19. a začátkem 20. století a jeho
současné přehodnocení

Петро ФЕДОРУК

Київ, Україна

ABSTRACT: In this article is analyzed the works of well-known Ukrainian geopolitical thinkers of the late XIX – early XX centuries (M.Drahomanov, S. Podolinsky, M.Mihnovsky, Yu.Bachinsky, M.Hrushevsky, V.Vynnychenko, W. Lipinski, S. Rudnytsky, O. Bochkovsky, A.Syniavsky, N.Stsiborsky, V.Starosolsky, S.Dnistriansky, S. Shelukhin, Yu.Lypa, etc.). It is proved that these thinkers at a high scientific level investigated history of the Ukrainian nation, its mentality, culture, and values. It is emphasized the priority for national geopolitical thought the values inherent to the modern highly developed societies: the value of person as a spiritual being, who strive for self-seeking, freedom, social justice, equality of rights, etc. It is revealed a vision by domestic researchers of geopolitical interests and priorities of Ukraine's development, which is traced to determine their destination of Ukrainian state, the implementation of its internal and external geopolitical content. It is shown that the core values, interests and priorities of Ukraine, which were identified by national researchers in the late XIX – at the first half of the XX centuries are still relevant at present. The opinion that, despite the significant geopolitical changes that have occurred in the world since that time, remained unchanged Ukraine's strategic location at the crossroads of European and Asian civilizations, so it not only opens up possibilities, but even obliges it to become the communications chain, uniting the West and East, North and South.

Keywords: geopolitics – values – priorities – Ukraine – international relationships.

SHRNUTÍ: Obsahem článku je analýza děl nejvýznamnějších ukrajinských geopolitických myslitelů konce 19. a začátku 20. století (M. Drahomanov, S. Podolynskij, M. Michnovskij, J. Bačynskij, M. Hruševskij, V. Vynnyčenko, V. Lypynskij, S. Rudnyckij, O. Bočkovskij, A. Syňavskij, M. Sciborskij, V. Starosolskij, S. Dnistrijanskij, S. Šeluchin, J. Lypa a další). Ukážeme, na jak vysoké úrovni zkoumali tito myslitelé dějiny ukrajinského národa, jeho mentalitu, kulturu a hodnoty. Je třeba zdůraznit, že v geopolitickém myšlení zaujímají čelné místo hodnoty, vlastní moderním, vysocí rozvinutým společnostem: cena osobnosti jako duchovní bytosti, která usiluje o sebenaplnění, svoboda, sociální spravedlnost, rovnost práv apod. Domácí badatelé předkládají vizi ukrajinského státu a jeho zájmů a priorit ve vnitřních i vnějších geopolitických souvislostech. Hodnoty, které tito myslitelé považovali za životně důležité pro Ukrajinu 19. století, neztrácejí na významu ani dnes. Ukrajina si totiž, navzdory dalekosáhlým geopolitickým změnám ve světě, nepřetržitě uchovává strategické umístění na křižovatce evropských a asijských civilizací, což jí nejen otevírá řadu možností, ale představuje i závazek: sloužit jako most mezi Východem a Západem, mezi Severem a Jihem.

Klíčová slova: geopolitika – hodnoty – priority – Ukrajina – mezinárodní vztahy.

РЕЗЮМЕ: В статті аналізуються геополітичні твори видатих українських мислителів кінця ХІХ – першої половини ХХ століть (М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Михновський, Ю. Бачинський, М. Грушевський, В. Винниченко, В. Липинський, С. Рудницький, О. Бочковський, А. Синявський, Н. Сциборський, В. Старосольський, С. Дністрянський, С. Шелухін, Ю. Липа і др.). Доказується, що ці мислителі на високому науковому рівні досліджували історію українського народу, його менталітет, культуру, цінності. Підкреслюється пріоритетність для отечественної геополітичної думки цінностей, притаманних сучасним високорозвинутим суспільствам: цінності людини як духовного істоти, що прагне до самореалізації, свободи, соціальної справедливості, рівності прав і т.д. Описуються принципи розуміння геополітичних інтересів і пріоритетів розвитку України, яке прослідковується в визначенні ними призначення українського державства, закономірностей реалізації її внутрішньої і зовнішньої політики. Обґрунтовується цілесамостійність реалізації переваг, які надає стратегічне розташування України на стику європейської і азіатської цивілізацій, що, в принципі, навіть зобов'язує Україну стати комунікаційною ланкою, що об'єднує Захід і Схід, Північ і Південь.

Ключевые слова: геополитика – ценности – приоритеты – Украина – международные отношения.

ВСТУП

Сучасне українське суспільство розколоте: паралельно існують дві культури, дві системи оцінок, норм, що виявляється в дестабілізації суспільства, виникненні конфліктів та напруженості. Поряд зі збереженням авторитарно-бюрократичних цінностей радянського суспільства спостерігається некероване, стихійне впровадження нових, запозичених цінностей західного суспільства без урахування місцевих ментально-психологічних особливостей (Жабінець 2006: 9). У той же час, відродження цінностей, властивих власне українському народу, тих, що формувалися до радянської пропаганди, відбувається повільно, хоча вони значно ближчі до притаманних сучасним розвиненим країнам постматеріальних цінностей, ніж міфічні абстракції радянської доби.

Що стосується власне українських геополітичних цінностей, то ми знаходимо їх в працях видатних вітчизняних мислителів кінця XIX – першої половини XX століть, які на високому науковому рівні досліджували історію українського народу, його менталітет, культуру, цінності – М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Міхновський, Ю. Бачинський, М. Грушевський, В. Винниченко, В. Липинський, С. Рудницький, О. Бочковський, А. Снявський, М. Сціборський, В. Старосольський, С. Дністрянський, С. Шелухін, Ю. Липа та інші. Аналіз їх геополітичних праць дає можливість говорити про те, що характерними, ціннісно-визначальними рисами української геополітичної думки кінця XIX – першої половини XX століть були наступні: своє ставлення до співпраці між народами представники вітчизняної геополітичної думки формували, виходячи з права націй на самовизначення, необхідності взаємоповаги і взаємовигідності співпраці між країнами; українські дослідники переважно демонстрували відсутність імперіалізму та зазіхання на чужі території; переважна більшість представників української геополітичної думки були прихильниками побудови демократичного громадянського суспільства; у поглядах українських мислителів практично відсутнє таке явище як расизм; для представників української геополітичної думки держава не була цілком сама по собі, а лише засобом задоволення потреб людей; як гуманісти, українські дослідники не поділяли гасла про те, що мета виправдовує засоби (Хилько 2004: 131 – 171).

Такі ціннісні орієнтації вітчизняної геополітичної думки успадковані нею з всієї історії вітчизняної суспільно-політичної думки, адже українські мислителі, що здавна задумувалися над взаємозв'язком між географічними факторами і життям людини, суспільства, держави, завжди більше, ніж їх зарубіжні колеги, акцентували увагу саме на таких геополітичних чинниках, як менталітет, релігія, культура, природні права людей і народів, що значною мірою вплинуло на формування філософсько-світоглядних традицій української геополітичної думки (Хилько 2004: 73).

Важливою ілюстрацією ціннісних орієнтацій вітчизняної геополітичної думки є таке важливе для всіх геополітиків питання, як територія держави, визначення її меж, а також право народів на самоврядування. На відміну від деяких зарубіжних геополітиків, які пропагували розширення «життєвого простору» держав відповідно до їх сили, провідні українські дослідники за основу визначення території держави брали етнічний принцип, вважаючи, що всі народи мають право на самовизначення і самоврядування на тих землях, де вони мають більшість. Зокрема, такого підходу дотримувалися М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Рудницький та ін. С. Рудницький (1994: 70) навіть наголошував, що український менталітет взагалі не сприймає завоєвницьких ідей, вимагаючи лише те, що належить йому за правом: «Дальша прикмета української історично-політичної традиції – це цілковитий брак імперіалізму. Польська і московська політична думка основана на поневоленню сусідніх народів... Українці бажають собі лиш української національної держави в етнографічних границях. Вони хочуть бути господарями лише на своїй власній землі – чужого не бажають і, наскільки можна судити по минувшині й теперішності, бажати не будуть».

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ

Певна частина популярних у світі геополітичних вчень, зокрема, поширені в Німеччині й Росії, тяжіли до тоталітаризму. Натомість, майже всі українські ж мислителі стояли на демократичній платформі, були прихильниками якнайбільш вільного розвитку особи в державі та пропагували будівництво громадянського суспільства. Так, у роботі «Передне слово до «Громади» М. Драгоманов пропонував надати широкі права громадам – територіям з органами місцевого самоврядування (Драгоманов 1991: 301). Ідеї демократії та громадянського суспільства відстоювали М. Міхновський і М. Грушевський, зокрема, останній писав: «Коли ми здобудемо автономію України: щоб наш край мав у себе дома в Києві свою законодавчу Думу (сейм), свій виборчий уряд (міністрів) – вибраний всією людністю України, тоді трудящий народ український буде по своїй волі порядкувати всім на Україні» (Грушевський 1992: 73). Прихильником демократичного державного ладу був С. Рудницький (1994: 91–92), який відзначав, що демократизм відповідає традиціям державного будівництва українців: «Політичний устрій самостійної України повинен бути в ім'я споконвічних традицій і вимог українського народу якнайбільше свободолюбивий. Автономія громад і земель (які повинні б бути не більші, як по 10000 кв. км) мусить бути дуже широка, однак при сильній центральній владі і сильнім національним парламентом. Кожна громада, сільська чи міська, мусить мати свою широку автономію з виборною радою й виборними урядниками... В ім'я споконвічних соціальних

ідеалів мусять на самостійній Україні всі горожами бути собі рівні не лише політично, але й суспільно й економічно».

На відміну від деяких зарубіжних доктрин, що вважали пріоритетними права держави, розглядаючи її населення переважно як засіб досягнення поставлених цілей, вітчизняна геополітична думка ставила в центр інтересів саме людину. Так, Ю. Бачинський (1928: 18) вказував «Остаточною ціллю кожного народу є не держава, а його можливо найкращий, свободний, культурний розвиток. Держава це лише засіб для цього». В. Винниченко (1990: 257) писав: «Але нашою метою, істотною, ґрунтовною метою була не сама державність. Наша мета була – відродження, розвинення нашої національності, пробудження в нашому народі своєї, національної гідності, почуття необхідності рідних форм свого розвитку, здобуття цих форм і забезпечення їх. Державність же є тільки засіб для цієї істотної цілі».

Прагнучи здобуття свободи і добробуту для українських громадян, призначення держави вітчизняні дослідники бачили в категоріях загальнолюдських цінностей. М. Грушевський (1992: 163 – 165) писав: «Для того щоб дати з України світові ще одну міщанську республіку, хоч би й демократичну, по правді, не варто було стільки труда й заходів... Найкращі сини нашого народу, цвіт і надія його покладали голови – і покладатимуть їх іще для того, щоб дати щось дійсно цінне своєму народові – і в нім людству взагалі... Обставини так склалися, що великі завдання і досягнення стали для нас можливі, що ми можемо творити не тільки свободну й незалежну Україну, а й Україну Велику. Велику не територією, чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику отими соціально-моральними вартостями... Цієї величини я їй бажаю й прагну, іншої – імперіалістичної, чи мілітаристичної – не хочу ні трохи, вважаю її небезпечною спокусою».

З шанобливого ставлення до людини як найвищої цінності впливало й ставлення вітчизняних дослідників до національного питання. Відстоюючи рівність всіх народів, вони наголошували, що це поширюється навіть на народи, які самі поневолювали українців, розуміючи, що поневолювачами виступали не народи, а їх владні верхівки. Ось що писав з цього приводу М. Драгоманов (1970: 397): «Всі народи – москалі, поляки чи русини – мають і своє зло, і своє добре в натурі, і зло більше виходить від малої освіти, ніж з натури народів, і через те, нам усім – і русинам, і москалям, і полякам, замість того, щоби ворогувати, треба освічатись і добувати укупі волі, то тоді й усякі причини до незгоди щезнуть».

Заслугують на увагу думки з приводу національного питання Ю. Бачинського (2001: 226): «Після падіння Російської імперії на території України встановлюється УНР, і Перший Український Парламент (Центральна Рада) був найпершим початком її діяльності, який скасував всі расові обмеження, що були введені російським урядом, та проголосив

принцип самовизначення і повної свободи саморозвитку для всіх расових меншин, підтверджуючи дані принципи на практиці».

М. Грушевський (1992: 68) відзначав, що слід «упорядкувати нове життя так, щоб воно було добрим не тільки для самих українців, але і для всіх тих інших народностей, яких історична доля розселила на Україні і які хочуть теж бути її добрими горожанами і вірними синами разом із українцями».

Автор книги «Розподіл Росії» Ю. Липа зазначав, що імперська машина, краху якої він прагнув, гнобила всі народи, що жили на її території, причому більше за інших – етнічних росіян: «З усіх народів Росії найменше був досліджуваний один народ. Не українці, які все ж у найтяжчу хвилю не зірвали ниток своєї національної традиції, не поляки, що їх Духа не знищив добробут під Росією, не гноблені в нечуваній спосіб кочові калмики, навіть не грузини, жиди, естонці, – лишень один з двох найбільших народів на території Росії – московини. Московський народ – це, властиво, найбільш таємничий народ Росії і, здається, народ, що найлегше улягає денаціоналізації. Його святощі були знищені царатом далеко ґрунтовніше, ніж у інших народів» (Липа 1998: 31 – 32).

Отже, традиційними цінностями для вітчизняної геополітичної думки є ті цінності, які притаманні сучасним високорозвиненим суспільствам, а саме: цінність людини як духовної істоти, що прагне самореалізації, свобода, демократія, соціальна справедливість тощо. Тож українцям немає потреби ні підтримувати міфічні псевдогуманні цінності, нав'язані радянською пропагандою, ні запозичувати цінності західного світу, які не враховують наші ментально-психологічні особливості. Потрібно відроджувати власні цінності, які, з одного боку, цілком відповідають сучасним постматеріальним тенденціям, а з іншого – враховують українську специфіку.

Важливою характерною рисою української геополітичної думки є її переважна орієнтація на внутрішні геополітичні чинники. В. Липинський у своїх «Листах до братів – хліборобів» прямо вказував на хибність думки, начебто зовнішньополітична орієнтація може бути визначальною для реалізації геополітичного призначення країни: «Орієнтацією серед політиків на Україні (без огляду на їх національну приналежність) називається спосіб знайти собі поза межами України союзника, запевнити його в своїй безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цією допомогою владу над своїми земляками... Якби нас було не 40 мільйонів, а 1 мільйон, і якби ми жили в якихось пустинних горах, або болотах, а не на найкращій в Європі землі, то, «діставши» відповідну суму франків, марок чи стерлінгів та трохи «вже готової» поліції, можна б було від біди завести у нас свій державний лад і порядок. Але маючи землю, за яку власне б'ються між собою ті зовнішні сили, яких ми для політичного визволення тієї землі хочемо вжити, і маючи замість свідомої, організованої нації сорок мільйонів

національно неусвідомлених, а політично збаламучених різними демагогами, взаємно себе ненавидячих і ненавидячих усяку владу одиниць, розбитих зверху на сотні ворогуючих «партиї», а знизу на тисячі воюючих між собою «республік» – трудно допустити, щоб у сучасній виснаженій і хворій Європі знайшлась поза нами сила, яка б, всупереч нам самим, збудувала для нас на нашій землі державу і зорганізувала нас в модерну європейську націю. Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудемо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути» (Липинський 1954: 65 – 67). Тож саме на внутрішніх реформах акцентували увагу вітчизняні мислителі, коли міркували про фактори, що можуть зробити український народ сильним, процвітаючим, забезпечити реальний суверенітет, панування на власній землі та поважне місце на міжнародній арені.

Серед внутрішніх факторів найбільшу увагу українські мислителі приділяли соціальному, справедливо вважаючи, що без реального забезпечення соціально-економічних прав і свобод громадянина розмови про його політичну та інші свободи залишаться лише розмовами. Тож М. Драгоманов (1916: 68) відзначав: «На те, щоб технічний поступ не шкодив біднішим людям, знайдено вже лік, лік той просвіта і єдність між людьми, між робітниками, в домаганнях підвищити плату за працю, примусити державні, крайові і громадські уряди ліпше впроваджувати копальні, фабрики, доми для робітників, а далі в домаганнях, щоб всі ті заклади переходили під уряд і на власність самих робітничих спілок». У програмі очолюваної М. Міхновським Української народної партії були записані права, яких, на жаль, більшість українців реально не має й досі, зокрема: «8-годинний робочий день. Скорочення цього часу там, де йде вироблення шкідливих для здоров'я препаратів... Заборонити працю жінок-робітничок в часи вагітності і після роду на час, який визнає потрібним медичинська наука, без утрати заробітної плати на весь час хвороби жінки... Фабрики, заводи, робітні, копальні і т.д. мусять бути добре вентильовані, збудовані по вимогам сучасної науки гігієни... Заборона оплачувати товарами працю робітника. Щотижнева розплата з робітниками» (Програма Української народної партії 1991: 23 – 24). Визначаючи завдання, які стоять перед українською нацією, С. Рудницький (1994: 278) також писав про «здобуття найкращих умов існування» для народу.

Розмірковуючи про рецепти соціально-економічного піднесення українського народу, Ю. Бачинський і С. Рудницький відзначали, що одним з пріоритетів має бути звільнення економіки від російського контролю: «Для того, щоб стати багатою і щасливою при таких відмінних умовах, для могутнього індустріального розвитку необхідно, щоб Україна змогла самостійно розпоряджатись своїми продуктивними силами і визначати економічну політику відповідно до своїх інтересів. А це у єдності з Росі-

єю неможливе... Україна дійсно надіється на Росію і створює для неї важливий ринок збуту, але не тому, що Україна не в стані розвинути свій власний, а тому, що саме економічна політика російського уряду провадилась так, що переробна промисловість саме Росії, а не України, могла розвиватись, хоча для цього в Україні створені усі передумови. Тому російський уряд детально вивчає усі можливі засоби: і відповідні побудови залізниць, тарифна політика, банківська політика і обмежуваче мито проти іноземної конкуренції. «Дякуючи» цій економічній політиці Росії Україна опускалась до країни виробництва напівфабрикатів і сировини» (Бачинський 2001: 217). «Наконецне оброблення, яке приносить найбільші бариші, лишається для фабрик московського центру. Щороку заробляє тим способом Московщина на Україні сотні мільйонів рублів» (Рудницький 1994: 86 – 87).

Варто відзначити також, що вже в першій половині XX століття С. Рудницький і Ю. Липа наполягали на необхідності використовувати вигідне територіальне розташування України для використання її транспортних можливостей і розвитку в якості торгівельного центру: «Для розвитку торгівлі має Україна дуже гарні дані як через своє географічне положення, так і через свої природні багатства. Україна лежить між культурними землями Середньої Європи та багатими землями Західної Азії, між країнами Півночі та землями, що розположились довкруги Середземного моря» (Рудницький 1994: 87). «Україна від початку свого існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди зв'язаним з великими торговельними магістралями. В будучині треба сподіватися на скоріше збільшення її значіння серед видатних геополітичних одностей світу» (Липа 1992: 97).

Визначаючи геополітичне призначення України, С. Рудницький (1994: 79) наполягав на її ролі в якості впливової європейської країни: «Ми – великий народ, наш край – величезний, ми мусимо бути так високо поставлені серед інших народів Європи, як нам після нашої численності й після величини нашої країни належиться». При цьому, дослідник вказував шляхи, якими Україна могла довести свою значимість у вирішення європейських і світових проблем, зокрема, зазначаючи, що створення сильної української держави допомогло б зняти напругу на сході і півдні Європи, а Україна могла б стати гарантом стабільності у цьому регіоні, гарантуючи незалежність сусідніх держав: «Утворення Української національної держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи, так важливого для світового господарства й для світової політики... Українська національна держава може бути найсильнішою підпорою польської національної держави... була б для Чехословаччини найкращою гарантією її самостійності... Угорська держава мала б як сусідка України тільки позитивні користі: безпосередню лучбу зі Сходом Європи без російської небезпеки... Українська національна держава не творила би ніякої небезпеки

для самостійності Румунії й відділювала б її своїми широкими просторами від російського колосу».

Крім того, С.Рудницький обґрунтовував вигідність існування української держави для тогочасних провідних країн світу – Німеччини, Великобританії, Франції, Італії, США, Японії, а також відзначав важливість незалежності України для створення нових міжнародних торговельних шляхів, розвиток яких блокував російський уряд (Рудницький 1994: 145 – 152, 179 – 186, 205 – 206). Майже за століття до Зб. Бжезінського вітчизняний мислитель відзначав, що існування незалежної української держави стримувало б подальшу експансію Росії в регіоні (Рудницький 1994: 294). Заради досягнення спільних цілей країн Центрально-Східної Європи С.Рудницький пропагував створення Балто-Чорноморської федерації на чолі з Україною, до якої мали б також увійти Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусія, Донська Республіка, Кубанська Республіка, Північний Кавказ, Грузія, Азербайджан, Вірменія. Якщо аналізувати геополітичне призначення України, пропоноване С. Рудницьким, за сучасними стандартами класифікації системи міжнародних відносин, то це мала б бути щонайменше велика регіональна держава із впливом на світові процеси, порівняним з тим, що зараз мають Великобританія, Німеччина, Франція.

ВИСНОВКИ

Виходячи з геополітичних цінностей та інтересів українського народу, що сформувалися протягом віків, а також враховуючи нинішнє місце нашої держави у сучасному геополітичному середовищі, в новій геополітичній ієрархії глобалізованого постбіполярного світу вважаю за необхідне вжити ряд заходів, необхідних для геополітичного ствердження України, яка має посісти гідне місце у новій світовій ієрархії. Більшість цих заходів стосуються внутрішньої політики, адже саме вона має бути визначальною для формування зовнішньої політики, бо національні інтереси визначає народ, а не зовнішньополітична кон'юнктура.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. ЖАБІНЕЦЬ, Н.В. (2006): *Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства*: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.03 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова – К., 2006. – 20 с.
2. ХИЛЬКО, М.М. (2004): *Філософсько-світоглядні підвалини української геополітичної думки*: Дис. канд. філос. наук: 09.00.12 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.

ADDRESS & ©

Петро ФЕДОРУК, здобувач
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9
Україна
petr@ste.kiev.ua

- К., 2004. – 208 арк.
3. РУДНИЦЬКИЙ, С. (1994): Чому ми хочемо самостійної України // *Чому ми хочемо самостійної України*. – Львів: Світ, 1994. – С.36 – 93.
4. ДРАГОМАНОВ, М. (1991): Переднє слово (до «Громади» 1878 р.) // *Вибране* [Упорядн. та авт. іст.-біогр. нарису Р.Мішук]. – К.: Либідь. – С. 276 – 326.
5. ГРУШЕВСЬКИЙ, М. (1992): Хто такі українці і чого вони хочуть // *Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського* / Упорядн., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., прим. А. Демиденка. – К.: Веселка, 1992. – С. 61 – 75.
6. БАЧИНСЬКИЙ, Ю. (1928): *Большевицька революція і Українці. Критичні замітки*. Берлін.
7. ВИННИЧЕНКО, В. (1990): *Відродження нації*. В 3-х т. Київ: Видавництво політичної літератури України. Т.І.
8. ГРУШЕВСЬКИЙ, М. (1992): На порозі нової України // *Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського* / Упорядн., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., прим. А. Демиденка. – К.: Веселка. – С. 133 – 178.
9. ДРАГОМАНОВ, М. (1970): Неправда - не просвіта // *Літературно-публіцистичні праці*. У 2 т. Київ: Наукова думка. – Т.2. – С. 397–415.
10. БАЧИНСЬКИЙ, Ю. (2001): Єврейські погроми на Україні та Українській Народній Республіці // Бегей І. *Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник*. Київ: Основні цінності. – С. 224 – 231.
11. ЛИПА, Ю. (1998): *Розподіл Росії*. – Львів: Інститут народознавства НАН України.
12. ЛИПИНСЬКИЙ, В. (1954): *Листи до братів-хліборобів*. – Нью-Йорк: Булава.
13. ДРАГОМАНОВ, М. (1916): *Рай і поступ*. Вініпег.
14. Програма Української народної партії // *Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття*. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – С. 23 – 53.
15. РУДНИЦЬКИЙ, С. (1994): До основ українського націоналізму // *Чому ми хочемо самостійної України*. – Львів: Світ. – С. 272 – 349.
16. БАЧИНСЬКИЙ, Ю. (2001): Росія і Україна // Бегей І. *Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник*. – Київ: Основні цінності. – С. 215 – 219.
17. ЛИПА, Ю. (1992): *Призначення України*. Львів: Просвіта.
18. РУДНИЦЬКИЙ, С. (1994): Українська справа зі становища політичної географії // *Чому ми хочемо самостійної України*. – Львів: Світ. – С. 94 – 209.

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ МАЙБУТНЬОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ДЕРЖАВИ

Student self-government and its role in shaping the leadership abilities of the
future national elite

Studentská samospráva a její úloha v utváření vůdcovských kvalit budoucí národní
elity

Микола ДАВИДЮК

Київ, Україна

ABSTRACT: The essence of the student self-government as an integral part of civil society, as the most important factor of democratization of higher educational institutions of Ukraine, which plays an important role in ensuring the quality of higher education, establishing constructive cooperation between students and the administration of higher educational institutions, shaping the future political leadership and professional public-minded and patriotic elite, forming an active life position, and the acquisition of skills and managerial responsibilities, creates the opportunities to realize themselves as gifted and talented person – are analyzed. It is indicated that the formation of the elite is a constant process of generational change that must take place in such a way as to qualitatively improve this elite with each change; and universities are most suitable for this process, because students get not only professional knowledge, but also the abilities to be active participants in the civic life of the university and in the student government. The shortcomings and difficulties in the issue of student government are determined.

Keywords: student self-government, university, education, national elite, leadership abilities.

SHRNUTÍ: Tento článek se zabývá podstatou studentských samospráv - nedílné součásti občanské společnosti a neopominutelného prvku demokratizace vysokoškolských institucí – která hraje důležitou úlohu ve zkvalitňování vyššího vzdělání a zakládá plodnou spolupráci mezi studenty a vysokoškolskou administrativou. Formuje rovněž budoucí politické vůdce a profesionální, státnicky uvažující a vlasteneckou elitu. Podněcuje aktivní životní postoj a motivuje k získávání dovedností a převzetí zodpovědnosti, vytvářejíc příležitosti k uplatnění schopných a nadaných jednotlivců. Vývoj elit umožňuje ustavičná generační výměna, pro níž je vhodným prostředím právě univerzita, kde studenti získávají nejen znalosti, ale učí se též občansky angažovat v životě akademické obce a podílet se na jejím chodu. V oblasti současné studentské samosprávy na Ukrajině shledáváme bohužel závažné nedostatky.

Klíčová slova: studentská samospráva, univerzita, vzdělání, národní elita, vůdcovské kvality.

РЕЗЮМЕ: Проанализирована сущность студенческого самоуправления как неотъемлемой составной гражданской общества, как важнейший фактор демократизации высших учебных заведений Украины, который играет важную роль в обеспечении качества высшего образования, налаживании конструктивного сотрудничества между студентами и администрацией высшего учебного заведения, формировании лидерских качеств будущей политической и профессиональной государственно-мыслящей и национально-патриотической элиты, формировании активной жизненной позиции, приобретении организаторских умений и ответственности, создает возможности реализовать себя как одаренную и талантливую личность. Обозначено, что формирование элиты – это постоянный процесс смены поколений, который должен проходить таким образом, чтобы качественно улучшать эту элиту с каждой такой сменой, и что для этого процесса наиболее подходят вузы, в которых студенты приобретают не только знания по специальности, но и качества быть активными участниками гражданской жизни вуза, студенческого самоуправления. Определены глубинные недостатки и трудности в вопросах студенческого самоуправления.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, высшее учебное заведение, образование, национальная элита, лидерские качества.

ВСТУП

Становлення України як демократичної держави потребує забезпечення реального народовладдя, створення дієвого й ефективного механізму участі різних соціальних верств населення в державному управлінні, регулюванні суспільних відносин за кращими зразками і досвідом країн сталої демократії. Одним із ключових завдань на цьому шляху є виявлення потенційних лідерів, формування та розвиток у них навичок управлінської та організаторської роботи – формування еліти нації. Визначальним резервом для реалізації соціально-економічних та духовних трансформацій в Україні є молодь, озброєна освітою європейського рівня та вихована на демократичних здобутках сучасної цивілізації.

Проблеми розвитку студентського самоврядування, як важливого й актуального, привертало увагу багатьох вчених. Зокрема його досліджували А. Токвіль, П. Джеймс, В. Коулі, Е. Бойер, Дж. Брубакер, С. Руді, Д. Телін, А. Коуен, Дж. Гайгер, М. Керінгтон, М. Байбл. Серед українських науковців студентське самоврядування досліджували такі автори, як: Е. Адамчук, А. Василук, Б. Жечовська, С. Касьянова, А. Карвацкі, І. Ковчина, К. Корсак, С. Крецік, З. Новачик, К. Павловський, Р. Пахоцінський, А. Пельчар, В. Щербаченко, К. Хиц, Н. Яковець та ін. У своїх працях науковці досліджують тенденції розвитку, сутність органів студентського самоврядування у вищій освіті, акцентуючи увагу на змінах освітнього законодавства та їхнього впливу на розвиток студентського самоврядування. Серед невирішеної раніше частини загальної проблеми є вивчення досвіду стану, кращих надбань студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України, дослідження ролі і місця студентського самоврядування у формуванні лідерських якостей, активної життєвої позиції майбутньої національної еліти держави. Останнє й стало метою даної статті.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Очевидно, насамперед, слід визначити зміст поняття «самоврядування». На наш погляд, самоврядування – це різновид соціального управління, який ґрунтується на самоорганізації, саморегулюванні та самодіяльності учасників суспільних відносин. Самоорганізація – самостійне здійснення організаційних дій. Саморегулювання – самостійне запровадження норм, правил поведінки. Самодіяльність – самостійна діяльність з прийняття рішень та їхньої реалізації. «Самоврядування, – як зазначається в Політологічному енциклопедичному словнику, – тип соціального управління, з якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення та діють з метою їх реалізації» (1: 590).

За умов самоврядування його учасники визнають над собою владу лише свого об'єднання. Тобто,

самоврядування – це самостійне ініціативне регулювання суб'єктами певного виду діяльності, правил надання послуг, їхнього змісту і якості, а також дисциплінарної відповідальності суб'єктів за їхнє порушення. У цьому сенсі заслуговують уваги праці українських вчених В. Авер'янова, В. Беха, Є. Бистрицького, А. Бодрова, О. Віннікова, В. Горбатенка, Г. Зеленько, А. Колодій, О. Корнієвського, В. Кравченко, І. Кресіної, Ю. Левенця, М. Михальченка, В. Ребкала, Ф. Рудича, М. Ставнійчук, В. Цвиха, В. Чалого, М. Шевченка, Ю. Шемшученка та ін.

Ініціативне об'єднання може відбуватися за виникнення потреби суб'єктів певного виду діяльності (професії) у створенні на ринку умов, що перешкоджають дискредитації в очах споживачів послуг і держави даного виду підприємницької діяльності, а також для створення умов, що перешкоджають виникненню несумлінної конкуренції. Не викликає сумнівів, що таке самоврядування відповідає інтересам держави, тому з її боку також можуть вживатися заходи щодо сприяння подібним процесам об'єднання. В цілому, інститут самоврядування може існувати паралельно з контролюючими органами держави, а за бажанням останньої контролюючі функції можуть повністю передаватися самоврядним організаціям (Євтушенко 2009: 327).

Основними властивостями самоврядування є: «належність влади всьому колективу, її здійснення колективом, або безпосередньо, або через обрані органи; єдність, збіг суб'єкта та об'єкта управління; самоконтроль та саморегуляція завдяки спільно прийнятим соціальним нормам; спільне ведення загальних справ; самофінансування; обстоювання та захист спільних інтересів на основі самодіяльності і самовідповідальності тощо» (1: 591).

У держави й у будь-якої самоврядної організації є спільні інтерес – зацікавленість у розвитку цивілізованого ринку. Оскільки в підприємництві існує велика кількість видів діяльності (професій), варто визнати, що правила самоврядування не можуть бути універсальними для всіх. У зв'язку з цим слід зазначити принципи створення самоврядних організацій.

І перший з них – принцип організації (об'єднання) за галузевою або професійною ознакою. Можливість створення різноманітних об'єднань треба узгоджувати з Конституцією України (3: 31). Другий – принцип незалежності або, по-іншому, неучасті держави й споживачів в органах управління самоврядними організаціями (Галай 2011: 30 – 33); Третій – принцип відсторонення самоврядних організацій від політичної діяльності (5: 27).

Як правило, виникаючи у своїй сфері, галузі, напрямку діяльності, самоврядна організація стає об'єднанням «лідерів галузі», провідних організацій і, по суті, встановлені нею стандарти діяльності поширюються на всю сферу, галузь, у якій створена самоврядна організація. Ці стандарти стають «еталоном якості» у діяльності не лише організацій-членів самоврядної організації, але й інших організацій, що

не є її членами, які, розраховуючи на приєднання до групи «лідерів» і для підвищення іміджу, і для якісного розвитку, намагаються орієнтуватися на встановлені й визнані більшістю стандарти діяльності.

Самоврядування в соціальній сфері може бути присутнім у більшості її сфер: економіці, культурі, науці, охороні здоров'я, освіті тощо. Тобто в усіх сферах, де відсутня монополія державного регулювання. У деяких областях соціальної сфери суспільства, де об'єктивно необхідна монополія державного регулювання, наприклад, в оборонній сфері, професійне самоврядування не повинне мати місця.

Ефективність розбудови суверенної, демократичної, соціальної і правової держави (6: 4) прямо пропорційно залежить від рівня громадянської зрілості та свідомості студентської молоді. Сучасна система освіти України повинна спрямовуватися на вирішення поставлених завдань, а саме: створити необхідні умови для самореалізації особистості студентів, формування у них організаторських навичок, лідерських якостей, відповідальності за результат своєї праці. Приклад вищих навчальних закладів засвідчує, що саме студентське самоврядування забезпечує розвиток творчої особистості, відповідального громадянина, висококваліфікованого фахівця. Відзначаючи вплив студентського самоврядування у вищих навчальних закладах провідних країн світу на виховання відповідальності молоді, його вважають невід'ємною частиною, важливим фактором діяльності вищого навчального закладу. Фахівці стверджують, що для того, щоб бути успішним в інформаційному, мінливому суспільстві, необхідно володіти такими лідерськими якостями як управління мисленням, почуттями, поведінкою, впливом на інших людей, умінням приймати виважені рішення тощо. Тобто студентське самоврядування розглядається потужним фактором демократизації сучасної вищої школи, що сприяє вихованню у студентів лідерських якостей, формуванню громадянської свідомості, активної життєвої позиції.

У науковій літературі під студентським самоврядуванням розуміють результат цілеспрямованих педагогічних зусиль для розвитку колективу, який сприяє формуванню громадянської позиції своїх членів шляхом залучення їх до управління справами навчального закладу та створення працездатних органів самоорганізації, наділених реальними правами й обов'язками (Решетило 2009: 119).

Студентське самоврядування – це форма управління, за якої студентство має право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, або виборна установа, що здійснює таке управління; право студентства самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, а також мати свої керівні органи. Це невід'ємна частина громадського самоврядування, що забезпечує захист прав і інтересів осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, та їхню участь у управлінні вищим навчальним закладом.

Згідно ст. 38 Закону України «Про вищу освіту», основними завданнями органів студентського само-

врядування є: забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема, стосовно організації навчального процесу; забезпечення виконання студентами своїх обов'язків; сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності студентів; сприяння створенню належних умов для проживання та відпочинку студентів; сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями; сприяння працевлаштуванню випускників; участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами [8].

Зазначимо, що у змінах до Закону України «Про вищу освіту» від 19.01.2010 р. значну увагу приділено організації та регламентації діяльності у вищих навчальних закладах органів громадського та студентського самоврядування. Документом передбачено розширення повноважень органів студентського самоврядування та окреслено джерела фінансування для власної діяльності. Визнається, що органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (сенат, парламент, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентські деканати, ради тощо).

Отже, перед вищими навчальними закладами України стоїть завдання активізації зусиль задля розвитку студентського самоврядування. Лідери студентського самоврядування повинні бути готові забезпечити діяльність органів студентського самоврядування та спрямувати її на вдосконалення навчального процесу, підвищення його якості, забезпечення виховання духовності та культури студентів, зростання у студентській молоді соціальної активності.

Лідерство в студентському середовищі, як зазначає В. Решетило (2009: 119), може існувати у декількох формах:

1) мегалідерство – створення суспільних рухів серед молоді, активна взаємодія з існуючими рухами, партіями та суспільними організаціями;

2) макролідерство – створення певного самоорганізаційного студентського середовища на рівні вузу або факультету;

3) мікролідерство – вплив на створення ефективного середовища, певної атмосфери в групі, направленої на виникнення прагнень у студентів до кооперації, взаємодопомоги, спільного виконання поставлених завдань;

4) індивідуальне лідерство, яке виникає на основі так званого емоційного інтелекту, що включає в себе самосвідомість, самоконтроль, мотивацію, емпатію (вміння поставити себе на місце іншого) і соціалізацію (навички роботи з людьми).

Визнано, щоб бути успішним, лідер повинен використовувати три типи управлінських навичок загального характеру:

1) навички аналізу – уміння зрозуміти кінцеву мету й можливі шляхи й досягнення;

2) навички встановлення відносин – уміння захоплювати й вести за собою людей;

3) навички керування процесом – уміння здій-

снити його практично (Василевська 2009: 17).

Разом з тим досвід дозволив виявити суперечності щодо зазначеної проблеми, а саме:

- між соціальним замовленням вищої школи на якісну підготовку майбутніх фахівців-лідерів і відсутністю належних умов, які б сприяли максимальному розкриттю внутрішнього потенціалу студентів;
- між теоретично розробленими питаннями лідерства та недостатнім їх упровадженням у практику вищої школи;
- між декларуванням ідей демократизації й гуманітаризації вищої освіти та недостатнім використанням доступного педагогічного інструментарію в процесі формування лідерських якостей майбутніх фахівців.

Безперечно, у даному процесі навчання своєрідних рис набуває роль педагога. Задачі, які виконуються ним у процесі виховання лідерських якостей у межах організації студентського самоврядування більше відповідають функціям консультанта. Основними завданнями педагогів (як консультантів) є: передача студентам організаторського досвіду; навчання їх організаторській майстерності; залучення студентів до самоуправлінської діяльності та надання їм необхідної допомоги.

Розвиток студентського самоврядування пройшов певний шлях, реалізація якого була адекватною соціально-гуманітарному стандарту суспільства та підпорядковувалася загальним вимогам підготовки майбутнього фахівця. Нині студентському самоврядуванню відводиться провідна роль у вирішенні цілої низки завдань із соціалізації студентської молоді, формування в неї активної громадянської позиції, організаторських навичок і професійних компетенцій.

Завдання студентського самоврядування полягає у формуванні в студентів, які займають активну життєву позицію й прагнуть мати вплив на процеси, що відбуваються у сучаснім суспільстві, зазначених вище знань, умінь і навичок. Аналіз педагогічного досвіду дозволяє стверджувати, що групова робота сприяє формуванню умінь і якостей, необхідних для ефективної навчальної діяльності, а також формує комунікативні, психологічні, соціальні та етичні уміння. Для лідерів студентського самоврядування надзвичайно важливим є уміння приймати рішення. Колегіальне прийняття рішення передбачає уміння студентів брати участь у дискусії, а для педагога – грамотно організовувати їх.

Початковим фундаментом знань про студентське самоврядування може бути комплекс тренінгів, на яких розглядаються наступні питання: місія, бачення, цінності та стратегія організацій студентського самоврядування; організаційна структура та статут організацій студентського самоврядування; проблеми, що стоять перед організаціями студентського самоврядування і можливі шляхи їх вирішення; проектний менеджмент; фандрайзинг; формування команди й делегування обов'язків. Також необхідне включення тренінгів для особистісного росту з

розглядом проблем лідерства, мотивації тощо. При цьому найбільш ефективним механізмом розвитку навичок бачаться Школи студентського самоврядування, що надають можливість уперше «відчути» і «програти» свою можливу роль в організації студентського самоврядування (наприклад, роль лідера, прес-секретаря, фінансового менеджера, організатора, адміністратора заходів і ін.) (Нагатівська 2009: 97). Також ефективним методом організації взаємодії лідерів студентського самоврядування є рольова гра. Її мета – надати можливість набутти діяльнісного досвіду, допомогти навчитися через досвід і почуття.

Студентське самоврядування в університетах функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їхніх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, виявленню в нього організаційних здібностей та творчого потенціалу, формуванню високопрофесійних та організаторських навичок майбутнього спеціаліста народного господарства незалежної України. Органи студентського самоврядування створюються та функціонують на принципах демократичності, гуманізму, гласності і рівноправності всіх їх членів, формуючи гідного громадянина України на основі загальнолюдської моралі, національної культури, традицій та духовності українського народу. Мабуть, саме тому органи студентського самоврядування функціонують уже в багатьох вищих навчальних закладах України. Їхня структура, форми, діяльність і механізм проведення виборів до них, завдання і повноваження в кожному університеті мають свої особливості. Починають активізувати свою роботу і клуби студентського самоврядування. Безумовно, все це сприяє позитивному формуванню майбутніх спеціалістів, їх морально-духовному вихованню.

Разом з тим, наразі спостерігається велика пасивність українських студентів у відношенні до заходів, які проводять вищі навчальні заклади (ВНЗ) та органи студентського самоврядування. Це, на мою думку, пов'язано з тим, що молодь не відчуває себе активним суб'єктом студентського життя, яке протікає в навчальних закладах. Причина – наявні майже в усіх ВНЗ України глибинні недоліки в питаннях студентського самоврядування. Як наслідок:

1. Вищі навчальні заклади не мають на сьогодні чіткої концепції щодо організації студентського самоврядування та виховної роботи із молоддю. Рішення органів студентського самоврядування мають дорадчий характер.

2. Університети (інститути) не проводять загально-університетських семінарів із студентського самоврядування. Багато університетів не створюють позанавчальних груп для політичного виховання студентів. Це пов'язано із заборонаю політичної діяльності в стінах навчальних закладів та відсутністю у студентів зацікавленості такими питаннями, як політика, мораль, релігія, філософія тощо.

3. Комерційні ВНЗ України не мають ніяких структур, які повинні були б захищати права студентів,

створювати умови для розвитку інституту самоврядування. Лише на папері, в декларативній формі оформлені заяви ректоратів приватних закладів про «життя та розвиток» студентських ініціатив і самоврядування. Головною проблемою розвитку студентського самоврядування в недержавних вищих навчальних закладах є їх бажання заробити і нічого більше. Будь-які вимоги студентів не сприймаються, а їхня боротьба за свої права утискується. ВНЗ переслідує свій інтерес – заробити гроші. Інтерес студентів як споживачів – у тому, щоб віддати гроші за якісні послуги. Якісні послуги коштують дорого, і далеко не всі за них можуть заплатити. «Молоді» ВНЗ не мають авторитету вправного «ковалю кадрів», тому приваблюють низькою ціною, а за нею сховано малі витрати на якість послуг – організаційних, навчальних, виховних, побутових, розважальних. Не всі ще зрозуміли потребу в якісних кадрах, а тому й вищі навчальні заклади не намагаються готувати конкурентоспроможних спеціалістів, а їх керівники (власники) не усвідомлюють ролі й ефективності студентського самоврядування в розвитку навчально-виховного процесу, бо не бачать потреби в удосконаленні.

4. Для нині існуючих студентських профбюро факультетів та профкомів університетів важливе значення мають проблеми, пов'язані з їх внутрішнім життям. Це некомпетентність штату такого профбюро або профкому, незадоволення прохань і вимог студентів, недостатність фінансування студентських профорганізацій. Це, зрозуміло, викликає апатію в студентів, котрі насамкінець втрачають своє зацікавлення до участі в роботі з цими структурами (Казаченко 2004: 26–27).

Ще одне слушне зауваження стосується тих труднощів, що виникають в процесі оволодіння майбутніми спеціалістами методологією професійної діяльності, а також при формуванні і розвитку у них професійної культури. Вони зумовлені перманентним скороченням обсягу навчального часу на вивчення дисциплін світоглядного і соціально-гуманітарного циклу, явним посиленням технократичного підходу до фахової підготовки студентів і прямим нехтуванням проблемами їх особистісного розвитку. Ця тенденція особливо посилюється у зв'язку з впровадженням у систему сучасної освіти положень і вимог Болонського процесу.

Безперечно, ці норми і вимоги також являють собою ще одну систему і тому формально вони цілком вкладаються у методологічні положення. Однак, як завжди, тут потрібен системний підхід, тобто урахування цілей освіти і конкретної ситуації, у якій вона здійснюється. Здається, неможливо заперечувати, що й ситуація в Україні дещо відрізняється від Європейського союзу, й відповідно цілі освіти теж не співпадають з європейськими. До того ж, кращі напрацювання вітчизняної педагогіки знані й визнані в світі, і нехтування ними виглядає недоцільним.

Зокрема, завдання особистісного розвитку май-

бутнього фахівця та істотного підвищення його професійної культури не можуть бути успішно вирішені в межах методології взаємодії зі складними системами, що здатні до самовпорядкування, оскільки вони пов'язані як з нашим національним менталітетом, так і з нагальною необхідністю вирішення загальної проблеми соціально-економічного і духовного відродження України. З позицій парадигми освіти вони також можуть розглядатися як певні норми, які просто розширюють інструментальну базу освіти. Ці обставини вимагають певного перегляду традиційної системи норм і цінностей з урахуванням європейських стандартів, але й одночасного збереження гуманістичної парадигми вітчизняної освіти. Тому сьогодні вкрай необхідна розробка нової методології професійної діяльності освіченого фахівця, методики формування і розвитку його професійної культури.

Забезпечення належного професіоналізму фахівців у всіх сферах суспільного виробництва України набуло характеру національної проблеми, одними із засобів розв'язання якої виступають розробка і широке впровадження науково обґрунтованої методології і формування високої професійної культури. Це сприятиме створенню підстав для можливості подолання нашого технологічного відставання від провідних країн світу.

В основу формування методології діяльності і професійної культури фахівця мають бути покладені положення і принципи синергетики, за допомогою якої можна систематизувати існуючі норми, вимоги і обмеження таким чином, щоб їх єдність утворювала ансамбль різного, а не умову для домінування одного над іншим. Тобто традиційна мета освіти формування гармонійної особистості залишається незмінною цінністю. Питання стоїть про шлях до формування такої особистості. Зокрема, для організації підготовки майбутнього інженера ці принципи повинні враховувати цілісну множину технічних, економічних, правових, морально-етичних, екологічних та інших норм і обмежень. Вони можуть забезпечити формування такої методології його фахової діяльності і професійної культури, що результати цієї діяльності повною мірою відповідали б суспільним вимогам і очікуванням. Крім того, професійна культура неможлива без ціннісного сприйняття людиною своєї діяльності.

Для успішного формування і методології діяльності, і професійної культури і для плідного їх практичного використання дуже важливо враховувати не тільки існуючі техніко-економічні норми та обмеження, а й систему соціокультурних особливостей, життєвих цілей і моральних цінностей, притаманних конкретному суспільству. Ця система виступає своєрідним синергійним розширенням інструментальної бази при формуванні методології підготовки фахівця для професійної діяльності.

При формуванні методології будь-якої діяльності людини і тим більш при використанні її принципів в процесі практичної реалізації цієї діяльності

необхідно керуватись положеннями логіки дій, яка є породженням логіки мислення і регулюється логікою речей, тобто відображенням механізмів самоорганізації природних систем. При цьому виникає одна найістотніша вимога, яка також носить за великим рахунком деонтичний характер і полягає в обов'язковому і досконалому володінні цим фахівцем системою професійних знань, умінь і навичок. І досконалість тут слід розуміти не як утримання їх у своїй пам'яті, а як здатність проникнення у їх глибинну сутність і природу. Іншими словами, цей фахівець повинен усвідомити філософію і логіку цієї системи, знати, бачити і відчувати можливості та обмеження існуючих технологій, знати визначальні тенденції перспективного розвитку своєї галузі. Тільки за цих умов він буде здатний інтегрувати систему цілей і обмежень і обирати раціональні шляхи і засоби, які б забезпечували успішне досягнення цілей.

Безперечно це позначається і на громадській активності студентів, яка в загальній мірі досить таки невістка. Хоча кількість молоді, котра бере участь у виборах органів студентського самоврядування, щорічно збільшується (що, звісно, не може не свідчити на користь більшого усвідомлення можливості індивідуального впливу на ситуацію), все ж високим залишається рівень байдужості студентів до їх діяльності. Звернемося до цифр. Ось дані опитування Центру соціально-політичних досліджень «Європейський вимір»: на запитання «Як Ви оцінюєте діяльність студентського самоврядування у Вашому навчальному закладі?» 37% «бюджетників» та 42% «контрактників» відзначили, що органи студентського самоврядування на вирішення будь-яких актуальних питань студентського життя не впливають або що їм нічого не відомо про роботу таких органів у їхньому навчальному закладі; ще відповідно 33 і 22% відповіли, що через органи студентського самоврядування вирішуються тільки деякі актуальні питання студентського життя. Лише кожний сьомий респондент зазначив, що органи студентського самоврядування ефективно впливають на вирішення багатьох актуальних питань студентського життя (Ванькович 2004: 18).

Імовірно за все, причину такого стану справ треба шукати не в загальному песимізмі, соціальній апатії та зневірі студентства, а в недостатній поінформованості як щодо діяльності органів студентського самоврядування, так і щодо своїх прав та можливостей у стосунках з адміністрацією. Пасивність студентства породжена «інформаційною порожнечою» щодо органів студентського самоврядування. Перспективним тут є пропагування самої ідеї студентського самоврядування, можливо, створення сайтів, випуск різноманітних інформаційних матеріалів, які б роз'яснювали студентам завдання та можливості органів студентського самоврядування. Отже, вихід один – розвивати студентське самоврядування, на яке можна покласти значну частину функцій навчального закладу при мінімальних витратах.

І все ж, попри все, стосовно значення студентського самоврядування як елемента навчально-виховного процесу фахівці виділяють наступні аспекти:

1) студентське самоврядування виховує реальних лідерів українського суспільства, формує еліту нації;

2) самоврядування дає змогу студенту, як і кожному громадянину, бути почутим. Участь у органах студентського самоврядування дає молодій людині відчуття того, що вона є громадянином Української держави, створює можливості реалізувати себе як обдаровану і талановиту особистість, стимулює активність молодого громадянина в суспільному житті загалом;

3) студентське самоврядування сприяє налагодженню конструктивної співпраці між студентами та адміністрацією вищого навчального закладу. Можливість управляти деякими напрямками його функціонування активізує молодь, спонукає її до ознайомлення з усім, що відбувається навколо. Відстоюючи інтереси студентства, зокрема стосовно організації навчального процесу, представники студентського самоврядування формують значно вищі вимоги до вищих навчальних закладів і їх працівників, вдосконалюючи не тільки процес викладання, а й обох його суб'єктів;

4) участь у роботі студентського самоврядування дозволяє також набути організаторських умінь, привчає молодого громадянина Української держави відповідально виконувати свої обов'язки та покладені на нього завдання.

ВИСНОВКИ

Отже, студентське самоврядування – потужний фактор демократизації сучасної вищої школи, що сприяє вихованню в майбутніх фахівців лідерських якостей, формуванню громадянської свідомості, активної життєвої позиції. В освітньо-виховному середовищі вищої школи зарубіжжя та України студентські самоврядні організації є каталізаторами утвердження демократичних принципів і громадських інноваційних змін. У аспекті Болонського процесу студентське самоврядування розглядається як невід'ємний елемент освітньо-виховного середовища вищої школи. Одним із принципів Болонського процесу є активна участь студентів як конструктивних партнерів в управлінні та визначенні змісту й якості освіти. Зокрема у документах Болонського процесу зазначено, що студенти повинні брати участь і впливати на організацію та зміст освіти в університетах та інших навчальних закладах, а студентство – повноправний партнер в управлінні вищою освітою. Про значний інтерес до дослідження особливостей функціонування європейського освітнього простору в контексті Болонського процесу в Україні свідчать наукові роботи вітчизняних учених: В. Андрущенко, Б. Братаніча, В. Кременя, В. Гальперіної, М. Згуровського, М. Степка, Б. Клименка, Ж. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Бабкіної, К. Левківського, Ю. Сухарнікова, А. Філіної, А. Корецької, К. Корсака, В. Плавича та ін.

Наукові дослідження з проблем студентського самоврядування як середовища формування активної молоді потребують подальшого наукового дослідження, особливо в контексті трансформаційних процесів українського суспільства та реформування вищої школи України. Існує потреба у дослідженні змісту поняття самоврядування, сутності студентського самоврядування як інституту громадянського суспільства, основ студентського самоврядування з урахуванням специфіки освітніх установ; педагогічний потенціал студентського самоврядування; його ролі формування у студентській молоді цінностей громадянського суспільства.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемчученка, В. Д. Бабкіна, В.П. Горбатенька. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
2. ЄВТУШЕНКО, Г. Н. (2009): Державна влада і місце самоврядування в політичній системі України: теоретичний аспект / Г. Н. Євтушенко // *Гілея: науковий вісник*. – Київ. – Вип. 22. – С. 320–328.
3. Громадські організації та деякі аспекти державотворення в сучасній Україні: проблеми, прогнози, перспективи / І. Лесев // *Українознавчий альманах* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – Вип. 2. – С. 31–33.
4. Галай, А. (2011): Умови взаємодії органів місцевої влади та недержавних організацій у контексті децентралізації влади в Україні // *Підприємництво, господарство і право: науково-практичний, господарсько-правовий журнал*. – Київ. – № 7 (187). – С. 30–33.
5. Моделі політичної комунікації: політичні пар-
тії та громадянське суспільство / Тищенко Ю., Байор П., Товт М., Горобчишина С. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2010. – 148 с.
6. Конституція України. Закони України «Про внесення змін до Конституції України». – К.: Велес, 2005. – 48 с.
7. РЕШЕТИЛО, В. (2009): Формування лідерських якостей студентів як відповідь на виклики сучасності // *Сучасні аспекти виховання студентської молоді: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – Харків: ХНАМГ, 19–20 березня 2009 р. – 263 с.
8. Закон України «Про вищу освіту» №2984-111, із змінами від 19.01.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – 20.01.2010 р.
9. ВАСИЛЕВСЬКА, Н.Є. (2009): Якість лідера. Сформованість поняття студентством / *Сучасні аспекти виховання студентської молоді: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – Харків: ХНАМГ, 19–20 березня 2009 р.
10. НАГАТІВСЬКА, Д.Ю. (2009): Комплексний підхід до розвитку навичок студентського самоврядування / *Сучасні аспекти виховання студентської молоді: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – Харків: ХНАМГ, 19–20 березня 2009 р.
11. КАЗАЧЕНКО, Т. (2004): Студентське самоврядування – інструмент удосконалення навчально-виховного процесу // *Студентське самоврядування в Україні*. – К.: «Молодіжна Альтернатива», 2004. – 327 с.
12. ВАНЬКОВИЧ, У. (2004): Український досвід студентського самоврядування: тенденції, проблеми // *Студентське самоврядування в Україні*. – К.: «Молодіжна Альтернатива». 2004. – С.11–18.

ADDRESS & ©

Микола ДАВИДЮК, аспірант
кафедра політології і державного управління
Інститут політології та права
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
вул. Тургенівська 8/14, 01054 Київ,
Україна
nick.davydiuk@gmail.com

4. ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

СЕМИОТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА МЕГАПОЛИСА

Semiotic specific features of metropolis

Sémiotická specifika velkoměsta

Марина ПРЕПОТЕНСКАЯ

Київ, Україна

ABSTRACT: According to the tradition of semiotics, city can be seen as a heterogeneous text, and resident of the city can be seen as a reader, interpreter of the text. «Speaking» of cities, building his communications occurs through signs, symbols and sounds. Metropolis is a mega-text, touch and disproportionate attack semiotic scale with the magnitude being-in-the-city of the individual citizen. It makes sense to track specific semiotic of metropolis, to determine not only significant, but essential features, deep well influencing mental-spiritual-physical structure of human cities. Megacity specially adapts to the weight of urban communications. City «is read» based on multiple forms of iconic people, seedling, is selective. As a result of a call to the Visual-acoustic sign codes of the metropolis, we have identified several specific semiotic phenomena. The first one is 3D the expansion of urban space, which is fixed by using the «language» of architecture, in this case the perception of such large-scale structures inherent in the metropolis, as skyscrapers, high towers and bridges. This vertical spatial level of growth coexist with Crandall's «underworld» the metropolis and its horizontal sprawl. Images of skyscrapers and underground facilities will appeal to archaic types of the Tower of Babel and the cave. The sprawl of the city wide with one hand increases mental and physical human presence in space, on the other hand-it dissolves it, diminishing the self-identification. At the same time there has been ambivalence 3D expansion, which forms the border situation, bipolar ekzistencialy of life in the city: fear, terror, anxiety, joy, elation, euphoria, in pixels, of the urban growth. Conclusion of General existential tight nature of the metropolis. Introduces the concept of the city audiosemiotic, which consists of a collection of sounds, noises and signals. And this ambivalence is a semiotic system in human emotions and interpretations: from stressful background noise of life-the art of audio signals. In the end the semiotic phenomena leads to the thought that the timing for a new type of person with the particular skills of adaptation of human-urban anthropology, Homo urbanus.

Keywords: semiotics – 3D expansion – metropolis – sensory attack – Homo urbanus.

SHRNUTÍ: Sémiotická tradice nahlíží město jako různorodý text a obyvatele jako jeho čtenáře a vykladače. „Řeč“ měst a dorozumívání v nich povstává prostřednictvím znaků, symbolů a zvuků. Velkoměsto je megatextem, který ze své sémiotické úrovně zhlcuje sémioticky neporovnatelně slabší bytí-ve-městě jednotlivého občana. Má smysl stopovat svéráznou sémiotiku metropole, určovat nejen významné, ale přímo zásadní rysy, hluboce ovlivňující duševně-duchovně-tělesné ustrojení městského člověka, který se musí vypořádat se záplavou informací, „čist“ město pomocí rozmanitých znakových forem, ke kterým se vztahuje výběrově podle požadavků každodenního života. Zkoumání vizuálně-akustických znakových kódů velkoměsta odhaluje některé specifické sémiotické fenomény. Prvním je trojrozměrné rozpínání městského prostoru, ustavené „jazykem“ architektury, v tomto případě vnímáním tak rozměrných struktur vlastních velkoměstu, jakými jsou mrakodrapy, věžáky a mosty. Tato vertikální rovina růstu koexistuje s Crandallovým „podzemím“ velkoměsta a jeho rovinou horizontální. Obrazy mrakodrapů a podzemních prostor odkazují k archaickým předobrazům: Babylónské věži a jeskyni. Rozvoj města na jednu stranu rozvíjí tělesnou a mentální přítomnosti člověka v prostoru, aby ji z druhé strany narušil ztížením orientace a sebeuvědomění. Narážíme zde na existenciální obojetnost trojrozměrného rozpínání, které vytváří hraniční situace, bipolární existenciály městského života: strach, hrůza, úzkost, radost, nadšení, euforii. V povaze velkoměsta lze konstatovat existenciální napětí, které nutí člověka esteticky pořádat prostor pomocí umění a technologie. Vystává rovněž pojetí městské audiosémiotiky, která sestává ze souboru zvuků, šumů a signálů. Ambivalence tohoto sémiotického systému se v lidském vnímání a prožívání projevuje na škále od trpného snášení rušivých tónů po schopnost rozeznávat audiosignály a volně se v nich orientovat. Popsané sémiotické jevy nás konečně vedou k volání po novém druhu lidské osobnosti s jedinečnou schopností antropologické adaptace: člověka městského – homo urbanus.

Klíčová slova: sémiotika – trojrozměrné rozpínání – velkoměsto – sensorické zahlcení – homo urbanus.

РЕЗЮМЕ: Согласно традиции семиотики город можно рассматривать как гетерогенный текст, а жителя горо-

да – как читателя, интерпретатора этого текста. «Говорение» города, построение его сообщений происходит посредством знаков, символов и звуков. Мегаполис отличается мега-текстом, сенсорной атакой и несоразмерностью своего семиотического масштаба с масштабом бытия-в-городе отдельного горожанина. Есть смысл отследить специфику семиотики мегаполиса, чтобы определить ее черты, глубоко влияющие на душевно-духовно-телесную структуру человека города. Житель мегаполиса особым образом приспосабливается к массе городских сообщений: город «прочитывается» на основе множественных знаковых форм, к которым укорененный в городе интерпретатор относится избирательно, производя селекцию знаков в практическом опыте повседневности. В результате обращения к визуально-акустическим знаковым кодам мегаполиса, мы выявили несколько специфических семиотических феноменов. Первый из них – трехмерная экспансия городского пространства, которая фиксируется с помощью «языка» архитектуры, в данном случае – в восприятии таких масштабных сооружений, присущих мегаполису, как небоскребы, высокие башни и мосты. Этот вертикальный уровень пространственного роста сосуществует с семиотикой «подземного мира» мегаполиса и его разрастания «по горизонтали». Образы небоскребов и подземных сооружений апеллируют к архетипам Вавилонской башни и пещеры. Разрастание города с одной стороны наращивает физическое и духовное присутствие человека в пространстве, с другой стороны – растворяет его в нем, умаяя самоидентификацию. При этом отмечается экзистенциальная амбивалентность трехмерной экспансии, которая формирует пограничные ситуации, биполярные экзистенциалы бытия в городе: страх, ужас, тревогу, но и радость, восторг, эйфорию пребывания в точках городского роста. Делается вывод об общем экзистенциально напряженном характере мегаполиса, вынуждающего человека приспосабливаться к этому вызову, выстраивать естественный порядок жизни в искусственной техногенной среде. Вводится также понятие городской аудиосемиотики, которая состоит из совокупности звуков, шумов и сигналов. Доказывается амбивалентность и этой семиотической системы в интерпретациях человека: от острого переживания стрессового шумового фона – до искусства селекции аудиосигналов и свободной ориентации в них. В итоге описанные семиотические явления подводят к мысли о своевременности обоснования нового типа личности с особыми умениями антропологической адаптации – человека городского, *Homo urbanus*.

Ключевые слова: семиотика – трехмерная экспансия – мегаполис – сенсорная атака – *Homo urbanus*.

ВВЕДЕНИЕ

Большие города, в которых сосредоточены основные рычаги управления государствами, являются флагманами урбанизации. Многие из них, особенно, в странах третьего мира и в постсоветских странах, продолжают расширяться, наращивая свое пространство, осваивая новые территории для жилья, офисных и производственных сооружений. В тех же мегаполисах, где границы города относительно стабильны, а необходимость городского роста актуальна, он происходит в вертикальных измерениях за счет сооружения небоскребов и подземных локаций. Можно говорить таким образом о некоей пространственной экспансии мегаполиса. Этот процесс визуально воспринимается горожанами в процессе передвижения городом и переживается во внутреннем мире каждого человека, порождая определенные экзистенциалы бытия-в-городе. Восприятие пространственного роста мегаполиса протекает через опосредующее «говoreние» различных знаков и символов городской среды: архитектуры, ландшафтов, рекламы, указателей направления движения, а также – через акустические сигналы. Семиотика в контексте мегаполиса требует более пристального внимания, поскольку мега-город оказывает мега-влияние на жителей, и микромир горожанина наверняка выстраивается в соответствии с влиянием среды.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИКА

Арсенал исследования городского пространства

и его символики довольно объемны: это – работы В. Бенямина, Р. Барта, Ч. Дженкса, Г. Зиммеля, К. Леви-Стросса, К. Линча. Непосредственно понятие «семиотика пространства» вводит в науку Р. Барт [1]. Категории текста, кода, знака, семантики пространства разрабатывает Ч. Дженкс [4]. К. Линч обосновывает научную репрезентацию образа города [6]. Рассматривая город как текст, представители тартусско-московской семиотической школы (Ю. М. Лотман, З. Г. Минц, В. Н. Топоров, Б. А. Успенский) выделяют главные семиотические понятия в контексте урбанистики: текст, символ, миф. Кроме того, они исследуют формы существования текста города в литературе, архитектуре и других изобразительных искусствах, в ландшафте и музыке [10]. «Город может быть понятым как гетерогенный текст, которому приписывается какой-то смысл и на основе которого может быть реконструирована система знаков, реализованная в тексте», – утверждает В. Топоров (1995: 227). Сугубо антропологический характер семиотики города подчеркивает Ю. Лотман (2000: 299): «Город несет в себе закреплённую в социальных знаках информацию о разнообразных знаках человеческой жизни, то есть, является текстом, как и какая-либо другая производственная структура». Лотмановская триада трактовки городского текста как пространства, имени и темпорального феномена остается и сегодня актуальным методологическим ключом в исследованиях семиотической специфики города. Г. Зиммель и В. Бенямин, исследуя большие города, отмечали их шоковое влияние на человека вследствие

множества импульсов, исходящих от толпы, нагромождения предметов, непрерывного движения и перенасыщенности впечатлениями. В. Беньямин (2000: 5), характеризуя большой город как крайне эксцентрическое и искусственное образование, усматривал в нем исток динамических культурно-семиотических конфликтов. Итак, теоретико-методологические основы семиотики города выводят на понимание города как целостного пространственного объекта в виде особого текста на основе знаковой системы. Город «прочитывается» на основе ряда пространственных форм, воспринимаемых как знаки, как сообщения. Горожанин таким образом превращается в интерпретатора текста, при этом наверняка некоторые «тексты» мегаполиса по сравнению с другими населенными пунктами несут свою специфику и могут вызывать типичные реакции экзистенциального порядка. Рассмотрение этого является главной задачей данного исследования. Отметим, что «текст» мегаполиса еще недостаточно изучен с точки зрения семиотических и сущностных черт бытия-в-городе. С учетом того, что зрение и слух являются для большинства людей главными органами восприятия мира, остановимся на уникальных знаках и символах мегаполиса, которые воспринимаются визуально и аудиально. Зрительно-слуховые аффекты закономерно воздействуют на психику и весь душевно-духовно-телесный уклад горожан, порождая особую городскую экзистенцию, модусы переживания человеком своего существования в мегаполисе.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

Трехмерная экспансия. Мегаполис в отличие от городов малого типа находится в процессе постоянного роста. В связи с наращиванием городских функций и представительств в большом городе возводятся все новые и новые дома, объекты инфраструктуры, транспортные развязки. Город растет ввысь, виришь и в глубину. Трехмерная экспансия городского пространства знаково представлена в силуэтах небоскребов, объемных многопрофильных зданий, в очертаниях жилых кварталов, в мостах и трассах, многочисленных подземных сооружениях – метро, торговых и развлекательных центрах. Знаки роста могут вызывать у горожан радостное чувство сопричастности поступательному движению, но также способны усилить отчуждение от города, который перестает быть «своим», обретая новые черты.

Особо скажем об архитектонике небоскребов – одном из основных символов мегаполиса. Примечательно, что величайшие небоскребы мира имеют собственные имена: Burj Khalifa – Бурдж Халифа в Дубаи, ОАЭ, 162 этажа, 828 м в высоту, Taipei-101 в Тайване, высота равна 508 метрам, 101 этаж, Shanghai World Financial Center – Шанхайский международный финансовый центр, 101 этаж, высота 492 метра, Петронас тауэрс, Куала-Лумпур,

Малазия, 88 этажей, высота 452 метра. Уиллис Тауэр в Америке – один из старейших мировых небоскребов, 110-этажное здание высотой 443,2 метра. В Саудовской Аравии возводят рекордно высокий дом Kingdom Tower, в 200 этажей, высотой более тысячи метров, который будет вмещать высочайшую в мире обсерваторию и станет центром Королевского города – ультра-современного урбанистического комплекса [9]. Наличие у небоскребов собственных имен личностно субстанционирует здания, одухотворяя их, наделяя особой значимостью и силой.

Несоразмерность величины небоскреба и физической величины человека рождает амбивалентные переживания. Небоскроб может выступать архетипическим символом Вавилонской башни, воплощением извечного стремления человека «добраться до неба», «дотянуться до Бога». Само строительство небоскребов иногда становится неким трансцендентным актом, чуть ли не сакральным действием, отношение к которому сродни культовому преклонению. Наверняка истоки такого отношения к высоте имеют глубокие корни в ретроспекции не только практического градостроительства, но и особой философии высоты. Издавна священные города размещались на возвышениях, холмах (Рим, Киев), власть имущие увековечивали собственное величие во дворцах, монументальных сооружениях, а величие Бога и его земных посредников воплощали храмы. В многочисленных изображениях до нас дошли образы башен эпохи древнеегипетских и вавилоно-ассирийских крепостей. Башни, сопровождающие всю историю градостроительства, пережили динамику от утилитарных целей защиты и наблюдения за врагом до символической миссии: служить смотровой площадкой туристам, быть опознавательным знаком города, его визитной карточкой (Эйфелева башня в Париже, Пизанская башня в Пизе, башня св. Марка в Венеции). Многие небоскребы в повседневной жизни горожане также называют башнями. А некоторые высотные здания непосредственно упираются в небо башнями, как, например, мечеть башни Бурдж Халифа на 158-м этаже, самая высокая на Земле. Осмотр города с высоты в случае мегаполиса – чуть ли не единственный способ оптически охватить его образ, пережить экзистенцию высоты в полной мере. Об этом красочно писал Мишель де Серто (2008: 39), наблюдая Нью-Йорк с крыши манхэттенской башни-небоскреба: «Гигантский поток скован взглядом, превращен в текстурологию... Уже насладившись, я задаю себе вопрос – в чем источник удовольствия «видеть всё», смотреть сверху вниз, охватить самый необъятный из текстов, созданных человеком? Подняться на вершину ВТЦ означает вырваться из лап города... Новый Икар, он парит над волнами, и может пренебречь уловками Дедала, пригодными лишь для бесконечных подвижных лабиринтов внизу. Вознесение есть преображение – в Видящего. Мир, которым он был одержим, точно наваждением,

теперь лежит перед ним, как открытая книга – он может читать его, стать солнечным Оком, смотреть свысока, подобно богу. Гностическо-скопическая экзальтация. Быть лишь зрячей точкой и более ничем – в этом и заключается эффект познания». Однако экзистенциальная насыщенность высоты может иметь две стороны: для одних она предстает как символ духовного возвышения и праздника бытия, у других – усиливает чувство индивидуальной малости или даже ничтожности, знаменует бессилие перед огромным равнодушным миром. Так божественное соседствует с inferнальным, а воля к жизни – с отказом от нее. Заметим, что один из базовых экзистенциалов человеческого бытия – страх – проявляется, в частности, в страхе высоты. Известная цитата из Заратустры «если долго всматриваться в бездну, бездна начнет всматриваться в тебя» в нашем контексте может трактоваться как «зияющая высота» мегаполиса, своего рода танатомания. Экзистенциалы обрыва, ужаса и смерти подсознательно присутствуют в образах небоскребов, что делает их неким знаковым символом с апокалиптическим значением. Разрушение башен-близнецов ВТЦ вследствие теракта в 2001 году воспринималось многими как страшный знак будущего краха всего западного мира. Сюжеты кинотриллеров о конце света разыгрываются именно в окружении мегаполисов как конечных символов человеческой цивилизации. На уровне индивидуального бытия очевидна связь высоток с самоубийствами людей. Так, Эмпайр-стейт-билдинг, 102-этажный небоскреб на Манхэттене, за время эксплуатации стал местом более 30 самоубийств. Печальную статистику таят самые высокие мосты мира. Мост «Золотые ворота» в Сан-Франциско, возвышающийся на 75 м над водой, обозначен статистикой в 1500 самоубийств (30 самоубийств в год), подвесной мост Клифтон в Великобритании насчитывает 1000 суицидов (4 самоубийства в год), примерно такие же данные – по мостам Нанкин в Китае и Нетти-Джетти в Пакистане [8]. В итоге можно засвидетельствовать, что высокие сооружения являются своеобразными указателями пограничных ситуаций человеческого бытия, провоцирующими аффективные состояния с амплитудой от эйфории до отчаяния.

Мегаполис отличается от других населенных мест богатым «подземным миром». Потребность города расти внутрь продиктована рядом факторов: необходимостью быстрого преодоления расстояний (метро), экономией и экологией наземного пространства (подземные паркинги), возможностью создавать особое измерение потребления и досуга, максимально отгороженное от внешней суеты мегаполиса (арт-подвальные кафе, магазины под землей). Также отметим, что практически все коммуникации жизнеобеспечения города пролегают под землей (трубопроводы, канализация, электрические и телефонные кабели, оптоволоконная сеть), а на случай военной угрозы во многих крупных городах остаются запасные варианты жилищ: бункеры, бом-

боубежища. Если в случае с высотными сооружениями была уместна ассоциация с архетипом Вавилонской башни, то в подземном измерении мегаполиса напрашивается апелляция к космогоническому архетипу пещеры. «Символ пещеры многозначен... Пещера символизирует возврат назад – в глубь времен, в материнское лоно,... символ иномирности, включенной в нашу обыденность. Это знак перехода, предельности Бытия» [5]. Пещеры и подземелья как таковые сохраняются во многих городах и предместьях, будучи буквально сакральными символами (лаврские пещеры в Киеве) или символами мистического содержания, что закономерно привлекает посетителей. Но и обустроенные цивилизацией подземные пространства несут отпечаток архетипической инаковости, «иномирности». Как и высотные сооружения, они экзистенциально амбивалентны. Перроны и туннели метро, как известно, иногда становятся местами суицидов отчаявшихся людей, многие горожане избегают подземки вследствие страха перед замкнутыми пространствами, оторванности от привычных координат жизни. В то же время, если под землей размещаются центры развлечений и потребления, такие места способны окрасить пребывание людей праздничной аурой. Этому помогает искусственный яркий свет, стирающий границы дня и ночи, яркая колористика потребительских предложений, музыкальный фон. Кроме того, подземные и высотные объекты города связаны со знаками направления движения как для отдельного человека, так и для большого людского потока, толпы. Стрелки «вверх» и «вниз» на панелях лифтов и подземных переходов запечатлевают экзистенциальные переживания углубления и возвышения в пространстве, задают дисциплинарные рамки, одновременно предоставляя иллюзорную свободу выбора пути.

Очевидным фактором градостроительства является и увеличение мегаполиса вширь. Оно связано как с ростом городских спальных районов, так и с процессом субурбанизации – развитием пригородных зон, которые со временем сливаются с мегаполисом, творя городские агломерации. Неохватность масштаба города разворачивает перспективы фланерства, новые маршруты познания. В то же время это приводит к некой критической массе в освоении города как целостного феномена. Образ города настолько растянут в необозримом пространстве, что может вызвать ощущение потерянности в знаках бесконечного движения. Ж. Бодрийяр (1997: 109), фиксируя критическую массу большого города, связывал ее с процессом душевного опустошения человека, расчеловечивания: «Слишком много капиллярной диффузии, слишком много осмотического движения, слишком много перемещений, слишком много сообщающихся сосудов, сцеплений, взаимодействия. Слишком много общения в опустошенном пространстве, в городе, ставшем похожим на Музей Идеальной Деконструкции. Именно музеификация и массивованная урбанизация призваны замаскировать процесс опустошения и

опустынивания, и одновременно они сами являются ярчайшим его свидетельством». Таким образом, разрастание города «по горизонтали» репрезентует парадоксальное сочетание внутренней пограничной ситуации бытия человека и внешней размытости городских границ. В итоге отметим постоянный процесс трехмерной экспансии мегаполиса, выраженный в знаках и символах наращивания города вширь, вглубь и в высоту, что порождает амбивалентные переживания горожан, выявляя экзистенциалы страха и тревоги, обостряет пограничные ситуации или вызывает радость созерцания и познания, со творчества с градостроительством. В любом случае знаковые системы пространственной экспансии создают некий напряженный фон городской жизни, стимулируют яркую палитру чувств.

Аудиосемиотика. Кроме визуальных знаков и символов большой город несет акустическую нагрузку, его отличает постоянный звуковой прессинг. Можно говорить об аудиосемиотике мегаполиса, которая включает в себя разнообразные звуки, сигналы, разговорно-музыкальный фон, рекламные реплики, техногенные звуки, звуки природы. Еще в древности люди заметили деструктивное влияние шума на организм человека. «Жители Древнего Рима жаловались, что уличный шум не дает им спать, и Юлий Цезарь в 50 году до н.э. запретил движение колесниц по ночному городу. Королева Англии Елизавета I в XVI веке, заботясь о ночном покое своих подданных, запретила скандалы и громкие семейные ссоры после десяти часов вечера. В свое время немецкий ученый, лауреат Нобелевской премии Роберт Кох (цит. за СЕМУТНИКОВА, Е. (2009: 27)) предсказал: «Когда-нибудь человечество вынуждено будет расправляться с шумом столь же решительно, как оно борется с холерой и чумой». Звуковое влияние большого города в некоторых случаях с полным правом можно назвать звуковым насилием. Громкая музыка и рекламные аудиоролики в супермаркетах и кафе, навязчивые музыкальные треки в общественном транспорте и других местах скопления людей создают превосходящий норму шумовой фон. Добавим к этому отсутствие телефонного этикета, когда многие люди позволяют себе громкие разговоры по мобильному, не думая о комфорте окружающих, невольных слушателей. Шум автотрассы, грохот строительства, разгрузочно-погрузочных работ, ремонта, сварки и прочих техногенных процессов города усиливают аудиопрессинг на его жителей. Некоторые центральные улицы, в частности, Крещатик в Киеве, становятся заложниками громких городских праздников, парадов, концертов и митингов. Проживающие в центре люди зачастую по-настоящему страдают от постоянного шума этих мероприятий. Жителям других районов мегаполиса также не всегда удается спрятаться от шума в своих квартирах. Ведь шум автомагистралей мегаполиса достигает 90 дБ, что пагубно влияет на здоровье человека, на его душевную организацию.

Стрессовый фон из-за излишнего шума становится экзистенциальной проблемой, удерживая человека в состояниях усталости и раздражения. Несмотря на ряд экологических мер в городах как-то высадку деревьев, размещение шумопоглощающих экранов, устройств звукоизоляции, уровень аудиопрессинга остается высоким. Не зря еще в 2002 году в директиве ЕС шумовое загрязнение в городах было признано одной из главных проблем негативного антропогенного воздействия на окружающую среду.

Житель большого города переживает шумовой фон как экзистенциальную проблему, неотъемлемую от своего проживания и выживания. Чтобы сохранять душевное спокойствие и толерантность, горожане наверняка вырабатывают особую слуховую селекцию, приучаются игнорировать одни звуки и принимать во внимание другие. Как правило, игнорируется общий шум машин и толпы, шум дождя и ветра, голоса птиц, мелкие технические звуки. Но в звучащем мегаполисе существуют важные звуки-сигналы, которые необходимы для ориентации в городе и личной безопасности. Это – знаки предостережения, запрета или «согласия» на движение: сигналы дверей, турникетов, лифтов, касс, магнитных лент, включения-выключения устройств, сигналы тревоги, звуки автосигнализации и т.п. Можно говорить о мега-панораме побудительных сигналов. Различение их зачастую происходит на основе накопленного опыта, автоматически. Звуки-сигналы дополняются побудительными фразами, аудиорепликами операторов и диспетчеров многочисленных устройств. Все это требует от человека города высокого уровня приспособляемости, умения дифференцировать городскую аудиосемиотику.

Помимо трехмерной пространственной экспансии и аудиопрессинга в мегаполисе существуют другие семиотические феномены. Можно отметить обилие таймеров, фиксирующих время суток, что задает определенный темпоритм большого города, наращивает его дисциплинарные рамки. Обширная сенсорная атака визуальной рекламы – еще одна неотъемлемая черта улиц и стен домов мегаполиса. Отметим, что рекламные образы и текстовые сообщения как правило бьют по чувствам, дабы вызвать аффективное состояние у потребителя, заинтересованность, переиграть тем самым конкурентов. Отдельным отличительным знаком мегаполиса являются ситуации скупченности людей, сигнализирующие о неординарных событиях: ЧП, распродажах, митингах, протестных акциях, зрелищах, перформенсах. К звуковым сигналам движения можно добавить многочисленные надписи запретного и разрешительного характера: «вход-выход», «открыто-закрыто», «стоянка запрещена», «проезд», «опасно для жизни», «работает видеосъемка». Добавим к этому массу дорожных знаков, а также обилие популярных в наше время защитных объектов: бронированных дверей, ворот, решеток на окнах. Очевидно, что свобода передвижения мегаполисом условна.

Необходимо умение лавировать среди знаков, своевременно считывать их и верно реагировать на них. Это становится особой чертой бытия-в-городе, и в случае мегаполиса говорит о высокой приспособляемости человека, способного корректировать экзистенциалы тревоги и заботы ради естественного порядка жизни в искусственной среде.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, мы выявили уникальные черты мегаполиса, имеющие, с одной стороны – архетипичную, с другой стороны – сугубо искусственную природу: трехмерную экспансию городского пространства и богатую аудиосемиотику. Это дополняется сенсорной атакой других визуальных знаков: рекламы, надписей, экранов таймеров, толпы. Выявленные семиотические феномены имеют достаточно принудительный характер по отношению к человеку города, очерчивая его дисциплинарные рамки и ограничивая свободу. Мегамасштабы городской семиотики порождают амбивалентные пограничные состояния жителя мегаполиса, который вынужден набирать слуховую избирательность и противостоять аффектным вызовам городского роста и сенсорной атаки. Если же горожанин научился природно чувствовать себя в этой техногенной, им же созданной искусственной среде, возможно, есть смысл говорить об особом типе человека нашего времени – Номо urbanus. Исследование уровня корректности такого предположения – очевидная перспектива дальнейшего исследования бытия человека мегаполиса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ:

1. БАРТ, Р. (1989): *Избранные работы: Семиотика: Поэтика*. Москва: Прогресс.

2. БЕНЬЯМИН, В. (2000): *Озарения*. Москва: Матис.
3. БОДРИЙЯР, Ж. (1997): *Город и ненависть*. *Логос*, 9, – с. 107–116.
4. ДЖЕНКС, Ч. (1985): *Язык архитектуры пост-модернизма*. Москва: Стройиздат.
5. ИВАНЧЕНКО, В. (1994): *Знак пещеры. Алтайская традиция. Криптологические размышления о мифологическом образе Алтая*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.varvar.ru/arhiv/texts/ivanchenko1.html>.
6. ЛИНЧ, К. (1982): *Образ города*. Москва: Стройиздат.
7. ЛОТМАН, Ю. (2000): *Архитектура в контексте культуры*. Санкт-Петербург: Искусство.
8. Мост в никуда (2009): [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://gisexpert.ru/blog/vitalii-zagorovskii/2009/07/18/most-v-nikuda-raspredelenie-samoubiistv-na-mostu-zoloty-vorot>.
9. Самый высокий небоскреб (2013): [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/science/camyj-vysokij-neboskreb-postrojat-v-caudovckoj-aravii.html>.
10. Семиотика города и городской культуры (1984): *Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по знаковым системам*, XVII, 664. Тарту.
11. СЕМУТНИКОВА, Е. (2009): *Шум мегаполиса*. Москва: СО РАН, с. 21-27.
12. СЕРТО, М. (2008): *По городу пешком, Социологическое обозрение*, 7.2., – с. 34 – 40.
13. ТОПОРОВ, В. (1995): *Петербургские тексты и Петербургские мифы*. Москва: Прогресс – Культура.

ADDRESS & ©

Марина ПРЕПОТЕНСКАЯ, кандидат философских наук
кафедра философии, факультет социологии и права
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»
03055, Киев, Брест-Литовский переулок, 6/10, кв. 58
Украина
p.mari@list.ru

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ БІОТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

The application of biotechnologies in the world today

Uplatnění biotechnologií v současném světě

Анжеліка ШЕВЕЛЬ

Суми, Україна

ABSTRACT: The article deals with the problem of application of biotechnologies in the world today with a positive and negative side. The author analyzes the experience in the field of genetic engineering with the moral and ethical point of view. It is noted that the question of intervention in the genetic code of a person – it is not a matter of individual scientists, it concerns the whole of humanity. Therefore, with recognition of the principle of researches scientific freedom the necessity of ethical guidelines for these studies and the principle of responsibility should be taken.

Key words: biotechnologies – bioethics – genetic engineering – gene – gene therapy – ethics – ethical aspects – clone – cloning – clonations – morality – nanotechnologies – transgenes.

SHRNUTÍ: Článek se zabývá problémy uplatnění biotechnologií v dnešním světě z hlediska jejich dobrých i špatných stránek. Autorka nazírá zkušenost na poli genetického inženýrství z morálního a etického úhlu pohledu. Jak známo, otázka zásahu do lidského genetického kódu není záležitostí jednotlivých vědců, nýbrž se týká celku lidstva. Při vši úctě k badatelské svobodě je třeba nastolit v této oblasti princip odpovědnosti a stanovit patřičná etická omezení.

Klíčová slova: biotechnologie – bioetika – genetické inženýrství – gen – genová terapie – etika – etické aspekty – klon – klonování – morálka – nanotechnologie – transgeny.

РЕЗЮМЕ: В статті розглядається проблема використання біотехнологій в сучасному світі з позитивної і негативної сторони. Автор аналізує досвід в області генної інженерії з морально-етичної точки зору. Делается акцент, что вопрос вмешательства в генетический код человека – это не только вопрос отдельных учёных, он касается всего человечества. Поэтому вместе с признанием принципа научной свободы исследований необходимо принять важность этических ориентиров для этих исследований и принцип ответственности.

Ключевые слова: биотехнологии – биоэтика – генная инженерия – ген – генотерапия – клон – клонирование – клонации – мораль – нанотехнологии – трансгены – этика – этические аспекты.

ВСТУП

Все є отрута, і все є ліки; те й інше визначає доза – сказав Парацельс. Світ є подвійним, як і сама людина. З одного боку – ми усвідомлюємо, що добре, а що погано; з іншого ж – нас так вабить спробувати той «солодкий і заборонений плід». Цим солодким плодом сьогодні виступають біотехнології. Нічого не змінюється в цьому світі. І сьогодні не менш актуальними є слова китайського поета і філософа XVII ст. Хуна Цзичена: «Чесна людина душею піднесена, тому її щастя глибоке і непереборне. На всіх її справах лежить відбиток свободи. Підла людина душею ниця, тому радість її мізерна і швидкоплинна. Все скоєне нею видає ущемлення». Як відомо, будь-який винахід – чи то інформаційний, чи біологічний – можна використовувати як на благо, так і на шкоду. Все залежить від тих людей, в чиїх руках виявиться цей інструмент. Це все так само, як пензлик в руці художника, і саме від його вибору залежить те, якою фарбою – темною і бляклою чи світлою і гармонійною – він за усе своє життя залишить слід у цьому світі.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

Як пише український дослідник М. Кисельов нині дійшло до того, що людина почала розповсюджувати свій контроль на власну еволюцію і прагне не просто підтримувати себе, а покращити і змінити свою природу, спираючись на власне розуміння. Вже говорять про медичну кримінальну мафію, підробку ліків, торгівлю людськими органами, продовження віку для багатих і прогресуюче донорство бідних [4].

Прикладів сказаному далеко шукати не треба. Сьогодні багато розмов точиться про користь та шкоду результатів досягнень генної інженерії. Давайте розглянемо механізми останньої.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДИСКУСІЯ

Генна інженерія – це комплекс технічних прийомів, направлених на перенесення в структуру клітини живої істоти деяких видів генетичної інформації, якої попередньо там не було. Генна інженерія використовує знання молекулярної гене-

тики до виконання змін в секвенції ДНК багатьох організмів *in vitro*. ДНК, як відомо, – це спадковий матеріал всіх організмів, за винятком деяких вірусів, для яких таким матеріалом є РНК. Послідовно ДНК є носієм генетичної інформації, яка передається з покоління в покоління. В частинці ДНК вирізняємо співвідночі між собою структури, звані генами. Ген (спадковий фактор) – функціонально неподільна одиниця генетичного матеріалу. Матеріальним носієм гену є ділянка молекули ДНК, яка кодує первинну структуру білка (поліпептид), молекулу т-РНК чи РНК. Сукупність всіх генів даної клітини або організму складає його генотип. Генна інженерія – це штучне створення бажаних мутацій та рекомбінацій. По суті, генна інженерія полягає у вирізанні з одного генотипу фрагменту ДНК і вставлення його до іншої частинки ДНК іншого організму.

Стрімкі темпи наукового поступу генної інженерії зумовили появу відповідного правового акту. У 1997 році ЮНЕСКО прийняло Декларацію «Людський геном і права людини», де зазначено, що геном людини підкреслює фундаментальну єдність усіх членів людської спільноти, так само як визнання їх уроджених гідності і розмаїтості. У символічному сенсі геном є надбанням людства.

Вчені підкреслюють, що епоха генетичної революції може мати позитивні наслідки. Разом з тим виникло безліч складних проблем, які мають неоднозначне у моральному плані тлумачення. Окремі досягнення генної інженерії вступають у протиріччя зі світоглядними основами, торкаються традиційних уявлень про життя і смерть, материнство і батьківство, любов і піклування, харчування. Проблеми генної інженерії сьогодні жваво дискутуються в біоетичних колах і мають на меті винесення прийнятного у науковому, юридичному і моральному відношенні рішення (Чешко 2001: 44 – 71).

Цілком очевидно, що втручання в життя людини, флори і фауни, застосування необдуманих генетичних маніпуляцій, прагнення «покращити» природу можуть мати негативні наслідки. Як слушно зазначає М. Кисельов, ці наслідки можуть бути не менш згубні, ніж ті, які плануються стратегами ракетно-ядерної війни. Тому перед тим, як впроваджувати нові технології, варто докладно обдумати, зважити всі «за» і «проти» і лише тоді приймати рішення [4].

Над цією проблемою зараз працюють десятки провідних лабораторій світу. Серед них Національна лабораторія в Лос-Аламосі, Університет Принстона, Масачусетський технологічний інститут, Університет Востона, Приватний інститут Крейга Вентера та багато інших.

У травні 2013 року було офіційно повідомлено, що група вчених із Інституту Крейга Вентера, роботи яких координував професор Деніел Гібсон, вперше повністю створили хромосому із 1,08 мільйонів нуклеотидних пар і трансплантували її в клітину, ця штучна хромосома взяла під контроль клітину і практично перетворила її на істоту нового виду,

вона повністю почала визначати її властивості.

Для цього експерименту, який «взбудоражив» весь світ, була обрана бактеріальна клітина *Mycoplasma mycoides*. Штучна бактерія живе в лабораторії у спеціальному середовищі і, навіть, самостійно розмножується, але в зовнішньому середовищі, поки що, вижити не може. Керівник цього проекту Крейг Вентер заявив: «Ми створили нове життя на базі уже існуючого. За допомогою синтетичної ДНК перепрограмуємо клітини, перетворюючи їх в нові із заданою ДНК». Звичайно наука, як завжди, буде намагатися використовувати нові знання для блага людства, але історичний досвід свідчить про те, що неможливо виключити використання нового відкриття з злочинною метою. Тут відкривається дорога для маніпулювання життям у масштабах, які раніше вважалися недосяжними. Отже, мова йде про те, що цілком реальним стає проектування живих систем з властивостями, які можна замовляти, інакше кажучи, програмувати організми, очікується, що приблизно через один рік, максимум півтора, в Інституті Крейга Вентера буде створено повністю штучне найпростіше життя.

Вчені, які працюють в цій галузі, вдаються до наступної аналогії точно так, як електронні прилади складаються із транзисторів і діодів, геном клітини можна створювати із окремих фрагментів ДНК (вони навіть дістали назву біоцеглин Bio Brick). У Масачусетському технологічному Інституті їх створено 140 одиниць (Кулініченко 2001: 37 – 43).

Перед нами яскравий приклад, коли «небезпечне знання» нарощує свій потенціал значно швидше ніж мудрість, яка вкрай необхідна, щоб управляти та використовувати це знання.

Деякі громадські діячі, представники Ватикану стурбовані цими процесами. Вони вимагають – «негайно покласти край анархії науки». Самі дослідники, добре розуміючи небезпеку, шукають додаткові регулятивні заходи в цій галузі. Тому що, на їх думку, існуючих абсолютно недостатньо. Цілком очевидно вирішальним може бути тільки саме широке впровадження у цій галузі принципів біоетики, не обійдеться також без регулювання законом. Фахівці з управління ризиками із Harvard School of Public Health цілком справедливо вважають, що ці експерименти можуть викликати неабияке збурення громадської думки. Біоетика повинна дати відповідь на ці нові виклики часу (Кундієв 2010: 28 – 30).

Правове регулювання впровадження результатів генної інженерії постійно стикається з гострими етичними аспектами біотехнологій. Саме тому, актуальним і нагальним є соціально-філософський аналіз впровадження біотехнологій.

У сучасній соціально-філософській літературі існують різні підходи щодо визначення сутності біотехнології, проблем та перспектив її застосування. Дослідженню загальних проблем та перспектив використання біотехнологій у різних сферах людської діяльності присвячено багато робіт закордонних

авторів, зокрема Бенафорда Дж., Бейлі Р., Брока Д., Гопкінса Дж., Джонстона Д. Дж., Джеймса Р., Каплана Ф., Фута Ф., та інших. Етичним аспектам впровадження біотехнологій у реальне життя присвячені праці різних іноземних дослідників Джаиреллі Е., Кнопеса Б. М., Раджпута В, Хьюгаас В., Сасса Х. - М, російських вчених Лисицина Ю. П., Леонова Б. В., Матюшина І. Ф., Попової Т. У. та ін. Окремим питанням проблем розвитку біотехнології приділяли увагу вітчизняні науковці Лук'янець В. Г. та Рубанець О. М. (Удовика, Чумак 2009: 42 – 51).

Між тим обрана тема дослідження потребує подальшого дослідження. Нами було визначено плюси та мінуси застосування біотехнологій.

Плюси:

1. Аргументом на користь генної інженерії є її величезні можливості у фармакології та виробництві органічних матеріалів, а також забезпеченні унікальних технічних матеріалів. Зокрема, йдеться про появу нових ліків, антитіл, гормонів, харчових білків, використання бактерій в якості фабрик людського інсуліну. Щодо технічних матеріалів, то планується випуск надчутливих датчиків (біосенсорів), комп'ютерних мікросхем та іншого.

2. Генна інженерія сприяє розвитку селекції. Насамперед, створення трансгенних продуктів харчування з покращеними властивостями і характеристиками. До трансгенних організмів застосовують високі вимоги. В ряді держав існують групи експертів з етичних аспектів біотехнологій, які вимагають, щоб у випадках істотної модифікації продуктів харчування засобами генної інженерії виконувалися певні вимоги. Зокрема експерти при Європейській Комісії вимагають, щоб інформація про новоутворені продукти була, по-перше, корисною і об'єктивною; по-друге, чіткою, зрозумілою, не переобтяженою технологічною термінологією; по-третє, правдивою, з повним викладом застережень щодо можливостей фальсифікації; по-четверте, мати достатнє правове забезпечення, бути доступною для контролю і забезпеченою штрафними компенсаційними можливостями.

3. Наночастинки можуть більш легко проникати у людський організм і бути більш біологічно активними із-за їх великої площі поверхні на одиницю маси в порівнянні з макророзмірними частинками. Нанобіотехнології створюють умови для отримання фізіологічноактивних речовин різної хімічної природи, які проявляють виражену фармакологічну дію.

4. Сьогодні нанотехнології знаходять своє застосування у царинах збереження матеріалів та енергоресурсів, удосконалення методів виявлення та подолання наслідків забруднень довкілля тощо. Так, 2006 року в обігу на світовому ринку було зафіксовано понад 600 найменувань виробів, для виробництва яких застосовувалися нанотехнології, загальна вартість яких становила 50 млрд. доларів, причому біля 20% загальної кількості товарів світового ринку, виготовлених із залученням нанотехнологій, припадає на продовольчі товари та упаковку для них.

5. Біотехнології дають можливість ідентифікації патологічних генів, чи то для діагностики генетичного захворювання, яке розвивається, чи то для виявлення їхньої присутності ще до появи хвороби при теоретичній можливості відвернення її появи або забезпечення, щоб не передавати її потомству.

6. Розробка молекул, важливих для людини, що дало можливість використовувати їх на широкому рівні (інсулін, людський хоріонічний гонадотропін, гормони росту, вакцини).

7. Створення рослин і тварин з особливими характеристиками, отриманих шляхом вщеплення визначених генів в соматичні або зародкові клітини, або запліднені яйцеклітини. Це були експерименти, щоб покращити процеси вирощування худоби і виведення нових сортів рослин.

8. Вивчення структури і самої природи генів. Вивчення їхньої локалізації в хромосомах, дослідження протеїнів, захворювань – все це являється великим досягненням, яке може знайти своє застосування в біології та медицині.

9. Біотехнології використовують з метою клонування (технологія генетичної інженерії, що здійснює біологічне дублювання окремих генів, щоб мати більше їх число для вивчення або використання в інших цілях), що задовольняє:

1) реалізацію «права» батьків на потомство, тобто мало б бути ще одною прокреаційною технікою (яка ще більше, ніж запліднення в пробірці і техніки штучної інсеминації інгерує в процес поставання нового життя. У випадку планування вже йдеться не лише про те, щоб мати дитину, але мати дитину саме таку, яку б вони хотіли мати (вибір статі, характерних рис);

2) можливість продукції підмінної особи – очікування своєрідної «безсмертності», пов'язане із клонуванням самого себе і через те «нескінченного» продовження власного життя;

3) створення «армії клонів» придатних для певних воєнних дій;

4) цей спосіб нестатевого розмноження дає незалежність в цій сфері багатьом феміністам. Це пов'язано з ідеологічними поглядами. Нова техніка могла б справді унезалежити жінку від чоловіка і то в справі, яка дотепер вимагала співпраці обох статей;

5) клонування – це також можливість створення «банку органів для трансплантації. Надзвичайна властивість первинних зародкових клітин, звана тотіпотенцією, є причиною того, що могли б вони бути придатні в лікуванні багатьох до цієї пори невиліковних хвороб.

Такі роздуми базують на переконанні, що людський ембріон на ранніх стадіях розвитку – це не людина і в зв'язку з тим проведені на ньому експериментування не порушують найважливіших благ людської особи;

6) позитивна аргументація пов'язана з розширенням можливостей лікувально-діагностичної сфери у зв'язку з запровадженням клонації. Завдяки клонуванню уже було діагностовано цілу низку ге-

нетичних захворювань. Цей науковий винахід дав можливість налагодити масове виробництво інсуліну, гормону росту, факторів згортання крові. Очевидно, можемо припустити імовірність клонування органів і тканин людини, що дасть змогу замінювати патологічно непридатні і тим самим розширювати межі лікувально-медичної сфери.

7) клонування забезпечило виведення нових покращених сортів сільськогосподарських видів. Налагоджене вирощування трансгенних рослин. Однак, варто зазначити, що останнє не має однозначно схвального сприйняття і сьогодні ведуться жваві дискусії в наукових і громадських колах.

Мінуси:

1. Негативні наслідки генної інженерії руйнують світоглядні і моральні традиції людської культури. Навчившись маніпулювати генетичними структурами, людина переходить певний рубіж дозволеного, часто не задумуючись над небезпекою наслідків цього переходу. У руках генного інженера з'являються необмежені можливості творити нові види рослин, тварин, врешті, «штучну» людину-клона. Звідси з'являється ілюзія про необмежені можливості науково-технічного прогресу. Сучасна біологія, навчившись розшифровувати генний код, ще не наближається до розуміння життя, адже будь-який шаблон є дуже далеким від природної різноманітності. Вдало висловився з цього приводу І. Фролов: «Те, що ми знаємо про людину, набагато менше за те, чого ми ще не знаємо».

2. Бездумне нагнітання потенціалу біотехнологій без огляду на морально-етичні і правові аспекти навряд чи піде на користь людині. У протилежному випадку М. Кисельов застерігає людство перед «біотехнологічною Хіросімою». Вчений заявляє, що вже сьогодні виявляють себе симптоми того, що поширення новітніх біотехнологій може призвести до порушення наших звичних уявлень про материнство, любов, виховання дітей та освіти.

3. До аргументів проти генної інженерії можна зарахувати застереження щодо наслідків генотерапії. Як слушно зазначає Ж. Судо, генотерапія сьогодні – це швидше надія, ніж реальність, оскільки важко знайти правильного носія здорових генів, які слід ввести в набір хромосом хворого, а також тому, що далеко не завжди ефективною буває експресія тих генів, які уже були успішно внесені в набір хромосом хворого. Сьогодні ми все ще перебуваємо в стані очікування успішних результатів генотерапії.

4. До арсеналу доказів проти генної інженерії належить пересторога перед шкідливістю вживання трансгенних продуктів харчування. У світі точиться активна дискусія щодо трансгенних продуктів, отриманих за допомогою засобів генної інженерії. Варто зазначити, що цілий ряд вчених вважає беззастережне введення трансгенних продуктів порушенням прав людини, проведенням експерименту над людиною. Про недопустимість цього йдеться у багатьох міжнародних документах. Широковідоме негативне

ставлення до такого роду інновацій у країнах Заходу. Доволі часто у засобах масової інформації генетично змінені продукти кваліфікуються як «їжа Франкенштейна». Принц Великобританії Чарльз активно виступає за заборону трансгенних продуктів. Натомість прем'єр-міністр Тоні Блер офіційно заявив, що споживає ці продукти практично щодня. Активісти радикальної екологічної організації «Грінпіс» пікетують державні установи ряду країн Європи, протестуючи проти завезення американської сої і картоплі, «покращених» засобами генної інженерії.

5. Вчені надають наночастинкам переваг перед іншими матеріалами, водночас забезпечують і їхній можливий токсичний вплив на біологічні системи. Найбільш чутливими до наночастинок є органи, які безпосередньо взаємодіють із зовнішнім середовищем: дихальна система, шлунково-кишковий тракт, шкіра, а також кров і центральна нервова система. Крім того встановлено, що наночастинки можуть викликати пряму цитотоксичну дію на ендотеліоцити пупкової вени людини *in vitro*. На даний час прямих досліджень щодо токсичного впливу продуктів нанобіотехнологій на організм людини обмаль. Особливо важливим аспектом вивчення токсикології наночастинок є оцінка можливих віддалених ефектів нанобіопродуктів. Для більш широкого застосування матеріалів, отриманих за допомогою нанобіотехнологій, слід проводити інтенсивніші дослідження з урахуванням соціально-етичних аспектів.

6. Аргументи Церкви «проти» клонування коротко можна сформулювати так:

1) заперечні докази проблеми клонування пов'язані, насамперед, з експериментами з клонування людей. Саме цей аспект клонації викликає серйозне морально-етичне заперечення. Тут має місце характерне для біоетичних проблем протистояння науки, технології з одного боку і етики з іншого;

2) клонування порушує людську гідність, зводить людське життя до рівня «біологічного матеріалу»;

3) відділяє сферу дітородження (прокреації) від правдивого людського контексту подружнього акту;

4) брак поваги для людських ембріонів, які будуть знищені, щоб успішно могла відбутися репродукція цього типу (при клонуванні вівці Доллі було 277 спроб, 8 доведено до ембріональної стадії, з тих 8 дійшло до народження однієї вівці);

5) клонування – це радикальна маніпуляція людською прокреацією, при цьому порушуються особові відносини між батьками та дітьми, та й взагалі може зникнути поняття сім'ї та сімейних стосунків;

6) клонування є недопустимим з огляду на гідність клонованої особи. Кожна людина має право до своєї унікальності та неповторності. Також її тіло та генотип є інтегральним елементом гідності і унікальності, тоді як клонована істота це завжди «копія когось іншого. Це вело б до загублення власної ідентичності, до відчуття меншовартості;

7) клонування породжує небезпеку суспільної

маніпуляції в євгенічному напрямку, вибору «кращих генетично» людей;

8) створення «клонів» живих осіб виключно як джерела до трансплантації органів є зведенням людини до рівня предмету вжитку, що є цілковито недопустиме з точки зору християнського персоналізму;

9) з попереднього випливає ще один аргумент проти – це нівеляція сім'ї за умови клонування дитини. Порушуються найважливіші родинно-сімейні зв'язки між особистостями – такі, як кровна спорідненість, материнство і батьківство. В клонації вони зовсім спотворюються: не існує більше ні біологічного батька, ні матері. Хаос в родинних стосунках досягає небувалого рівня;

10) сама ідея клонувати людину засвідчує повну відсутність поваги до людини і її гідності. Клонування нехтує правом на життя ембріона, знецінює життя людини. Спостерігаємо приниження життя на стадії ембріона, який прирівнюється до лабораторного матеріалу і програмовано знищується. Більше того, особа, що проводить клонацію, вважає себе справжнім «конструктором» ембріона, а значить, і його господарем. Власник, «конструктор» вважає, що має на нього всі права. Але при цьому абсолютно не враховуються ні права ембріона, ні дитини, яка має народитися. Дитина має праве бути плодом любові обох батьків, має право на сім'ю, турботу, піклування. Ці права повинні бути забезпечені. Клонація відкриває можливість мати дитину як «власність» для гомосексуальних чи лесбійських пар і таке інше. З моральної точки зору це неприпустима маніпуляція людськими долями.

ВИСНОВКИ

Сьогодні вкрай важливо, щоб разом з подальшим розвитком міждисциплінарної науково-природничої і технічної основи біотехнологій процес їх впровадження супроводжувався ефективно організованим громадським обговоренням, яке допоможе виробити правильні рішення і запобігти можливим небезпекам. Звичайно, громадські обговорення навряд чи можна назвати визначальним чинником розвитку нових технологій, проте вони, як ніщо інше, дозволяють осмислити (чи переосмислити) їх достоїнства і недоліки. Багато експертів також упевнені, що використовуючи дискусії і широкий обмін інформацією, можна значно скоротити існуючий «розрив» між рівнем наукових досягнень і станом суспільної моралі.

Міждисциплінарний характер біотехнологій, в розробці яких беруть участь учені різних спеціальностей, ще більше загострює потребу в етичній осві-

ті учених і інженерів, пов'язаних з біотехнологіями. Водночас очевидна потреба в природничій освіті фахівців в гуманітарних і суспільних науках, що займаються етичними, правовими і соціальними аспектами біотехнологій.

Питання втручання в генетичний код людини – це не лише питання окремих вчених, це стосується цілого людства. Тому разом з признанням принципу наукової свободи досліджень треба прийняти необхідність етичних орієнтирів для цих досліджень і принципу відповідальності.

Сьогодні необхідно подолати раціоналістичне і прагматичне ставлення до освоєння буття і повернути традиційні цінності, орієнтовні на «благоговіння перед життям» і відповідальність людини за себе подібних і за все живе. В результаті цього уявляється необхідним сформулювати таке світовідчуття, центральними ідеями якого стануть ідеї цінності і значення життя, єднання людини і живої природи.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. ИВАШКЕВИЧ, Г. (1995): *Преступление без наказания. Биологические и моральноэтические проблемы пересадки органов и тканей*. Львов: Край.
2. КУЛІНЧЕНКО, В. (2001) Філософсько-світоглядні засади біоетики. *Практична філософія*, № 3, с. 37 – 43.
3. КУНДІСВ, Ю.І. (2010): Біоетика – шлях до більш безпечного майбутнього. В: Четвертий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю: зб. статей за матер. конф. Київ, 20–23 вересня, с. 28 – 30.
4. КИСЕЛЬОВ, М. (2001): Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики. *Вісник національної академії наук України*, №11.
5. ЛІЩИНСЬКА-МИЛЯН, О.І. (2004): *Філософські та прикладні аспекти біоетики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
6. ЧЕШКО, В. (2001): Генетика, біоетика, політика: коеволюція культурно-психологічних парадигм сучасної цивілізації. *Практична філософія*, № 3, с.44 – 71.
7. УДОВИКА, Л.Г. ЧУМАК, О.В. (2009): Етичні аспекти впровадження біотехнологій в умовах розвитку інноваційного суспільства. *Влада. Людина. Закон*, №5, с. 42 – 51.
8. ХЕСЛЕ, В. (1994): *Філософія и экология*. Москва: Ками.
9. ШВЕЙЦЕР, А. (1992): *Благоговение перед жизнью*. Москва: Прогресс.

ADDRESS & ©

Анжеліка ШЕВЕЛЬ, кандидат філософських наук
кафедра філософії та соціології факультет харчових технологій
Сумський національний аграрний університет
Кірова 54/3, 40000, Суми
Україна
Shevelanzhelika@gmail.com

ДОБРОДЕТЕЛЬ КАК ОСНОВОПОЛОЖНАЯ КАТЕГОРИЯ НРАВСТВЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ПРОТОИЕРЕЯ И.СКВОРЦОВА

Virtue as the basic category of moral philosophy of archpriest I. Skvortsov

Ctnost jako základní kategorie v morální filosofii protojereje I. Skvorcova

Галина ПОПЕРЕЧНАЯ

Тернополь, Украина

ABSTRACT: The purpose of the propound article is the ascertainment of the place and meaning of the category «virtue» in moral philosophy of archpriest I. Skvortsov – one of the founders of Kyiv spiritual academic tradition. Based on the tight connection of anthropology and thinker's moral philosophy, such original categories as free will and moral law are revealed. The structure of his moral philosophy consists of law science as justice and virtue science such as ifika, is specified by understanding of these categories in particular. As science of virtue, ifika scrutinizes inner impulses of the human being and formulates the rules that determine inner dignity of his actions. A great attention is paid to the Skvortsov's analysis of the concept of virtue and ethical systems of different epochs: antiquity, thinkers of Middle age and Renaissance, especially Kant. It gave an opportunity to determine the main concepts based on which thinker builds his moral philosophy and doctrine of virtue in particular. By researching of theoretical and practical parts of ifika thinker was revealed his understanding of the source of virtue, role of feeling, mind and will in its achievement. It is shown that characteristic feature of Skvortsov's doctrine is connection with religion that has the crucial for him meaning not only in theoretical but also in practical relations. Making an accent on dependence virtue from mood and direction of the human spirit and researching thinker's points of view on the correlation of virtue and vice, virtue and happiness, roots of the opposite to the virtue phenomena are shown – vice. Significant place has also analysis of his pointed properties, degrees and means of achievement of virtue.

Key words: virtue – iphics, moral philosophy – moral law – free will.

SHRNUTÍ: Předkládaný článek si klade za cíl obeznámit čtenáře s místem a významem kategorie «ctnosti» v morální filosofii protojereje Ivana Skvorcova, jedné z čelných osobností Kyjevské duchovní akademie v 19. století. V duchu jeho myšlení a v těsném svazku s antropologií pojednáme tradiční kategorie, jakými jsou svobodná vůle či mravní zákon. Zaměříme se na porozumění těmto kategoriím ve Skvorcově morální filosofii, pod níž zahrneme i právní vědu a etiku – nauku o ctnosti. Etika zkoumá vnitřní pohnutky lidského počínání a formuluje pravidla, určující moralitu lidských činů. Zvláštní pozornost věnujeme Skvorcově rozboru pojmu ctnosti ve světle etických systémů různých období: antiky, středověku, renesance a z pozdějších systému Kantova. Díky tomu odhalíme základy, na nichž náš myslitel budoval svou morální filosofii obecně a pojetí ctnosti zvláště. Probádáním teoretické i praktické části etiky otce Ivana ozřejmíme jeho koncepci zdrojů ctnosti, úlohu citění, mysli a vůle. Charakteristické rysy Skvorcovy nauky pak nelze představit vně kontextu náboženství. Pozastavíme se nad závislostí ctnosti na stavu a směřování lidského ducha, na vztah ctnosti a radosti a na dichotomii ctnosti a neřesti. Neopomineme ani analýzu vlastností a stupňů ctnosti a prostředků jejího dosažení.

Klíčová slova: ctnost – etika – morální filosofie – mravní zákon – svobodná vůle.

РЕЗЮМЕ: Целью предлагаемой статьи есть установление места и значения категории «добродетель» в нравственной философии одного из основателей киевской духовно-академической традиции протоиерея И.Скворцова. Исходя из тесной связи антропологии и нравственной философии мыслителя, раскрывается содержание таких основоположных ее категорий, как свободная воля и нравственный закон. Показано, что именно пониманием этих категорий обусловлена структура его нравственной философии, состоящая из науки права как справедливости и науки о добродетели – ифики. Как наука о добродетели, ифика изучает внутренние побуждения человека и формулирует правила, определяющие внутреннее достоинство его действий. Значительное внимание уделяется в статье анализу Скворцовым понятия добродетели и этических систем разных эпох: античности, мыслителей Средневековья и Нового времени, особенно Канта. Это дало возможность определить основные положения, на которых философ строит свою нравственную философию и учение о добродетели, в частности. В процессе исследования теоретической и практической частей ифики мыслителя, раскрыто понимание им источника добродетели, роли чувства, ума и воли в ее дости-

жении. Показано, что характерной чертой учения о добродетели Сковрцова есть связь с религией, которая имеет определяющее для него значение не только в теоретическом, но и практическом отношениях. Акцентируя на зависимости добродетели от состояния и направления человеческого духа, указываются и корни противоположного добродетели явления – порока, исследуются взгляды философа на соотношение добродетели и порока, добродетели и счастья. Важное место занимает также анализ выделенных им свойств, степеней и средств достижения добродетели.

Ключевые слова: добродетель – ифика – нравственная философия – нравственный закон – свободная воля.

ВВЕДЕНИЕ

Творчество выпускника Санкт-Петербургской и первого преподавателя философии Киевской духовной академии протоиерея И. Сковрцова пока еще не стало предметом глубокого изучения. Но оно интересно, исходя из нескольких моментов: во-первых, он принадлежит к числу основателей киевской духовно-академической традиции; во-вторых, его творчество дает возможность проследить, как формировалась и развивалась отечественная философская мысль в условиях, сложившихся в первой половине XIX века; и, наконец, его взгляды интересны тем, что под его влиянием формировалось мировоззрение таких выдающихся философов-теистов, как В. Карпов, О. Новицкий, П. Авсеньев, С. Гогоцкий, И. Михневич и др. В большинстве случаев творческое наследие этого мыслителя рассматривается в контексте анализа духовно-академической традиции. В свое время главные моменты его философии были раскрыты в фундаментальных работах по истории философии Г. Шпета, В. Зеньковского. В последнее время исследованием творчества Сковрцова занимаются Мачкарина О. Д. (Россия) [1], Мозговая Н. Г. [2], Ткачук М., Печеранский И. П. (Украина) [3].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

В творческом наследии И. Сковрцова нравственная философия занимает особенное место, которое обусловлено антропологическим характером его мировоззрения. Рассматривая человека как уникальное звено мироздания, представляющее единство телесно-душевно-духовной жизни, он выделяет в качестве отличительного признака человеческого существования способность к нравственным действиям и их оценке. Под ними философ понимает поступки, источником которых есть свободная воля и определяющий ее нравственный закон. Поэтому, прежде чем говорить о понятии добродетели и о нравственной философии вообще, Сковрцов пытается доказать факт наличия у человека нравственной свободы и раскрыть понятие нравственного закона. Первую он определяет как способность самостоятельно побуждать себя к действию (в отличие от инстинктивных действий животных) и совершать поступки, не имеющие необходимой связи с предыдущими действиями, как «способность поставлять себя в состояние безраз-

личное между двумя противоположностями нравственными или избирать одну из них» (Сковрцов 1869: 2). По своей природе нравственная свобода не может подчиняться законам, действующим в материальном мире, а значит, определяется законом иного характера – нравственным. Нравственный закон составляют всеобщие, независимые от человека нормы и правила, с которыми соотносится его свободная воля.

Нравственная философия Сковрцова состоит из двух частей – науки права как справедливости и науки о добродетели – ифики. Их он выводит из различия между понятиями справедливости и чести: если первое исходит из понятия цели и ищет для ее достижения способа действия, соответственно с долгом, то второе начинается с правила воли и ищет цель, которая выступала бы одновременно и долгом. Правила и нормы, вытекающие из понятия справедливости, определяют наши внешние отношения; обязанности же добродетели отвечают нравственному закону внутренним образом и имеют источником побуждения наше Я. Как наука о добродетели, ифика «означает те нравственные правила, которыми определяется внутреннее достоинство наших действий (честность)» (Сковрцов 1869: 16), подчеркивает философ. Выделяя в ее структуре общую (основную) и прикладную части, он видит задачу первой из них в исследовании понятия нравственного совершенства, второй – в изучении действий, которыми обнаруживается добродетель в жизни человека, его состояниях и отношениях.

К изучению добродетели Сковрцов подходит как новатор: одним из первых в духовно-академической традиции он попытался рассмотреть эту проблему в историко-философском контексте. Анализируя этические системы античности, мыслителей Средневековья и Нового времени, особенно Канта, он обращает внимание на понимание ими природы человека, роли ума и чувства в достижении добродетели, а также пытается продемонстрировать недостаточность и односторонность этих учений. Прежде всего, он дает детальную характеристику античной ифики, в результате чего приходит к заключению, что, предлагая различные способы достижения добродетели от подчинения низших сил высшим и отказа от чувственности до следования своей природе и гармонии всех сил души, она так и не достигла поставленной цели. В качестве причин, не позволивших античным философам подняться до истинного понимания

добродетели мыслитель считает: а) слепоту духа (они не видели поврежденности человеческой природы); б) недостаток религиозного чувства (нужду в высшем утешении заменяли философскими размышлениями); в) гордость, или, самохвальство (их мудрец представляется полным властелином самого себя) (Скворцов 1848: 283). Отсюда очевидны основные положения, на которых он строит собственную нравственную философию: 1) человек по своей природе поврежден, или развращен; 2) для исправления своей природы и достижения добродетели он не имеет достаточно сил, а значит, нуждается в высшей помощи; 3) такая помощь ему предоставлена Откровением.

Анализируя роль чувства, ума и воли в следовании нравственному закону, философ приходит к заключению, что ни первый путь (чувство), ни второй (разум), не могут привести человека к истинной добродетели, так как добродетель, основанная на чувстве, становится, скорее всего, делом инстинкта, а зависимость ее от разума привела бы к ослаблению чувства. На этом основании он делает вывод, что и чувство, и разум играют важную роль в достижении добродетели, но не только они. Проблема состоит в самом человеке, его воле, которая потеряла равновесие. Если разум ищет в нравственном законе «истину в добре», чувство – «красоту добра», то не менее важно и стремление воли к добру. Таким образом, главным условием достижения добродетели и совершенствования нравственности есть утверждение воли в добре, направление ее к нравственному закону (Скворцов 1869: 2). Такое понимание роли чувства, ума и воли, не позволяет Скворцову согласиться с положением Канта о том, что побуждением к добродетели есть уважение к закону разума. Способно ли холодное уважение к закону возбудить к добру сердце, исполненное другими побуждениями, выражает сомнение мыслитель. Различая высшие (связанные с представлением высшего блага) и низшие побуждения (связанные со склонностями нашей природы), он акцентирует внимание на том, что они должны влиять не на одну, а на все части человеческой души: «Побуждением называется та определяющая причина, которая облегчает нам известное действие, а противное ему затрудняет. Оно находится или в самом законе, если он имеет силу действовать не столько на разум, но и на волю, и на сердце, или вне закона» (Скворцов 1869: 23).

Сам источник добродетели Скворцов понимает двояко: с одной стороны это главное начало, из которого выводятся не только нравственные законы, но и основание различия между добром и злом. Для него таким предлежательным (безусловным) источником есть Бог как причина всякого блага, а подлежательным (условным) – разумно-свободная деятельность человека. С другой стороны – это начало всякого нравоведения, основное правило, из которого вытекают остальные правила

нравственности. Отмечая, что в понимании последнего между философами нет единства, мыслитель обращается к самому популярному на то время учению – практической философии Канта. В процессе ее анализа он приходит к заключению: «Начала чисто материальные не могут составить чистого нравоведения. Стремясь к известному предмету, они не определяют того, как это стремление должно направляться. Самое начало – поступай по совести, не определяя образ действия, может допускать действия, противные нравственности» (Скворцов 1869: 19). То же касается и начала чисто формального, которое оценивается им как мало полезное для нравственности, из-за отсутствия содержания. Теоретически это начало говорит лишь о том, как прилично желать человеку, а не то, чего он должен желать, или не желать. Считая материальное и формальное начала недостаточными для нравоведения, Скворцов отдает предпочтение началу формально-реальному, которое имеет характер того и другого и, исходя из которого можно определить к чему и как должен стремиться человек. Но, проанализировав ряд сформулированных правил, претендующих на статус закона, философ приходит к выводу, что человеческий разум не может предоставить начала нравоведения, удовлетворительного во всех отношениях, «потому что мы не имеем уже чистой добродетели, а, не имея ее, не можем составить о ней полного и совершенно ясного понятия» (Скворцов 1869: 21). Отсюда, по его мнению, единственный путь, направляющий к добродетели – Откровение. Святое Писание дает нам истинное понятие о сущности человека и особенностях его нравственной природы, раскрывает содержание добродетели и указывает способ ее достижения. Таким образом, нравственная философия должна строиться на светоносных евангельских истинах, в основании учения о добродетели должна быть положена идея о Боге. Из Откровения мыслитель выводит два правила, которые имеют характер начала нравственности – начало совершенства богоподобного и начало любви к Богу и ближним. Первое означает, что образ богоугодного совершенства представлен нам в лице Богочеловека, второе состоит в требовании от человека любви, которая бы соответствовала любви божией в Иисусе Христе. Объединив их, философ формулирует следующее правило: «живи и действуй с такою чистою любовью, с какой жил и действовал на земле Богочеловек» (Скворцов 1869: 21). Исполняясь благоговением и любовью к Законодателю нравственного мира, человек охотно будет исполнять закон, убежден философ.

Обращаясь к этимологии слова «добродетель» Скворцов подчеркивает, что у древних этот термин означал также и силу, мужество, что отразилось на понимании ими этого феномена. Античные мыслители объясняли добродетель как нравственную силу, преодолевающую внутренние и внешние

препятствия, и действующую сообразно с нравственным законом. Соединив такое понятие о добродетели с главным началом нравственности, он определяет ее как постоянное и неизменное «расположение и стремление духа действовать всегда сообразно с законом божественным» (Скворцов 1869: 25). Хотя к пониманию божественного закона и желанию исполнять его человек может прийти как путем разума, так и путем откровения, Скворцов и в этом случае доказывает, что истинная добродетель всегда связана с истинной религией, в противном случае она будет только удовлетворением нравственного чувства. Поскольку же нравственное чувство не всегда бывает чистым, то оно, несомненно, нуждается в благочестии. Определяющее влияние религии философ подтверждает еще и тем, что нравственная деятельность есть проявлением духовной жизни человека, в формировании и развитии которого религия имеет решающее значение.

Подчеркивая зависимость добродетели от состояния и направления человеческого духа, Скворцов обращает внимание и на источник происхождения ее противоположности – порока. Если добродетель состоит в правильном расположении духа, то порок – в неправильном расположении воли, которое возникает под влиянием различных наклонностей и побуждений, его корень – самолюбие или эгоизм.

Направление духа не может быть индифферентным: оно всегда направлено или на добро, или на зло. Поэтому, настаивая на наличии степеней добродетели, Скворцов отрицает позицию стоиков, которые не допускали ее степеней и возрастания, а также выступает против учения Аристотеля о добродетели как средней позиции между двумя крайностями – излишеством и недостатком. Размышляя над соотношением добродетели со счастьем, благом, философ приходит к заключению, что она есть в то же время и высочайшее благо. Деятельность человека, направленную к благу других и Богу он считает нравственным добром, а деятельность, тяготеющую к удовлетворению потребностей собственного Я – нравственным злом. По его мнению, степени нравственного добра – это степени любви к общему благу. К низшей степени добродетели он относит ту, в осуществлении которой принимают участие не только духовные, разумные побуждения, но и чувственные. Поскольку она состоит главным образом в умеренности и ограничении страстей, то носит отрицательный характер. Высшая степень имеет место там, где добро совершается ради самого добра; наиболее ярко она выражается в человеколюбии. Наивысшей же степенью добродетели, по Скворцову, есть чистая любовь к Богу, успокоение в нем. В этом случае речь идет о жертвенном служении нравственным истине, справедливости и добру.

Не отрицая главных видов добродетели, выде-

ленных в учениях древних мыслителей (мудрость, целомудрие, мужество и справедливость), философ акцентирует внимание на двух основных – добродетели уважения или справедливости и добродетели любви или благодати. Проявляясь на трех уровнях – в отношении к себе, ближним и Богу, они соотносятся таким образом, что первые есть основанием для вторых, а последние не должны противоречить первым. Например, в отношении к себе обязанность справедливости предполагает самосохранение, а обязанность любви – самоусовершенствование. Задача нравственной философии объяснить, в чем они состоят, раскрыть средства и препятствия к их достижению.

Среди препятствий, мешающих осуществлению добродетели, Скворцов выделяет внутренние, зависящие от самой личности, и внешние. К первым он относит недостаточное познание нравственного закона, неумение применить его в конкретном случае; неразвитость или слабость нравственного чувства; преобладание чувственности над волей. Среди вторых он выделяет воспитание, а также различные обстоятельства, способствующие развитию негативных склонностей. Поскольку достижение добродетели зависит от внутреннего расположения духа, то препятствия первого типа имеют решающее значение и указывают на главное препятствие на пути к добродетели – поврежденность человеческой природы. «Важнейшее препятствие находится в нас самих, в повреждении тех самых сил и способностей, которые требуются для добродетели, в естественной наклонности нашей к злу нравственному. Здесь необходимым представляется совершенное изменение внутренних свойств наших, упразднение греха, введение в природу нашу нового духа жизни, новое как бы рождение» (Скворцов 1869: 33). Но, так как для этого человеку недостаточно, ни собственных сил, ни знаний, то он должен обратиться за помощью к истинной религии, которая есть мощным средством очищения его сознания и приобретения сведений, способствующих глубокому осознанию нравственного закона.

В практической жизни добродетель проявляется как исполнение человеком целого ряда обязанностей. В связи с этим философ большое внимание уделяет так называемой прикладной части, где дает характеристику многим категориям морали, высказывает собственные наблюдения и советы. Вопреки популярному мнению о том, что главной целью природы человека, как и природы вообще есть самосохранение, Скворцов считает главной целью человека стремление к усовершенствованию, к совершенству всех сил души. При этом он имеет в виду, прежде всего совершенствование душевно-духовное, которое повлечет за собой и телесное. Основными способностями человека, способствующими развитию нашей склонности к добру, он считает разум и совесть, а в качестве необходимых

условий нравственного совершенства называет формирование правильного понятия о своих отношениях к другим и о своих обязанностях, достижение истинной мудрости, активную работу совести, осознание своих недостатков и неустанное стремление к высшим степеням нравственности.

Добродетель у Скворцова имеет активный, жизнеутвердительный характер. Если, например, этический идеал стоиков предполагает уход от людей, из общества, то по Скворцову добродетель раскрывается, прежде всего, в процессе общения с людьми, жизни в обществе, предусматривает исполнение определенной деятельности и обязанностей. Именно в обществе она достигает чистоты и совершенства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Добродетель как центральная категория нравственной философии Скворцова тесно связана с понятием свободы. Имея в своем основании единство чувства, ума и воли, она выражает степень духовного совершенства человека. Исходя из ограниченности и поврежденности человеческой природы, мыслитель считает возможность достижения добродетели только под влиянием истинной религии, которая в состоянии указать предметы и действия, отвечающие сердцу человека и достойные его стремления. Задача философии состоит в том, чтобы помочь человеку осознать сущность и испорченность своей природы и направить его на путь истинной религии.

ADDRESS & ©

доц. Галина ПОПЕРЕЧНАЯ, кандидат философских наук
кафедра философии и экономической теории
Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка
ул. Зеленая, 9 кв.4, 47720, с. Петриков Тернопольский район, Тернопольская область
Украина
Galina-pa@ukr.net

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. МАЧКАРИНА, О. Д. (2011): Духовность личности как основание нравственного обновления российского общества в духовно-академическом наследии XIX века. *Вестник МГТУ*, т.14, № 2, с. 353 – 359.
2. МОЗГОВА, Н. Г. (2004): *Київська духовна академія, 1819 – 1820: Філософський спадок*. Київ: Книга.
3. ПЕЧЕРАНСЬКИЙ, І. П. (2008): *Релігійно-філософські погляди І.М.Скворцова (Досвід реконструкції)*. Київ: Рада.
4. СКВОРЦОВ, И. (1869): *Записки по нравственной философии*. Киев: В типографии Губернского Управления.
5. СКВОРЦОВ, И. (1838): Критическое обозрение Кантовой религии в пределах одного разума. *Журнал Министерства народного просвещения*, 17, с. 44 – 99.
6. СКВОРЦОВ, И. (1835): О философии Платона. *Журнал Министерства народного просвещения*, 8, с. 1 – 17.
7. СКВОРЦОВ, И. (1848): Критическое обозрение учения древних об истинном благе человека. *Журнал Министерства народного просвещения*, 57, с. 252 – 284.
8. СКВОРЦОВ, И. (1835): О философии Эшенмайера. *Журнал Министерства народного просвещения*, 10, с. 213 – 232.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ ГЕРМЕНЕВТИКИ РУДОЛЬФА БУЛЬМАНА

Some characteristics of Rudolf Bultmann's existential hermeneutics

Vybrané rysy existenciální hermeneutiky Rudolfa Bultmanna

Сергей ТАРАНОВ

Киев, Украина

ABSTRACT: This article studies the hermeneutical doctrine of R. Bul'tmann as an essential component of modern philosophical discourse. Comparative analysis of his work shows the «theological- existential» nature of his hermeneutics. His thinking demonstrates its heuristic value in the light of methodological unity of typology, hermeneutic circle and demythologize. The modern theory of understanding must accept Bul'tmann's provisions of the process of understanding based on experience of existential questioning of being.

Keywords: hermeneutics – hermeneutic circle – typology – demythologize – compassion.

SHRNUTÍ: Text se věnuje hermeneutice R. Bultmanna jako podstatné součásti moderního filosofického diskursu. Srovnávací rozbor Bultmannova díla odhaluje «teologicko-existenciální» povahu jeho hermeneutiky. Heuristická hodnota tohoto díla spočívá v metodologické jednotě typologie, hermeneutického kruhu a demytologizace. Moderní teorie porozumění nesmí opomíjet Bultmannovo založení procesu porozumění na zkušenosti existenciálního tázání po bytí.

Klíčová slova: hermeneutika – hermeneutický kruh – typologie – demytologizace – soucit.

РЕЗЮМЕ: В статье анализируется герменевтическая доктрина Р. Бульмана в качестве необходимого компонента современного философского дискурса. Компаративистский анализ его работ приводит к положению о «теолого-экзистенциальном» характере его герменевтики. Его подход выявляет свое эвристическое значение в свете методологического единства типологии, герменевтического круга и демифологизации. Современная теория понимания должна воспринять положения Бульмана о процессе понимания как базирующемся на опыте экзистенциального вопрошания о бытии.

Ключевые слова: герменевтика – герменевтический круг – типология – демифологизация – сострадание.

ВВЕДЕНИЕ

Наследие выдающегося мыслителя прошлого столетия Рудольфа Бульмана, с нашей точки зрения, не вполне адекватно проанализировано в контексте включения его идей в современный философский дискурс. Работы, посвященные анализу его творчества, являют собой прежде всего интерпретации в ключе теологической проблематики. Среди прочих важные результаты достигли Дж. Маккуорри [10] и К. Майкельсон [11], С. Лезов [5; 6] и В. Лобаев [7]. И практически все исследователи видят в основном теологическое и религиоведческое значение работ Бульмана. Однако созданная им «стратегия понимания» видимо имеет более широкое значение для самой философии. Попытка демонстрации возможных путей инкорпорирования доктрины Бульмана в онтологическую и герменевтическую сферы сегодняшнего философского знания – цель данной работы.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИКА

В процессе подготовки статьи были использованы наиболее значимые для контекста исследования работы Р.Бульмана, а также исследователей его творчества. В качестве методологического основания были использованы прежде компаративистские методы, которые позволили сравнить взгляды Бульмана на цели и средства герменевтики с мыслями его предшественников и преемников, а также основные принципы диалектической методологии.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

Центр «его (Бульмана – С.Т.) экзистенциальной философии» (Руткевич 2008: 110), именно философии, а не теологии – герменевтические поиски. Хайдеггеровское мышление имеет здесь значительный вес, ведь именно Хайдеггер предложил увидеть под

пониманием набросок судьбы, ее смысл раскрыть в горизонте «бытия-к-смерти». Общий настрой хайдеггеровской мысли в области герменевтики детализировал Ганс-Георг Гадамер. Дальнейшее развитие герменевтики, в частности в гадамеровских работах, раскрыло ее как универсальной теории понимания. Герменевтика перерастает свои границы, претендуя на универсальность: «Герменевтика представляет собой универсальный аспект философии, а не просто методологический базис так называемых наук о духе», – утверждает Г.-Г. Гадамер (1998: 550). Человек не живет, не пытаясь понять себя и человека.

Бультман, предварительно очерчивая поле герменевтики, отличает ее интерес от наивного прочтения текста. Не получение информации из сфер истории политики, истории экономики или истории наук; не простое развлечение и более утонченное эстетическое созерцание – смысл герменевтических процедур. Мы, считает Бультман, можем пытаться воссоздавать картины прошедшего, но так и не поймем его до конца, если в обнаружении личности изучаемого автора не попытаемся понять себя в своей современности. Экзистенциальное вопрошание о смысле себя предполагает возможность понимания другого в ключе этого вопрошания. Оно задает направление для уяснения интересов деятельности личности – создателя текста и шире – любого творца и творения. Хайдеггер говорил о судьбе как о «бытии-к-смерти», у Бультмана это понятие заменено апокалиптическими мотивами, однако общее для идей основание сохраняется – настоящее определено будущим.

Герменевтика не ограничивается истолкованием текста, для исследователя важен автор и его способ ответить на главные вопрошания. Автор в прошлом и сегодняшний исследователь обладают общим началом – Бультман считает, что это видел уже Шлейермахер в своей идее общечеловеческой «восприимчивости» (Бультман 2008: 117). К схожим результатам приближался и Вильгельм Дильтей, и Бультман цитирует его: «в индивидуальном проявлении некой другой личности нет ничего, что не содержалось бы в воспринимающей жизненности» (Бультман 2008: 117).

Что же объединяет понимающего и понимаемого (и понимаемое) по мнению Бультмана? Он предлагает для целей своей герменевтики исследовать понятие интереса, очень близкое, с нашей точки зрения, к концепту интереса, присутствующему в философской доктрине Тиллиха. Но акцент здесь сделан на интерпретационном его значении: «...любая интерпретация направляется неким *вопрошанием*: каков мой интерес при истолковании документов? Очевидно, что такое вопрошание рождается из специфического интереса к предмету, а это предполагает уже некое понимание данного предмета. Я называю его «предпониманием» (Бультман 2008: 118). Мы здесь видим вариант герменевтического круга, импульсом которого является вопрошание о смысле себя: «интерес к какому-то предмету задает основания для интерпретации, поскольку от него зависит, какие во-

просы будут заданы» (Бультман 2008: 119). В свою очередь «интересом здесь может быть постижение человеком каким он был, есть и всегда будет. Этот интерес собирает не только текст или любой исторический памятник воедино, но и осмысляет саму историю. История предстает не только хаотическим набором фактов, и даже не плодом, следствием экономических и социальных потребностей и нужд, но и проявлением стремления – интереса. Смысл и значимость исторического события определяются смыслом и значимостью для «историка», шире – человека заинтересованного. И это не «субъективность» подхода в понимании естествознания, по мнению Бультмана. Здесь присутствующая субъективность не произвольна и ведет к объективности.

Как видим вопросы герменевтики и философии истории тесно переплетены. Согласно Бультману за политическими, экономическими, социальными срезам истории необходимо видеть ее смысл. Смысл этот проявлен в субъекте, ядре исторического – человеке. Но это не человек пассивный, а со своими целями и намерениями, обращенный в будущее. Философско-историческое знание, подкрепляющее герменевтику, в свою очередь основано на понимании человека как существа всецело интенционального: «Человек всегда находится в пути; любой миг настоящего ставится под вопрос и оспаривается будущим... Его стремление является одновременно долженствованием» (Бультман 2008: 128). Причины, определяющие настоящее из прошлого действительны, но не абсолютны. Будущее, к которому устремлен человек в исполнении своего идеала, преобразует его настоящее. И не только настоящее. Но и прошлое, поскольку его интерпретация, видение его зависимы от проекта решения. Герменевтика и философия истории для Бультмана являются ничем иным, как самопознанием человека, где субъектом и понимания и социальной динамики является «Я – растущее и становящееся, совершенствующееся...» (Бультман 2008: 131). То есть Личность.

Рудольф Бультман решительно полагает, что объектом приложения его герменевтической доктрины может служить историческое и текстуально оформленное христианское учение. Ибо именно в нем раскрывает свой потенциал понимания человека как неповторимой личности, именно в нем человек способен видеть себя из своего будущего, именно в нем воплощается идеал человеческого существования. При этом как и в классической герменевтике в теории понимания Бультмана присутствуют и работают технологические приемы, методы (при всей неоднозначности применения понятия «метод» в сфере герменевтики). Один из них – типология. Сам Бультман считает, что типология как герменевтический метод возникает в Священном Писании, он реализуется каждый раз, когда в лицах, событиях или институтах, отображенных в Ветхом Завете видят про-образования, пред-восхищающие события, лица и институты, описанные в Новом Завете, во «времени спасения». Так же свое место в арсенале

приемов понимания занимает и так называемый «герменевтический круг». Но у Бульмана он переосмыслен и не является лишь способом взаимодополнения частей и целого в изучении текста. Он связан с идеей предпонимания, уже имеющегося в самом вопрошании. Вопрос о правде и о себе можно задавать и такому величественному памятнику как Библия, и Бульман его формулирует так: «Как понимает Библия человеческое существование?» (Бульман 2004: 232). Для ответа на этот вопрос философ использует свой специфический прием – «демифологизацию».

«Демифологизация – это метод герменевтики» (Бульман 2004: 228), считает Бульман. Так как для современного человека мифы о сотворении мира, конце света и даже искуплении потеряли свое значение, остались в прошлом, демифологизация призвана открыть за их видимой поверхностью более глубокий смысл. Здесь мы встречаем идею по своей сути довольно близкую провозглашенному Тиллихом «протестантскому принципу», согласно которому ничто относительное не должно приобретать статус абсолютного. Здесь стоит предвосхитить порою возникающее неверное толкование самого Бульмана. Не стоит считать, что наука «лучше», «вернее», «адекватнее» мифа. Существуют (в данном контексте рассмотрения) два различных способа мышления – мифологический и естественнонаучный, который доминирует ныне и мало сопоставим с предшествующим. Однако научный способ, где главенствует рациональность, так же не абсолютен и посему переходящ. Задача демифологизации – не в обновлении, и не в рациональном объяснении мифа, а в его понимании, связанном с принятием тайны трансценденции. Экзистенциалистская интерпретация дает возможность понять не космологическое, а антропологическое содержание мифа, за его объективирующими картинами увидеть его немирское значение. Другими словами в мифе необходимо понимать не окружающий мир, а саму человеческую экзистенцию. И именно философия существования, учитывающая современный научный взгляд на мир и более того, видящая опасности сциентистского и технократического подходов к действительности, дает ключ к приемлемому в теперешней духовной ситуации толкованию мифа. Такой подход Бульмана, его синтез теологической и философской (в виде экзистенциализма) мысли вызвал неоднозначную реакцию прежде всего коллег по теологии. Сам Карл Барт [1] скептически оценил возможности экзистенциализма как инструмента деконструкции христианской вести, считая экзистенциализм временным явлением и отказывая ему в силу этого в универсальности.

Думается, что Бульман не переоценивает возможности экзистенциализма, который не вечен, но во многом созвучен современности: «Мы спрашиваем просто о том, какая из сегодняшних философий предлагает наиболее адекватное представление для понимания человеческого существования. Здесь, я

думаю, нам следует учиться у экзистенциалистской философии (философии существования), так как центральный предмет исследования этой философской школы как раз и есть человеческое существование» (Бульман 2004: 233). И здесь на помощь могут прийти и Киркегор, и Ясперс, и Хайдеггер. Ключи к теологическим ответам найдены в проблемном поле экзистенциализма с его «заботой», «тревогой», «потерей» (в *Das Man*’е), «отречением от надежности», «обретением себя». А экзистенциалы «неподлинного» и «подлинного» существования достоверно интерпретируют мифологические «плоть», «доступное» с одной стороны и «жизнь в вере», «жизнь из невидимого» – с другой.

Смысл всего экзистенциализма Бульман понимает скорее в его онтологическом значении. Он считает главным призывом философов этого течения – «Ты должен существовать» (Бульман 2004: 233 – 234). «Существовать», другими словами «быть», ведь человек устремлен к Бытию как таковому и своему бытию бесповоротно. А вот «как быть» может подсказать и теология. Философский вопрос коррелирует с теологическим ответом. Факт немощи, смерти и страдания раскрывает значение «новой жизни» христианства. Опыт Ничто стремится всему, идущему от Бога, к абсолютному бытию. Сплав экзистенциалистского и теологического мышления у Бульмана дает возможность интерпретировать самоотдачу как высвобождение от относительного. Человек философски понимает «испорченность», видит, что он не такой, каким должен быть, и это стремится его к подлинному существованию, это путь к бытию, потенциально присутствующему в нем как духовное.

Паулю Тиллиху принадлежит замечание о том, что миф должно понимать как миф, он должен быть «сломан», но не отброшен [9]. И христианство, представ «сломанным мифом», все равно остается мифом. Ясно, что Бульман не оспаривает такое видение его работы, и углубленный анализ его текста приводит именно к такому заключению. Мыслителей объединяет общая духовная ситуация и схожее видение философских проблем, приведшее к возникновению нового синтеза – теологического экзистенциализма – в развернутой и систематической форме у Тиллиха и в виде теории понимания, «теолого-экзистенциальной герменевтики» у Бульмана. Последний не менее остро, чем его американский (к тому времени) коллега видит необходимость и плодотворность синтетического единства философского и теологического знания, где экзистенциализм и христианская мысль взаимовыгодно дополняют друг друга.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Рудольф Бульман предложил свою версию теологического экзистенциализма. Если Тиллих видел решение основных философских проблем сквозь призму онтологического инструментария, то для Бульмана на первый план выступает проблема по-

нимания. И, вслед за М. Хайдеггером и Г.-Г. Гадамером, и не без их влияния, им была поставлена основная задача герменевтики – понять человеку самого себя. Так появилась “экзистенциальная герменевтика” Бульмана (Michalson 1958: 102). Положим, учение Бульмана не просто «экзистенциальная герменевтика», сторонников которой можно было бы найти в истории мышления двадцатого века без труда, а скорее «теолого-экзистенциальная герменевтика», ибо как профессиональный теолог Бульман избирает объектом поиска истины о человеке – религиозные тексты, в частности Новый Завет. Но за фактами истории и теологическим «данными» Бульман видит сам и старается указать другим и проблемы экзистенции и пути их преодоления.

При этом демифологизация имеет место в его герменевтике лишь как один из ее методов наряду с герменевтическим кругом и типологией.

Бульман дает нам способность понять, что в поиске выхода из опыта человеческой бедственности и конечности возможна герменевтика как *sum-patheia*, *com-passio* (compassion) – симпатия и со-страдание.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. БАРТ, К. (2004): Рудольф Бульман: попытка его понять. In: Бульман, *Избранное: Вера и понимание. Т.1, 2.* М.: РОССПЭН, с. 663 – 702.
2. БУЛЬТМАН, Р. (2004): *Избранное: Вера и понимание. Том 1-2.* М.: РОССПЭН.
3. БУЛЬТМАН, Р. (2008): История и эсхатология. Присутствие вечности. *История философии*, 13, с. 116 – 140.
4. ГАДАМЕР, Х.-Г. (1998): *Истина и метод.* М.: Прогресс.
5. ЛЕЗОВ, С. В. (2004): Труды и дни Рудольфа Бульмана. In: Бульман, *Избранное: Вера и понимание. Т.1, 2.* М.: РОССПЭН, с. 703 – 737.
6. ЛЕЗОВ, С. В. (1992): Теология Рудольфа Бульмана. *Вопросы философии*, 11, с. 71 – 85.
7. ЛОБАЕВ, В. Е. (2000): *Керигматическая теология Рудольфа Бульмана и современность.* М.: МСХА.
8. РУТКЕВИЧ, А. М. (2008): Герменевтика Бульмана. *История философии*, 13, с. 111 – 115.
9. ТИЛЛИХ, П. (1995): *Избранное: Теология культуры.* М.: Юрист.
10. MACQUARRIE, J. (1973): *An Existentialist Theology. A Comparison of Heidegger and Bultmann.* Harmondsworth: Penguin Books.
11. MICHALSON, C. (1958): Rudolf Bultmann. In: G. Hunt (ed.), *Ten Makers of Modern Protestant Thought.* N.Y.: Association Press, pp. 102 – 113.

ADDRESS & ©

доц. Сергей ТАРАНОВ, кандидат философских наук,
заместитель директора
Центра гуманитарного образования НАН Украины
ул. Трёхсвятительская, 4, 01001, г. Киев,
Украина
svtaranoff@ukr.net

THE 200th ANNIVERSARY OF THE BIRTH SOREN KIERKEGAARD

Participants of the Jubilee International Scientific Conference «**Søren Kierkegaard in Our Time: Problems and Prospects of Modern Philosophy and Religious Studies**» (to the 200th Anniversary of the Birth of Famous Danish Philosopher Søren Kierkegaard) (December 3–4, 2013, Kyiv) in the Skovoroda Institute of Philosophy at the National Academy of Sciences of Ukraine

Pictured from left to right: *Serhii Kapranov*, Ph.D.; *Yuriy Zavhorodniy*, Ph.D.; *Serhii Shevchenko*, Ph.D.; *Anastasia Strelkova*, Ph.D.; prof. *Kinya Masugata*, *Baba Tomomichi*, Ph.D.; *Sofiya Sapigura*, lecturer; prof. *Vitalii Liakh*, *Larisa Karachevceva*, Ph.D.

KANZO UCHIMURA, A JAPANESE KIERKEGAARD *

Kanzó Uchimura – japonský Kierkegaard

Kinya MASUGATA

Nishinomiya, Japan

SHRNUTÍ: Článek se věnuje osobnosti Kanzó Uchimury, slavného japonského křesťana a vykladače Bible, který na jednu stranu založil křesťanské «necírkvní» hnutí Mukjókai bez nejmenší souvislosti se Západem a pouze pod autoritou samotného Písma – a na stranu druhou byl mnohými stoupenci přezdíván «japonským Kierkegaardem». Rozebírat budeme Uchimurovy filosofické a theologické názory, jak je sám vyložil ve svém stěžejním díle «Jak jsem se stal křesťanem» (1895). Prozkoumáme osobitost jeho víry i podobnost jeho víry «apokalyptické» s vírou «paradoxní,» «absurdní» u Sorena Kierkegaarda. Už v názvu knihy «Jak jsem se stal křesťanem» odhalíme souvstažnost se základní otázkou Kierkegaardova díla: jak se stát křesťanem? Nepřehlédneme ani duchovní úsilí japonského myslitele o rozvoj «nové» etiky ve stopách «dánského Sókrata». Myšlenkou, sdílenou oběma filosofy, se jeví přísné rozlišení mezi křesťanstvím čistým a prostým a mezi křesťanstvím doktrinářským a vycizelovaným v kabinetech profesorů theologie. Povšimneme si přímého vlivu etického kodexu bušidó na utváření jevu, který nazýváme japonským křesťanstvím.

Klíčová slova: křesťanství – Mukjókai – víra – nová etika – bušidó.

РЕЗЮМЕ: Статья посвящена Кэнзо Ушимуре, известному японскому духовному лидеру, христианину и почитателю Библии, который, с одной стороны, является основателем Мукиокай, христианского «нецерковного» движения, «никоим образом не связанного с Западом» и «не имеющим никакого иного наставника, кроме Библии», а с другой стороны, славится «японским Кьеркегором». Анализируются философские и теологические взгляды Кэнзо Ушимуры, изложенные в его главной работе «Как я стал христианином» (1895). Особенно пристально рассматривается глубоко и ярко описанный философом процесс становления и развития его собственной веры. Прослеживается связь и взаимозависимость «апокалиптической» веры Кэнзо Ушимуры и «парадоксальной», «абсурдной» веры Сьорена Кьеркегора. Доказывается, что книга Кэнзо Ушимуры «Как я стал христианином» содержательно и идейно напоминает нам непосредственное предназначение и смысл религиозного творчества С. Кьеркегора, представленного датским мыслителем в его работе «Как стать христианином», а духовные поиски японского мыслителя направлены на развитие особенной (новой) этики, создать которую и пытался «датский Сократ». Общей идеей для обоих философов при оценке христианского мира является жёсткое размежевание между христианством изначальным, чистым и простым, и христианством, разукрашенным и догматизированным профессорами теологии. Рассматривается и обосновывается прямое влияние морального кодекса Бусидо на становление и развитие такого феномена, как «японское христианство».

Ключевые слова: христианство – «Мукиокай» – вера – «новая этика» – Бусидо.

INTRODUCTION

Kanzo Uchimura (1861-1930) is famous as the founder of the non-church movement [Mukyokai Undo] in Japan, and he was one of the biggest spiritual movement leaders in Japan after the Meiji Restoration (1868), when modern Japan started. He was born as the son of a low-ranking samurai on March 23rd, 1861, at the end of the Edo Period under the Tokugawa feudal system. He became a Christian as a student at the Sapporo No Gakko (Sapporo Agricultural College in Hokkaido, now Hokkaido University) in 1878. William Smith Clark (1826-1886), who established Massachusetts Agricultural College (now, University of Massachusetts Amherst) and became its first President, was asked to become the first Vice President of Sapporo No Gakko and visited Sapporo in 1876. All of the students of the inaugural class became Christians because of him. Kanzo Uchimura, who entered Sapporo No Gakko after Clark's departure from Sapporo, was influenced by them and converted to Christianity.

After graduation, Uchimura worked as a government clerk in Hokkaido, and after that he visited the United States to deepen his belief (1884)¹. While experiencing hard times in the U. S., he had a decisive conversion, due to the president of Amherst College, Julius Hawley Seelye (1824-1895) in 1886².

Uchimura graduated from the Amherst College in July 1886 and entered the Hartford Seminary, but he was disappointed in the education of theology, and the reality of Christian churches in the U.S.³, so he returned to Japan in May 1888, with a great ambition to establish a church for the Japanese by the Japanese.

Two years later, in September 1890, he was hired at Tokyo Daiichi Koto Chugakko (the First Higher Middle School, later called Tokyo Daiichi High School, and after World War, the College of General Education of University of Tokyo), but he voluntarily resigned on February 3rd the next year because of his falling victim to the lese-majesty against the Meiji Emperor. The trouble did not end at his resignation, for he was robbed of his wife, Kazuko, nearly three months later because of her fatigue for caring for him.

In May 1895, he published *How I became a Christian* first in Japan, and later, in November of that year, published in the U.S. with the title, *The Diary of A Japanese Convert*. As I will below explain, this book didn't draw any public attention at that time, but the German version released in 1904, the year of Russo-Japanese war, became very popular and was translated into many European languages.

In January 1897, he moved to Tokyo to begin service as the senior editor of the *Yorozu Choho*, a popular newspaper. He wrote articles in English, in which he

1. April 12, 1883, he wrote in his diary: 'Depression; no spirit.' [*How I Became A Christian*, Chapter 5, 'Out of the World—Sentimental Christianity'. (*The Complete Works of Uchimura Kanzo*, with notes and comments by Taijiro Yamamoto and Yoichi Muto, vol. 1, p. 91, Tokyo: Kyobunkan 1971)] He said, 'I despaired in myself an empty space which neither activity in religious works, nor success in scientific experiments, could fill. What the exact nature of that emptiness was, I was not able to discern. May be, my health was getting poor, and I yearned after repose an easier tasks. Or, as I was rapidly growing into my manhood, that irresistible call of nature for companionship might have made me feel so haggard and empty. At all events, a vacuum there was, and it must be filled somehow with something.' (*ibid.* p. 90) March 28, 1884 he got married to Take Asada, but the marriage ended in divorce 7 months later. The vacuum in his soul 'was not to be obliterated' (*ibid.* p.101) by any events. 'Failing to find the desired satisfaction in my own land,' he thought to extend his research to Christendom to find 'Peace and Joy ...easily by any sincere seeker after the Truth.' (*ibid.*)
2. '...I believe I was really converted, that is turned back, there, some ten years after I was baptized in my homeland. The Lord revealed Himself to me there, especially through that one man, --the eagle-eyed, lion-faced, lamb-hearted president of my college.' (*ibid.* Chapter 8, 'In Christendom—New England College Life' (p. 166). Seelye studied theology at the University of Halle from 1852-1853.
3. 'Spiritless Theology is the driest and most worthless of all studies. To see students laughing and jesting while discussing serious subjects is almost shocking. No wonder they cannot get at the bottom of the Truth. It requires the utmost zeal and earnestness to draw life from the Rock of Ages.' [*ibid.* (Chapter 9, 'A Dip into Theology' (p. 175.))]

advocated for the position of the poor and suppressed people in various nations. In May 1898, he quit at the Yorozu Choho.

In July 1900, he launched monthly Biblical Studies. The Studies continued for 30 years until his death. The last edition was #357. The monthly Biblical Studies is a record of his book; *How I became a Christian*.

In 1926, Uchimura started to edit and publish the Japan Intelligencer, but it ceased its publication 1928.

On March 28th, 1930, Uchimura died.

The time of the publication of How I became a Christian

How I Became a Christian was published in May 1895, but it was completed in December 1893. In May 1888, he returned to Japan from the U.S. and he got married to Kazuko Yokohama on July 1st, 1889. In February of that year, the Constitution of the Empire of Japan was promulgated. And in October of the next year, the Imperial Rescript on Education was put into law. One month before the promulgation, Uchimura got a job at Daiichi Koto Chugakku, but on January 9th, 1891, as I mentioned above, he refused to bow before the Rescript. As a result of this event, he voluntarily resigned from the school.

He wrote a letter his American friend, Bell, on March 6th, 1891 to explain what happened on that day.

Since I wrote you last, my life has been a very eventful one. On the 9th of Jan., there was in the High Middle School where I taught, a ceremony to acknowledge the Imperial Precept on Education. After the address of the President and reading of the said Precept, the professors and students were asked to go up to the platform one by one, and bow to the Imperial signature affixed to the Precept, in the manner as we used to bow before our ancestral relics as prescribed in Buddhist and Shinto ceremonies. I was not at all prepared to meet such a strange ceremony, for the thing was the new invention of the president of the school. As I was third in turn to go up and bow, I had scarcely time to think upon the matter. So, hesitating in doubt, I took safer course for my Christian conscience, and in the presence of sixty professors (all non-Christians, the two other Xtian prof.'s beside myself having absented themselves) and over one thousands students, I took my stand and did not bow! It was an awful moment for me, for I instantly apprehended the result of my conduct. The anti-Christian sentiment which was and still is strong in the school, and which it was a very delicate affair to soothe down by meekness and kindness on our part, found a just cause (as they suppose) for bringing forth against me accusations of insult against the nation and its Head, and through me against the Christian in general. First, some turbulent students, and then prof.'s took up stones against me. The nation's Head was insulted, the school was desecrated, and if such a rogue and traitor

as Kanzo Uchimura is to be kept in the school, better destroy the whole school. The matter went abroad, and then presses took up the echo. Meanwhile, a severe form of influenza took hold of me. Within a week, it changed to a dangerous form of pneumonia. My poor wife and mother stood by my bed night and day, while the merciless world raged outside⁴.

This situation caused him tremendous financial and spiritual hardship. This affair is harder, in a sense, than Kierkegaard's Corsair affair.

'The night before the ceremony he informed his bosom friend, Miyabe, in a letter that he wished to resign from the Sapporo church, apparently because he feared some act of his might implicate others by association'⁵. This show of Uchimura's thoughtful attitude should remind us of Kierkegaard before his attack upon Christendom in Moments.

Uchimura was condemned as 'a vicious teacher', 'a disloyal subject to the Emperor' and the event was known nationwide as the 'Collision between Education and Religion', especially with Prof. Tetsujiro Inoue, the Professor of Philosophy at Tokyo Imperial University, whom was reputed to be the greatest philosopher of the East.

I would like to cite another letter from Uchimura to Bell on March 29, 1893 in Kyoto:

I said in my three long articles in an Educational magazine about all the evil things about Christianity, making many personal remarks about myself, especially about my refusal to bow to the Imperial signature. He (Inoue) is a very proud man, and believes himself to be the most enlightened man in Japan. I accepted his challenge, and ventilated myself of all the accumulated feelings of the past three years. I believe never have used more forcible language, but I was compelled to do so. Then other papers gave extracts from my article, and spoke altogether in my favor⁶.

Uchimura wrote about the situation in his *How I Became A Christian*:

for ten years, though the hand of Providence hath dealt quite bitterly with us, and we have been made to pass through many a deeper water; and though the faith we owned has made us repulsive in the eyes of the world, and much of the comfort of life were to be given up for His name's sake, I believe, we are still second to no other family in the land in our love and loyalty to our Heavenly Master. Four years ago, another member was added to our family. She came to us as a "heathen," but within a year, no woman was more faithful to her Lord and Savior than she. The good Lord hath removed her away from us after she remained with us only a year and half; but her coming to us was her opportunity of finding the Savior of her soul⁷.

Under these poignant conditions he wrote many books and essays. They are listed in the table below. He wrote

4. Kanzo Uchimura, *UCHIMURA Kanzo Zenshu (The Complete Works of Uchimura Kanzo)*, Vol. 36, p.331-332, published by Iwanami Publishing Company, 1983.
 5. *ibid.* p. 329-330. See John F. Howes, *Japan's Modern Prophet, Uchimura Kanzo, 1861-1930*, p.72, 2005 and Kanzo Uchimura, *ibid.*, p. 571-572.
 6. Kanzo Uchimura, *UCHIMURA Kanzo Zenshu*, vol. 36, p. 372. And cf. *Uchimura Kanzo, His Autobiographical Epistles to Bell*, translated and notes by Yasujiro Yamamoto, Shinkyō Shuppansha, 1949, p.98-101.
 7. *The Complete Works of Uchimura Kanzo*, with notes and comments by Taijiro Yamamoto and Yoichi Muto, vol. 1, p. 73, Tokyo: Kyobunkan 1971.

other essays, which are mentioned in the table, as well.

1893 (33)

February – The Consolations of a Christian.

Christopher Columbus

March – Wrote an Open Letter to Dr. Tetsujiro Inoue

April – He moved to Kumamoto from Osaka.

August – He moved to Kyoto.

Search after Peace

December – He completed the manuscript of *How I Became a Christian*.

The book of Ruth

1894 (34)

February The True Spirit of the Christian Ministry.

May – The Earth and Man

July – Lecture on The Best Memento to Posterity (published in July 1897)

August – Japan clashed with China over the control of Korea (The Sino-Japanese War) (~April 1895).

“Justification of the Korean War”

“A Record of an Exile” (~April 1895)

September – Japanese translation of “Justification of the Korean War”

November – Japan and Japanese (Representative Men of Japan)

1895 (35)

May – *How I became a Christian* published in Japan. Its American version,

The Diary of A Japanese Convert was published in November.

1896 (36)

September – He moved to Nagoya.

1897 (37)

January – He moved to Tokyo because of his work as the senior editor of the

Yorozu Choho, a popular newspaper.

July – The Best Memento to Posterity

He moved many times to find jobs at schools, but at last, he decided to earn a living by writing. His productiveness of writing is also similar to Kierkegaard.

The Impression of How I became a Christian in European Countries.

In December 1893, he completed in English his *How I became a Christian*. It was first published in Japan in May 1895, and in November published in the U.S. with the title *The Diary of a Japanese Convert*.

This book didn't draw any public attention, but was found by Wilhelm Gundert (1880-1971)⁸ and translated by his friend, and published by his father's publisher into German in 1904 during the Russo-Japanese War. This book

received a lot of feedback in Germany and Switzerland⁹, and after that it was translated in many European languages¹⁰.

Some of the readers of this book wrote letters to Uchimura and called him a Japanese Kierkegaard. Here are some examples of these letters:

The Danish translator, Maria Wolff, wrote in the preface of her translation (1906): ‘...his thought is very similar to Søren Kierkegaard’s ...’

In 1911, C. A. Skovgaard-Petersen, a Danish Pastor, visited Japan and met Uchimura. He wrote about his impression of Uchimura in “*Fra Nutidens Japan*” (1911)¹¹ “Naturally, Kanzo Uchimura was one of those who I visited, when I was in Tokyo. I was very pleased to meet the man who had given a beautiful and vivid description of the development of his own faith in his book, *How I became a Christian*. As well known, we have this description in Danish. He keeps neither to a certain denomination nor to a single parish. He is, as it were, a Japanese Søren Kierkegaard. In his journal that he edits, we also find sometimes uses extracts from Søren Kierkegaard. But he has no profound acquaintance with Kierkegaard, but knows him essentially only from the second hand by a German friend.’

November 8, 1912 W. Rudin (1833-1921), famous Kierkegaard scholar in Sweden, sent his book, *Sören Kierkegaards Person och Författarskap* (1880) to Uchimura, with a letter in which he wrote ‘somebody says that you are rather isolated and don't belong to any sects and makes a regrettable separation among Christians in Japan. And I have heard that you have some knowledge of Søren Kierkegaard in Denmark. He is very representative of “individual Christianity”. He should be called as a prophet in his country.’

In 1919, Leonhard Ragaz (1868-1945) sent to his friend in Japan, Jakob Hunziker, a letter in which he wrote; ‘Uchimura might just come closer to truth with his “apocalyptic” faith than all “evolutionist”. Could you send greeting to him from me, as from a person who counts his book, *How I became a Christian*, as his experiments and thinks a lot about him, and tells about him as one of true “Vicar of Christ” on earth¹²

Why the European readers found Kierkegaard in How I Became a Christian?

The German readers were interested in Kierkegaard at the end of 19th century and the beginning of 20th century.

In 1904, Uchimura's book was translated into German, which was five years before the first German edition of Søren Kierkegaard Complete Works, by Gottsched and Schrempf, began to appear. The first

8. 1906 Gundert visited Uchimura and lived in Japan. He founded Japan Study, (Japanology) in Germany.

9. sent to his friend, Bell, a letter on July 31st, 1904 in which he wrote; ‘my book in Germany has been a great success. I hear the first edition of 3000 copies was exhausted at once, and the second edition is now out. Many high authorities reviewed it carefully, and gave me their “glad assent”. I have also had the honour of receiving 300 marks of German money as my share in the sake of the first edition. ---And the best of all, it will instrumental in sending out one missionary [Wilhelm Gundert] to Japan, its sale paying of his traveling expense to this country.---’ UCHIMURA Kanzo Zenshu, vol. 37, p. 26.

10. Finnish and Swedish translation, 1905. Danish translation, 1906. French translation, 1913. For your information, Japanese translation appeared in 1935.

11. German translation is „Aus Japan, wie es heute ist –Persönliche Eindrücke.“ übersetzt von H. Gottsched (1912, Basel). It is very interesting for me that H. Gottsched translated the article, because he also translated Kierkegaard's works. Goju Nakayawa translated the part of ‘Redector Kanzo Uchimura’ of this essay into Japanese in 1956.

12. Kanzo Uchimura, op. cit., vol. 25, p. 212. (Cf. The translator's explanation of Japanese edition of *How I became a Christian*, Iwanami Bunko, pp.281-282.)

German translation of Kierkegaard was *The Moment* in 1861, and the next year *For Self-Examination, Recommended to the Present Age* appeared. German translations of Kierkegaard's books that were published between 1862 and 1904 were; *Practice in Christianity* (1878), *The Sickness unto Death* (1881), *Either/Or* (1885), *Stages on Life's Way, Twelve Discourses* (1886), *Works of Love, Philosophical Fragments and The Concept of Anxiety* (1890), the second translation of *The Moment* (1896), *The Seducer's Diary* (1903).

The main German interest in Kierkegaard at that time lied in his attack upon Christendom. And German readers got the total image of Kierkegaard from two Danish thinkers, namely, G. Brandes and H. Høffding. The German translation of G. Brandes' book on Kierkegaard (*Sören Kierkegaard. Ein literarisches Charakterbild*) was published in 1879, and Høffding's *Sören Kierkegaard als Philosoph* was published in 1896. And Kierkegaard attracted rising attention in Germany. This is the background of Gundert's discovery of Uchimura.

What did European find in How I became a Christian?

Why did *How I became a Christian* cause Gundert to visit Japan and live with Uchimura? And why did some Europeans superimpose Uchimura upon Kierkegaard? They found an honest young figure who had encountered Christian teachings, had suffered because of gospel in order to identify himself with Christian truth, and had a decisive conversion. They thought that Uchimura's *How I Became a Christian* duplicated Kierkegaard's thoughts of Christianity.

Where did European readers find Kierkegaard in How I Became a Christian?

1. The title and Uchimura's use of a pseudonym

The title of Uchimura's *How I became a Christian* reminded us directly of Kierkegaard's religious task; "How to become a Christian". When Uchimura first published this book in Japan, he used a pseudonym, Jonathan X¹³ in the "Preface to the Japanese Edition." And he said about the author in the letter to Bell with the date of Jan. 3, 1894 that; «I like to send it out anonymously, without any introduction by a favored author or dedication to any of my friends, but solely upon its own merits»¹⁴ This phrase, "solely upon its own merits" was also a request that Kierkegaard asked of his readers when they read his book. But this pseudonym was only used in the Japanese edition, for later, Uchimura used his own name as the author in the "Preface" in American edition with the title, *The Diary of a Japanese Convert*. Even if European readers found the name, Uchimura, this name, I think, is like a pseudonym for them, because they had no information about him at that time. So, they read this book 'solely upon its own merits.

2. Uchimura's attack upon "churches", the established Christendom and priests in the U.S.; Becoming the

founder of the "Non-Church movement" in Japan

I will introduce W. S. Clark's covenant, which the students, including Uchimura, at Sapporo Agricultural College signed.

Covenant of Believers in Jesus

The undersigned members of S. A. College, desiring to confess Christ according to his command, and to perform with true fidelity every Christian duty in order to show our love and gratitude to that blessed Savior who has made atonement for our sins by his death on the cross; and earnestly wishing to advance his Kingdom among men for promotion of his glory and the salvation of those for whom he died, do solemnly covenant with God and with other from this time forth to be his faithful disciples, and to live in strict compliance with the letter and the spirit of his teachings; and whenever a suitable opportunity offers we promise to present ourselves for examination, baptism and admission to some evangelical church.

We believe the Bible to be the only direct revelation in languages from God to man, and the only perfect and infallible guide to a glorious future life.

We believe in one everlasting God who is our Merciful Father, our just and sovereign Ruler, and who is to be our final Judge.

We believe that all who sincerely repent and by faith in the Son of God obtain the forgiveness of their sins, will be graciously guided through this life by the Holy Spirit and protected by the watchful providence of the Heavenly Father, and so at length prepared for the enjoyment and pursuit of the redeemed and holy ones¹⁵.

After stating these beliefs, they promised to follow the Christian Commandments from the Ten Commandments.

This covenant was very liberal and free from Christian churches' denomination or sects and reflected the puritanical spirit in New England.

Uchimura said after the introduction of this covenant; "The practical advantage of the new faith was evident to me at once. I had felt it even while I was engaging all my powers to repel it from me"¹⁶ And he continued to say that "The Christian monotheism laid its axe at the root of all my superstitions. All the vows I had made, and the manifold forms of worship with which I had been attempting to appease my angry gods, could now be dispensed with by owning this one God; and my reason and conscience responded "yea!"¹⁷

Clark taught Christian ethics as based on the Bible. His students were very influenced by his character. He wanted only for them to become 'Christian gentlemen' and didn't teach any other strict rules. The gentleman represents such character as honesty, truthfulness, love of truth, justice and fairness, benevolence, independence and faithful to God. These virtues fit and affected Uchimura. So he said that his reason and conscience responded "yea!"

13. "Jonathan X., the Author"

14. Kanzo Uchimura, op. cit., Vol. 36, p.391.

15. *The Complete Works of Uchimura Kanzo*, op. cit., pp.27-28

16. Ibid., p.28

17. Ibid., pp.28-29.

On June 2nd, 1878, Uchimura “RECEIVED BAPTISM from Mr. Harris¹⁸, a Methodist missionary from America, together with his six brethren”¹⁹ He named himself Jonathan²⁰ as his Christian name, because he “was a strong advocate of the virtue of friendship, and Jonathan’s love for David pleased” him well. After their baptism, they formed their small “church” in their private room. Then the seven students joined the Methodist Episcopal Church through Mr. Harris on December 1st. Uchimura wrote the situation as follows:

The Rev. Mr. H. our beloved Missionary was again in the town, and we joined his church without scrutinizing pro and con of his or any other denomination. We only knew he was a good man, and thought that his church must be good, too²¹.

Uchimura explained how the little church was organized.

The little church was entirely democratic, and every one of us stood on the same ecclesiastical footing as the rest of the members. This we found to be thoroughly Biblical and Apostolic²².

The seven brethren began to plan to have a real church instead of a toy church after their graduation. But there occurred one thing they were sorry about, namely the possibility of two churches in the same small place. One was an Episcopalian church and the other was a Methodist church. He “felt for the first time in” his “Christian experience the evils of denominationalism”²³.

When they planned to build a new church, the Methodist Episcopal Church of America helped them with 400 dollars. They decided to borrow the money, rather than to be given it. They wanted to have the church be an independent church and explained their idea to the Missionary, and then the Missionary sent a letter to them stating briefly that he could not give his consent to their plan to build an independent church and asked them to pay back the money to him, Uchimura said,

If the Methodist Episcopal Mission lent us money that we might start its denominational church in our place, we should never have asked its aid. Our independence was not intended as a revolt against Methodism, but as an expression of our real attachment to our heavenly Master, and of the highest sentiment of our love to our nation²⁴.

So they paid back the money and got their independence in 1882. The church was called the Sapporo Independent Church. They wrote its constitution, and their “creed was the Apostle’s Creed. The church discipline was based upon the “Covenant of Believers in Jesus,” drawn up by” their “New England professor five years ago.”²⁵ The Sapporo Independent

Church was prosperous.

“The evils of denominationalism” to Uchimura came to be emphasized in the U.S. He said, “America is a land of sects, where each tries to augment its numbers at the expense of others. Already such strange isms as Unitarianism, Swedenborgianism, Quakerism, etc., to say nothing of the others with which I was already familiar, were tried upon me”²⁶ Those isms made him to be “much doubting”²⁷. He was at a loss which to make his own. So he “made up his mind to accept none of them”²⁸ And he confessed that “Men’s opinions are various, but God’s Truth must be one. Unless taught by God Himself, the true knowledge cannot be obtained”²⁹ These experiences led him to establish the “Non-Church” and only rely on the Bible.

Uchimura’s first impressions of Christendom (in the U.S.) were impressively described in Chapter 6 of *How I Became a Christian*. He had an idea of the Christian America was that it “was lofty, religious, Puritanic”³⁰ His image of America was that of the ‘Holy Land’, because he learned “all that was noble, useful, and uplifting through the vehicle of the English language”³¹ But he gradually unlearned this childish notion. What most stirred up his feeling of indignation was the racial distinction. “In no other respect, however, did Christendom appear to me to be more like heathendom than in a strong race prejudice still existing among its people”³².

He was especially astonished at American’s feelings against the Chinese. He said as follows;

But strong and unchristian as their feeling is against the Indians and the Africans, the prejudice, the aversion, the repugnance, which they entertain against the children of Sina was something which we in heathendom have never seen the like. The land which sends over missionaries to China, to convert her sons and daughters to Christianity from the nonsense of Confucius and the superstitions of Buddha, – the very same land abhors even the shadow of a Chinaman cast upon its soil³³.

Uchimura said time failed him to “speak of other unchristian features of Christendom”, but he showed some examples; “What about legalized lottery which can depend for its stability upon its millions in gold and silver, right in face of simple morality clear even to the understanding of a child,”³⁴ and so on. And he even said as follows:

If it was Christianity that made the so-called Christendom of today, let Heaven’s eternal curse rest upon it!³⁵

One thing I shall never do in future: I shall never defend Christianity upon its being the religion of Europe and America. An “external evidence” of this nature is not

18. Merriman Colbert Harris (1846 – 1921)

19. Ibid., p. 32.

20. Jonathan is author’s name of *How I became a Christian*. (cf. note 13)

21. Ibid., p. 42.

22. Ibid., p. 37.

23. Ibid., p.57.

24. Ibid., p.81.

25. Ibid., p. 76.

26. Ibid., p.134.

27. Ibid., p.135.

28. Ibid., pp. 135-136.

29. Ibid., p. 136.

30. Ibid., p.105.

31. Ibid.

32. Ibid., p. 111.

33. Ibid., p. 112.

34. Ibid., p. 117.

35. Ibid., p. 118.

only weak, but actually vicious in its general effects³⁶.

These impressions compelled him to establish Christianity for the Japanese by the Japanese. He thought himself happy to be born in a heathen country.

He was born in a soldier family, samurai. The traits of samurai put a high value on practice, rectitude, and especially an honest attitude towards money. He characterized the trait as “vivere est militare”³⁷. And he thought priests were most impractical and he hated professional clergyman from the bottom of his heart. But after his conversion at Amherst College, he began to think of theology as ‘Theo-logy’, the science of God. He explained the change of his idea of theology as follows:

The daily increasing sense of reality of spiritual experiences helped me to dispel all the notions of hollowness and non-utility which I had once attached to Theology. Indeed I saw the reason of my hatred of Theology. If spirit is real, as rice and potatoes are real, why despise Theology and praise Agriculture? If it is noble to grow corn, and feed myself and my hungering fellowmen with the fruits of God’s Earth, why ignoble to learn of His Laws to appropriate His Spirit to our hungering souls, and be made nobler and manlier thereby?³⁸

So he decided to enter Hartford Seminary to study Theology. But he said in his heart:

“Lord, I shall study Theology if Thou compelest me not to be Reverend. Should I succeed to take in all the theologies of Christendom, I shall not add to my name that ponderous title designated by double D’s. From that Thou must release me for this final sacrifice of mine.” He said Yea, and upon this agreement I entered a Theological Seminary³⁹

But seminary was not the place for him. He was disappointed at the atmosphere of the students and the teaching contents of the theologians there. He wrote in his diary of these days:

Oct. 12. Spiritless Theology is the driest and most worthless of all studies. To see students laughing and jesting while discussing serious subjects is almost shocking. No wonder they cannot get at the bottom of the Truth. It requires the utmost zeal and earnestness to draw life from the Rock of Ages.

Nov. 3. – I am seeking for a higher type of morality than “must.” I am hungering after the morality that cometh from God’s grace. But such a morality is denied not only by the majority of mankind, but very little seems to be believed in by the students and professors of theological seminaries. I do not hear anything new and different within these sacred walls from those which I hear outside. Confucius and Buddha can teach me the largest part of what these theologues are presuming to teach to the heathen.

Nov. 7. – O my Soul, away from isms, be they Methodism or Congregationalism, or any other high-sounding isms. Seek the Truth, quit thyself like a man, cease from men, and look above thee⁴⁰.

And what made his fear of license even bigger was the fact that “sermons have market-values, as pork and tomatoes and pumpkins have”. His thought about religion was that “religion is not usually convertible into cash. Indeed, more religion, less cash”⁴¹

Haven’t these sentences reminded us of Kierkegaard sentences in *The Concept of Anxiety*?

That science, just as much as poetry and art, presupposes a mood in the creator as well as in the observer, and that an error in the modulation is just as disturbing as an error in the development of thought, have been entirely forgotten in our time, when inwardness has been completely forgotten, and also the category of appropriation, because of the joy over all the glory men thought they possessed⁴².

And they remind us of Kierkegaard’s explanation of earnestness, for example, “the mood that corresponds to sin is earnestness”⁴³. Besides, we could say that the “higher type of morality than ‘must’” which Uchimura was seeking for was the second (new) ethics of Kierkegaard⁴⁴.

Uchimura returned to Japan with the following conviction:

In forming any right estimate of Christendom, it is essential for us first of all to make a rigid distinction between Christianity pure and simple, and Christianity garnished and dogmatized by its professors⁴⁵.

3. *Uchimura’s other expressions which are associated with Kierkegaard’s thought in How I Became a Christian*

Truth and Idea

“We say Christianity is Truth. But that is defining an undefinable by another undefinable. “What is Truth?” is asked by the Roman Pilate and other unveracious men. Truth like Life is hardest, yea impossible, to be defined; – The true knowledge of Life comes only by living it. – So, Truth. We come to know it only by keeping it.”

“So, I came to see that the indefinability of Christianity is not an evidence of its non-existence, much less of its humbugness. The very fact that it grows more to me the more I conform myself to its teaching, shows its close relationship with the Infinite Truth itself”⁴⁶.

Salvation and Faith

Unless the Spirit of God touches my heart directly, there cannot be any conversion. What a consoling thought! – salvation is of God, and no man or thing or circumstance can take it from me. It is surer than a mountain itself.⁴⁷

36. Ibid., p. 119.

37. Ibid., p. 17.

38. Ibid., pp. 172-173. I would like to note his phrase ‘to learn of His Laws to appropriate His Spirit to our hungering souls’ in order to remind us of Kierkegaard’s term, *Tilegnelse*: appropriation.

39. Ibid., pp. 173-174.

40. Ibid., pp. 174-175.

41. Ibid., p.180.

42. Kierkegaard, *The Concept of Anxiety*, edited and translated with

Introduction and Notes by Reidar Thomte, Princeton University Press, 1980, p.14, note.

43. Ibid., p.15.

44. Ibid., pp. 20-23.

45. *The Complete Works of Uchimura Kanzo*, with notes and comments by Taijiro Yamamoto and Yoichi Muto, vol. 1, p. 187.

46. Ibid., pp. 188-189.

47. Ibid., p. 156.

O Lord, acknowledging my total incapacity and depravity, I come unto Thee to be filled with Thy life. I am unclean; I pray Thee to cleanse me. I have no faith; give Thou me faith⁴⁸.

Lack of ambition and too much ambition

In every man's life there is a sort of paradigm divinely appointed beforehand. His success consists in conforming himself to this paradigm, neither coming short of it, nor exceeding it. In it alone is perfect peace. His body and mind can be used to the best possible advantage when he walks in it. Lack of ambition often keeps him short of it, and he goes away from this world without accomplishing his work to the utmost of his capacity. On the other hand, too much ambition causes him to overleap it; hence a shattered system and premature death. Man's selective power (free-will) lies in conforming himself to this paradigm⁴⁹.

Fear and Trembling

His grace fills up all the vacancies left by the sad experiences of life. I know my life hath been guided by Him, and though I go with much fear and trembling to my home-land, I fear no evil, for He will still manifest ore of Himself upon me⁵⁰.

What does connect Uchimura and Kierkegaard?

The spirit of Bushido and Pietism

He was 16 years old when Uchimura met Christianity and was urged to sign the covenant written by Clark. I think the most important part of the covenant for young Uchimura was "to perform with true fidelity every Christian duty in order to show our love and gratitude to that blessed Savior who has made atonement for our sins by his death on the cross" and "do solemnly covenant with God and with each other from this time forth to be his faithful disciples, and to live in strict compliance with the letter and the spirit of his teachings". And after he wrote "The Rubicon was thus crossed for ever. We vowed our allegiance to our new Master, and the sign of the Cross was made upon our brows. Let us serve Him with the loyalty we have been taught to show toward our earthly lord and master, and go on conquering kingdom after kingdom" because the words which are used in the above citations, 'fidelity,' 'faithful,' 'love and gratitude,' 'to live in strict compliance with the letter and the spirit of teaching,' and 'loyalty' are the key concepts of Japanese Bushido, noblesse oblige of the warrior class in Japan, fundamentally being based on Confucian ethics.

Uchimura wrote in *How I Became a Christian* as follows:

My father was a good Confucian scholar, who could repeat from memory almost every passage in the writings and sayings of the sage. So naturally my early education was in that line; and though I could not understand the

ethico-political precepts of the Chinese sages, I was imbued with the general sentiments of their teachings. Loyalty to my feudal lords, and fidelity and respects to my parents and teachers, were the central themes of the Chinese ethics. Filial piety was taught to be the source of all virtues, akin to the Solomonic precept of "Fear of God is the beginning of wisdom." Loyalty to feudal lords, especially in time of war, took more romantic shapes in the ethical conceptions of the youth of my land. He was to consider his life as light as dust when called to serve his lord in exigency; No less weightier was to be the youth's consideration for his master (his intellectual and moral preceptor), who was to him no mere school-teacher or college professor on quid pro quo principle, but a veritable didaskalos, in whom he could and must completely confide the care of his body and soul. The Lord, the Father and the Master, constituted his Trinity⁵².

Between his leave from working at a mental hospital in Elwyn in July and his entrance into Amherst College in September 1885, Uchimura wrote an article with the title, 'Moral Traits of Yamato-Damashii ("Spirit of Japan")'⁵³. He explained almost the same ideas about the Spirit of Japan in this article as those above mentioned. He discussed three distinct traits of the primitive nature of the Japanese: "1. Filial piety; 2. Loyalty to higher authorities; 3. Love for inferiors"⁵⁴. And he tried to "show the Western readers how far the "Yamato-heart" is essentially Christian in spirit"⁵⁵. In this article he said, "while in Japanese eyes, filial love is the foundation-stone of all virtues, loyalty to masters is the crown of them all"⁵⁶. And he continued, "To no other Christians does the word "Master," applied to Christ, come with a deeper meaning than to the Japanese disciples of the "martyr of Nazareth"⁵⁷. As for Love for inferiors, he expressed his idea as follows:

The stories of sacrifices made by inferiors for those above them in authority have a pathos of their own; but when superiors deny themselves ease and comfort, and in some instances lay down their lives for their dependents, the action holds a deeper meaning to Christians, who have so lately learned that "the Highest" has offered the supreme sacrifice of himself, not because we "loved him," but that he "loved us"⁵⁸.

We have many stories to illustrate "that spirit in Japan, which moves the greater to suffer for the less, the superior for the weaker inferior"⁵⁹. As an example of this trait, Uchimura named Takamori Saigo (1828-1877), who had a most important role in the Meiji Restoration and was one of the greatest heroes in Japanese history. But I would like quote Saigo through Uchimura's bosom friend, Inazo Nitobe in his famous Bushido.

The Way is the way of Heaven and Earth; Man's

48. Ibid., p. 165.

49. Ibid., p. 176.

50. Ibid., p. 209.

51. Ibid., pp. 32-33.

52. Ibid., pp. 19-20.

53. Kanzo Uchimura, *UCHIMURA Kanzo Zenshu*, Vol.1, p. 113ff. This article was published in January 1886 in *The Methodist Review* with author's name, A Japanese. In his article Uchimura used the word, Yamato Damashii, and in his *How I Became a Christian*, Uchimura didn't use the word, Bushido, but this word became one of his most favorite words.

54. Ibid., p. 114.

55. Ibid.

56. Ibid., pp. 120-121.

57. Ibid., pp. 121-122.

58. Ibid., p. 129.

59. Ibid., pp. 133-134.

place is to follow it; therefore make it the object of thy life to reverence Heaven. Heaven loves me and others with equal love; therefore, with the love wherewith thou lovest thyself, love others. Make not Man thy partner but Heaven, and making Heaven thy partner do the best. Never condemn others; but see to it that thou comest not short of thine own mark⁶⁰.

Nitobe said, "Benevolence, Feeling of distress", namely, "love, magnanimity, affection for others, sympathy and pity, were ever recognized to be supreme virtues, the highest of all the attributes of the human soul"⁶¹.

We have three groups which played the most important role of the mission and development of Christianity in Japan; 1. Kumamoto Band, 2. Yokohama Band, 3. Sapporo Band. These three bands were founded by American puritanical missionaries. The missionaries "grafted" Christianity upon the spirit of the young generation derived from samurai families at the beginning of the Meiji Era. Uchimura said, "Christianity grafted upon Bushido will be the finest product of the world"⁶².

American Puritanism had one of its roots in Pietism founded by Philipp Jakob Spener (1635-1705)⁶³ in Frankfurt, August Hermann Franke (1663-1727) at University of Halle, a center of European Pietism, and especially, Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, (1700-1760), the father of Herrnhut Brethren (Moravian Church). At ten years old, "Zinzendorf attended the Royal Paedagogium at Halle University for six years, and there was influenced by Professor Francke"⁶⁴. In 1705, University of Halle made a partnership with King Ferdinand IV of Denmark and the next year he sent two Pietist missionaries to Tranquebar in India. They were the first Protestant missionaries in India. Zinzendorf gained a great influence from this movement. He made a small group with his young friends, named "the Order of the Grain of Mustard Seed", which was a foreshadowing of his missionary activities. In 1731, Zinzendorf visited Copenhagen to attend the coronation of King Christian VI of Denmark. In 1741, he resigned from his responsibilities as a bishop of the Moravian church to be free to serve the church in America. A year later, he renounced the title of "Count" and the privilege of nobility in order to be more effective in his ministry in the colonies. Instead, they called him "brother". "Then in 1744, he told Spangenberg to call the movement in America the Evangelical Brethren rather than Moravian or Lutheran in an endeavor to be nondescript to discourage people from other denominations from joining them. His passion was to work towards an interdenominational fellowship that God would use to bring renewal and unity to churches, and to take the message about Christ to those who had never heard"⁶⁵.

I introduced this short biography of Zinzendorf from an American scholar, but it is also based on an article written by W. Gundert, "The Biography of Count Zinzendorf". Gundert who was born in a family of Herrnhut Brethren, was asked by Uchimura to introduce Zinzendorf's life in the article that was published in *Biblical Studies*, Vol. 9, No. 11, 12, Vol. 10, No. 1-4 in 1906-1907. And Julius Hawley Seeley, Uchimura's teacher of faith, studied Philosophy and Theology at University of Halle from 1852 to 1853. I don't know whether he had a background in the Herrnhut Brethren, even though he was born in Bethel, Connecticut, which lies near from Bethlehem and Nazareth in Philadelphia where Zinzendorf embedded the spirit of the Moravian Church. Anyway, after Gundert's article of Zinzendorf, Uchimura wrote;

The person who showed most clearly Christ to me was Seeley Sensei, the President of Amherst College. Then, there would be some persons who think that my faith was derived from Americans, but it is not true. In retrospect, it was Seeley Sensei's non-American faith that embedded deeply Christ in my mind. He appropriated his faith during his studies in Germany. His faith was like German pietistic and was unanimously recognized by the people who know both Seeley and Pietism [Uchimura proposed the Japanese translation of the word as 'Keiken']. His faith has similar to the one of Zinzendorf, whose bibliography was published in this *Biblical Studies*⁶⁶.

Uchimura also promised to write the introduction of Kierkegaard by Gundert⁶⁷, but this promise was not completed.

As for the relationship between Kierkegaard and pietism, his father, Michael P. Kierkegaard was a member of the Herrnhut Brethren (Brødersocietet) in Copenhagen. Joakim Garff states; "Similarly distant from the Christianity represented by Mynster was the Moravian Congregation of Brethren, whose meetinghouse was on Stormgade, where the Kierkegaard family regularly gathered on Sunday. The religious group had been founded in 1739, inspired by the Herrnhut colony on his estate Berthelsdorf in Saxony. During the first decades of the nineteenth century the Copenhagen Moravian Congregation experienced such an increase in attendance that it had been necessary to rebuild the meeting hall to accommodate no fewer than six hundred souls. Michael Kierkegaard was charged with a leading role in accomplishing this task, and in so doing he was able to erect a quite tangible memorial to his lifelong relationship with Moravian. Saxtrop, who had been Michael Kierkegaard's pastor until 1795, was closely connected to the Moravian Congregation, and his

60. Inazo Nitobe, *Bushido; The Soul of Japan*, published in 1900 by The Leeds & Biddle Co., Philadelphia and also by Shokado, Tokyo. I quoted these sentences from *Bushido* published by Kodansha International Ltd., 2002, p. pp. 82-83.

61. Ibid., p. 56.

62. "Bushido and Christianity," *The Biblical Studies* 186 (January 1916), UCHIMURA Kanzo *Zenshu*, Vol.22, p. 161. Cf. John F. Howes, op. cit., p. 236.

63. He established 'Collegia Pietatis' (Schools of Piety) in 1670 and published *Pia Desideria* (Pious Desire) in 1675.

64. Robert L. Gallagher, "ZINZENDORF AND THE EARLY MORAVIAN MISSION MOVEMENT", A Faith and Learning Paper Presented to the Director of the Faith and Learning Program and the Provost WHEATON COLLEGE, In Partial Fulfillment of the Requirements for Promotion and Tenure, 2005, p. 5.

65. Ibid., p. 18.

66. Kanzo Uchimura, op. cit., vol. 15, p. 375. (in 1908)

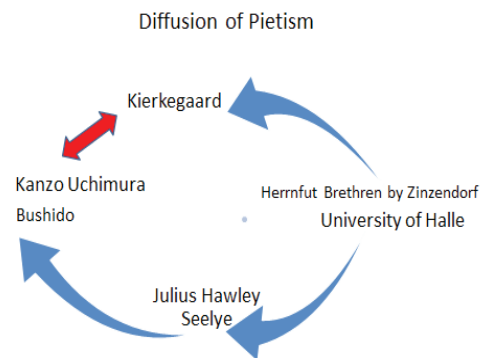
67. Kanzo Uchimura, op. cit., vol. 14, p. 491 (in the article "The Progress of Mu-Kyokai"). (in 1907)

sermon's preoccupation with Jesus' blood and wounds was more or less the epitome of Moravianism: Somber images of this sort from the Moravian Congregation seized hold of the sensitive child's imagination quite early and set their stamp on his view of life"⁶⁸.

At the moment, I won't enter the detail explanation between Kierkegaard's thought and pietism. But if we would search more about the relationship between Kierkegaard and Uchimura through pietism, then we may find a different interpretation of Kierkegaard's idea of 'the single individual' rather than the popular one by Martin Buber.

CONCLUSION

If my presentation gave you any understanding about the reasons why Japanese love to read Kierkegaard, and the long history that Japan has in studying Kierkegaard, I am very happy.

* The article is published in author's edition
* Статья публикуется в авторской редакции

68. Joakim Garff, *Søren Kierkegaard, A Bibliography*, translated by Bruce H. Kirmmse, Princeton University Press, 2005, pp. 11-12.

ADDRESS & ©

prof. Kinya MASUGATA, ex-president of the Kierkegaard Society of Japan,
Prof. Emeritus at Osaka University of Education
The former Executive Vice President at Mukogawa Fort Wright Institute
Mukogawa Women's University
6-46 Ikebiraki, Nishinomiya, Hyogo,
Japan
masugata@hotmail.com

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ СПАДЩИНИ К'ЄРКЕГОРА В УКРАЇНІ

Specificity Research of the Kierkegaard's Heritage in Ukraine

Specifika výzkumu Kierkegaardova dědictví na Ukrajině

Костянтин РАЙДА

Київ, Україна

ABSTRACT: The author defines the research specificity of the existentialism philosophy and Kierkegaard's philosophy in Ukraine in the parameters of dichotomy methodological approaches «existentielle» and «existentielle» traditions. At the first glance, the difference seems negligible. But closer examination reveals that «existentielle» understanding of the field of view of researchers disappears specificity and the role of the philosophy of existentialism in the spiritual activities of the individual, his self-fulfillment and realization its mission in the world. «Existentielle» tradition, according to the author, is primarily concerned with the phenomenon of ontologization Kierkegaard's ideas by M. Heidegger. In relation to the Kierkegaard's philosophy the option of the «existentielle» tradition in understanding of the essence of Kierkegaard's researches, according to the author's opinion, conversely is the main revealing the contents of his ideas in their intentionality and the essential terms. This article contains and bibliographical material, allowing to form an idea of the direction and level researches S.K. works in Ukraine.

Keywords: S. Kierkegaard – philosophy of existentialism – «existentielle» and «existentielle» traditions of understanding.

SHRNUTÍ: Autor vymezuje specifika kierkegaardovského výzkumu na Ukrajině v hranicích dichotomie metodologických přístupů «existenciální» a «existenciální» tradice. Rozdíl mezi nimi se může jevit na první pohled zanedbatelným. Ale podrobnější bádání odhalí, že «existenciální» směr zanedbává roli existenciální filosofie v duchovním jednání jednotlivce, jeho sebenaplnění a dovršení jeho úlohy ve světě. «Existenciální» tradice se v očích autora zaměřuje především na ontologizaci Kierkegaardových myšlenek Martinem Heideggerem. Původním záměrem dánského filosofa vyhovuje lépe přístup «existenciální». Článek obsahuje bibliografický materiál, nabízející představu o směrech v ukrajinském kierkegaardovském bádání a o jeho úrovni.

Klíčová slova: S. Kierkegaard – existencialismus – «existenciální» a «existenciální» tradice porozumění.

РЕЗЮМЕ: Автор определяет специфику исследования наследия С. Кьеркегора в Украине в параметрах дихотомии методологических подходов «existentielle» и «existentielle» традиций. В статье утверждается, что в традиции «existentielle» понимании из поля зрения исследователей, как правило, исчезает специфика и роль философии экзистенциализма в духовной деятельности индивида, его самоосуществлении и реализации своего предназначения в мире. «Existentielle» традиция, по мнению автора, связана с феноменом онтологизации идей С. Кьеркегора М. Хайдеггером. По отношению к философии датского мыслителя параметр «existentielle» в понимании сущности его изысканий, наоборот, представляется как раскрывающий содержание его идей в их интенциональности и сущностном выражении. Статья содержит и библиографический материал, позволяющий сформировать представление о направлении и качественном уровне украинской кьеркегорианы.

Ключевые слова: С. Кьеркегор – философия классического экзистенциализма – традиция экзистенциального и экзистенциалистского понимания реальности.

3–4 грудня 2013 року в час 200-річного ювілею з дня народження відомого данського філософа, проповідника та есеїста С. Кьеркегора в Україні відбулася ювілейна міжнародна науково-практична конференція «Søren Kierkegaard in Our Time: Problems and Prospects of Modern Philosophy and Religious Studies». У науковому відношенні вона продемонструвала ще одну спробу визначити найбільш плідну методологію комплексного, найбільш дієвого підходу до подальшого аналізу ідей та спадщини

«Великого данця». Поряд з традиційними, усталеними у міжнародній практиці методами й типологією аналізу його ідей, на київській конференції було застосоване й вчення щодо постекзистенціалістського мислення, розроблене українськими фахівцями у відділі історії зарубіжної філософії Інституту філософії НАН України. Так, окрім загальноновизначених тематичних експлікацій, таких як «Філософія С. К'єркегора та духовний спадок поколінь: проблеми загальнолюдських гуманістичних цінностей»,

«Сучасна практика історико-філософських, культурологічних та релігієзнавчих досліджень спадщини С. К'єркегора», «Феномен екзистенціальної діалектики С. К'єркегора та специфіка її методологічного застосування в філософії та теології», «Віра та к'єркегоровий «стрибок в абсурд» в контексті розвитку сучасної теології та філософії», тематика конференції була представлена й інноваційними аспектами, що відтворилися у таких назвах тематичних розділів конференції, як «Ідеї С. К'єркегора в постекзистенціалістському мисленні», «Ідеї С. К'єркегора в екзистенціалістській та екзистенціальній антропології», «Розвиток ідей С. К'єркегора в гуманістичній психології, психоаналізі та психотерапії», «Розвиток ідей С. К'єркегора в екзистенціальній теології» тощо. Аналіз цілого конгломерату постекзистенціалістських культурологічних синтезів, таких як екзистенціальна антропологія, екзистенціальна феноменологія, екзистенціальна психологія, психоаналіз та психотерапія, екзистенціальна соціологія, екзистенціальна аксіологія, екзистенціальна естетика, екзистенціальна етика тощо протягом останнього часу надав можливість по-новому поглянути на сутність ідей філософії класичного екзистенціалізму, і у цьому контексті, на значущість спадщини його всесвітньо відомого «празасновника» Сьорена К'єркегора. Побачити й оцінити роль ідей датського мислителя не лише, скажімо, у філософії К. Ясперса, М. Гайдеггера та Ж.-П. Сартра, але й у концепціях Р. Мея, К. Роджерса і Р. Лейнга, Л. Бінгсвангера та В. Франкла, П. Тілліха, Д. Маккуоррі і Т. Альтицера, М. Вестфалія та Дж. Дугласа, Дж. Крейча і Г. Слейта і багатьох багатьох інших сучасних мислителів.

Від часу отримання незалежності в різних освітніх та наукових закладах України було підготовлено та захищено декілька дисертаційних досліджень, присвячених аналізу спадщини С. К'єркегора. Це, насамперед, дисертація В. М. Петрушова «Філософія європейського адогматизму: парадокс віри С. К'єркегора і sola fide Л. Шестова» (2008) та низка кандидатських дисертацій: Суховій О. М. «Антропологія Керкегора: рух філософії до літературності» (2003); Т. М. Ярошенко «Проблема страждання в філософсько-етичній спадщині А. Шопенгауера і С. К'єркегора: компаративний аналіз» (2003); О. В. Онищук «Концепція людської екзистенції Сьорена К'єркегора» (2008); а також дисертації, тематично дотичних до спадщини датського мислителя, зокрема: А. Є. Залужної «Трансформація релігійно-моральної проблематики в нігілістично орієнтованому екзистенціалізмі» (2002); Г. Д. Омеласенко «Екзистенціальна психологія як феномен постекзистенціалістського мислення» (2008), С. Л. Шевченко «Автентичність екзистенції в «позитивному» та

«негативному» екзистенціалізмі» (2009) тощо.

На час своєї «легітимізації» у 1998 році українська к'єркегоріана¹ мало чим відрізнялася від типової практики аналізу спадщини С. К'єркегора. Предметом вивчення українських дослідників, так само як і за кордоном, були типові релігієзнавчі, теологічні, філософсько, або ж філософсько-етичні проблеми гуманітарного та антропологічного знання, маловідомі аспекти біографії датського мислителя, або ж порівняльні характеристики ідей С. К'єркегора з ідеями інших російсько та україномовних мислителів. Загалом цю практику можна визначити тематично-предметною. В Україні до початку нового століття вона мала й ще одну особливість: спадщина С. К'єркегора, так само, як і екзистенціалістська традиція в цілому досліджувалися вітчизняними науковцями переважно в екзистенційній традиції її розуміння.

Ця традиція бере свій початок зі спроби Ф. Гайнемана (Heinemann 1959: 1), а згодом й Ж.-П. Сартра² визначити сутність філософії класичного екзистенціалізму (і філософії С. К'єркегора, як проголошеного провісника цієї філософії), насамперед, через категорію «existence». Саме через цю категорію у дослідницькій практиці у свій час почали здійснюватися і історичні паралелі та порівняння екзистенційної філософії з середньовічною схоластикою (незважаючи на те, що там дихотомія категорій існування та сутності мала зовсім інший зміст), і пошуки категоріального смислового взаємозв'язку поміж різними утвореннями екзистенціалістського мислення, насамперед, поміж ідеями С. К'єркегора та фундаментальною онтологією М. Гайдеггера, ідеями М. Гайдеггера та філософією Ж.-П. Сартра тощо.

Проте, у намаганнях встановити теоретичну, категоріальну взаємозалежність між ними зазвичай нівелювалася навіть специфіка змісту к'єркегорових міркувань, яка й відрізняла його ідеї, тип його мислення від специфіки та внутрішнього устрою мисленевих форм фундаментальної онтології М. Гайдеггера, екзистенціалізму Ж.-П. Сартра та ідей інших представників філософії «класичного екзистенціалізму»³.

Зрештою, у більшості випадків подібна практика історико-філософського аналізу спадщини С. К'єркегора продукувала лише взірці категоріальної еквілібристики і була мало дотичною до головного сенсу й світоглядного спрямування міркувань датського мислителя.

І проблема полягала у тому, що екзистенційна парадигма розуміння спадщини С. К'єркегора та екзистенціалістської філософії в цілому не «перекривала» увесь обсяг змістовної та смислової частини усіх феноменів, які були проголошені складовими цієї філософії. Більше того. Якщо торкатися

1. Див.: Українська К'єркегоріана: Сьорен К'єркегор і його роль в інтелектуальному житті Європи: Переклади, документальні матеріали. - Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛДУ ім. І. Франка, 1998. - 198 с.
2. У даному випадку ми маємо на увазі широко відому працю Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» (Sartre 1946: 529 à 533).
3. У даному випадку ми маємо на увазі широко відому працю Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» (Sartre 1946: 529 à 533).

С. К'єркегора, то у певному сенсі вона навіть викривляла й сприяла недооцінці усіх позитивів спадщини «Великого данця». Насамперед, це стосується того глибинного потенціалу, який був закладений С. К'єркегором у духовні та психоемоційні підвалини свого мислення. І які згодом були визначені у якості надзвичайно важливої складової його ідей М. Бердяєвим, Г. Марселем та Ж. Марієном.

Визначаючи індивіда як «дух», як певний синтез нескінченного й скінченного, тимчасового й вічного, свободи й необхідності» (К'єркегор 1993: 255), С. К'єркегор вже на той час побачив, що існування, яке хоча б у слабкій формі оприлюднює певне духовне призначення особи, є навдивовиж рідкісним фактом у житті його сучасників. «Так мало тих, хто хоча б намагається, а серед цих останніх – так мало тих, хто не відмовляється від своїх спроб вийти до цієї духовності» (К'єркегор 1993: 290), – стверджував він у своїх працях.

Особливість філософії С. К'єркегора, на мою думку, полягає не тільки в тому, що він ставить на перше місце у своїх роздумах проблеми існування, (проблеми «екзистенційності»), але й у тому, як саме він інтерпретує таку екзистенційність, і чому саме він інтерпретує її таким чином. Філософію С. К'єркегора, на моє глибоке переконання, можна зрозуміти у її найсуттєвіших вимірах лише у тому випадку, якщо усвідомити чому саме екзистенціальна субстанція людської духовності – переживання й почуття індивіда, – конституалізуються у його філософії як переживання й почуття негативного кшталту: провини, гріха, непристосованості, неприйнятності, нездійсненності тощо. Чому ці, «негативні» почуття перетворюються на стрижньові духовні виміри екзистенції. Логіка філософії С. К'єркегора «привідкриває» свій сенс тому, хто починає усвідомлювати сутність застосування зміненої форми духовного досвіду, духовного життя, або ж «перебування-в-духовності» у його філософії.

Проблема ж розуміння гайдеггерівської інтерпретації поняття екзистенції з «фундаментальної онтології» також полягає у «зіткненні» з «вимірами людської екзистенціальності, що застосовуються також надзвичайно специфічним чином.

Якщо у С. К'єркегора людський дух є виявом його екзистенціальності, то для М. Гайдеггера, навпаки, «людський дух – це метафізика, що розгортається з такою ж необхідністю, як і саме буття». Геніальні інтуїції С. К'єркегора, у відповідності до яких екзистенціальність перетворилась на поле визначення процесу духовного самоздійснення індивіда, отримала своє означення у цьому процесі, у розвитку самостановлення людського ества, – безповоротно зникли у філософії М. Гайдеггера. «Оживля-

ючи» фактичність світу у статично з'інтерпретованій екзистенціальності, М. Гайдеггер зробив щодо філософії С. К'єркегора приблизно те саме, що свого часу Гегель вчинив по відношенню до філософії Канта. Він категорично відкинув позицію суб'єктивізму, і так само, як Гегель, перетворився на «великого об'єктивізатора». Не випадково тому і М. Бердяєв свого часу зауважив у своїй праці «Щодо невилічності та свободи людини», що М. Гайдеггера він «цінує, але не вважає екзистенціальним філософом»⁴. Філософія М. Гайдеггера, на думку М. Бердяєва, «залишається під владою об'єктивації. Викинутість у світ, у das Man, і є об'єктивація» (Бердяєв 1965: 222).

На підставі фіксації цієї притаманності мислення С. К'єркегора М. Бердяєв, наприклад, взагалі відокремив «екзистенціалізм», а точніше, філософію М. Гайдеггера та філософію Ж.-П. Сартра від філософії С. К'єркегора, яку й визначив філософією не екзистенціалістською, а екзистенціальною. У даному випадку він акцентував увагу дослідників на тій «об'єктивації» змісту та сенсу ідей датського мислителя, до якої вдався М. Гайдеггер, створюючи свою фундаментальну онтологію.

Доречною буде й згадка про те, що останнім часом навіть у парадигмі екзистенційного дослідження спадщини С. К'єркегора та філософії класичного екзистенціалізму в цілому українські дослідники все ж таки дійшли висновку про те, що поняття «екзистенціалізм» з огляду на правильність визначення змісту самого терміну слід застосовувати лише до філософії Ж.-П. Сартра (Мандришук 2010: 26 – 30).

З початку нового, XXI століття в Україні з'явився і інший тип досліджень спадщини С. К'єркегора, який умовно можна визначити дослідженнями не в *екзистенційній*, а в *екзистенціальній*⁵ парадигмі розуміння історико-філософського процесу (Райда 1999: 3 – 9). Специфіка екзистенціальної парадигми полягає в додатковому акцентуванні на взаємозв'язку кожного філософського феномена із свідомістю індивідуальною та в поглибленій інтерпретації екзистенціального як специфічно історичного комплексу самовідчуття й світопереживання особи. Адже кожний такий феномен – є не тільки уособленням загальноприйнятого логічно або історично створеного філософсько-наукового методу; кожний феномен історико-філософського знання – це іще й момент реалізації синтезу загально відомого й загально очікуваного через специфічно індивідуальне прагнення, мету, розуміння сенсу власного існування, історична форма духовно-психологічної активності та функціонування індивідуальної свідомості та мислення.

Адже для людини, окрім істини та логіко-гносеологічного засвоєння реальності, надзвичайно

4. Поміж К'єркегором і Гайдеггером... існує все ж таки суттєва відмінність, - писав з цього приводу М. Бердяєв і у іншій своїй праці, що була надрукована під назвою «Я та світ об'єктів...» Філософські спроби Гайдеггера вирватися за межі раціоналізованого та об'єктивізованого пізнання річ, звичайно, новаторська й чудова. Але поняттями та категоріями можна лише пізнавати Dasein, лише існування, викинуте у світ, тобто, об'єктивоване або абсолютно абстрактне і порожнє буття.

5. Дихотомія понять «екзистенційне» - «екзистенціальне», що була введена мною у категоріальний обіг української філософії (Райда 1999: 29-54), в філософії Ю. Габермаса, наприклад, і відтворюється дихотомією понять «existentielle» - «existentiele» (Habermas 2001: 379).

важливими є і смислові відношення, історична специфіка та можливості її духовного життя, самоздійснення, реалізація людиною свого власного «Я», своєї внутрішньої сутності та покликання. *Екзистенціальне ж*, і є свідченням того, що подібне «перебування в духовному» має місце в реальному житті індивіда. Воно є тим чинником, який засвідчує одномоментну належність людської істоти і до матеріального природного світу і до світу духовного. Водночас екзистенціальне виступає і неодмінним підґрунтям існування цієї духовності.

Філософія як логіка, як форма наукового знання і, навіть, філософія як онтологія не може охопити в процесах роздумів над усвідомленим усю площину екзистенціального в конкретності його змісту: вона може разом із своїм науковим, логіко-теоретичним інструментарієм підійти до вивчення цієї площини. Проте завжди така філософія змушена досліджувати в ній моменти спільного, загальноприйнятого, логічно приступного. І завжди кожне логічне правило, науковий постулат або закон такої філософії буде як виняток припускати момент індивідуально-екзистенціального незбігу у способах реалізації особою свого власного життя із загальновизначеним, логічно визначеним, суспільно-прийнятним та ціннісно-узгодженим образом. Сфера цього незбігу і є сферою екзистенціальної філософії, сферою специфічного відтворення індивідуального передчуття і розуміння творення індивідом власної долі.

Саме тому з огляду на екзистенціальну перспективу розуміння існування особи такого вагомому значення в історії філософії набуває не лише традиція матеріалістичних, ідеалістичних (і традиційно науково спрямованих), раціоналістичних її інтерпрета-

цій, але й традиція релігійно-духовної філософії, теології і містики (містики як способу самовідчування та саморефлексії над безпосереднім духовним самоздійсненням індивіда (Райда 1998: 53 – 56), способу відображення історичного руху його духовності).

І у цьому аспекті традиція екзистенціального розуміння сутності філософії екзистенціалізму суттєво розмежовується з традицією його екзистенційної інтерпретації.

Дослідження спадщини С. К'єркегора в екзистенціальній парадигмі розуміння було започатковане в Україні працями К. Ю. Райди⁶, Г. Д. Ємельяненко⁷, Г. Д. Омеласенко⁸, С. Л. Шевченка⁹ та деяких інших дослідників. Аналіз теоретичної спадщини данського мислителя у цій парадигмі одразу ж при ніс і вагомі результати. Так, наприклад, при врахуванні світоглядно-ціннісної та екзистенціально-духовної складової мислення С. К'єркегора – тих глибинних внутрішніх інтенцій, що спонукали його до творчості одразу ж стали зрозумілими і очевидними і інші речі, ті, що у екзистенційній парадигмі розуміння видавалися суперечливими та дискусійними¹⁰. І це, безумовно, сприяє подоланню окремих вад та суперечностей в новітній українській к'єркегоріані. Проте, безумовно, у поєднанні та плідному використанні усіх методологічних традицій дослідження спадщини данського мислителя і криється запорука її подальшого становлення та розвитку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. LESCOE, F. (1974): Existentialism with or without God. – Alba House. – N.-Y.

6. Перш за все, у даному контексті відзначимо наступні праці: Райда К. Ю. «Раціональне і духовне в філософії С. К'єркегора» // Філософія гуманітарного знання: раціональність і духовність. – Матеріали міжнародної наукової конференції 2-3 жовтня 2008 р. м. Чернівці. – Чернівці: Рута, 2008. – с. 114-117., Райда К. Ю. Сенс філософії С. К'єркегора в інтерпретації Л. Шестова // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 10. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 2000. – С. 78 – 86., Райда К. Ю. Щодо сенсу та змісту філософствування С. К'єркегора // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 7. – К.: Укр. Центр духов. культури, 1999. – С. 130-140., Райда К. Ю. Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи [Текст] / Костянтин Райда. – К.: ПАРАПАН, 2009. – 328 с.
7. Ємельяненко Г. Д. «Екзистенціальне християнство» С. К'єркегора: проповідь відчаю або реквієм релігійному оптимізму? / Г. Д. Ємельяненко // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. – № 2 (10). – С. 14 – 20., Ємельяненко Г. Д. До проблеми визначення значущості релігійних ідей С. К'єркегора // Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 30-31 травня 2013 р. / за заг. ред. проф. Докаша В. І. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. – С. 241-245.
8. Омеласенко Г. Д. Філософсько-антропологічні ідеї С. К'єркегора як підґрунтя створення теорії екзистенціальної психології, психоаналізу і психотерапії // Ціннісно-смісловий універсам людини. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – С. 246 -255., Омеласенко Г. Д. «Філософсько-антропологічні ідеї С. К'єркегора як підґрунтя розвитку гуманітарних наук // Онтологія буття: Навчальний посібник. – 2-е вид. – Слов'янськ: СДПУ, 2007. – С. 34-44.
9. Шевченко С. Л. Сенс буття людини в інтерпретації Сьорена К'єркегора // Мультиверсум. Філософський альманах: 36. наук. праць. – Вип. 59. – К.: Український центр духовної культури, 2006. – С. 98-107., Шевченко С. Л. Поняття свободи як визначального чинника людського буття в філософії данського мислителя Сьорена К'єркегора // Обрії свободи. Матеріали міжнародної наукової конференції. 9.VI – 10.VI. Частина 1. Асоціація «Новий Акрополь». Київ. – 2006. – С. 24-27., Шевченко С. Л. Осмислення людського буття крізь призму свободи у філософії С. К'єркегора // Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри. Матеріали Науково-теоретичної конференції 26 жовтня 2007 року. Київ – 2007. – С. 174-176., Шевченко С. Л. «Екзистенціальна аксіологія С. К'єркегора – духовна реабілітація сучасності» // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 8 (96). – К., 2010. – С. 112-126., Шевченко С. Л. «Л. Шестов versus С. К'єркегор: до проблеми інтерпретації канонічного християнства» // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2011. – Вип. 51. – С. 46-55., Шевченко С. Л. «Особливості інтерпретації Л. Шестовим екзистенціально-теологічних поглядів С. К'єркегора» // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2011. – Вип. 52. – С. 20-31., Шевченко С. Л. «Екзистенція як буття одиничного в екзистенціальній діалектиці С. К'єркегора» (с. 26-45)) // Автентичність людського буття в філософії екзистенціалізму. – К., 2012. – 207 с.
10. З огляду на це доволі показовою є заочна теоретична дискусія поміж А. Є. Залужною та Г. Д. Ємельяненко, висвітлена у статті останньої на сторінках часопису Чернівецького національного університету «Релігія та соціум» (Ємельяненко, 2013, с. 14 – 20).

2. MICHALSON, C. (1965): Christianity and Existentialism. – N.-Y.
3. MOLINA, F. (1962): Existentialism as Philosophy. – Englewood Cliffs. – Prentice Hall.
4. SARTRE, J. - P. (1946): L'Existentialisme est un humanisme. - Manuel «Lire les philosophes».
5. БЕРДЯЕВ, Н. А. (1965): О рабстве и свободе человека // Бердяев Н.А. Царство духа и царство Кесаря. – Москва, Республика. – С.4–163.
6. СМЕЛЯНЕНКО, Г. Д. (2013): «Екзистенціальне християнство» С. К'єркегора: проповідь відчаю або реквієм релігійному оптимізму? *Релігія та соціум. Міжнародний часопис*. – Чернівці: Чернівецький національний університет, № 2 (10).
7. ЗАЛУЖНА, А. Є. (2002): Трансформація релігійно-моральної проблематики в нігілістично орієнтованому екзистенціалізмі. – Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.11. – Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, Київ.
8. KIERKEGAARD, Søren (Kierkegaard, 1993): Болезнь к смерти // Страх и трепет. – Пер. с дат., коммент. Н. В. Исаевой, С. А. Исаева. – М.: Республика, 1993. – С. 251-350. ISBN 5-250-01827-0.
9. МАНДРИЩУК, Л. А. (2010): Проблема розрізнення філософії екзистенції та екзистенціалізму. *Наука. Релігія. Суспільство*, № 3.
10. РАЙДА, К. Ю. (1998): Про методику і методологічні особливості аналізу історії філософії в парадигмі екзистенціального розуміння. *Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії [Текст] : зб. вибр. матеріалів наук. конф., семінарів та круглих столів за участю науковців, викладачів та спеціалістів*; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. - К. : Заповіт, 1998. - Вип. 1. – с. 53-56.
11. РАЙДА, К. Ю. (1999): Проблема духовного самоздійснення особи у філософії С. К'єркегора. *Мультиверсум. Філософський альманах*, Вип. 8. - К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. - С. 3-9.
12. РАЙДА, К. Ю. (1999): Екзистенціальне як феномен світовідчуття та самопереживання особи і особливий чинник філософського мислення. *Мультиверсум. Філософський альманах*, Вип. 6. – К.: Укр. Центр духовн. культури. - С. 29 -54.

ADDRESS & ©

проф. Костянтин РАЙДА, доктор філософських наук
 відділ історії зарубіжної філософії
 Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
 НАН України, Київ
 вул. Трьохсвятительська, 4/327
 Україна
constantin.raida664@gmail.com

ТЕОЛОГІЯ С. К'ЄРКЕГОРА У ЗАХІДНИХ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

S. Kierkegaard's Theology in Western and post-Soviet studies

Kierkegaardova theologie v západních a postsovětských výzkumech

Сергій ГОЛОТІН

Київ, Україна

ABSTRACT: The article analyzes the typology approach to the study of religious and philosophical heritage of the famous Danish philosopher, essayist and a preacher S. Kierkegaard in Western European, American and Eastern European (post-Soviet) traditions. The sense falsification overcoming history of his ideas are described in Ukraine.

Keywords: S. Kierkegaard – theology – typology of studies.

SHRNUTÍ: Stať rozebírá typologii přístupů ke studiu náboženského a filosofického dědictví slavného dánského filosofa, esejisty a kazatele S. Kierkegaarda v západoevropském, americkém a východoevropském (postsovětském) podání. Všímá si též dějin falšování jeho myšlenek na Ukrajině.

Klíčová slova: S. Kierkegaard – teologie – typologie bádání.

РЕЗЮМЕ: В статье анализируется типология подхода к исследованию религиозного и философского наследия известного датского мыслителя, проповедника и эссеиста Серена Абу Кьеркегора в западноевропейской, американской и восточноевропейской (постсоветской) традициях. Описывается история преодоления фальсификации смысла его идей в украинской кьеркегориане.

Ключевые слова: С. Кьеркегор – теология – типология исследования.

ВСТУП

Коли мова заходить про те, ким насправді був С. К'єркегор, дослідники, зазвичай, опиняються у складному становищі. Проте ніхто з них ніколи не заперечував його відношення до так званого євангелічного християнства – однієї з різновидностей протестантизму й найбільш могутньої духовної сили та офіційної церкви Данії у ХІХ сторіччі. Відношення, яке більш відоме в якості феномену «повстання С. К'єркегора супроти офіційної церкви».

Відомо, що після смерті єпископа Мюнстера, який протягом власного життя по-справжньому опікувався родиною К'єркегорів, та виступу його наступника Мартенсена з апологією його діяльності, С. К'єркегор надрукував більше двадцяти статей у газеті «Батьківщина», та здійснив низку публікацій у власному виданні, на що були використані його останні заощадження з батькового спадку, з нищівною критикою духовенства та християнського життя у власній країні.

У цих публікаціях уїдливому глузуванню були піддані церковні обряди, богослужіння, конфірмація та посвячення, шлюбні церемонії, церковні проповіді, а церковні особи були визначені як здириники та кар'єристи, що наживаються на своєму лицемірстві. «Дивлячись на пастора, – стверджував С. К'єркегор, – неминуче доходиш висновку про те, що «християнство не є істиною, а істина – полягає у вигоді» (Ki-

erkegaard 1951 – 1962: 34, 315).

Те християнство, яке він вочевидь спостерігав у реальному житті, на його думку, лише віддалено нагадувало віддана проголошені релігійні ідеали. Те, що церковники видають за християнство, писав він у «Миттевостях», насправді не є ані християнством Нового Завіту, ані справжньою вірою Христовою. Насправді за його спостереженнями усе це перетворилося на карикатуру, на «неймовірний агрегат оман та ілюзій» (Kierkegaard 1951 – 1962: 33, 76), на «жахливу оману почуттів», «фальсифікацію й деморалізацію релігійної віри церковними установами» (Kierkegaard 1953: 620).

Критика С. К'єркегором данської євангелічної церкви, його справжнє «повстання супроти формалізованого євангелічного лютеранства», яка від самого початку викликала надзвичайно бурхливу реакцію усього суспільства, згодом перетворилась й на предмет наукових досліджень. Ця тема і досі залишається однією з найбільш актуальних та дискусійних у сучасній к'єркегориані.

МАТЕРІАЛ ТА МЕТОДИКА

Усіх тих, хто намагався розібратися у підставах та інтенціях цього к'єркегорового бунту, сьогодні перерахувати практично неможливо. Тому у цій розвідці ми наведемо лише декілька прізвищ

західних дослідників і, зокрема, Брюса Кімсі, автора книги «К'єркегор у Золотому столітті Данії» та «К'єркегорів заповіт богослов'ю» (Kirmmse 1990: 539), і Германа Д'єма з його працями «Спадщина С. К'єркегора в теології» (Diem 1961: 97-273) та «Позиція С. К'єркегора у релігійно-соціологічній ситуації», і Артура Кокрейна та його дослідження «Екзистенціалісти та Бог» (Cochrane 1956: 174), Девіда Гоувенса з його розвідкою «С. К'єркегор як релігійний мислитель» (Gouwens 1966: 248), Стефана Еванса з його дослідженням «С. К'єркегор у вірі та самоусвідомленні» (Evans 2006: 385), Сільвію Велш з її книгою «С. К'єркегор. Християнське мислення у екзистенціалістському спрямуванні» (Walsh 2009: 232), Крега Хінксона з його дисертацією «К'єркегорова теологія» (Hinkson 1993: 352), Юлію Воткін з її працею «Релігійні перспективи філософії С. К'єркегора» (Watkin 2001: 411), які найбільш коректно з наукової точки зору висвітлювали цей феномен.

У російській науковій літературі одним з перших феномен «повстання С. К'єркегора» був описаний Б. Е. Биховським, який зазначав, що «критика К'єркегором існуючої церкви попри усю її суворість та войовничість жодним чином не була антирелігійною критикою. Стверджував він і те, що датського мисленника ні в якому випадку не можна вважати віровідступником. Навпроти, С. К'єркегор, на думку Б. Биховського, був «ревнителем християнських ідеалів, оскільки усіляко викривав формалізм, лицемірство, святенництво як церковників, так і богомольних мирян, що видавали себе за справжніх охоронців віри, хоча у той самий час порушували, перекручували та зраджували її на кожному кроці» (там само).

Підкреслюючи викривальне значення критики данського мисленника, Б. Биховський указував й на відмінності її спрямування у порівнянні, скажімо, з подібною критикою релігії, до якої вдавалися Гольбах та Фосейрбах. На відміну від останніх, він вважав і критику С. К'єркегора, і його заклики до відродження християнства «несправдженою християнською утопією» (Биховский 1972: 206).

«Це було «новаторство», обернене в минуле, - писав щодо позиції данського мислителя Б. Биховський. – Обернене до старовинних традицій, віддавна зжитим у ході історії християнства, перемеленим на млинах феодалізму і капіталізму» (Биховский 1972: 206).

Те, за що з усією пристрасністю боровся С. К'єркегор, на думку російського дослідника, було лише «реакційною утопією». І якщо у «богемських братів», як стверджував він далі, у гуситів подібна критика мала прогресивний та справді демократичний характер, висловлюючи «оповиті у релігійну оболонку» потаємні сподівання пригноблених народних мас, то у «К'єркегора в роки буржуазно-демократичних революцій та ж утопія набувала зовсім іншого звучання, позбавляючись свого демократичного і прогресивного характеру. Адже в очах К'єркегора зрівняльний комунізм гуситів виглядав би як все такий неприйнятний для нього захват на

права і свободи «одиначного», який він люто засуджував як неминучу приналежність усякої демократичної організації» (Биховский 1972: 206).

Дослідження Б. Е. Биховського за своєю сутністю було типовим дослідженням філософських ідей радянського періоду – з обов'язковою прив'язкою до ідеології непримиренного та войовничого більшовизму, з його відповідними конотаціями та визначеннями. Сьогодні відомо і те, що поза ними будь-яке згадування та аналіз західної філософії і теології у колишньому СРСР взагалі не могло бути просто опублікованим. І на це також треба зважати.

Проте у загальному визначенні значущості та сенсу філософії «Великого Данця» подібна традиція не лише сплутувала праведне з грішним, але й просто містифікувала, фальшувала істинну сутність речей. «Об'єктивно політичний сенс усього антицерковного бунту, піднятого К'єркегором, – стверджувалося Б. Биховським, полягав в перемиканні від політичних інтересів до чисто релігійного самозаглиблення, у повороті від соціальних реформ і соціальної боротьби до церковних реформ, спрямованих на відволікання від реальних життєвих інтересів. Розглядувана у політичному плані християнська утопія К'єркегора – патетичний релігійний іскейпізм – фанатичний заклик до втечі від злочи дня у містичну далечину релігійних ілюзій» (Биховский 1972: 214).

Ідеї данського мислителя були визначені Б. Биховським як «гальмо суспільного прогресу», як «духовна зброя реакційних сил» (Биховский 1972: 215), а самому К'єркегору приписані «хвороблива психіка та уражена свідомість» (Биховский 1972: 215).

«К'єркегоріанство, – як це стверджував російський дослідник, – найяскравіша, типова форма пандемії ірраціоналізму, що лютує у сучасній ідеалістичній філософії, для якої розум став віджилим методом осмислювання, а наукове світорозуміння розцінюється як архаїчний пережиток» (Биховский 1972: 223).

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Ми не даремно затримали увагу читача на книзі Б. Биховського. Проблема полягає у тому, що саме вона протягом тривалого часу тяжіла над усією практикою і теорією дослідження спадщини С. К'єркегора в Україні. Биховський писав про фіделізм К'єркегора, а в Україні, «розвиваючи» його ідеї, захищалася дисертація на цю тему [13]. Биховський стверджував, що К'єркегор, як і усі інші екзистенціалісти, є нігілістом, а в Україні лунав відгомін цієї його «думки» [11] тощо. Утім, і така ситуація мусила все ж таки коли-небудь скінчитися.

Систематичне здобування реального значення та сутності ідей С. К'єркегора в українській гуманітаристиці розпочалося й було пов'язане з науковими працями професора К. Ю. Райди та працями його послідовників. Саме цей вітчизняний науковець у низці своїх статей та докторській дисертації з історії філософії, яка була присвячена дослідженню

постекзистенціалістського мислення, спробував повернути українському читачеві наукові і теологічні аспекти к'єркегорових ідей у їх адекватному значенні. У той час, як Б. Биховський писав про те, що «критика К'єркегором об'єктивного ідеалізму з позиції ідеалізму суб'єктивного не дає, однак, підстави ототожнювати його вчення з такими формами суб'єктивного ідеалізму, як беркліанство, а тим більше фіхтеанство», що цю критику слід вважати «особливою, специфічною формою суб'єктивізму», яка «пориває з розумінням суб'єкта як мислячої істоти, що пізнає», що відтворюваність, суб'єктивне сприймання є «неприйнятною основою» для філософії К'єркегора, «чуттєва вірогідність – похибкою, ... історичне пізнання – оманю почуттів..., а спекулятивний результат – ілюзією» (Биховський 1972: 69), К. Ю. Райда почав аналізувати суб'єктивізм С. К'єркегора не тільки у гносеологічній, але й в онтологічній та антропологічній площині, висвітлюючи значимість психоемоційного («екзистенціального» – в термінології дослідника) контексту в процесах самостворення людської істоти, її цілеукладанні та духовній діяльності (Райда 2008: 112 - 129).

Саме такий ракурс аналізу дозволив українському вченому, який і в подальших своїх дослідженнях розвинув своє вчення щодо феномену «екзистенціальності», продемонструвати суб'єктивне, чуттєве, по-перше, у якості найсуттєвішого чинника людської свідомості та мислення, його значення в історико-філософському процесі, і, по-друге, продемонструвати те, чим, власне й стала у цьому процесі історичного розвитку філософського мислення спадщина С. К'єркегора.

На його думку, чуттєве (екзистенціальне) у С. К'єркегора виявляє суттєві відношення буття. Розбудовуючи «конкретну філософію духа», данський мислитель, за визначенням К. Ю. Райди, і висвітлив унікальний шар функціонування людської свідомості у живому синтезі психічних компонентів, мислення та духовної діяльності індивіда. Саме у С. К'єркегора специфічний рух духовності людської істоти почав відтворювати і особливості процесів її психоемоційного розвитку. С. К'єркегор, на думку дослідника, продемонстрував як саме феномен чуттєвості, психоемоційна структура людської істоти функціонує у русі його духовності. «Категорії «зневіри», «гріха», «жаху» та інші подібні поняття почали виступати скрижалями «філософської антропології» С. К'єркегора саме тому, що, по-перше, вони почали уособлювати психоемоційні означення того способу духовного самоздійснення, завдяки якому, на думку данського філософа, індивід міг би зберігати свою духовність; по-друге, тому, що вони, вже в ролі символів-екзистенціалів дістали значення зв'язку, який поєднував змістовні чинники його філософської концепції; по-третє, через те, що завдяки цим категоріям у його концепції досягалося розуміння сенсу і роз'яснювалася проблема значущості буття індивіда. Тому через ці категорії, через усві-

домлення їхнього змісту стає можливим і розуміння логіки мислення, і логіки дій людини, яка саме в такий незвичний спосіб намагається ствердити своє існування в світі» (Райда 2009: 111).

К. Ю. Райда наголосив і на складності інтерпретації смислів філософського мислення «Великого Данця». Застосовуючи поняття «екзистенціалістські змінені свідомості», і маючи на увазі феномен «розведеності смислів», який, на думку К. Ю. Райди, є притаманний філософії класичного екзистенціалізму (екзистенціалістській свідомості), український дослідник заявив, що «саме відмінність і непокєднуваність різних смислів у різних площинах логічного мислення та духовного досвіду, що їх знаходимо в творчості С. К'єркегора, і перетворювалася на суттєву перешкоду, своєрідний код, або шифр, який навіть за умов розгадування свого першого найменування, все одно приховував означення наступного, утаємничував цю свідомість і це мислення як нерозгадувану подобу божественного чаклунства» (Райда 2009: 168). Площина особистого духовного досвіду данця, на його думку, мала свої, особливі означення. Логічна невідокремленість подібних означень, поєднаність поетичного образу, релігійної символіки та психологічних інтенцій у його мисленні також створювали основу для виникнення парадоксу сприйняття і підміни смислів, а проблема їхнього визначення перетворювалася на проблему їхньої інтерпретації.

Це стосувалося й проблеми інтерпретації смислів теологічного спадку С. К'єркегора, яка була прекрасно висвітлена і в інших працях українського дослідника [16].

ВИСНОВКИ

Поділяючи погляди професора К. Ю. Райди, ми також зазначимо, що С. К'єркегор, і у цьому, на нашу думку, окрім усього іншого, також полягає значущість та велич його постаті в історії філософії та культури, був мислителем, який своїм власним, особистісним існуванням стверджував ті принципи та ідеї, які й проповідував. Намагання завжди і в усьому говорити та писати правду органічно поєднувалося у його житті з повсякденною практикою відстоювання цієї правди, приналежність до філософської істини було освячене у його філософській і теологічній практиці відстоюванням цієї істини. Істина у філософії і теології не була для нього абстрактним поняттям. Вона мала конкретний, очевидний та, перш за все, особистісний, екзистенційний вимір і значення.

У сучасному світі, коли «професійно працюючі» філософи розмірковують і про гуманізм, і про гуманістичні цінності, і роблять це абстрактно, на рівні теорії, вони можуть і мають таку можливість у своєму приватному житті вчиняти, не керуючись такими цінностями. Останні ж і до духовного і до їхнього повсякденного існування можуть мати доволі опосередковане відношення. Такі «професіонали» не зобов'язані ризикувати своєю кар'єрою, або

суспільним становищем у тих випадках, коли ситуація вимагає боронити й відстоювати подібні цінності у реальному житті.

Для С. К'єркегора усе було навпаки. Його проповідницька та філософська діяльність освячувалася світоглядно-практичним синкретизмом – успішним поєднанням проповідуваних та проголошуваних ідей з особистісним існуванням та практикою відстоювання власних ідей. І це здійснювалося «Великим Данцем» із надзвичайним завзяттям, переконанням та волевиявленням. І у цьому він, безперечно, був данським Сократом.

Його первинні світоглядні засади і моральні принципи й формували те ціннісно-орієнтаційне спрямування у проповідницькій, літературній та філософській праці, що згодом створило й екзистенціальне мислення, й філософію екзистенції, й екзистенціалізм у європейській гуманітарній культурі. Ці засади сформували й феномен, який у сучасній к'єркегоріані визначається як бунт проти євангелічного лютеранства. Саме ці засади сприяли виникненню сумнівів С. К'єркегора в істинності сучасної йому християнської культури, а згодом створили і своєрідну позицію у релігійній етиці з відомим ставленням до політичного лібералізму данського середнього класу та самовдоволення культурно-свідомого консерватизму великої буржуазії. І саме з цих позицій, – як відзначає вітчизняна дослідниця праць данського мислителя А. Д. Ємельяненко, С. К'єркегор і розпочав писати про те, що його сучасники «втратили своє індивідуальне ставлення до Бога», ставлення, яке, на думку «Великого Данця», є «єдиним реальним притулком людської особистості, і яке єдине спроможне уберегти людину від розчинення її особистості у тій чи іншій формі соціальних відносин» [14].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. COCHRANE, Arthur C. (1956): *The Existentialists and God. Being and the Being of God in the Thought of Soren Kierkegaard, Karl Jaspers, Martin Heidegger, J.-P. Sartre, Paul Tillich, Etienne Gilson, Karl Bart.* Philadelphia, The Westminster Press.
2. DIEM, Hermann (1961): "Kierkegaards Hinterlassenschaft an die Theologie." In Soren Kierkegaard, edited by Heinz-Horst Schrey, 273-97. *Wege der Forschung*, vol. 179. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1961. [In English translation: "Kierkegaard's Bequest to Theology." Translated by Thora Moulton. In *A Kierkegaard Critique*, edited by Howard A. Johnson and Niels Thulstrup, 244-265. New York: Harper and Brothers, 1962.
3. EVANS, C. Stephen (2006): *Kierkegaard on faith and the self: collected essays.* Waco, Texas USA: Baylor University Press, 2006.
4. GOUWENS, David Jay (1966): *Kierkegaard as religious thinker.* New York: Cambridge University Press, 1966.
5. HINKSON, Craig Quentin (1993): *Kierkegaard's Theology: Cross and Grace. The Lutheran and Idealist Traditions in his Thought.* A dissertation submitted to the faculty of the Divinity school in candidacy for the degree of doctor of philosophy the University of Chicago. Chicago, Illinois, 352p.
6. KIERKEGAARD, S. (1951–1962): *Gesammelte Werke.* Düsseldorf – Köln.
7. KIERKEGAARD, S. (1953): *Tagebücher.* München.
8. KIRMMSE, Bruce H. (1990): *Kierkegaard in Golden-age Denmark.* Indiana Series in the Philosophy of Religion. Bloomington & Indianapolis. Indiana University Press.
9. WALSH, Sylvia (2009): *Kierkegaard : thinking Christianly in an existential mode.* New York , Oxford University Press Inc., 232 p.
10. WATKIN, Julia (2001): *Kierkegaard and Religious Perspectives.* In: *Historikal dictionary of Kierkegaard's philosophy.* USA, Scarecrow press, inc.
11. ЗАЛУЖНА, А. Є. (2002): «Трансформація релігійно-моральної проблематики в нігілістично орієнтованому екзистенціалізмі».
12. БЫХОВСКИЙ, Б. Э. (1972): Кьеркегор. М., «Мысль».
13. ПЕТРУШОВ, В. М. (2008): «Філософія європейського адогматизму: парадокс віри С. Кіркегора і sola fide Л. Шестова».
14. ЄМЕЛЬЯНЕНКО, Г. Д. (2013): «Екзистенціальне християнство» С. К'єркегора: проповідь відчаю або реквієм релігійному оптимізму? Релігія та соціум. Міжнародний часопис. Чернівці: Чернівецький національний університет, № 2 (10), с.14 – 20.
15. РАЙДА, К. Ю. (2008): Роль екзистенціальних вимірів духовного самоздійснення особи у розумінні історико-філософського процесу // Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. – К., с.112 – 129.
16. РАЙДА, К. Ю. (2000): Сенс філософії С. Кіркегора в інтерпретації Л.Шестова // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип.10. – К. : Укр. Центр духовн. культури, с. 78 – 86.; Райда К. Ю. (1999): Щодо сенсу та змісту філософствування С. Кіркегора // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 7. – К.: Укр. Центр духов. культури, с. 130 – 140.
17. РАЙДА, К. Ю. (2009): Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи. К., ПАПАНАН.

ADDRESS & ©

доц. Сергій ГОЛОТИН, кандидат філософських наук,
кафедра філософії Університету сучасних знань,
вул. Велика Васильківська, 57, м. Київ,
Україна
serggolo@i.ua

5. РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНАЯ ТЕОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Existential theology in the modern world

Existenciální teologie v současném světě

Анна ЕМЕЛЬЯНЕНКО

Славянськ, Украина

ABSTRACT: The article deals with the update of current knowledge about the phenomenon of emergence, conceptualization and operation of existential theology and existential phenomenology of religion. Introduced in the Western European and American versions, this phenomenon is seen in the context of the post existentialistic thinking - cultural synthesis of newly formed ideas of classical philosophy of existentialism with the various branches of philosophy, such as anthropology, phenomenology, axiology, ethics, aesthetics and modern human sciences – sociology, psychology, etc. Describes the specific methodological approaches to the study of these phenomena in Eastern Europe and the UK.
Keywords: existential theology – existential phenomenology of religion – existential Christianity – post existentialistic thinking.

SHRNUTÍ: Článek se zabývá aktualizací současného povědomí o fenoménu vzniku, pojetí a působení existenciální teologie a existenciální fenomenologie náboženství. Představen v západoevropském a americkém podání, je tento jev nahlížen v souvislostech post-existencialistického myšlení – kulturní syntézy nově uchopených idejí klasického existencialismu s různými odrůdami filosofie, tedy antropologií, fenomenologií, axiologií, etikou, estetikou a moderními společenskými naukami – sociologií, psychologií atd. Článek popisuje specifické metodologické přístupy ke studiu těchto fenoménů ve Východní Evropě a Spojeném království.

Klíčová slova: existenciální teologie – existenciální fenomenologie náboženství – existenciální křesťanství – post-existencialistické myšlení.

РЕЗЮМЕ: Статья посвящена проблеме обновления современных знаний о феномене возникновения, концептуализации и функционирования экзистенциальной теологии и экзистенциальной феноменологии религии. Представленный в западноевропейском и американском вариантах, этот феномен рассматривается в контексте постэкзистенциалистского мышления – системы новообразованных культурологических синтезов идей философии классического экзистенциализма с различными отраслями философии, такими как антропология, феноменология, аксиология, этика, эстетика и современными гуманитарными науками – социологией, психологией и т.д. Описывает конкретные методологические подходы к изучению этих явлений в Восточной Европе и Великобритании.

Ключевые слова: экзистенциальная теология – экзистенциальная феноменология религии – экзистенциальное христианство – постэкзистенциалистское мышление.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня представители многих конфессий практически повсеместно заняты поисками всевозможных путей улучшения взаимосвязи между прихожанами и церковью, модернизацией и обновлением религиозной догматики, ее приспособлением к реалиям современной жизни. Одним из способов подобного обновления и является экзистенциализация религии. Экзистенциализация – как один из способов приближения культа и религиозной символики к душе, вере и пониманию каждого конкретного человека. Исторически этот способ модернизации религии и привел

к возникновению экзистенциальной теологии и экзистенциальной феноменологии религии – образований довольно сложных и неоднозначных, но, тем не менее, представленных довольно значимыми, а зачастую и всемирно известными именами религиозных мыслителей. Эти обстоятельства и обуславливают необходимость историко-религиоведческого и компаративно-религиоведческого анализа этих явлений.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ

Об экзистенциальной теологии или, точнее, об «экзистенциальном христианстве» впервые загово-

рили в связи с творчеством и проповеднической деятельностью С.Кьеркегора, которые «развивались в полемике с пиетизмом и романтической теологией (Новалис, Шлейермахер) с их поиском «нового христианства», с одной стороны, и с философией абсолютного идеализма Гегеля – с другой. Свою деятельность С.Кьеркегор и рассматривал как отстаивание чистоты «Христианства как такового» (Christentum) в отличие от «существующего христианства» (Christenheit). Поэтому и теологию Лютера, и пиетизм, и романтизм Шлейермахера, и идеализм Гегеля он помещал в один исторический ряд возрастающего искажения «первоначального», «истинного христианства» [1].

Абрис «экзистенциального» или «парадоксального христианства» был в основном создан С.Кьеркегором уже в «Философских крохах», «Постскрипуме» и первых трех разделах «Нравоучительных бесед» [2], где и были зафиксированы его серьезные сомнения в истинности современной ему христианской культуры. Именно здесь он начал писать об утрате его современниками «их индивидуального отношения к Богу» [3], отношения, которое, по его мнению, и является «единственным реальным убежищем человеческой личности» в мирской жизни. Как это не парадоксально, но именно в период «Золотого копенгагенского века» С.Кьеркегор провозгласил, что его современники практически перестали считаться с вечными ценностями человеческого бытия, что истина «теперь не в чести», что «лжи уделяется слишком большое внимание», и человеку подчас требуется необычайное мужество для того, чтобы восстановить справедливость и вернуть в повседневную жизнь реальные человеческие ценности. В «Христианских беседах» С.Кьеркегор стремился доказать приоритет и необходимость веры в повседневном существовании человека. Заботы бедности и заботы богатства, заботы смирения и заботы самоистязания, заботы сомнений и заботы непостоянства анализировались здесь датским мыслителем в пределах дихотомии «идеи владения» [Besiddelsens Tanke] и «идеи вечности» [Evighedens Tanke], которая, по его мнению, и учит нас ценить в своей жизни то, что «никогда не может быть потеряно» [4].

Высмеивая в этой ситуации попытки датского епископа Ганса Лассена Мартенсена создать основу христианской культуры путем ассимиляции христианства и его рационального понимания, Кьеркегор пытался объяснить разницу между гражданином, который берет на себя социальные и политические обязательства в рамках универсальных этических норм, и христианином, с его «индивидуализацией» отношения к богу и целостности своей личности в этих отношениях. Богоотношения, по его мнению, являются непреложным и необратимым фундаментом, на котором должна строиться вся светская политика. Постулируя абсолютную невыразимость опыта веры и олицетворяя своими идеями преемственность той линии в интерпретации христианства, которая идет от посланий апостола Павла, через философию Тертуллиана, Августина,

средневековой мистики и Паскаля к знаменитому «Sola ФИДЕ» – «только верой» (спасется человек) – М. Лютера, С.Кьеркегор в свое время и создал своеобразную основу для дальнейшей интерпретации религиозной догматики, которая уже в XX столетии была концептуализирована и в диалектической теологии, и в экзистенциальном протестантизме, и в экзистенциальном католицизме, и во многих иных новейших образцах экзистенциальной теологии. «Современное богословие, как мы понимаем, – пишет, например, по этому поводу в своей совместной работе с Уильямом Гамильтоном известный американский теолог Томас Альтицер, – было основано С.Кьеркегором не просто в ответ на крах христианства, но и более глубоко – в ответ на появление реальности, которая была полностью оторвана от мира веры, или, как это понимал Кьеркегор, реальности, которая была создана на отрицании веры» [5].

ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ ТЕОЛОГИИ

Тем не менее, об экзистенциальной теологии в ее современном облике заговорили уже в связи с работами Дж. Маккуори, такими как «Экзистенциальная теология: сравнение Хайдеггера и Бульмана», «Религиозная мысль XX столетия», «Новые направления современной теологии», «М. Хайдеггер», «Экзистенциализм», «Размышления о Всевышнем» и т.д. Именно этот мыслитель, по мнению наших современников (D. JENKINS, (1987: 7)), и является «наиболее влиятельным представителем христианского экзистенциализма, внедрившим хайдеггеровскую философскую антропологию в христианскую теологию».

Сам Дж. Маккуори считал свои теологические изыскания принадлежащими к той линии экзистенциальной трансформации теологии, которая была начата С. Кьеркегором и продолжена Р. Бульманом. Эта линия так называемого субъективно-идеалистического понимания религиозной догматики противостоит сегодня, с одной стороны, ее объективно-идеалистическим интерпретациям (Ю. Мольман, К. Браатен, В. Паненберг, И. Метц и др.), а с другой стороны, – концепциям ее экзистенциально-феноменологического понимания (Вэй-Шун-Фу, М. Уэстпал и др.). Что же касается сущности концепции Дж. Маккуори (и особенно, если принимать во внимание его поздние исследования), то она может быть представлена и в качестве «экзистенциально-герменевтической теологии». Именно так ее оценил и Рудольф Бульман в предисловии к первому изданию книги Дж. Маккуори «Экзистенциальная теология: сравнение Хайдеггера и Бульмана» (1955 г.). «Маккуори, – как отмечал этот немецкий теолог (J. Macquarrie (1955: 3)) – представляет полную картину экзистенциальной теологии, демонстрируя, как герменевтический принцип, возникший в хайдеггеровской аналитике бытия человека, действует в Новом Завете». С появлением этой книги, пожалуй, и началось концептуальное оформление этого направ-

ления современной теологической мысли. В предисловии ко второму изданию этой книги в 1980 г. Дж. Маккуори подчеркнул, что процесс демифологизации и экзистенциальной интерпретации религии был, хотя и не единственно возможным, но все-таки одним из наилучших путей решения проблемы восстановления интеллектуального влияния религии на человека в XX столетии. Структуралистские интерпретации мифологических измерений Нового Завета, по его мнению, необычайно интересные сами по себе, были все же более абстрактными и по силе, по глубине выявления смысла религиозной догматики значительно уступали экзистенциальным интерпретациям религии Р. Бульмана.

Знаковой фигурой в истории возникновения, становления и развития экзистенциальной теологии является и П. Тиллих. Как «теоретик» экзистенциализма, он обосновал ряд основных понятий этой философии, в частности, понятие *existence*, описал развитие его содержания в истории философской мысли, определил специфику формирования его смысла. П. Тиллих «перенес» в Новый Свет экзистенциалистскую философскую традицию и начал развивать одну из форм ее нового существования на американском континенте. Именно в его работах и появился термин «классический экзистенциализм», которым впервые в истории философии отделялось понятие «старого» всем известного варианта западноевропейской концепции и его «нового» воплощения на американском континенте. Обладая чрезвычайно глубоким, тонким и проникновенным пониманием философского и теологического мышления, П. Тиллих открыл для Нового Света те измерения классического экзистенциализма, которые, как правило, не всегда и не везде широко афишировались. И речь идет, прежде всего, об экзистенциалистской практике понимания и интерпретации духовной деятельности человека. Потеря «объективного» мира как осмысленной реальности, утверждал П. Тиллих в своей работе «Кьеркегор как экзистенциальный мыслитель», – и предполагала возникновение «экзистенциальной субъективности» человека, которая подпитывалась его пристрастным желанием изменить невыносимый для него объективный мир. Для Кьеркегора это, по мнению П. Тиллиха, и означало, что человеческая мысль не может быть отделена от нравственного существования человека, а это делает непредвзятую позицию невозможной, так как требует страсти и решений по отношению к истине. «Слово «экзистенциальный», таким образом, обозначает мышление в сфере нравственных решений, политического радикализма, предельной захваченности, т.е. обозначает мышление, функционирующее со страстью и заинтересованностью».

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Кроме С. Кьеркегора, П. Тиллиха и Дж. Маккуори к представителям современной экзистенциальной теологии исследователи (К.У. Рада (1998: 35)) относят

также Г. Слэйта с его работой «Время и его завершение: компаративная экзистенциальная интерпретация времени и эсхатология» и М. Уэстпала с его работой «Бог, вина и смерть. Экзистенциальная феноменология религии». Предшественниками же Г. Слэйта, М. Уэстпала и Дж. Маккуори также считают создателей диалектической теологии К. Барта, Р. Бульмана, Э. Бруннера, Е. Турнейзена, представителей экзистенциального неомизма Ж. Маритена и К. Ранера и т.д. Однако новое появление этой разновидности религиозно-теологического мышления в современном мире не добавило ясности в его понимание и осмысление. Так, дискуссионными на сегодняшний день являются и форма существования самого феномена экзистенциальной теологии (о ее необычности, которую российский ученый-религиовед В. В. Лазарев еще в 1982 году в своем разделе «Проблема культурологических синтезов в современной буржуазной философии и теологии» назвал формой «культурологического синтеза» философии классического экзистенциализма с религией), и методология ее исследования, и многое, многое другое. В Украине, например, экзистенциальную теологию в ее современном виде исследуют и в границах постэкзистенциалистского мышления (совокупности таких же культурологических синтезов классического экзистенциализма не только с религией, но и с антропологией, феноменологией, аксиологией, этикой, эстетикой, диалектикой, а также самыми разнообразными гуманитарными науками (психологией, педагогикой, экономикой, политологией) и т.д. В Англии идея постэкзистенциализма так же совсем недавно была применена рядом ученых к исследованию феномена психотерапевтической практики [9]. Исследование экзистенциальной теологии в парадигме постэкзистенциалистского мышления имеет некоторые преимущества по сравнению с ее анализом, осуществляемом в классическом «методологическом стиле». Прежде всего, в этом случае представляется возможным явно определить специфику синтеза идей философии классического экзистенциализма с теологией и его отличие от различных вариантов использования экзистенциалистских идей в «экзистенциальной социологии», «экзистенциальной антропологии», «экзистенциальной феноменологии», «экзистенциальной аксиологии», «экзистенциальной эстетике», «экзистенциальной психологии», «экзистенциальном психоанализе и психотерапии». Во-вторых, четко определить границу концептуального формообразования «доэкзистенциалистской» теологической практики от классических экзистенциалистских ее вариантов (и в этом смысле ведь не случайно классический экзистенциализм было принято разделять на экзистенциализм религиозный и экзистенциализм атеистический). А сам так называемый религиозный экзистенциализм в лице таких его представителей как Г. Марсель, Н. Бердяев, П. Тиллих и др. концептуально размежевать с экзистенциальной теологией и предшествующими ей теологическими концепциями. Далее, в данном случае представляется возможным и выделение неэкзистенциалистского

или постэкзистенциалистского этапа в развитии современной экзистенциализированной или экзистенциальной теологии. Поскольку и в других постэкзистенциалистских синтезах со всей очевидностью сегодня видны подобного рода различия. Так, например, если коснуться новых (постклассических) форм и новых (постклассических) понятий «экзистенциальной социологии» или «экзистенциальной антропологии», то следует признать, что мы имеем дело уже не с «социологическими» или «антропологическими» взглядами «классиков экзистенциализма», а с целыми школами или направлениями новых вариантов социологического или антропологического экзистенциализированного мышления подобно калифорнийской школе экзистенциальной социологии, представленной именами Дж. Дугласа, Дж. Котарбы, А. Фонтаны, Дж. Джонсона, Д. Альтхейда, Дж. Андерсена, Р. Брауна, Б. Понс, К. Уоррена, Р. Уотера и других американских ученых. Именно они, так как и современные представители экзистенциальной теологии в религиозно-богословской практике, своеобразно интерпретировали идеи и путь развития альтернативной западной «иррационалистической» социологической мысли, представленной концепциями А. Щютца, Г. Гарфинкеля, А. Кикорела, Э. Тирьякена, С. Лаймена и М. Скотта сквозь призму установок М. Хайдеггера, М. Мерло-Понти, Ж.-П. Сартра и других «классиков» экзистенциализма. И на этом основании создали уже совершенно новое экзистенциализированное мышление, которое теперь практически невозможно отождествлять и с философией классического экзистенциализма, и с общепризнанными иными вариантами социологической науки.

В этом плане, конечно же, необходимо ответить и на вопросы о том, что объединяет все эти новообразования, а с другой стороны, и то, что отличает их от исторически предшествующих форм философского мышления? Можно ли в принципе эти новообразования относить к экзистенциалистской традиции, а если да, то каким именно образом и почему классический экзистенциализм изменил форму своего существования? Или все это по-прежнему необходимо интерпретировать в качестве своеобразного «вторжения» классического экзистенциализма в сферу религиозного мышления и современного гуманитарного знания?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, становится вполне понятным, что процесс развития современной теологии и философии, точно так же, как и процесс трансформации

предшествующих форм философского мышления в нынешнем мире – явление далеко не однозначное и не до конца изученное. Явление, которое для выяснения его сущности, требует повсеместных усилий ученых различной специализации, а возможно и даже целых научных коллективов. Во всяком случае, именно так и обстоит сегодня дело с дальнейшим изучением и проблемами интерпретации процессов развития классического экзистенциализма, экзистенциальной философии и экзистенциальной теологии.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. ISAEV, S.A. (2010): Kierkegaard. In: New Encyclopedia of Philosophy: 4 volumes / Institute of Philosophy Russian Academy of Sciences, Nat. agg-science. Fund, the Scientific Ed. Tip: Atrial. VS Stepin, of Vice: AA Guseinov, GY Semigin Account. secretary. AP cucumbers. - Mysl, 2010 – T. IL-2010 – 634, [2]. p. 358 – 359.
2. KIERKEGAARD, S. *Opbyggelige Taler i forskjellige Aand // Søren Kierkegaards Samlede Vrker* [The Collected Works of Søren Kierkegaard]. eds. A. B. Drachmann, J. L. Heiberg, and H. O. Lange. 14 vols. 1st ed. Copenhagen: Gyldendal, 1901-1906. – vol.VIII. – p. 107–416.
3. SCHITTSOVA, T.V. (2003): Kierkegaard. *The latest Philosophical Dictionary*: 3rd ed., Corrected. – Mn.: Book House. 2003. – 1280 s. – p.529-530.
4. Søren Kierkegaard *Christelige Taler*. In: Søren Kierkegaards Samlede Vrker [The Collected Works of Søren Kierkegaard]. eds. A. B. Drachmann, J. L. Heiberg, and H. O. Lange. 14 vols. 1st ed. Copenhagen: Gyldendal, 1901-1906. – vol. X., p.1-317.
5. *Radical Theology and the Death of God* by Thomas Altizer and William Hamilton [Online]. – Access mode: <http://www.religion-online.org/showchapter.asp?title=537&C=590>
6. JENKINS, D. (1987): *The Scope and Limits of John Macquarrie's Existential Theology*. Uppsala.
7. MACQUARRIE, J. (1955) *An Existential theology: A Comparison of Heidegger and Bultmann*. New.-York. and Evanston: SCM Press.
8. RAIDA, K.Y. (1998) *Postexistentialist's thinking: Historical and philosophical studies*. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture.
9. LOEWENTHAL, D. (2011): *Post-existentialism and the psychological therapies. Towards a therapy without foundations*. London: Karnac Books Ltd.

ADDRESS & ©

доц. Анна ЕМЕЛЬЯНЕНКО, кандидат философских наук
кафедра философии, социальных, политических и юридических наук,
Донбасский государственный педагогический университет,
ул. Г. Батюка, 19, г. Славянск, Донецкая область,
Украина, 84116
Kerol-Anna@bigmir.net

«ЦЕРКОВНИЙ ПЕРЕЯСЛАВ» 1686 р. ЯК ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ РОЗШИРЕННЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

«Ecclesiastical Pereyaslav» during 1686 as an instrument of political and ideological strategy of expansion of Moscow Patriarchate expansion

«Církevní Perejaslav» z roku 1686 jako nástroj politické a ideologické strategie rozšiřování Moskevského patriarchátu

Микола ШКРІБЛЯК

Чернівці, Україна

ABSTRACT: The article presents a detailed analysis of major events and phenomena that caused the social and historical background, leading ideological and conceptual aspects of the incorporation of the Kyiv Metropolis into the Moscow Patriarchate. Based on extensive sources and the latest achievements of modern historiographical religious views of researched field a comprehensive and critical assessment is given to this act in terms of Canon Law of the Eastern Church. Special attention is paid to interpretation of the effects of incorporation in the context of contemporary social, political, church and religious life of the Ukrainian people.

Keywords: «ecclesiastical Pereyaslav» – incorporation – Kyiv Metropolitan – Constantinople Patriarchy – Moscow patriarchy.

SHRNUTÍ: Článek nabízí podrobný rozbor ideologických i věcných stránek včlenění Kyjevské metropole do Moskevského patriarchátu včetně společenského a dějinného pozadí. Na základě četných pramenů a nejnovějších poznatků církevní historiografie předkládá soustavné a kritické zhodnocení této události z hlediska kanonického práva Východní Církve. Důraz klade na význam důsledků začlenění v souvislostech současného sociálního, politického i náboženského života ukrajinské společnosti.

Klíčová slova: «církevní Perejaslav» – začlenění – Kyjevská metropole – Konstantinopolský patriarchát – Moskevský patriarchát.

РЕЗЮМЕ: В статье сделан комплексный анализ основных событий и явлений, которые иллюстрируют общественно-исторический фон и раскрывают сущность определяющих идейно-концептуальные аспектов инкорпорации Киевской митрополии в состав Московской патриархии. Опираясь на широкую базу источников и новейшие историографические достижения современной религиоведческой мысли, проведена также и комплексная объективация этого акта в з точки зрения канонического права Восточной Церкви. Значительное внимание автор уделяет истолкованию последствий инкорпорации в контексте современной общественно -политического и церковно-религиозного бытия украинского народа.

Ключевые слова: «церковный Переяслав» – инкорпорация – Киевская митрополия – Константинопольская патриархия – Московский патриархат.

ВСТУП

У тематичній історіографії завдяки релігійно-ідеологічному диктату «московсько-російського» православ'я, а також релігійно-експансіоністським амбіціям Москви як «Третього Риму» утвердилася думка, що начебто визначальною причиною інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії стала Берестейська унія 1596 р. Для підтвердження цієї тези історики активно звертаються до провідних тенденцій державницької політики Речі Посполитої, коли контрреформаційні надбання Католицької Церкви втілювалися в практику шля-

хом переслідування всіх іновірців (не католиків), а православним нав'язувалася унія. Цей підхід є неприйнятним передусім тому, що тоді вся історія Української Церкви «розчиниться» в історії «Руської Православної Церкви», а історія УГКЦ в історії Вселенської (Католицької) Церкви і релігійної «експансії Ватикану».

Не вдаючись до детального аналізу цього підходу та його рецидивів для української церковної історіографії, назвемо лише його найяскравіших представників, а це – митрополит Макарій (Булгаков), С. Соловйов, Ф. Тітов, М. Бантиш-Каменський та ін. Саме вони стали піонерами у форму

ванні історіографічного компендіуму з історії Київської митрополії. Цю «першість» і таку очевидну настирливість московсько-російських вчених автор пояснює передусім тим, що більшість українських земель внаслідок геополітичних обставин підпала під владарювання Московії, а згодом Російської імперії, що не могло не позначитися на експлікації та її ідейно-релігійному підтексті в історичній ретроспективі. Праці означених дослідників об'єднує разюча заідеологізованість, тенденційність і конфесійна заангажованість. У них найбільш повно відображається історіософське (митрополит Макарій, Ф. Тітов, А. Карташев) та ідейно-філософське (С. Соловйов, А. Шмеман) векторно зорієнтоване ставлення офіційної Москви до тих, хто наближав і прикладав зусилля для інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії, та тих, хто цьому відверто протиставився.

Ми погоджуємося з тим, що поунійний режим однозначно оцінити важко. Тому й не дивно, що одні дослідники вважають його «окупаційним» (Жила 1988: 180–181), а інші – «актом цілком парламентарним» (Яковенко 1993: 186). Натомість у нас немає жодних сумнівів, що унія Київської митрополії – це справа її духовного проводу, а не «польсько-єзуїтська інтрига» чи «затія Риму», хоча, певна річ, її запровадження цілком улягало в контекст церковно-релігійної політики Речі Посполитої. Отже, не заперечуючи контраверсійності наслідків Берестейської унії, ми, однак, наполягаємо на тому, що не вона стала визначальним чинником інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії 1686р.

РЕЗУЛЬТАТИ І ДИСКУСІЯ

Українське сьогодення вимагає пошуку надійних аргументів для моральної легітимізації руху за автокефалію Української Церкви, що став можливим зі здобуттям державної незалежності, а кризовий стан сучасного Українського Православ'я загострив проблему введення у науковий обіг автентичних джерел, які б дозволили сформувати комплексну історіософську та канонічну об'єктивізацію акту інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії. Це дозволяє створити своєрідний каркас моделі, яка б могла забезпечити досягнення певного консенсусу та громадянського порозуміння в сучасних взаєминах між державою і Церквою (тут маємо на увазі не якусь окрему релігійну інституцію, а Церкву як встановлений Богом соціально-духовний організм).

На наше глибоке переконання, все це буде залишатися примарною справою до поки в Росії вивчення проблеми «добровільної» передачі Київської митрополії в обійми Москви зводиться до механічного переказу праць згаданих вище істориків, а в Києві – до безапеляційного культивування багатьох суджень В. Антоновича, митрополита Іларіона (Огієнка) чи І. Власовського щодо унії як основного

чинника інкорпорації Київської митрополії або ж настирливої пропаганди не менш стійкого стереотипу про «три сорока соборів» і двісті червінців, за які колись Константинополь продав найстарішу митрополічу кафедру Русі й найбільшу церковну юрисдикцію Центрально-Східної Європи.

Очевидно, що ці традиційні погляди є ідеологічними і векторно зорієнтованими; вони страждають однобокістю, а тому лише частково відображають дійсність. У цьому зв'язку актуалізація проблеми критичного відображення російського релігійного колоніалізму, який бере свій початок з інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії, не може викликати жодних сумнівів.

У цій статті ми ставимо собі за мету здійснити комплексний історіософський та канонічний аналіз акту приєднання Київської митрополії до Московської Церкви. Досягнення мети зумовлює розв'язання таких завдань: з'ясувати основні чинники приєднання Київської митрополії до Московської Церкви; витлумачити провідні ідейно-концептуальні аспекти інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії; провести комплексну об'єктивізацію та дати критичну оцінку цьому акту в межах канонічного права східних церков.

Наприкінці XVI ст. Московський царат домігся піднесення самопроголошеної Московської митрополії до рівня патріархії. Це стимулювало появу етатистських тенденцій та централізаторських настроїв у Московській державі. Московський царат і його однойменна патріархія почали усвідомлювати, що для успішної реалізації ідеї «Москва – Третій Рим» у жодному випадку не можна допускати існування будь-якої самостійної адміністративної церковної одиниці в межах «своєї» держави. Цим, схоже, Москва й визначила долю тієї частини Київської митрополії, яка, згідно з Переяславською угодою, мала перейти під владу московського государя. Йдеться передусім про Лівобережну Україну.

Проте реалії вказували, що досягнути їй цього на практиці буде не так легко. Адже Богдан Хмельницький заприсягнув на вірність московському цареві, але його політичний курс підтримала не вся козацька старшина. Особливо противилося найвище церковне духовенство і митрополит Київський Сильвестр Косов (23). Російський історик В. Карташев доводить, о першоієрарх Української Церкви «вважав поворот Хмельницького в бік Москви таким, що несе загрозу зниження рівня церковного шкільництва і літературної творчості в них на Київщині» (Карташев 2005: 680). Однак причини протесту були куди глибші (Липинський 1920: 34).

Водночас, як справедливо зазначає інший російський дослідник В. Лур'є, «це була лише теорія» (Лур'є 2010: 174). Насправді Москва мала зовсім інші наміри: уже 1654 р. їй вдалося встановити свій політичний і церковний режим у Смоленській, Могилівській і Полоцькій єпархіях. Вони, як решта єпархій Київської митрополії, перебували під юрисдикцією

Константинопольського патріарха, однак були захоплені царськими військами в результаті війни з Річчю Посполитою (Бендза 2008: 49 – 50). Отже, Московська патріархія разом із царатом вдалися до грубого порушення Апостольських правил, церковних канонів Вселенських і Помісних соборів, а саме: 34 та 35 Ап. пр.; 2 пр. II Всел. собору; 8 пр. III Всел. соб.; 20 пр. Трульського соб. та ін. (10, с. 12, 31, 37 та ін.).

Процес інкорпорації литовсько-білоруських єпархій тривав з 1654 по 1657 роки, що дає підстави вести мову про спротив місцевих архієреїв цій авантюрі Москви. З цього ж таки 1654 р. патріарх Московський почав іменувати себе «патріархом московським і всея Великої, Малої та Білої Росії» (Новіков 1788: 300 – 301). С. Сенік доволі влучно підмітила, що «титул ще не відповідав дійсності, але напярм, на який все вказувало, був ясний» (Сенік 1993: 45).

Варто зазначити, що Москва, маючи перед собою об'єктивні українські реалії, а саме те, що не всі етнічні землі України-Руси, перейшли під владу царя, усвідомлювала складність реалізації проекту з перепідпорядкування Київської митрополії. Правобережна Україна залишалась у складі Речі Посполитої, а запорозькі козаки, які жили по обидва береги Дніпра, були зв'язані міжнародними зобов'язаннями: вони мали захищати державні інтереси і Московської держави, і Речі Посполитої одночасно. Це впливало передусім з умов Андрусівського мирного договору 1667 р., за яким відносини між двома державами були наразі врегульовані і політично стабілізовані.

Отже, можемо стверджувати, що історія взаємовідносин між Московським патріархатом і Київською митрополією після Переяславської ради розвивалася надто складно, оскільки найвищий духовний провід Київської митрополії (митрополити Петро Могила та його наступник Сильвестр Косов) обирав пропольський вектор, до якого не в останню чергу спонукала сама ж московська релігійно-експансіоністська церковна політика. Водночас і Москва не втрачала жодної нагоди, щоб урізати церковну владу Київського митрополита.

Московський царат здійснював свою церковну політику на місці через київського воеводу В. Бутурліна (з 1653 по 1655 рр. – посол Московії в Україні-Руси). Скориставшись смертю митрополита Сильвестра, він робить усе для того, щоб вибори нового митрополита відбулися за московським сценарієм, тобто з благословення Московського патріарха, що автоматично підтверджувало би визнанням його верховної влади (1, 70). Однак кампанія В. Бутурліна виявилася малоефективною (Shkriblyk 2013: 95). Собором, що відбувся 27 липня 1657 р., митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі обрали єпископа Луцького та Острожського Діонісія Балабана (1657 – 1663 рр.), який у бік Москви навіть не озирався. Але це не значить, що серед духовенства не було прихильників промосковського вектору. Найбільше хотіли під московську опіку і московсько-азійське благочестя ченці, їх ігумени та архимандрити. Тому митрополит

Діонісій у липні 1658 р. змушений був залишити Київ – історичний осідок митрополитів і переїхати у Чигирин – столицю Правобережної України. Гетьманом тоді був Іван Виговський (1657 – 1659 рр.), який хотів якомога швидше звільнити Україну-Русь від московської інтервенції, що почалася відразу після Переяслава. Для цього митрополит Діонісій радив гетьману шукати «modus vivendi» для молоді української державності в межах Речі Посполитої, а для цього, як вважав першосвятитель, потрібно було негайно розірвати політичну унію з Московією.

Іван Виговський дослухався до мудрих порад духовного владика і навіть пішов війною на Московію, здобувши під Конотопом блискучу перемогу над царськими військами. Це була чи не найславніша битва часів Гетьманщини за державність і самостійність України. Ось як про ті страшні для Московії події відгукувався уже згадуваний нами С. Соловйов: «Цвіт московської кінноти, котрий здійснив удалі походи 1654 і 1655 років, загинув за один день, і вже ніколи після того цар московський не був у змозі вивести в поле таке доблестне військо. У жалобному вбранні вийшов цар Олексій Михайлович до народу і страх охопив всю Москву [...], і ходила чутка, що государ від'їжджає кудись за Волгу, за Ярославль» (Соловйов 1993: 344–345).

Між тим, варто зазначити, що перенесення митрополічної кафедри з Києва до Чигирина зіграло свою роль на користь Москві. У наступні 30 років київські митрополити перебували, де завгодно (Чигирин, Запоріжжя, Кам'янець-Подільський), тільки не в Києві. В. Лур'є справедливо наголошує, що, «починаючи з цього часу Лівобережні єпархії *de facto* були підпорядковані патріарху Московському, однак *de jure* вивести їх із підпорядкування Константинополя, як і раніше не вдавалося» (Лур'є 2010: 174). Тривала відсутність митрополитів на східних кордонах Речі Посполитої створила умови для боротьби за владу і в середовищі козацької старшини. Почалися також бурхливі інтриги і серед українського духовенства. Відсутністю митрополита на київській кафедрі та нестабільною політичною ситуацією вирішив скористатися єпископ Чернігівський Лазар Баранович і група лівобережного духовенства, які симпатизували Москві. За схвалення перед московським царатом єпископ Чернігівський був проголошений місцеблюстителем Київської митрополії, а його кафедру новопоставлений патріарх Московський Йоасаф II (1667 – 1672 рр.) підніс до гідності архієпископії. Зауважимо, що Московський патріарх своїми діями грубо порушив 8 пр. III Всел. собору: нехай не крадеться, під виглядом священнодіяства, пишатість світської влади», – наголошується в правилі (10, 37). З тексту царської грамоти видно, що дарування Чернігівській кафедрі вищого рангу – ініціатива московського самодержця. Олексій Михайлович, зокрема, зазначав, що саме він, «помножаючи у своєму царстві різні митрополії, архієпископства, звелів і архієпископію Чернігівську, що існує понад 600 років, утвердити та укріпити».

Втручання світської влади справи церковні та ще й чужої держави так само – антиканонічне (листи московських царів і духовенства (московського та київського), які увиразнюють становище і розвиток Чернігівської єпархії в часи інкорпорації Київської митрополії акумульовані в «Архіві Південно-Західної Росії» (1, 246 – 258).

Але архієпископ Лазар Баранович доволі швидко виявився ненадійним виконавцем політичних замовлень Москви, за що його усунули від місцеблюстительства. 1661 р. цар наказав митрополиту Пітіриму висвятити промосковськи зорієнтованого Ніжинського протопопу Максима Филімоновича на єпископа Мстиславського з іменем Мефодій (Гларіон 1956: 410 – 414). Те, що подібна діяльність є неканонічною, видно з 35 апостольського правила (Гларіон 1956: 31). А єпископ В'ятський Олександр взагалі наполягав на тому, щоб акт свячення протопопу Максима в єпископи представником Московської патріархії розглядати не інакше, як «початок «возсоединенія з московською церквою української, котра одділилася од неї після призначення на київську митрополію учня Исидорового Григорія» (Лотоцький 1999: 371). Отже, Москва майже не сумнівалася, що церковне об'єднання не за горами. Свідченням цьому може бути поява спеціальної молитви царя та його родини до святих покровителів Московської церкви: «О еже престолу Киевскому соединитися с богопоставленным престолом Московским, и княжению Малороссийскому совокупитися с бохранимым Великороссийским царством» (Зінченко 2006: 13 – 27).

Проте, на користь Московії справа зрушується з місця лише після обрання гетьманом Івана Самойловича (1672 – 1687 рр.), який, пішовши шляхом Богдана Хмельницького, відважився на те, щоб «здати» Київську митрополію Москві. Гетьман добре розумів, що для приєднання Української церкви до Московської одного «помаху» гетьманської булави буде замало: потрібно будь-що схилити на свій бік її Предстоятеля. Митрополит Антоній Винницький був рішуче проти, а 1679 р. владику помер. Знаючи наміри гетьмана І. Самойловича, польський король Ян III Собеський (1674 – 1696 р.) видав спеціальний універсал (Брацлав, 10 березня 1675 р.), згідно з яким єпископ Львівський Йосип Шумлянський ставав адміністратором Київської митрополії на противагу благословенних Москвою місцеблюстителів (16, арк.1). За ним закріплювалося право церковного адміністрування над усіма єпархіями Київської митрополії, в тому числі й над Чернігівською архієпископією.

Авторитет і духовна влада адміністратора Йосипа Шумлянського у Київській митрополії почала зростати, а це було явно не на користь гетьману І. Самойловичу. Боячись втратити булаву, він шукає підтримки у малолітніх московських царів – Івана та Петра. Навесні 1684 р. гетьман попросив, щоб ті звелили патріархові Йоакиму (1674 – 1690 рр.) благословити своєю рукою Варлаама Ясинського на архімандрита Печерського

(Терновський 1872: 89). Останній, недовго думаючи, знехтувавши церковними канонами, 26 лютого 1685 р. відправив в Україну грамоту, в якій благословив ченця Варлаама на архімандрію (1, с. 219 – 222). Так легко і просто з-під влади Константинополя була вилучена й Києво-Печерська Лавра. Знову, як бачимо, патріарх Йоаким грубо порушив церковні канони: 34, 35 Ап. правила, 2 пр. II Всел. соб. та 8 пр. III Всел. соб. (10; 12, 31, 37).

Як бачимо, Московська патріархія *de facto* поширила свою владу на значну частину канонічної території Київської митрополії, яка *de jure* належала до юрисдикції Константинопольської патріархії. Розуміючи, що конфлікту не уникнути, московські царьчата та їхній диригент патріарх Йоаким, розпочинають активну переписку з гетьманом Іваном Самойловичем про необхідність скликання собору, виборів митрополита та впорядкування церковного життя в Київській митрополії загалом (Шкрібляк, 2013: 122 – 124). Насправді це було потрібно для того, щоб показати християнському світові, що ініціатива йшла від самого гетьмана, а єдиновірна Москва лише допомагала зарадити ситуації, оскільки це крім неї ніхто зробити не міг: Константинопольський патріарх сам у «неволі», а католицька Варшава «насаджує унію» і т. ін. (Шкрібляк № XL: 10 – 17).

Для реалізації московського плану перепідпорядкування Української Церкви та анексії значної частини її канонічних територій за доволі короткий проміжок часу (всього за півроку) було здійснено низку важливих кроків, усі з яких суперечать церковним канонам:

1) гетьман Іван Самойлович призначив на митрополічу кафедру свого майбутнього свата – єпископа Луцького та Острозького Гедеона Святополка-Четвертинського, який спеціально для цього улітку 1684 р. покинув свою Луцько-Острозьку єпархію і, в пошуках легшого хліба, прибув до гетьманської столиці Батурина (цей крок єпископа Луцького суперечить 14 ап. правилу: «Не дозволяється єпископові залишати свою єпархію та до іншої переходити, хоч би багато хто переконував його...», а також 5 пр. IV Всел. соб.: «Про єпископів, чи кліриків, що з міста до міста переходять, вирішено, аби прийняті святими отцями правила залишалися незмінними у своїй силі» [10, 41];

2) Гедеон Святополк-Четвертинський, який не брав участі в елекційному соборі, після свого обрання зробив заяву про те, що за висвятою поїде не в Константинополь, а в Москву, оскільки хоче «прийняти жезл архіпастирський не від кого іншого, як від московського патріарха» (Лотоцький 1999: 373);

3) складання митрополитом Гедеоном присяги на вірність патріарху-інтервенту: «...Якщо отцю моему святійшому Йоакиму, патріарху Московському і всієї Русі та північних країн, а після нього майбутнім святійшим Московським і всієї Русі патріархам, і всьому священному собору виявлено непослух, чи спротивлюся, чи самовільно захочу у врученій мені єпархії що-небудь чинити, то нехай буду позбавле-

ний сану свого та влади без жодних судів і розпоряджень» (Іларіон 1956: 188).

4) погодження Гедеона із новим незаконним титулуванням: «митрополит Київський, Галицький і Малої Росії», «... і всієї Русі», як було з часів хрещення України-Руси;

5) московсько-українське посольство в Адріанополь: політичний шантаж, тиск світської влади і підкуп (Лур'є 2010: 174);

6) проведення собору для узаконення акту передачі Київської митрополії Москві і надання патріархом Діонісієм благословення на те, щоб кожний наступний новообраний на київську кафедру митрополит приймав хіротонію з рук патріарха Московського (Грушевський 1990: 356 – 358).

7) обмін іудиними поцілунками і, звичайно ж, срібняки. З приводу останнього патріарх Діонісій писав: «Пріяняи єсми милостину святаго нашего царствія от посланного вашего господина Никити Алексеевича три сорока соболей і двести червонних» (Лотоцький 1999: 379).

ВИСНОВКИ

Ось так, шляхом інтервенції, насильства, шантажу, зради та підкупу Московській державі вдалося інкорпорувати древню Київську митрополію до складу своєї патріархії. Незаконність цього акту очевидна. І йдеться тут не стільки про форми та методи реалізації цього проекту, скільки про грубе порушення церковних канонів, апостольських правил і постанов Вселенських соборів.

Політична ситуація складалася так, що зміну канонічної юрисдикції Української церкви, а відтак і повну анексію більшості її територій змушений був визнати й уряд Речі Посполитої. 21 квітня 1686 р. Московія і Річ Посполита уклали «Вічний мир», згідно з яким православні єпархії, розташовані на теренах останньої, переходили в підпорядкування митрополита Гедеона Святополка-Четвертинського, хоча осідок його знаходився під канонічною юрисдикцією сусідньої держави.

Зазіхання на автономний статус Української Церкви з поперемиіними успіхами тривало до того часу, поки політична влада на етнічних землях України-Руси, не перейшла до рук промосковськи зорієнтованого гетьмана І. Самойловича, а церковна – до рук єпископа-втікача і зрадника своєї пастви Гедеона, що задля вигідного становища став сватом гетьмана Самойловича.

Саме завдяки їм московському царату вдалося нав'язати православному загалу Речі Посполитої такі умови, які позбавляли українські етнічні землі їх політичного, а згодом і церковно-релігійного суверенітету. З часу підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату по суті закінчився період автокефалії Української Церкви.

Через тридцять два роки після Переяславської ради Українська Церква розділила долю Української

державності. Внаслідок імперсько-експансіоністської політики московського царату вона швидко втратила власну інституалізаційну самостійність та соборність і піддалася уніфікації на російсько-московський кшталт.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. Архивъ Юго-Западной России. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620 – 1694 гг.) / Изд. С. А. Терновский. – К.: Временная комиссия для разбора древних актов, 1872. – Ч.1. – Т. 5. – VI – XI, 488 с.
2. БЕНДЗА, М. (2008): Інкорпорація Київської митрополії до Московського патріархату М. Бендза. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць*. – Чернівці: Рута. Вип. 389-390. – С. 49 – 54.
3. ВЛАСОВСЬКИЙ, І. (1998): *Нарис історії Української Православної Церкви В 4-х т.* Нью-Йорк. Репринтне видання. – К.: Видавництво УПЦ КП. Т. 2. – 396 с.
4. ГРУШЕВСЬКИЙ, М. (1990): *Ілюстрована історія України*. К.: Наукова думка, – 543 с.
5. ГУДЗИК, К. (2005): Дорога втрат – Незалежність Української Церкви. – К.: Українська пресгрупа. – С. 212 – 220.
6. НОВИКОВ, Н. (1788): *Древняя российская вивлиофика*. – М.: Типографическая компанія, 1788. – Т. 3. – 482 с.
7. ЖИЛА, В. (1988): Національно-релігійні особливості католицької полемічної літератури в Україні кінця XVI – XVII сторіч. *Зб. праць Ювілейного Конгресу*. – Мюнхен. – С. 179 – 184.
8. ЗІНЧЕНКО, А. (2006): «...аки в разтерзании ума обреталися многие» (Українське духовництво і підпорядкування Москві Київської Митрополії) / А. Зінченко // *Київська старовина*. – № 5 (371). – С. 13 – 27.
9. КАРТАШЕВ, А. (2005): *История Русской Церкви*. – М.: Эксмо. – 12 с.
10. Книга правил Святых Апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і Святых Отців / Пер. Чокалюк С.М. – Київ: Преса України, 2008. – 368 с.
11. ЛІПИНСЬКИЙ, В. (1920): *Україна на переломі (1657-1659): Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті*. – Київ-Відень. – 304 с.
12. Лист гетьмана Самойловича до царів Іоанна та Петра Олексійовичів з приводу собору, що відбувся у Києві для обрання митрополита. 20 липня 1685 р. // *АЮЗР*. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 65 – 71.
13. ЛОТОЦЬКИЙ, О. (1999): *Автокефалія. Нарис історії автокефальних церков*. – Репринтне видання. – К. – Т. 2. – 560 с.
14. ЛУРЬЕ, В. К. (2010): *Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской*

- православної традиції между XV и XX веками. – М.: Три квадрата. – 296 с.
15. ЛІАРІОН (Огієнко), митрополит (1956): *Українська Церква за час Руїни (1657 – 1687)* / І.Огієнко, митрополит Ларіон. – Вінніпег: Українське наукове православне богословське товариство. – 564 с.
 16. Повідомлення короля Яна III Собеського духовенству і віруючим про призначення львівського єпископа Шумлянського Йосипа адміністратором Київської митрополії. Копія XVIII ст. 10 березня 1675 р. // *ЦДДА України у м. Львові*. – Ф.129. – Оп. 1. – Спр. 693. – 1 арк.
 17. СЕНИК, С. (1993): Українська Церква у XVII столітті. *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*. – Львів. – Ч. 1. – С. 25 – 71.
 18. СОЛОВЬЕВ, С. М. (1993): *История России с древнейших времен*. – М.: Голос. – Кн. 3. – Т. V–VI. – 758 с.
 19. ТЕРНОВСКИЙ, С. (1872): Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату // *АЮЗР. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620 – 1694 гг.)* / Изд. С. А. Терновский. – К.: Временная комиссия для разбора древних актов. – Ч.1. – Т. 5. – С. 1 – 172.
 20. ШКРІБЛЯК, М. (2013): Київський елекційний собор 1685 р. і обрання першого «московського» митрополита Київського і Галицького, і всієї Русі. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць*. – Чернівці: Прут. – Том 1 (35). – С. 113 – 130.
 21. ШКРІБЛЯК, М. Московсько-Стамбульська дипломатія і перехід Київської митрополії під владу Московського патріарха // *Сумська старовина. Всеукраїнський науковий історичний журнал*. – Суми: Видання Сумського державного університету та Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – № XL. – С. 5 – 21.
 22. ЯКОВЕНКО, Н. (1993): Зрадливий перевертень чи цементуючий фермент нації? *Наше минуле*. – №1. – С. 184 – 192.
 23. SHKRIBLYK, M (2013): Hetman Bohdan Khmelnytsky's priorities of foreign policy and the Ukrainian Church in the first half of 17th century / M. V. Shkriblyk. *SCIENTIFIC LETTERS OF ACADEMIC SOCIETY OF MICHAL BALUDANSKY*. – №1. – P. 94 – 99.

ADDRESS & ©

доц. Микола ШКРІБЛЯК, кандидат історичних наук
кафедра релігієзнавства та теології
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича
Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
Україна
transcendere@ukr.net

6. ДИСКУСІЇ, РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ALTERNATIVA NEBO PARALELA?

Альтернатива или параллельные процессы?

Jakub Lev HOUDEK

Praha, Česká republika

Za neustálým střetáváním Západu a Východu lze pozorovat nikoli nedostatek, ale přímo popření a vědomé odvržení schopnosti rozlišovat ze strany Západu.

Došlo k němu již ve středověku v neochotě náležitě rozlišovat mezi Osobami Trojice (Filioque), mezi Podstatou a Energiemi (nauka o stvořené milosti), mezi světskou a duchovní mocí (papežský primát) atd.

Zde je zajímavé, nakolik nechť rozlišovat urychlila na Západě pokrok. Podstatné překážky se zkrátka přehlížely a vývoj cválal milovými skoky. Proto Východ, který se před reálnými překážkami zastavoval, v rozvoji zaostal.

Bez západního přístupu bychom patrně neměli celou dnešní vědu (která nicméně neposkytla lidstvu v úhru jen štěstí), a tak by jej bylo pyšné a pošetilé šmahem odsuzovat, byť stojí na filosofických přehmatech (ostatně, pravoslavi zdaleka tak neakcentuje pojem „šťastné viny,“ jako Západ).

Nicméně nyní nastal čas na změnu smýšlení a Západ se k ní nemá.

Jednak proto, že semínka neřešených problémů vzklíčila v problémy neřešitelné, za druhé proto, že se samotným rozlišováním zanikla i potřeba měřítka a tudíž sama možnost rozlišovat.

Světsky sebesympatičtější skutky papistických svatých nemohou jako měřítko či pravidlo posloužit z toho důvodu, že nestojí na pravdivých základech (neexistence rozlišení podstaty a energií a z toho plynoucí nauka o stvořené milosti neumožňuje zbožštění jinak, než jako morální ospravedlnění z hříchů, a tudíž neumožňuje ani opravdovou svatost).

Měřítka rozlišování může navíc stanovit stěžejí ta tradice, která svůj strmý vzestup – svůj vrchol passionarity(1), řečeno s Lvem Nikolajevičem Gumiljovem – založila na odvržení rozlišování.

Na příkladu Evropy a především Ameriky je vidět, že tento impuls nemůže vydržet déle, než pár staletí.

Pak se explicitně projeví to, co je implicitně přítomné už na začátku: prohlašování nereálného za reálné a vice versa. Sekularismus není v tomto smyslu ničím jiným, než legitimním pokračováním poschismatického západního křesťanství: když může být stvořená milost, očištec, ex opere operato a papežská neomylnost, není důvod, aby nemohla nebýt víra, církev, rodina, aby nemohl nebýt Bůh.

Příznaky toho, že se vývoj na účet rozlišování vyčerpal, jsou patrné na každém kroku.

Přinejmenším od moderní doby se velmi liší i poje-

tí normy a normality. Východní myšlení se sice smiřuje a odevzdává – jako s antropologickou konstantou – smiřovat muselo s paralelami vůči normě, Západ vůči ní hledá a nalézá alternativy. Tam, kde Východ vidí odchylky od normy, tu více, tu méně tolerovatelné, a kde se vždy obrací k normě jako míře, východisku a bodu návratu, tam Západ ustavuje dílčí normy, kterými se mají řídit dosud odchýlné jevy jako alternativním a vůči tradičnímu rovnocenným systémem hodnot. Kde vidí Východ odchylku až tragédii, spojenou začasté se selháním lásky k bližnímu, tam Západ nalézá legitimní způsob života a vidění světa, alternativní řešení v plné shodě s důsledky alternativní situace.

Tato divergence může souviset s rozdílným uchopením platónského dědictví. Západ nastoupil cestu izolace odlišných jevů od jevů běžných byť v rámci téhož druhu jsoucna, a jevům alternativním přisuzuje alternativní ideu, formální podstatu, pravzor, chcete-li. Zato Východ ponechává druhům jsoucna neměnné ideje, na kterých pak jevy tu méně, tu více, tu výrazně nedokonale participují. Opět, spadá-li to či ono jsoucno do té či oné kategorie, nemá alternativu spadat jinam, může jen vykročit – u nerozumných jsoucna dílem náhody, u myslících náhodou či na základě rozhodnutí – paralelními cestami. Tyto paralelní postupy pak provázejí následky, které nemají řešení ve světě normy, ba ani řešení alternativní, neboť alternativa není. Naopak jednání v rámci normy se snaží mít následků co nejméně, a má-li nějaké, svede je v rámci normy i řešit.

Tato dichotomie se odráží i v přístupu k vládě. Východ uznává jeden obydlý svět, jednu Ekumenu s jedním císařem v čele. Tato Ekumena je kosmem, zbytek vesmíru pak chaosem. Toto pojetí může zdegenerovat v totalitu, nicméně nemusí, platí-li zásady mnohosti protikladů, obecnství a sobornosti v rámci celku samotného, aniž by padla zásada, že chaos není alternativou kosmu.

Oproti tomu Západ zná více císařů (tu střídá římského rakouský, tu francouzského německý). Každý ovšem chce ve své državě vládnout absolutně a svou moc rozšiřuje buď pořádáním chaosu v kosmos (kolonizace), či hledáním a podněcováním chaosu v okolních kosmech (válka). Na protikladu kosmu a chaosu se totiž s pouhou pluralitou nic nemění. A vzhledem k tomu, že se jen málokterý mocnář touží vzdát univerzalistické myšlenky, vytváří ze své říše izolované univerzum, jakousi moná-

du, která zcela v duchu sociálního darwinismu soupeří s ostatními monádami o dominanci a v posledku – při omezených zdrojích – o holé přežití.

Padlo slovo obecenství. Jde o způsob života v přebývání s ostatními, a zároveň o stav jakési vnitřní rovnováhy, kdy člověk projekcemi vlastních problémů nerozvrací svoje okolí, které by ovšem ony problémy mělo svou láskou hojit. Obecenství lidí ve společnosti a obecenství tělesných i duševních mohutností v člověku je obrazem Nejsvětější Trojice, takže význam jejího theologického uchopení nelze docenit. Latinská, filioquistická verze jistě neupírá Duchu Svatému status Božské Osoby, chápe jej nicméně jako jakýsi vztah lásky mezi Otcem a Synem, z nichž obou vychází. Toto funkcionalistické hledisko pak vidí v obecenství především nástroj společenské soudržnosti. Podobně, jako jsou vztahy uvnitř Trojice reglementovány v duchu teorie vzájemných relací a psychologické teorie, je reglementován společenský i soukromý život souborem morálních a právních norem, tak i lidské nitro, neboť sebekázní rovněž nechybějí morální a právní konotace.

Téma následování Krista není náhodou leitmotivem západní duchovní literatury, na úkor následování Trojice; tu musí být člověk podoben Kristu, aby mohl být členem sociální Trojice, jejímž tmelem je obecenství s bližními. Poslušnost Otci zde nalézá analogii v poslušnosti k papeži.

To východní pojetí Trojice je čistě esencialistické, monarchii Otcovu nelze považovat za umenšení ostatních dvou Božských Osob. Každý člověk má tak následovat celou Trojici, ba dokonce Trojicí být. Společenské vztahy jsou pak spíše zvnějšněním vnitřního následování Trojice, než systémem funkcí. Prostřednictvím nějakého tmeliva zde není zapotřebí.

V krátkosti a s rizikem zjednodušení lze říci, že západní společnost stojí na kooperaci (tříd i států, jejíž odvrácenou stránkou je třídní boj a válka, plody principu konkurence), zatímco ta východní na koexistenci – orientální společnosti potažmo hospodářství ostatně příliš operativní nejsou a pokud, pak následkem westernizace a často excesivně (Japonsko po restauraci Meidži, poválečná Jižní Korea, Taiwan a Singapur).

Svoboda

Západní civilizace operativní je, a proto je třeba společenské vztahy pořádat zvenku, a to mocí právních norem, což se bezprostředně dotýká oblasti lidské svobody. Tradiční Západ zná právní uchopení řady svobod, pevně ukotvený ve stavovských strukturách, kdy příslušnost ke stavu přináší jasně definovaný komplex výhod a nevýhod, práv a povinností. Docela to odpovídá té linii platónsko-aristotelského myšlení, které přisuzuje – z hlediska teleologického v konceptu entelechie – kupříkladu otrokovi jinou podstatu, než jakou má svobodný člověk. Od pojetí svobod abstrahovaná vize Svobody s velkým S, vrozené každému bez ohledu na sociální zařazení, je až dítkem Velké francouzské revoluce, a jako taková je více či méně (a více či méně vědomě či nevědomě) trnem v oku konzervativců a reakcionářů všech barev, toužících po obnově stavovského, korporativního systému.

Oni konzervativci možná tuší, že třeba měšťané, hnací síla hospodářského vzestupu Západu, tvoří konstitutivní prvek tradiční společnosti jako paralela ke šlechtě, ale považují-li se za alternativu a svůj způsob života za alternativní i pro šlechtu (pokud se k němu sníží), i pro lid (pokud si na něj vydělá), stávají se elementem revolučním. Hledme, nakolik mají alternativy univerzalistické tendence, které hrozí rozbít samu podstatu alternativnosti (nejsou-li ovšem její podstatou ony samy, což by vrhalo zvláštní světlo na posledních takřka tisíc let dějin obecně a posledních, dejme tomu, šedesát let zvláště).

Pohonem svobody v západním pojetí (ať již svobod, nebo svobod organičtější či násilněji subsumovaných pod pojem jedné svobody, nebo Svobody, poněkud pokrytecky přehlížející nerovnost), je nerovnost. A vzhledem k tomu, že dominanty vzbuzují odpor, stojí moderní západní ideologie na touze po opaku. Východ má, v mnohém paradoxně, k rovnosti mentálně blíže: všichni jsou si rovni v naprostém poddanství císaři, ať je to šlechta, měšťanstvo či lid. Od reformu Petra Velikého vzniká v Rusku hybrid obou přístupů, kdy jsou sice všichni absolutně poddáni carovi (a neexistuje objektivní právní řád, který by ono poddanství reguloval), ale uvnitř poddaných vznikají privilegované vrstvy. Vzniká tak jakási aristokracie frustrace, která nalézá kompenzaci buď v podpoře kultury, ale spíše v pošilhávání po Západu a nebo, bohužel, v krutém utiskování nevolníků.

Tato dvoukolejnost pak může za úspěch revoluce, která sice pracovala se západním konceptem třídního boje, ale využila tradičního rovnostářství, čímž obešla podle marxistického učení nezbytnou fázi, nemajíc takřka dělnictvo, které by se mohlo třídně probudit, a jsouc tudíž z marxistického hlediska nesmyslnou (a možná proto, že škodě marxismu i celého světa, nejúspěšnější). (2)

Může to vypadat, že upřednostňují východní model. Ne tak docela. Slabina toho západního je očividná: nástupem Karla Velikého na francký trůn započavší a schizmatem roku 1054 dovršený odklon Západu od duchovní skutečnosti. Ale ani Východ není bez poskvrny, Východořímská říše přejala mnohé z orientálních despocií (nic se například nemůže přičítat starozákonnímu původu křesťanství více, než přítomnost eunuchů na císařském dvoře) a Rusko nezůstalo nedotčeno mentalitou stepních nájezdníků. Řešením rozhodně není směs obou přístupů; ani při nejlepší vůli vybrat z každého „to lepší“ nemůže vzniknout nic jiného, než Frankensteinovo monstrum. Směs je alternativou substancí v čisté podobě, a já míním, že alternativa není (ostatně chtít alternativu jakémukoliv jsoucnu představuje dobu snahy položit dvě věci na totéž místo). Paralelou k čisté substancí může být jiná čistá substance a paralelou vůči směsi jiná směs.

Příklon k jednomu či druhému způsobu myšlení není tedy otázkou synkreze obojího, nýbrž, jako ostatně všechno, otázkou míry. Tu je ovšem nesnadné nalézt kvůli působení dvou zcela opačných principů. Na jednu stranu je míra rozmanitosti našeho světa vinou Pádu omezena, ani příroda nezná bezpočet variací, natožpak lidská psychika, dějiny, či dokonce politika. Na druhou stranu není žádná jedna situace stejná jako

druhá. To proto, že jejich aktéři jsou jiní. Každý jsme vystaven omezenému množství podobných podnětů, ale nikdo nejsme stejný a u každého vzniká odlišná odezva na tentýž podnět. Obrovským metodologickým nebezpečím je zde záměna: hledat nekonečnou rozmanitost v hříchem porušeném světě znamená neschopnost poučení a sakralizaci profánního, naopak přeceňovat analogie v lidských životech vede k nepřipustné nivelezaci a uniformitě. Oba přehmaty se doplňují a mnozí se dopouštějí obou naráz. To proto, že mají oba tentýž zdroj: nedostatek rozlišování mezi osobním a neosobním bytím. Jeden extrém vede k upřednostňování věcí nad lidmi, druhý k upřednostňování ideí nad lidmi. Není horšího úpadku do neosobnosti, než bezhlavá oddanost jakékoliv ideologii, byť třeba vcelku neškodné. Tu je ve větším pokušení Východ, kterému hrozí, že ve své skepsi vůči alternativám prostě jen nahradí a vytěsni jedinou uznávanou normu jedinou uznávanou ideologií (jak se stalo po bolševické revoluci, nicméně náznaky můžeme pozorovat už za Ivana Hrozného, Petra Velikého a v největší míře v černosotněnsko-pobědonoscevském zajetí pravoslavné církve za posledních Romanovců). Na Západě si ideologie alespoň konkurují (či donedávna konkurovaly: pokud si západní myšlení osvojí to nejhorší z východního, bude zle). Pouhá pluralita není východiskem: v homogenizované, stádní společnosti může mít svojí vlastní míru každý člen a lhostejno, jakou si – ať náhodně, ať řízeně (bude-li mezi tím ještě rozdíl) – ten který kus vybere. Výsledkem nebude pestrost, nýbrž nekonečné množení zcela izolovaných monád.

Novost

Bez míry si nakonec nelze představit ani novost. Jak jinak určit, co je už nové, či co ještě staré? U synkrezí tato otázka padá; jsou prostě staronové, což dokazuje pošetilst měření pokroku počtem „nových“ sloučenin. Míra novosti spočívá v tom, že uvnitř jsouceni vznikají rysy, paralelní k rysům jsouceni jiných, ale na nich nezávislé. Myslím, že paralelismus je podstatně vkusnější, než „vlivologie“, prolínání světů je mi podezřelé a multikulturalismus, jsa kulturním konzervativcem, odmítám. Porovnání s ostatními neznámá smíšení s ostatními, ale nutně ani hodnocení. To je sice rovněž důležité, ale spadá do jiné oblasti a hlavně: na tomto nedokonalém světě nikdy nic nemůže být absolutní, a proto by mělo být užíváno výlučně negativně: k odvrácení důsledků, ne jejich vyvolání. Jinými slovy: můžeme-li vůbec hodnotit, pak výhradně v sebeobraně. Jinak bychom totiž soudili, a to nám, pouhým lidem, nepřísluší.

Tradice

Kolem otázky míry zatím však stále jen kroužíme. Odpověď nevidím nikde jinde, než v křesťanské tradici nerozdělené Církve, která v plnosti – navzdory jednostrannému upřednostňování v lecčem sporného Augustina – přebývala na celém neariánském Západě do Karlovy korunovace, a v různé míře i po ní až do roku 1054, v Anglii možná až do roku 1066. Věřoucný základ východní Církve zůstal – sláva Bohu – neporušen do-

dnes, ale běžný život se nežádoucím následkům dědictví orientálního despotismu, islamizace a westernizace zcela neubráníl. Místo pošetilého hledání nejsoucích alternativ nechme vznikat užitečným paralelám, se skepsi i porozuměním zvažujeme ty nevyhraněné a braňme se proti škodlivým, pamětlivi toho, že křesťanská dogmatika dosáhla svých geniálních výšin v polemice s herezemi ne proto, aby před nimi uchránila samu sebe, ale aby ochránila duchovní život Božího lidu. A jakýkoliv boj zde požívá legitimacy pouze do té doby, dokdy je obranný; pro útok požehnání nečekejme.

A co jiného hledat v tradici nerozdělené Církve, než míru, společnou Západu i Východu? Celek se nemůže soudit sám (nemá vnější korektiv), ale nemůže být souzen ani jiným celkem (kterému zase chybí vnitřní zkušenost). Musí proto ze svého místa a se svými těžkostmi předstoupit před téhož soudce, před kterého může zase ze svého místa a se svými těžkostmi předstoupit i ten druhý: tedy před Písmo a Svatou Tradici, jež spojuje stav zbožštění Svatých, kteří nám je předali a jejichž autoritu nelze tudíž trhat (jako protestanté), či privatizovat v jednom úřadu (jako papisté). Dodejme ještě, že tento svobodný přístup různých stran k jednomu nestrannému soudci nemá vést pozitivně ke spravedlnosti – která je v padlém světě nedosažitelná (viz pořekadlo o cestě do pekla, dlážděné dobrými úmysly), ale negativně k odvrácení nespravedlnosti, vůči níž dlužno bojovat už tady, a právě tady.

Anglosasové

Rudyard Kipling miní, že Západ a Východ se nikdy nepotkají. Ve snaze dokázat opak si vezmeme na pomoc dílo Vladimíra Mosse *Pád pravoslavné Anglie*,⁽³⁾ abychom – nečekaně – začali na Krymu. Zde nelze nezmínit takzvaný „efekt hedvábné stezky.“ Jde o to, že bourec morušový (jehož larvy skryté v holích přinesli do našich krajín Svatí bratři Věrozvěsti Cyril s Metodem) se nepěstoval pouze na jednom jejím konci, na dálném Východě, ale i na tom opačném, v Levantě. Pro nás je důležité zobecnění tohoto efektu – již bez ohledu na hedvábi – ve směru Černomoří-Západ. Pomožme si etymologií. Na Krymu přebýval skythský kmen Kimmerů. Na hranicích dnešního Řecka a Albánie žije kmen Čamů, podle kterého se celé území nazývá Čamerií. Nu a domorodý název dnešního Walesu zní Cymru. Obdobný posun pozorujeme od kavkazské Albánie přes Albánii dnešní k Albě, starému označení Skotska (a do třetice zmiňme ještě kavkazskou Iberii a Iberii dnešní, tj. Španělsko). A tak se nám – právě kouzlem efektu hedvábné stezky – propojují Britské ostrovy s Černomořím a propojí se i v souvislostech pádu pravoslavné Anglie.

Anglosaská církev zůstala věrná synodální tradici i po Velkém schizmatu z roku 1054 a papismus se v ní rozšířil až po zlém – na čepelích normanských dobyvatel roku 1066. Sami Normané si rádi ušetřili práci s krocením svobodomyšlných Anglosasů podporou co nejmasovější emigrace, a kam se měli poražení, kteří trpěli nejen za vlast, ale i za pravoslaví, obrátit, než na Východ? Odhlédneme od jazykově i kulturně spřízněné Skandinávie a Kyjevské Rusi, kam se za knížete Vladi

mira provdala dcera krále Harolda padlého u Hasting-su, Gytha, která povila Vladimirovi synáčka Harolda, řečeného též Mstislav. Ale roku 1075 se flotila 350 anglických lodí nevypravila ani do Skandinávie, ani do ústí Něvy, nýbrž do samotného Města – Konstantinopole neboli Cařihradu. 4300 mužů se v něm usadilo a rozšířilo císařskou gardu, tvořenou dosud jejich pobratimy Seveřany – Varjagy. Moss soudí, že svou bezmeznou oddanost předschizmatickému – tedy pravoslavnému – papežství, především v osobě Řehoře Velikého, vystřídal obdobně horlivou věrností římským císařům. A v římských službách se naskýtal i příležitost bojovat s Normany, zejména v historicky dobře zpracované bitvě u Drače v Albánii v roce 1081. Princezna Anna Komnena píše, jak „Barbarští sekerníci z Ostrova Thule“ vyrazili proti Normanům a zahnali je až k moři. Příliš se ale vzdálili od zbytku vojska a byli zaskočeni normanskou jízdou. Hrůzka přeživších se uchýlila do blízkého chrámu Archanděla Michaela, který Normaní, i s lidmi uvnitř, zapálili. „Tu začali angličtí pravoslavní bojovníci zpívat: Svatý Kříž! Svatý Kříž! A tu Hospodin na nebesích přijal v obět' jejich celopal. Kéž je Michael Vlajkonoš uvede do světla, které jsi, Hospodine, přislíbil Abrahámovi a potomstvu jeho na věky.“

Víme, že Anglové bránili Konstantinopol i před křižáckým vpádem roku 1204. Křižáci svědčí o přítomnosti anglických kněží ve městě. Ještě ve čtrnáctém století panoval mezi potomky anglosaských exulantů obyčej zpívat na Vánoce císaři mnoholetí ve staré angličtině. Anglosasové žili v Cařihradě ve varjažské čtvrti Vlanga a po boku Skandinávců se účastnili bohoslužeb západního ritu v chrámu Svatého Olafa a v klášteře Panny Marie Varjagů. Časem si postavili vlastní baziliku, zasvěcenou Svatému Mikuláši a Svatému Augustinovi z Canterbury.

Většina Anglosasů však pokračovala bosporskými úžinami až do Azovského moře, na jehož březích se se svolením císaře Alexia usadila, založila kolonii Nová Anglie a vystavěla města Londýn, York a další. Ve dvanáctém století víme o válečnících jménem Saxi, bojujících v gruzínské armádě a ještě ze třináctého století pocházejí zprávy o křesťanském národě v Černomoří jménem Saxi, který hovořil starou angličtinou.

Novgorod

A plně v duchu efektu hedvábné stezky se přesuneme do Novgorodu (4), kde jako údělník svého otce, kyjevského knížete Vladimira Monomacha, panoval nám známý Mstislav alias Harold. To díky němu nese Poučení Vladimira Monomacha, odkaz a autobiografie jeho otce, tolik obdobných rysů s anglosaským dílem *Otcovské naučení krále Alfréda Velikého*. Z jeho – tedy novgorodského – okruhu pochází též patrně finální editor Nestorova letopisu, což možná vedlo k posílení projekce novgorodských obyčejů do reality Kyjevské Rusi. Odtud – a z porovnání s podstatně pozdějším uspořádáním Novgorodské republiky – plyne možná nadhodnocení některých dřevně demokratických prvků v Kyjevě, vtělených v ustanovení všeobecného sněmu všech svobodných mužů, zvaného věče. Kritikou romantického přeceňování Kyjeva ovšem

v nejmenším nemíníme zpochybňovat fakt jeho výjimečného kulturního rozvoje, předběhnuvšího patrně současného Západ, ani fakt, že za slabou pozicí demokratického principu věče stojí tatarské vlivy a za jeho pádem tatarská okupace. Tam, kam tatarská moc dosáhla nejméně, tedy především v Novgorodě a Pskově, zůstal tento princip zachován ba silil, až do ovládnutí Novgorodu Moskvou a jeho zničení za Ivana Hrozného.

V Novgorodu se zachovala řada podání o zázracích Svatého Olafa (5) norského na ruské půdě. Jedním z nich je i též uzdravení muže jménem Valdamarr z oční choroby prostřednictvím lokny Olafových vlasů. Nelze vyloučit, že se tento zázrak týká právě Mstislavova otce Vladimira Monomacha (byť je pravděpodobnější vliv olafovské látky na látku starší, která se týká Monomachova prapraděda Svatého Vladimira Velikého, jehož – dle podání – vyléčil z oční nemoci křest a zjevení samotného Krista. Nicméně právě Svatý Olaf se zjevoval v září, podobně Kristu, a je tedy možné spojením zmíněných látek připisat Olafovi účast na uzdravení jeho staršího vrstevníka Vladimira – jaksi zpětně – coby ikony Spasitelovy).

Dokladem Olafova rozvinutého kultu tamtéž byl až do 14. století chrám Svatého Olafa (srovnej se stejnojmenným chrámem v Konstantinopoli). Novgorodská věče by pak byla jakousi obdobou staroseverského thingu a západní vlivy, na Rusi nejpatrnější právě v Novgorodě, nepředstavovaly cizorodé novoty, nýbrž zahraniční obdoby a inspirace domácí tradici. Tak tomu bylo i s Magdeburským právem, které Novgorodská republika – členka Hanzovní ligy – částečně zavedla, vedle byzantského Nomokánonu a staroslovanského zvykového práva. Těžko si zde pak představit nějakou amalgamizaci jmenovaného, to znovu spíše náš oblíbený paralelismus, kdy se nové věci nestávají náhradou starých, ale organicky vrůstají do celku a s ním se mění (v duchu stati *Staré a nové* A.S. Chomjakova).⁽⁶⁾ A ve společnosti paralel se musí člověk naučit mezi nimi balancovat a vyznat se v nich, což podněcuje jeho tvořivost a samostatnost. Směsi takto nefungují; ze směsi můžete odebrat libovolný kus, který však vždy bude stejný jako ostatní. Je toto pluralita? Zdůrazňuji, že nehlásám prážádnou uzavřenost, natožpak totalitu! Jen se znám ke stanovisku I. V. Kirejevského že „cizí myšlenky jsou prospěšné jen pro rozvoj našich vlastních myšlenek.“⁽⁷⁾

Víme, že Kyjevská Rus byla souborem paralelních knížectví v čele s Kyjevem (tak jako každý člověk má být Trojicí, tak jí má být i každá společnost – a zdrojem svatosti v Trojici je Otec).

Moskevská Rus se tomuto uspořádání vzdálila, jdouc ve stopách Východořímské říše, která s postupujícím úpadkem více a více oklešťovala místní samosprávy až k jejich zániku (podobně se chovalo přinejmenším od první karlistické války imperiální Španělsko, z čehož vyplývá, že solidarita hříchu a jednotlost zla nezná hranic a rozdílů, na rozdíl od dobra, které je hranicemi a rozdíly definované – a proto mnohdy na čas poraženo bývá) a podléhající příkladu Tatarů, kteří neznali než vojenské hodnosti, v jejichž rámci si byli všichni lidé rovni v otroctví chánovi. V samoděržaví lze pozorovat obě

inspirace dovedené ad absurdum a nemůže být pochyb, že se jedná o duchovní malformaci. Samoděržaví nezná paralel a jako alternativu nabízí emigraci. To je, jako tvrdit že alternativou k životu je smrt. Není, navzdory tomu, že většina emigrantů a většina mrtvých zaslouží veškerou úctu a všichni pak zbožnou vzpomínku.

Božská Liturgie Svatého Petra

Ale zpátky k „první moskevské oběti“, k Novgorodu. Lze předpokládat, že se v tamním chrámu Svatého Olafa (podobně jako v jeho dvojčeti v Cařihradě) slavily bohoslužby v nidarském ritu – Nidaros je staré jméno pro norský Trondheim, kde vznikla první diecéze v Norsku. Byla ovlivněna anglosaskou bohoslužbou, a ta zase liturgií keltskou. Kompilát římské liturgie a keltských a anglosaských prvků se ustálil ve středověku a přežil jak unifikaci bohoslužebných řádů v západní církvi, tak anglikánskou reformaci. Podle starého jména města Salisbury byl nazván ritem sarumským. Po úpravách v něm umožňují sloužit liturgii i některé pravoslavné církve, jmenovitě ruská a antiochijská (ruská, srbská a rumunská pak dovolují Liturgii Svatého Heřmana, restaurovaný galský obřad). Sarumská bohoslužba se rovněž nazývá Liturgií Svatého Řehoře Velikého či Liturgií Svatého Petra.

Druhý jmenovaný název je ovšem poněkud zavádějícím způsobem vypůjčen od stejnojmenné, veledůležité a nemálo záhadné starocírkevní liturgické památky. Původně šlo patrně o prostý překlad římské liturgie do řečtiny, který se postupem času vyvinul v jakousi kompilaci západních a byzantských prvků, ve které se též písemně dochoval. Starší než dohledané řecké prameny je gruzinský překlad, který je méně dotčen byzantským vlivem a tvořil – na rozdíl od řeckého originálu, který byl podle některých sloužen jen příležitostně v řeckojazyčných oblastech Itálie – standardní součást liturgické praxe, jak dokládají prameny z přelomu 10. a 11. století.

Donedávna se mělo za to, že se jediný slovanský překlad dochoval v jediném srbském rukopise z 18. století, uloženém ve svatohorském monastýru Chilandar.(8)

Ovšem v roce 1963 se v SSSR a v USA ukázali kozáčtí repatrianti, dosud usazení od doby Petra Velikého v Turecku. Tito Kozáci, starověrci, sloužili podle starodávného rukopisu a podle knih, tištěných ještě v předpetrovském Rusku – Božskou liturgií Svatého Petra. Bohužel, rukopis i knihy zbavily turecké úřady a už je nikdy nikdo neviděl.(9)

Tedy tato kozácká varianta je zjevně podstatně starší, než ona srbská. Anafora je totožná s římským mešním kánónem, zbytek bohoslužby sleduje spíše osnovu Božské liturgie Svatého Jana Zlatoústého, s dílčími odchylkami a jednotlivými modlitbami, naznačujícími západní původ.

Na edici a popularizaci tohoto objevu šedesátých let nese výraznou zásluhu duchovní Ruské pravoslavné církve v zahraničí vladyka Jeroným (Shaw), donedávna pomocný biskup pro starověrce, sjednocené s RPCZ na bázi „jedinověří“, a pro Vikariát západního obřadu téže.

Právě zájem o starověrce přivedl vladyku Jeronýma k zájmu o západní obřad v pravoslaví, ostatně Božskou liturgií svatého Petra slavili kozáčtí starověrci a i dnešní starověrci v Rusku vykazují ve svých bohoslužbách a církevních oděvech drobné podobnosti se Západem.

Na základě srbského opisu (kozácký ještě nebyl Západu znám) umístil Josef Vašica zdroj liturgických textů v staroslověnské památce českého původu, *Kyjevských listech*, nikoliv do gregoriánského sakramentáře, nýbrž právě do liturgie Svatého Petra, což by prozrazovalo kombinovaný, řecko-latinský původ bohoslužby, již na Velké Moravě slavili Svatí Cyril a Metoděj a jejich žáci.

Zde stojí za zmínku dílo nedoceněného českého starokatolického a pravoslavného kněze (pražská starokatolická farnost přebývala koncem třicátých let pod homoforem arcibiskupa cařihradské jurisdikce Savvatije), básníka, historika a publicisty Martina Jana Vochoče, které nazval „Mše Svatá podobojí Svatého Jana Zlatoústého českých pravoslavných starokatolíků.“ Osnovu liturgie Svatého Petra v duchu Vašicových objevů tu nelze přehlédnout.

Na základě výše řečeného se domnívám, že Západ a Východ se potkávaly, potkávají a potkávat budou. Vždyť i „milosrdenství a víra potkají se spolu, spravedlnost a pokoj dadí sobě políbení.“ Ale musí se tomu dít výhradně v duchu Chalkedonského sněmu, který geniálně rozřešil otázku přirozenosti Krista, tedy „nesmíšeně, neměnně, nerozdílně a neoddělitelně“ s důrazem na „nesmíšeně.“ Synkreze, jakoliv populární, k ničemu nevede a nepovede.

Modlete se proto za nás u Boha, Svatý Edvarde Mučedníku a Svatý Olafe, i Svatí Apoštolům rovní Cyrile s Metodějem, abychom našli míru našich skutků a podle ní zachovali dědictví nám svěřené.

POUŽITÁ LITERATURA

1. Gumiljov, Lev Nikolajevič, *Od Rusi k Rusku*, Dauphin, Praha, 2012.
2. Knobloch, Edgar, *Nomádi a Rusové*, Triton, Praha, 2008.
3. Moss, Vladimír, *The Fall of the Orthodox England: The Ecclesiastical Roots of the Norman Conquest 1043-1087*, <http://www.romanitas.ru/eng/THE%20FALL%20OF%20ORTHOODOX%20ENGLAND%205X8.htm>.
4. Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty, P. Gantzios Drápelová; M. Téra; M. Příhoda; H. Nykl; K. Sládek, nakl. Pavel Mervart, Praha, 2009.
5. Jackson, Tatjana, *The Cult of St. Olaf and Early Novgorod*, in Haki Antonsson and Ildar H. Garipzanov, ed., *Saints and Their Lives on the Periphery. Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c. 1000-1200)*, *Cursor Mundi*, č. 9 (2010), s. 147 – 167.
6. Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty, P. Gantzios Drápelová; M. Téra; M. Příhoda; H. Nykl; K. Sládek, nakl. Pavel Mervart, Praha, 2009.
7. Berd'ajev, Nikolaj Alexandrovič, *Ruská idea*, Oikumené, Praha, 2003.
8. Vašica, Josef, *Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy*, in *Slovo a slovesnost*, ročník 6 (1940), č. 2, s. 65 – 77.
9. *Greco-Slavonic Liturgy of Saint Peter*, <http://www.allmercifulsavior.com/Liturgy/Liturgy-Peter.html>.

МЕТОДОЛОГИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: ПРОБЛЕМАТИЧНОСТЬ И АМБИВАЛЕНТНОСТЬ ПОСЛЕДСТВИЙ

The methodology of modern technologies: problematic and ambivalence of consequences

Metodologie moderních technologií: problematičnost a ambivalence důsledků

Лариса РИЖКО

Київ, Україна

Сегодня общество находится в плену рисков и побочных непрогнозируемых последствий, многие из которых инициированы научно-технологическим развитием. Инновационная деятельность понимается как технологические инновации, а вызванные ими социальные инновации исследуются не достаточно. Поэтому наука не должна отгораживаться от прогнозирования возможных последствий своей деятельности, рефлексия должна сопровождать каждый шаг научного творчества.

Возникает сложный вопрос, каким образом наука может эффективно взаимодействовать с обществом? Поиск удовлетворительного ответа становится жизненно важным для общества, поскольку современные технологии активно внедряются в социальную жизнь и касаются интересов людей далёких от науки. В этой связи важную роль приобретает философская рефлексия – отмечает В. Г. Горохов (1: 11). Осуществлять такую рефлексия следует исходя из особенностей современной науки.

Традиционно научные исследования подразделялись на фундаментальные, прикладные и разработки. Целью первых было описание и объяснение объекта исследований, вторых и третьих – поиск путей использования научных знаний для получения практически-полезных и экономически-эффективных конструкций, материалов, эффектов и их адаптация для внедрения в практику. Считалось, что для гармонического развития и науки и экономики между этими видами исследований должен соблюдаться определённый количественный баланс. Сегодня мы наблюдаем не просто изменение этого баланса на пользу прикладных исследований и разработок, а глубокую трансформацию самих фундаментальных исследований. Происходит изменение институциональной структуры производства научного знания, суть которой В. С. Стёпин выразил названием «постнеклассическая наука», М. Гиббонс – словосочетанием «социально распределённое производство знания». Конечно, это метафоры, но они передают современные трансформации в производстве научных знаний, которое реализуется как

трансдисциплинарный, трансинституциональный и трансакадемический процесс.

В связи с этим вопросом русский философ П. Д. Тищенко обратил внимание на то, что если раньше знания производились в лабораториях и других специализированных организациях, а потом транслировались в общество, превращаясь из фундаментальных в прикладные, то «социально распределённое знание» формируется в социальных сетях разнородных субъектов, каждый из которых не просто пассивно воспринимает научные знания, но и адаптирует их к своей специфической практике, создавая своё особое знание-умение. Таким образом «наиболее значимыми могут считаться коммуникативные компетенции, умение воспринимать информацию и преобразовывать её в полезную для себя форму, способности к получению квалификации и переквалификации, умения командной работы – т.е. все те практические навыки, которые способны обеспечить социально распределённое производство и воспроизводство знаний» (Тищенко 2011: 258). Такого рода отношения между разными видами знаний требуют особых PR-технологий, роль которых возрастает с ростом коммерциализации науки. Эти социальные технологии обеспечивают постоянный контакт между учёными и средствами массовой информации, организацию бизнес конференций для потенциальных производителей, распространителей и потребителей, врачебных научно-практических конференций, особых объединений пациентов.

В современном обществе особое значение приобретает феномен эксперта. Причём возрастает необходимость комплексной оценки (технологической, экономической, экологической, этической, гуманитарной, социальной), которая, как правило, основывается на принципах «социально распределённого производства знаний». Например, в таких специфических областях как биоэтика, медицинская этика, экологическая этика, функции экспертов исполняют не только специалисты, но и представители общественности.

Таким образом, социально распределённое производство знания ориентировано на получение как

истинного, так и практически полезного знания. В институциональном плане это знание преодолевает как границы научных дисциплин, становится междисциплинарным, так и границы социальных институтов, касается интересов академических, образовательных, производственных, бизнес и политических структур.

Результатом социально распределённого производства научного знания есть знание полученное т.н. технаукой. Этот феномен активно обсуждается в литературе. Как правило к технауке относятся нано-, био-, информационные и когнитивные технологии, предлагается также включить и социальные технологии. Технаука понимается не просто как интеграция науки и техники, а как особый статус науки и технологии в обществе. В этом контексте технаука – это феномен общества знаний. Б. Г. Юдин (2012: 41 – 42) подчёркивает, что традиционные отношения между наукой и технологиями, как приоритетная роль науки и подчинённая роль технологии, меняется. В случае технауки реализуется обратная последовательность: поиск экономически, или социально перспективных технологических решений инициирует проведение научных исследований, в том числе и фундаментальных. То есть исследования, которые проводит технаука, инициируются практической потребностью, эти исследования являются целевыми. Так, формирование и развитие биотехнологий определялось глобальными социальными задачами, которые возникли перед человечеством: решить проблему голода, создать новые эффективные лекарства, найти принципиально новые методы лечения, в том числе генетических заболеваний, найти эффективные средства защиты окружающей среды за счёт значительной утилизации и низкой энергоёмкости и др.

Традиционная проблема внедрения научных разработок в практику, производство трансформируется. Наоборот, разработка новой технологии начинается тогда, когда сформировалась, или, в крайнем случае, формируется социальная потребность в ней. Наука в этом случае нужна не столько как источник новых знаний, сколько как средство получения эффективных технологических решений не зависимо от того в какой степени они имеют теоретическое объяснение.

Важную роль исполняет информационно-коммуникационная связь между производителями и потенциальными потребителями. Она поддерживает движение информации о желаниях и ожиданиях потребителя. Обратная связь не менее важна, она исполняет рекламную функцию и настойчиво убеждает потребителя о необходимости продукта. Но этим не ограничивается роль информационно-коммуникационного блока технауки.

Сегодня формируется спектр средств массовой информации, которые специализируются на информации о научных достижениях для потенциальных инвесторов. Например, он-лайн сервисы Интернет-журнал «Коммерческая биотехнология» <http://www.cbio.ru/> FierceBiotech (www.fiercebiotech.com) информируют о

новостях науки и биотехнологической промышленности. Такие сервисы позиционируют себя в качестве информационных агентов для экономики.

Стоит подчеркнуть, что потребитель технауки отличается от потребителя традиционной науки. Результаты технауки, как правило, человекомерны, то есть ориентированы на потребителя в качестве которого выступает конкретный человек. Это ярко демонстрируют современные биомедицинские технологии и информационно-коммуникационные технологии. Потребитель этих технологий одновременно будет индивидуализированным и массовым. Именно массовость позволяет рассчитывать на коммерческую эффективность всей деятельности. Именно технологии индивидуально-ориентированного и одновременно массового потребления характерны для современной стадии НТР, отмечается в литературе (3: 41). Такую черту Попова Т. Е. и Попова Е. В. (4) называют возрождением на новом уровне доиндустриальных ремесленных производств, которым была свойственна гибкость, возможность быстрого реагирования на новые запросы рынка и отдельных потребителей и удовлетворение заказов конкретных потребителей. Особенно ярко эта черта проявляется в медицине – создание индивидуальных лекарств, которые наиболее подходят именно этому больному, будут наиболее эффективны с наименьшими побочными эффектами. В экономике существует термин – кастомизация т.е. ориентация на клиента. Вероятно, его можно применить и для потребителя технауки.

Импульсы, которые стимулируют развитие технауки, подчёркивает Б. Г. Юдин, формируют эфемерные субстанции, такие как человеческие желания и ожидания, они становятся значимыми детерминантами НТП. Обещания и ожидания могут быть разными, от новых эффективных лекарств для лечения определённой болезни до улучшения интеллекта, расширения памяти, проектирования выдающихся музыкальных или математических способностей, долголетия, и наконец, проекта постчеловека (3: 42).

В литературе отмечается, что проблемно-практическое доминирование инновационных ценностей, капитализация, экономизация научного знания, в целом доминирование технологического подхода над «живым знанием», является общей стратегией современного научного познания как естественнонаучного, так и гуманитарного (Кисельов, Гардащук, Зарубицкий 2004: 203). М. Кастельс обращает внимание на то, что современная экономика базируется на культуре инноваций, культуре рисков, культуре ожиданий и на культуре реализации надежды в будущем. Соответственно стимулами развития науки есть практические ориентиры, ориентация на получение экономического эффекта. «Даже новые волны технологических инноваций (в биотехнологии, в мобильном интернете, в нанотехнологии) не могут реактивировать экономику, пока не будет веры в

её будущие коммерческие перспективы» (Кастельс 2007: 111). Тем самым демонстрируется существование тесных связей между наукой, производством, капиталом, бизнесом и потребностями и ожиданиями людей. В этих особенностях кроется как причина возможных успехов, так и периодических кризисов современной экономики. Ведь желания могут и не реализоваться, а могут реализоваться, но одновременно стимулировать ряд непрогнозируемых последствий, то есть результаты научно-технологических внедрений носят амбивалентный характер, могут стать причиной социальных, экологических, гуманитарных рисков.

Отмеченное обуславливается особенностями современного состояния научного творчества, которое оперирует живой и неживой материей на уровне молекулярных структур, генов, на нано- уровне. Это даёт возможность искусственно создавать феномены, которые естественным образом не имели бы шансов возникнуть. Биотехнология способна создавать межвидовые гибриды, реально формируя химеры. Нанотехнологии и информационно-коммуникационные технологии реализуют проекты соединения живого, естественного с искусственным, техническим. Конечно, такие разработки раскрывают невиданные ещё возможности для человечества, но именно практическая эффективность становится причиной проблематичности и амбивалентности последствий. Ведь результаты творчества всегда в определённой степени непредсказуемы, особенно когда речь идёт о изменении структуры материи, строения генома. В случае операций с живой природой ситуация усложняется. В этой связи совершенно верны мысли Г. Йонаса. Он отмечает, что в случае неживой природы человек по отношению к пассивному материалу будет единственным активным агентом. Но когда идёт внедрение в живой организм, или в биоценоз, одна деятельность сталкивается с другой деятельностью. Эта активность противоречит естественной самоорганизации. В результате техническое действие имеет форму интервенции, а не созидания (9). Таким образом, Г. Йонас делает вывод об эгоистичности и недальновидности внедрения в сложустроенное и саморазвивающееся событие. Ведь важно учитывать специфическую уникальность объекта, который изучают, тем более, когда живая система используется как средство производства. Существенными свойствами живой системы являются автопоэзис (Ф. Варела, У. Матурана) саморегуляция, самоорганизация, самодотравливание, самообучение, способность к становлению. «Биотехнологический объект характеризуется многофакторностью влияния и вызовов биотехнологической системы, большой размерностью первичных данных, сложностью алгоритмов планирования, проведения и обработки биотехнологического эксперимента, необходимостью проведения имитационных экспериментов. Перестройка генома отражается на многих качествах организма. Поэтому осо-

бенностью изучения и работы с живыми системами есть сохранение их в живом деятельном состоянии» (Кисельов, Гардашук, Зарубицкий 2004: 203). С изложенного следует, что развитие и внедрение биотехнологий требует детального изучения всех возможных последствий, ведь речь идёт о принципиально новой сфере деятельности, следовательно, о новых перспективах для человечества.

С целью упреждения, элиминации негативных последствий внедрения биотехнологий существует практика проведения комплексной экспертизы – экологической, гуманитарной, соответственно формируются новые этики – экологическая этика, биоэтика, которые должны формировать теоретические основания проведения независимой экспертной оценки. Но, как правило, биоэтическая оценка осуществляется в пределах научного или коммерческого проекта. То есть в смету исследования включается оплата «независимой», «незаинтересованной» экспертизы. Следовательно, специалисты по биоэтике априори заинтересованы в проведении таких исследований. Сомнения в подобной практике возникают ещё и потому, что современная биоэтика базируется на позициях т.н. ситуативной прагматической эффективности, «когда сложные проблемы использования определённой технологии решаются исходя из рассмотрения конкретной ситуации. Биоэтика скорее не сфера нормативно-теоретического знания, а логика осмысления прецедента» (Кисельов, Гардашук, Зарубицкий 2004: 2240). То есть это знание и оценка *post factum*.

Познавательные особенности современной науки характеризуются тем, что так называемые «чистые исследования», или исследования ради нахождения научной истины не просто уступают место практически ориентированным исследованиям, которые имеют целью решение конкретной технологической задачи, они трансформируются. Изменяя характер основных составляющих познавательного процесса – субъекта и объекта, а также процедур их взаимодействия, в методологическом плане формируя программу проективности и конструктивности научных знаний.

Примечательно, что если проекты, алгоритмы были характерны для технических знаний и естественнонаучных, сегодня проективная методология становится вездесущей, она характерна и для современных социально-гуманитарных исследований и для социально-гуманитарной практики. Проектом становится даже то, что, как считали раньше, возникает и развивается исторически. Например, язык, ценности, идеалы, культура, и, что самое важное, человек, который соответственно проекту трансгуманистов должен трансформироваться в постчеловека.

Претерпевают также изменения формы представления знаний. Классические формы представления научных знаний – факты, теории, законы в современной науке уступают место проектам, алгоритмам, программам, разработкам, концепциям. В науке происходит своеобразный «прагматический поворот» (Рыжко 2009: 356). Как подчерки-

вает М.Эпштейн, современные знания становятся знаниями о том, что возникает в самом процессе познания. Так, о свойствах нано- частиц узнают в процессе инженерно-конструкторской деятельности по созданию новых материалов. Характеристики генов становятся понятны при создании действующей модели генома и разработках генетической медицины и геномной инженерии. «Это уже не просто познание неизменной, статичной реальности, а мысленное конструирование, которое познаёт и создаёт свой объект в едином проективном акте мышления» (Эпштейн 2009: 25 – 26). Благодаря современным технологиям возникает возможность создавать биообъекты, вещества, материалы с нужными свойствами и характеристиками, формировать виртуальные сообщества, которые имеют вполне реальные возможности влиять на события.

Радикальные трансформации в характере производства знаний обуславливаются тем, что раньше знания были о том, что есть или было, а сейчас происходит переход к знаниям о том, чего ещё не было, но что возможно будет. То есть, познание виртуализируется, становится знанием о возможном, и в этом случае информационно-коммуникационные технологии играют ведущую роль, создавая возможность компьютерной презентации объектов. Используя преимущества информационного моделирования, создаётся имитационная модель процесса, который изучается. Такие комплексные модели имеют место, например, в фармацевтической отрасли для выявления возможных негативных последствий употребления тех или других лекарств, также при создании модели внутренней структуры Земли, например, для выявления возможной сейсмической опасности. Расширение сферы патентирования, в частности прецедент 1981 года с патентированием созданного методами геномной инженерии организма, также свидетельствует о переходе к проективной методологии в научном познании. В данной связи научное «открытие» и инженерное «изобретение», которые разделялись в классической теории познания, получают одинаковый статус не только в правовом, но и в мировоззренческом отношении – трансформируя понимание того, что мы можем знать и как мы можем получить эти знания.

В связи с отмеченным возникают новые задачи перед эпистемологией и методологией науки. Вероятно, возникает необходимость дополнения методов и принципов естественнонаучных исследований методами и принципами гуманитарных и социальных наук. В частности, методы герменевтики, теории интерпретации могли бы заполнить пропасть, связанную с необходимостью понимания гуманитарных смыслов и прогнозирования возможных следствий проектов не только касательно технической эффективности, экономической целесообразности, но и экологической, гуманитарной, социальной безопасности. В таких ситуациях может использоваться информационный подход, ведь понятие информации

допускает не только синтаксическое, но и семантическое и прагматическое её описание, а также даёт возможность поиска и выявления новых синергетических эффектов (1: 5). Необходимость разработки концептуальных оснований интеграции в одной теории описания физических, биологических, психических, социальных, технических качеств объекта ставит задачу единения различных языков – классического физического языка, который оперирует понятиями массы, энергии, пространства, полезного действия, и языка социально-гуманитарного описания, который использует понятия интенциональности, смыслов, желаний интересов, воли и т.д. Проблема разработки общего языка, понятного всем исследовательским группам, включённым в развитие конвергентных технологий, есть уже общенаучным заданием, по сути, методологическим. Оно предполагает выход на высший (философский) уровень и поиск решений будет носить трансдисциплинарный характер.

Некоторые выводы. Эпистемологические и методологические особенности современного научного познания обуславливают причины амбивалентности и проблематичности внедрений.

Одна из причин это – проблемно-практическая ориентация научных исследований в противовес следованию «логике научного поиска», доминирование инновационных ценностей, капитализация и экономизация научных знаний, в противоположность знанию, которое объясняет и описывает мир и ищет истину как безусловную научную ценность. Эти черты характерны для социально распределённого производства знаний, в том числе и технауки, в частности нано-, био-, информационных, когнитивных, социальных технологий.

Существенной причиной проблематичности, амбивалентности новых технологий есть изменение характера научного творчества, а именно отход от отображения как методологического основания научной деятельности и ориентация на проективно-конструктивную составляющую не только в построении теоретической системы, но и в создании объекта исследований. То есть современная наука, не только исследует свой объект с целью использования его потенциальных возможностей для пользы человека, она (наука) эти возможности создаёт, проектирует, конструирует, изменяя тем самым, природные свойства объекта, достигая небывалых возможностей, но одновременно и стимулируя невиданные риски.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий: вызов философии. (материалы круглого стола). Участвовали: В.А.Лекторский, Б.И.Пружинин, И.Ю.Алексеева, В.И.Аршинов, В.Г.Горохов, Д.И.Дубровский, Л.П.Киященко, П.Д.Тищенко. // *Вопросы философии*. М. – 2012, №12. – С.3 – 27.

2. ТИЩЕНКО, П. (2011): На грани жизни и смерти: философские исследования оснований биоэтики. – Спб.
3. Знание в современной культуре (материалы круглого стола). Участвовали: В. А. Лекторский, Б. И. Пружинин, Н. С. Автономова, А. А. Гусейнов, Д. И. Дубровский, И. Т. Касавин, Л. А. Микешина, В. Ф. Петренко, В. Н. Порус, В. П. Филатов, Б. Г. Юдин. // *Вопросы философии*. – М. – 2012. – №9. – С.3 – 45.
4. www.pandia.ru/text/77/236/42058/php (дата обращения: 09.06.2013)
5. РИЖКО, Л. В. (2009): Топология науки. – Київ.
6. ЭПШТЕЙН, М. (2009): Техника – религия – гуманистика. С.19 – 29 // *Вопросы философии*. – М. – №12. – С. 25 – 26.
7. КИСЕЛЬОВ, М. М., ГАРДАЩУК, Т. В., ЗАРУБИЦЬКИЙ, К. Є. (2006): Екологічні виміри глобалізації. – Київ: ПАРАПАН.
8. КАСТЕЛЬС, М. (2007): Інтернет галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. – К.: «Ваклер».
9. ЙОНАС, Г. (2001): Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра.

CHARACTERISTICS OF JOURNAL AND INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1 CHARACTERISTICS OF THE JOURNAL

The journal *Auspicia* is an independent, reviewed, non-impact scholarly journal dealing with social sciences.

It is based on the **five following principles**:

- regular and strict review process;
- internationality;
- openness;
- selectiveness;
- continuous quality improvement.

It deals mainly with the **management sphere and the administration** (the EU, state administration and self administration); secondarily it concerns **other social-science questions**.

It has been published since 2004 by the College of European and Regional Studies (VŠERS), the Institute of Philosophy (the Academy of Sciences of the Czech Republic) and the South Bohemian office of the Czech Society for Political Science. The journal was founded by prof. Dr. Josef Dolista, Ph.D., Th.D., the second rector of VŠERS. The journal is issued twice a year. It is a well-established and renowned journal. PhDr. Jan Gregor, Ph.D. has been its editor-in-chief since 1st January 2008.

481 scientific and professional contributions and reviews have been published dealing with the function of state administration and self administration, the EU, safety etc. in 17 issues. All issues, the members of the editorial board and further information are available at www.vrsers.cz/manazereo.php.

Original scholarly and professional papers are published in the journal. Therefore only contributions that have not been published before and have not been accepted to be published in another journal can be submitted. All authors are requested to submit a proclamation confirming that.

The content of the journal is structured as follows: first, there are contributions dealing with **public administration, management and administration** including the sphere of European integration and safety, then there are contributions dealing with **political science**. This basic structure is completed **with selected contributions from other humanities** such as linguistics, history, social politics and so on. The fourth part of the journal is aimed at reviews and the fifth part is called **miscellaneous** where readers can find informative texts, reports from conferences and scientific or professional events there as well as annotations, notes on notable scholars' jubilees etc.

Articles can be published **in six languages** (Czech, Slovak, English, German, Russian and Polish). All articles must be structured and formatted in one way (see below instructions for authors). **IF NOT RESPECTING EDITORIAL INSTRUCTIONS, CONTRIBUTIONS ARE SENT BACK TO THEIR AUTHORS TO BE COMPLETED AND FORMATTED.** The first as well as the second **corrections** of all contributions are made by editorial staff. Authors and reviewers have the opportunity to express their opinions to the corrections (reviewers can also see how the authors took into account the recommended make-ups).

All delivered contributions are remitted to **independent, anonymous, objective, secret but at the same time transparent review process**. Two external opponents are given anonymous texts and fill in a review report. Thus the peers reviewing the contribution will not know who the author of the submitted paper is (they can learn it only after it is published in the journal) and they are never informed on that officially. In the same way, the authors never learn who reviewed their articles. Chosen reviewer comes always from another workplace and most of the time from another town, too (or from another country) and does not usually contribute to *Auspicia*. The reviewers are compensated with 300 CZK (which is sent to their bank accounts after signing the service contract at the end of the year). The authors of published contributions are rewarded with the author's copies containing their articles. Such a professionally supported review process relates to all parameters of quality reviewed (and impact) journals.

2 INSTRUCTIONS TO THE AUTHORS

The contributions can be sent to the editorial office **all year round**. **Closing dates** are as follows: 31st March for the second issue and 30th September for the first issue.

Manuscripts please send to this address:

College of European and Regional Studies, o.p.s., Třtškova 4, 370 01 Āeskř Budřjovice, e-mail: auspicia@vrsers.eu, subject: *Auspicia*, tel.: 00420 386 116 837.

The authors of the papers (contributions) are to pay the amount **1 200 CZK** for the expenses connected with the publishing the scholarly contributions in sections 1–3. They are to do this by the closing of a certain volume either by means of the payment order transferred to the publisher's bank account No 7000012206/8040, Oberbank Āeskř Budřjovice, IBAN: CZ83 8040 0000 0070 0001 2206, BIC: OBKL CZ2X (foreign payors pay the transfer charge by themselves), or they can pay it by cash at the economic department of College of European and Regional Studies. Registration numbers of authors' workplaces are variable symbols then. The information for payee involves the name of author / authors and workplace.

STRUCTURE OF CONTRIBUTIONS

Structure and formatting follow a formal structure according to the rules of scholarly works. The authors should follow the template made especially to suit this and write their contributions into it. The template can be downloaded at <http://www.vrsers.cz/manazereo.php>.

Title (the title of the article) in Czech (Slovak, English, German, Russian, Polish) and English – a brief, concise phrasing giving the information on the content of the article (up to 10 words). It is necessary to use capital letters and to start writing at the left margin. First, there is the title of the work in Czech (Slovak, German, Russian) and then in English.

The name of the author (or authors) of the article is stated without academic degree in the following form: first name, surname, e. g. Josef NOVÁK. The surname can be stated with an index if necessary.

Abstract in Czech (Slovak). It clearly determines the aim and the methods of the research and it briefly describes tests, surveys, results and conclusions, i. e. in 100–200 words, app. 15–20 lines (Word – Options – Tools – Number of Words). The title of the article is not repeated, and well-known generalities are not stated.

Key words in Czech (Slovak) should not exceed by five in number, and they are ranged from the general ones to the more concrete ones, a dash is used to sort them.

Abstract first in English (German, Russian). There are the same rules as for the Czech (Slovak) abstract.

Key words in English (German, Russian). The same rules apply as for the key words in Czech (Slovak).

Introduction – it concerns the information necessary for understanding the topic, a short statement giving reasons why the article was written as well as a brief description of a problem. It is possible to add quotations of the authors relating to the article, especially the most recent ones. It is highly recommended to avoid giving comprehensive historical information.

Material and methodology – it enables repeating procedures mentioned above. A description of methodology in detail is stated when it is original otherwise it is sufficient to quote the author of the method and present possible variations. The way of data gathering which the article is based on is described briefly.

Results – it involves factual findings, briefly stating the results, findings and observed effects. Graphs are strongly recommended to be used besides tables. A graph should not be a copy of a table, it should depict new findings. Tables should sum up results of statistical evaluation (not every single measure). The description of results should involve factual findings rather than the conclusions or deductions of the author.

Discussion – it assesses the acquired results and compares them to literary data, and it makes statements and discusses any drawbacks. It compares them to previously published data. If it is needed according to the character of the article, the description of the results and the discussion can be made as one termed „Results and Discussion“. If the authors consider it useful, they can add the conclusion to the discussion.

Conclusion – it involves basic information on materials and methodology having been used, it emphasises new and significant effects, including uncritical information selection from essential content of the article, including statistical data. It is not only a description of the article. It should be written in whole sentence exposition and it should not exceed 10 lines.

Following the author's consideration, there may be a place for acknowledgments here.

Literature used and information sources – only such sources that the article is based on are stated. The form of statement must comply with current standards.

Listing the titles of sources – alphabetically according to surnames of the (first) author.

Citing an issue involves:

- 1st **surname** of the author in capitals /comma, space/ initial of **first name** of the author /dot, space/;
- 2nd in brackets, the **year** of publishing, brackets closed /colon, space/;
- 3rd full **title** in italics /dot, space/;
- 4th **place** of publishing /colon, space/;
- 5th **name** of the publisher /dot/.

Example of stating an issue (monography, textbook etc.):

LATTIMORE, O. (1962): *Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Beacon Press.

Citing an article excerpted from a magazine involves:

- 1st **surname** of the author in capitals /comma, space/ initial of **first name** of the author /dot, space/;
- 2nd in brackets, the **year** of publishing, brackets closed /colon, space/;
- 3rd full **title** of the article /dot, space/;
- 4th **title** of the magazine in italics or its common abbreviation /comma, space/;
- 5th number of the **volume** /comma, space/;
- 6th number of the **copy** /dot, space/ + sequence number /comma, space/;
- 7th **page** abbreviation with a dot („s.“ for Czech, „pp.“ for English, „S.“ for German, „c.“ for Russian etc.), /space/;

8th the first and the last **page** of the excerpted article (with a dash between them, not a hyphen, without space /dot/).

An example of stating an excerpted article:

STICHA, F. (1990): K syntakticko-sémantické konkurenci aktivních konstrukcí. *Slovo a slovesnost*, 42, č. 3, s. 183–192.

Citing an article excerpted from proceedings involves:

1st **surname** of the author in capitals /comma, space/ initial of **first name** of the author /dot, space/;

2nd in brackets, the **year** of publishing, brackets closed /colon, space/;

3rd full **title** of the article /dot, space/;

4th „**In**“ /colon, space/;

5th **editor/editors** of the proceedings + „(eds.)“ /comma, space/;

6th **title** of the proceedings in italics /dot, space/;

7th **place** of publishing /colon, space/;

8th **name** of the publisher /comma, space/.

9th **page** abbreviation with a dot („s.“ for Czech, „pp.“ for English, „S.“ for German, „c.“ for Russian etc.), /space/;

10th the first and the last **page** of the excerpted article (with a dash between them, not a hyphen, without space /dot/).

Example of stating an article excerpted from proceedings / a collective monography:

JANČAK, P. (1997): Mluva v severozapadočeském pohraničí. In: F. Daneš – J. Bachmannová– S. Čmejrková – M. Krčmova (eds.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 239–249.

Citing an article or another kind of a contribution in electronic form:

Examples:

VŠETEČKA, R. (2008): *Česky internet má rekord. Používá jej více než 6 milionů lidí*. [online]. Praha: iDNES [cit. 25. 5. 2008]. Dostupný z http://technet.idnes.cz/cesky-internet-ma-rekord-pouziva-jej-vice-nez-6-milionu-lidi41-/sw_internet.asp?c=A080226_105146_sw_internet_vse. KUBROVÁ, R.: *Nástroj online marketingu. Ikaros* [online]. 1998, č. 6 [cit. 25. 5. 2008]. Dostupný z <http://technet.idnes.cz>.

Textual references to literature used or information sources after the text, the work with inverted commas – it is necessary to state the initial of a first name before a surname; literary references stated after the article are cited in the text in round brackets (just right after the surname of the quoted author) but they can also be cited in square brackets (it is just a number identical with the number of the appropriate item in the list).

Examples:

J. Novák (2008) concludes that... (paraphrases do not have to be accompanied with the number of the page)

J. Novák (2008: 135) emphasizes that „*an exact quotation must be accompanied with the number of the page*“.

J. Novák (2008: 135) stresses: „*An exact quotation must be accompanied with the number of the page*“.

„*An exact quotation must be accompanied with the number of the page*“ (Novák 2008: 135).

„*An exact quotation*“, J. Novák says (2008: 135), „*must be accompanied with the number of the page*“.

N. F. Alefirenko (Алефиренко 2005: 35) отмечает, что «...».

...Erasmus Mundus programme particularly [5].

Address (a contact address after the article) – it is stated as a last item in the contribution.

It contains the following:

1st line: academic degree(s) + first name + surname + academic degree(s)

2nd line: department / institute

3rd line: faculty

4th line: university / college

5th line: street + No, postcode + town / city (address of a workplace or a place of living)

6th line: country

7th line: e-mail

Example:

ADDRESS & ©

prof. Ing. Jan NOVÁK, CSc.

The Institute of Management

Faculty of Business and Economics

Mendel University

Zemědělská 1, 613 00 Brno, České Budějovice

Czech Republic

novak@mendelu.cz

Please follow these instructions in writing the **title of the review** (everything in bold, Times New Roman, size 14):

1st **first name** of the author /space/ in capitals **surname** of the author /colon, space/;

2nd full **title** of a reviewed work in italics /dot, space/;

3rd place of publishing /colon, space/;

4th **name** of a publisher /comma, space/;

5th **year** of publishing /comma, space/;

6th number of **pages** /comma, space/;

7th ISBN /dot/.

An example of writing a title of a review:

Patrik MITTER: *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině*. Usti nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Usti nad Labem, 2003, 190 s., ISBN 80-7044-554-8.

Reviewers' contacts are stated in the same way as authors' contacts.

How to cite an article published in *Auspicia* in lists of literature?

Example:

NOVAK, J. (2008): The Development of Czech Current Economics. *Auspicia*, 5, No 1, pp. 10–15.

PREPARATION OF THE MANUSCRIPT

The way of recording a text is as follows:

Extent: 5 pages maximum

Electronic version: **.txt, .doc, .rtf** via e-mail of editor's office (see above)

Follow these instructions how to type a text:

Font size: 12 pts, line spacing 1,5, A4 format, margins 2,5 cm.

Do not space the paragraphs, but use just the Enter key to distinguish them.

Do not type the numbers of pages.

Do not space the crossheadings.

The titles of chapters as well as crossheadings should be written in normal letters.

Names should be written in full.

Do not underline the titles or any other parts of the text that should be stressed.

Photographs, Illustrations, Logos:

Please send the photographs and illustrations as follows:

a) pictures should be original, sharp and undamaged, numbered with a pencil on the back. Pictures that will be taken out of the magazines (e.g., scraps etc.) will not be accepted.

b) pictures in electronic form should be scanned in 300 DPI resolution, saved in **.tif** or **.eps** formats and numbered, e. g. **photo-1.tif**

Logos should be passed in vector formats as follows: **.ai, .eps, .cdr, .wmf**.

There must be a reference to the photograph in the main text above.

Tables:

Please put notes under the table. Every table must be referred to in the main text above it.

Final statement:

Every author is responsible for the linguistic and grammar correctness of their contribution. Manuscripts are submitted to the reviewers in through the editor's own discretion. Contributions which are not in compliance with the format requirements stated above or which are in conflict with the ethic publishing rules will not be accepted.

From Czech language translated by Christopher Erwin Koy

